

ISSN 2310-9513

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

**Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм»**

The Journal

of V. N. Karazin Kharkiv National University

**Series «International Relations. Economics.
Country Studies. Tourism»**

Випуск / Issue 17

**Започатковано 2013 р.
Published since 2013**

**Харків - 2023
Kharkiv 2023**

Висвітлюються результати наукових досліджень у галузі міжнародних відносин, світового господарства та міжнародних економічних відносин, економіки, туризму та готельного господарства.
Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів.

Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм» є науковим фаховим виданням з економічних наук, категорія «Б», спеціальності 051, 073, 292 (наказ МОН України № 409 від 17.03.2020).

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(протокол № 9 від 29 травня 2023 р.)*

Головний редактор:

В.В. Гончаренко – доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна

Заступники головного редактора:

В.В. Резніков – доктор наук з держуправління, кандидат економічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна

Н.А. Казакова – кандидат географічних наук, доцент, ХНУ імені В.Н. Каразіна

А.Ю. Парфінченко – кандидат історичних наук, доцент, ХНУ імені В.Н. Каразіна

Відповідальний секретар:

Г.І. Гапоненко – кандидат економічних наук, доцент, ХНУ імені В.Н. Каразіна.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Н.В. Антонюк – доктор історичних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка

І.М. Грабинський – доктор економічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка

О.А. Довгаль – доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна

О.О. Любіцева – доктор географічних наук, професор, академік АН вищої освіти України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

І.Ю. Матюшенко – доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна

М.М. Рижков – доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

С.А. Циганов – доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

І.В. Шкодін – доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна

Т.В. Шталь – доктор економічних наук, професор, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

С.О. Якубовський – доктор економічних наук, професор, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

МІЖНАРОДНА РЕДАКЦІЙНА РАДА

Dang Van Phan, PhD, Associate Professor, Mekong University, Vietnam

Salah Gacim, PhD (Economics), Professor, University Ibn Zohr – Agadir, Morocco

Jakub Koralewski, D.Sc. (Historical Sciences) Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii w Poznaniu, Poland

Ewald Mittelstädt, Dr., Dr. h. c., Professor, South Westphalia University of Applied Science, Nordrhein-Westfalen, Germany

William H. Meyers, Dr., Professor, University of Missouri-Columbia, USA

Tanova Petia, Dr. of Economics, Associate Professor, Frederick University of Cyprus, Cyprus

Vesselin Popovski, D.Sc., Professor, Centre for the Study of United Nations, Jindal Global University, India

Адреса редакційної колегії:

61022, м. Харків, пл. Свободи, 6, факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, ауд. 366а
тел. (057) 707 53 06, www.irtb.karazin.ua, www.periodicals.karazin.ua/irtb, meo.vestnik@karazin.ua

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність
за добір, точність, достовірність наведених даних, фактів, цитат,
інших відомостей.

Статті пройшли подвійне сліпе рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21560-11460Р від 20.08.2015.

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, оформлення, 2023

The results of scientific research in the field of international relations, world economy and international economic relations, economy, tourism and hotel industry are covered.

For scientists, teachers, graduate students and students.

The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University Series «International Relations. Economics. Country Studies. Tourism» is a scientific professional publication in economics, category "B", specialty 051, 073, 292 (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 from 17.03.2020).

*Approved for publication by the Academic Council
of V. N. Karazin Kharkiv National University
(protocol No 9 dated 29 May, 2023)*

Editor-in-Chief:

Vladyslav Goncharenko, D.Sc. (Economics), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University

Deputy Editor-in-Chief:

Valeriy Ryzhnikov, D.Sc. (Public Administration), PhD in Economics, Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University

Nadija Kazakova, PhD (Geography), Associate Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University

Anatoliy Parfinenko, Ph.D (History), Associate Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University

Assistant Editor:

Hanna Haponenko, Ph.D (Economics), Associate Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University

EDITORIAL BOARD

Nataliya Antonyuk, D.Sc. (Historical Sciences), Professor, Ivan Franko National University of Lviv

Igor Hrabynskyi, D.Sc. (Economics), Professor, Ivan Franko National University of Lviv

Olena Dovgal, D.Sc. (Economics), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University

Olga Lyubitseva, D.Sc. (Geographic Sciences), Professor, Member of the Academy of Science of Ukraine, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Igor Matyushenko, D.Sc. (Economics), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University

Mykola Ryzhkov, D.Sc. (Political studies), Professor, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Sergiy Tsyganov, D.Sc. (Economics), Professor, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Iryna Shkodina, D.Sc. (Economics), Associate Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University

Tetiana Shtal, D.Sc. (Economics), Professor, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Serhiy Yakubovsky, D.Sc. (Economics), Professor, Odessa I.I. Mechnikov National University

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD

Dang Van Phan, PhD, Associate Professor, Mekong University, Vietnam

Salah Gacim, PhD (Economics), Professor, University Ibn Zohr – Agadir, Morocco

Jakub Koralewski, D.Sc. (Historical Sciences) Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii w Poznaniu, Poland

Ewald Mittelstädt, Dr., Dr. h. c., Professor, South Westphalia University of Applied Science, Nordrhein-Westfalen, Germany

William H. Meyers, Dr., Professor, University of Missouri-Columbia, USA

Petia Tanova, Dr. of Economics, Associate Professor, Frederick University of Cyprus, Cyprus

Vesselin Popovski, D.Sc., Professor, Centre for the Study of United Nations, Jindal Global University, India

Editorial Board Address:

61022, Kharkiv, Sq. Svobody, 6, Faculty of International Economic Relations and Tourism Business

V. N. Karazin Kharkiv National University, room 366a

tel. (057) 707 53 06, www.irtb.karazin.ua, www.periodicals.karazin.ua/irtb, meo.vestnik@karazin.ua

The authors of the published materials are fully responsible for the selection, accuracy, reliability of the data, facts, quotations and other information.

Articles have been double-blindly reviewed.

Certificate of state registration of KV № 21560-11460R dated 20.08.2015.

ЗМІСТ

СВИТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

І.О. Дерід, А.М. Кравченко, А.О. Петрик АНАЛІЗ СПОЖИВАННЯ ТЮТЮНОВИХ ВИРОБІВ У СВІТІ ТА СПОСОБІВ ЙОГО ЗНИЖЕННЯ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ В ЄС ТА В УКРАЇНІ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЄВРОІНТЕГРАЦІЄЮ	7
П.М. Ігнат'єв, І.С. Запорізька ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ОБ'ЄДНАНОЇ РЕСПУБЛІКИ ТАНЗАНІЇ	18
Н.А. Казакова, Г.А. Петров РИЗИК ДЕФОЛТУ ТА ФІСКАЛЬНА СТІЙКІСТЬ У КРАЇНАХ PIIGS	31
С.В. Лубенець, І.М. Харченко, Є.П. Павленко АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ	42
І.О. Панова, А.В. Багінська ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ АВТОРИТАРИЗМУ ЯК ВИКЛИКУ МІЖНАРОДНОМУ ПОРЯДКУ	49
Б.О. Походенко ОГЛЯД ТА ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЙ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ Й УКРАЇНИ	56

ЕКОНОМІКА

С.В. Брік ПЛАТФОРМА ROSE ACCOUNTING SERVICES ВІД ORACLE BUSINESS SUITE ЯК АЛЬТЕРНАТИВА 1С ДЛЯ АВТОМАТИЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО, ФІНАНСОВОГО ТА УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ В УКРАЇНІ	81
І.О. Макаренко, П.В. Брінь МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ ПРОЗОРОСТІ ЕНЕРГЕТИЧНИХ КОМПАНІЙ УКРАЇНИ	87
К.В. Орехова, О.Г. Головка, О.М. Христофорова, М.В. Бабенко УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ З УРАХУВАННЯМ ТЕХНОЛОГІЙ ЗАЛУЧЕННЯ ДОДАТКОВИХ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ	94

ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

І.І. Волкова, В.В. Мукомел, І.С. Посохов ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНО-ЕКСКУРСІЙНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	110
Г.І. Гапоненко, О.В. Євтушенко, І.М. Шамара, К.І. Болото ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГАСТРОТУРИЗМУ УКРАЇНИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД	128
Г.І. Гапоненко, М.А. Гончаренко, О.В. Євтушенко, І.М. Шамара СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД	141
Т.В. Калайтан, О. Я. Гримак, Л.П. Кушнір, Р.К. Шурпенкова, О.М. Сарахман УПРАВЛІННЯ ДОХОДАМИ РЕСТОРАНУ ТА АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ	152
О.А. Ніколайчук, К.С. Федан УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНОГО ПІДХОДУ ДО АНАЛІЗУ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЮ БАЗОЮ ГОТЕЛЬНОГО ЗАКЛАДУ	163
Н.П. Рубан, Ю.Ю. Черненко ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТИЧНОЇ РОБОТИ	174
О.Р. Четирбук, А.П. Голод ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ТУРИСТИЧНИХ СИСТЕМ	181

CONTENTS

THE WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

I. Derid, A. Kravchenko, A. Petryk ANALYSIS OF THE CONSUMPTION OF TOBACCO PRODUCTS IN THE WORLD AND METHODS OF ITS REDUCTION APPLIED IN THE EU AND IN UKRAINE WITHIN EUROPEAN INTEGRATION	7
P. Ignatiev, I. Zaporizka ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE UNITED REPUBLIC OF TANZANIA	18
N. Kazakova, H. Petrov DEFAULT RISK AND FISCAL SUSTAINABILITY IN PIIGS COUNTRIES	31
S. Lubenets, I. Harchenko, Y. Pavlenko CURRENT PROBLEMS OF INTERNATIONAL INFORMATION SECURITY	42
I. Panova, A. Bahinska THEORETICAL BASIS OF STUDYING AUTHORITARIANISM AS A CHALLENGE TO THE INTERNATIONAL ORDER	49
B. Pokhodenko REVIEW AND COMPARATIVE ANALYSIS OF ENERGY SECURITY CONCEPTS OF THE EUROPEAN UNION AND UKRAINE	56

ECONOMICS

S. Brik ROSE ACCOUNTING SERVICES PLATFORM FROM ORACLE BUSINESS SUITE AS AN ALTERNATIVE TO 1C FOR AUTOMATION OF ACCOUNTING, FINANCIAL AND MANAGEMENT ACCOUNTING IN UKRAINE	81
I. Makarenko, P. Brin METHODOLOGICAL PRINCIPLES FOR ASSESSING THE TRANSPARENCY OF ENERGY COMPANIES OF UKRAINE	87
K. Oriekhova, O. Golovko, O. Khristoforova, M. Babenko IMPROVEMENT FINANCIAL MANAGEMENT OF ENTERPRISE TAKING INTO ACCOUNT TECHNOLOGIES FOR ATTRACTING ADDITIONAL FINANCIAL RESOURCES	94

TOURISM AND HOSPITALITY RESEARCH

I. Volkova, V. Mukomel, I. Posokhov PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF RELIGIOUS AND EXCURSION TOURISM IN UKRAINE	110
H. Haponenko, O. Yevtushenko, I. Shamara, K.I. Boloto PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF GASTRO TOURISM IN UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD	128
H. Haponenko, M. Honcharenko, O. Yevtushenko, I. Shamara STRATEGIC PRIORITIES OF THE DEVELOPMENT OF TOURIST ACTIVITIES IN THE SUMY REGION IN THE POST-WAR PERIOD	141
T. Kalaitan, O. Hrymak, L. Kushnir, R. Shurpenkova, O. Sarakhman RESTAURANT REVENUE MANAGEMENT AND ANALYTICAL ASSESSMENT OF ITS EFFECTIVENESS	152
O. Nikolaichuk, K. Fedan IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGICAL APPROACH TO THE ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF MANAGEMENT OF THE MATERIAL AND TECHNICAL BASE OF THE HOTEL ESTABLISHMENT	163
N. Ruban, Yu. Chernenko CONCERNING THE NEED FOR FORMATION OF INTELLECTUAL PROPERTY COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS IN LOCAL SCIENCE AND TOURISM WORK	174
O. Chetyrbuk, A. Holod THE THEORETICAL PRINCIPLES OF AN INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE TERRITORIAL TOURIST SYSTEMS	181

**СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І
МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ**

DOI: 10.26565/2310-9513-2023-17-01
УДК 339.924(477:4):[330.544.2:663.97]:005.52

АНАЛІЗ СПОЖИВАННЯ ТЮТЮНОВИХ ВИРОБІВ У СВІТІ ТА СПОСОБІВ ЙОГО ЗНИЖЕННЯ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ В ЄС ТА В УКРАЇНІ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЄВРОІНТЕГРАЦІЄЮ

Дерід Ірина Олександрівна

канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного бізнесу та економічної теорії
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: i.a.derid@karazin.ua
Контактний тел.: +380971531690
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1593-3132>

Кравченко Анна Миколаївна

студентка кафедри міжнародного бізнесу та економічної теорії
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: anna.kravchenko@student.karazin.ua
Контактний тел.: +380994666014
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9011-8531>

Петрик Анастасія Олексіївна

студентка кафедри міжнародного бізнесу та економічної теорії
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: petryk2020umb31@student.karazin.ua
Контактний тел.: +380991512373
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4814-1457>

У сучасному світі статус охорони здоров'я став розглядатися як реальний критерій рівня соціально-економічного розвитку суспільства. Результати багатьох досліджень доводять, що передчасна смертність від неінфекційних захворювань, як правило, супроводжується низьким економічним зростанням або його відсутністю і призводить до макроекономічних проблем. Боротьба з вживанням тютюну є однією з цілей стійкого розвитку. Предметом дослідження в статті є споживання тютюнових виробів у світі та способи його зниження. Мета полягає у виявленні того, хто є споживачем тютюнових продуктів у різних країнах світу, якої статі, віку, статку є сучасний споживач, а також вивчення заходів щодо зниження тютюнової залежності, які мають місце в Європейському Союзі, досвіду їх перейняття Україною, виявлення впливу цих заходів на рівень куріння. Завдання: дослідити ким в різних країнах представлені споживачі тютюнової продукції і яку частку від населення вони становлять, виявити чи дійсно є взаємозв'язок між рівнем доходу та споживанням тютюнової продукції, дослідити як змінюється портрет типового споживача із виходом на ринок інноваційної бездимної тютюнової продукції, визначити чи впливають законодавчі та фіскальні методи на рівень споживання тютюнової продукції. Методи: при дослідженні розгортання програм боротьби із палінням та законодавчих змін присвячених цьому було використано історичний метод та порівняльний аналіз; статистичний аналіз використовувався для спростування гіпотези про зв'язок між рівнем куріння та рівнем доходу в країні; логічний метод використовувався при визначенні факторів, від яких залежить рівень споживання тютюнової продукції в різних країнах; кореляційний аналіз було використано при виявленні залежності між зростанням акцизного податку та зниженням рівня куріння в Україні. Отримано такі результати: гіпотеза про більшу схильність до куріння в країнах із низьким та середнім рівнем доходу не підтвердилася; на рівень і спосіб споживання тютюну в різних країнах впливає культура; більша кількість курців проживає в країнах із низьким та середнім рівнем доходу, адже там проживає основна маса населення планети; в межах конкретної країни спостерігається вища частка курців саме в бідних верствах населення порівняно з багатими (хоча є країни винятки); причиною цього може бути спосіб життя і культурне оточення бідних верств населення; вищий рівень куріння серед бідних верств населення є проблемою, бо перерозподіляє їх обмежений бюджет на адиктивні блага; зміни в законодавстві ввели в закон поняття бездимних тютюнових продуктів, що дало змогу застосовувати проти них різні обмеження; доведено, що існує зворотна залежність між величиною акцизного податку та рівнем куріння в Україні, отже фіскальні заходи діють. Висновки: тепер перед урядами та соціально відповідальними тютюновими корпораціями стоїть нова задача – ліквідувати позитивний імідж бездимних тютюнових продуктів в очах дітей та молоді, вирішити проблему того факту, що саме ці продукти стають першими, з яких вони починають куріння.

Ключові слова: *рівень куріння, дохід, бідність, споживання тютюнових продуктів, тютюновий контроль, акцизний податок на тютюнові продукти, бездимні продукти.*

Як цитувати: Дерід І.О., Кравченко А.М., Петрик А.О. Аналіз споживання тютюнових виробів у світі та способів його зниження, які застосовуються в ЄС та в Україні у зв'язку із євроінтеграцією. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2023. № 17. С. 7-17. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-01>

In cites: Derid I., Kravchenko A., & Petryk A. (2023). Analysis of the consumption of tobacco products in the world and methods of its reduction applied in the EU and in Ukraine within european integration. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (17), 7-17. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-01> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Сьогодні в глобальному світі стан охорони здоров'я розглядається як реальний критерій рівня соціально-економічного розвитку суспільства. У зв'язку з цим для нашої країни надзвичайно важливим є розуміння того, що сучасний добробут низки країн, що активно розвиваються так само, як і раніше західноєвропейських країн, тісно пов'язаний із поліпшенням здоров'я населення. Результати багатьох досліджень доводять, що передчасна смертність від неінфекційних захворювань як правило супроводжується низьким економічним зростанням або його відсутністю і призводить до макроекономічних проблем. ХХ ст. характеризують як глобалізацію поширеності вживання тютюну, що призвела до зростання передчасної смертності населення. Боротьба з вживанням тютюну є однією з цілей стійкого розвитку ООН у сфері прав людини. Річ у тому, що вживання цього аддиктивного блага, хоча однаково б'є по здоров'ю людей різного статку, але сильніше б'є по якості життя бідніших верств населення, оскільки відбувається за рахунок грошей, які б могли бути використані на харчування, освіту, лікування. Європейський Союз активно переймається проблемою паління і бореться із нею в тому числі економічними методами. Угода про асоціацію між Україною та ЄС передбачає імплементацію Україною Рамкової конвенції з контролю над тютюном 2003 року, яку наша держава ратифікувала ще в 2006 році. Це означає, що Україна має виконувати положення цієї конвенції, що має значно вплинути на стан здоров'я населення, на стан ринку тютюну та на економічний стан України в цілому. При всій актуальності даної теми не вирішеними залишаються такі питання: ким в різних країнах представлені споживачі тютюнової продукції і яку частку від населення вони становлять, чи дійсно є взаємозв'язок між рівнем доходу та споживанням тютюнової продукції, як змінюється портрет типового споживача із виходом на ринок інноваційної бездимної тютюнової продукції, чи впливають законодавчі та фіскальні методи на рівень споживання тютюнової продукції.

Аналіз останніх досліджень. Питаннями стосовно обмеження рівня паління у світі та в Західній Європі займаються ВООЗ та її Європейське регіональне бюро, ООН, Єврокомісія та інші інститути. На основі їх звітів та документів виконане наше дослідження. Також зазначене питання турбує багатьох науковців та журналістів, чий роботи сформулювали наше ставлення до аналізованої проблеми: Брозек Г.М., Віллемсен М.К., Вінікофф Дж. П., Гланц

С., Джефферс А., Лоусон Дж.А., Монс У., О'Кейн А., Фернандес Е., Янковський М. та інші. Важливу базу для написання роботи склав аналіз змін у законодавстві України як крок до зниження рівня паління у відповідь на зобов'язання перед ЄС.

Мета нашого дослідження полягає у виявленні того, хто є споживачем тютюнових продуктів у різних країнах світу, якої статі, віку, статку є сучасний споживач, а також вивчення заходів щодо зниження тютюнової залежності, які мають місце в Європейському Союзі, досвіду їх перейняття Україною, виявлення впливу цих заходів на рівень куріння.

Виклад основного матеріалу. Вживання тютюну є однією з основних причин передчасної смерті. Нині ця проблема розглядається з економічної та геополітичної точки зору. Боротьба з тютюном є однією задач ООН, вона демонструє потенціал глобального регулювання для встановлення стандартів охорони здоров'я, мобілізації ресурсів і підвищення прозорості. Це стосується цілей щодо зниження передчасної смертності від неінфекційних захворювань, викорінення бідності та голоду та забезпечення продовольчої безпеки. Паління для бідного населення означає перерозподіл їх обмеженого бюджету на користь тютюнових продуктів.

Згідно позиції Всесвітньої організації охорони здоров'я, глобальний вплив вживання тютюну на здоров'я та економічний розвиток величезний, і його все частіше відчувають країни з низьким і середніми рівнями доходів. За даними ВООЗ, на даний час близько 80% людей, які споживають тютюн, живуть саме в таких країнах [1]. Або, як зазначають в інших дослідженнях, станом на 2020 рік майже один мільярд людей у всьому світі курили тютюн, а 336 мільйонів людей вживали бездимний тютюн, переважно проживаючи в країнах з низьким і середнім рівнем доходу. При цьому, експерти такі відзначають, що за останні 20 років поширеність вживання тютюну (як у вигляді паління, так і для бездимного споживання) в країнах з низьким та середнім рівнем доходу знизилася. Прогнозується, що в найближчі роки поширеність становитиме близько 20% у країнах із середнім рівнем доходу та 12% у країнах із низьким рівнем доходу [2, р.1]. При цьому, слід розуміти, що вживання тютюну передбачає наявність різноманітного продукту: промислові сигарети, саморобні сигарети, сигари, люльки, жувальний тютюн, нюхальний тютюн, споживання через нові електронні пристрої і т.д.

На нашу думку, із позицією ВООЗ щодо кількості курців в країнах із низьким та середнім рівнем

доходу не можна погодитися повністю. В контексті різних країн на рівень споживання тютюну швидше впливають культурні особливості, а не рівень доходу. У культурі формуються переваги щодо способу вживання тютюну. Наприклад, як відзначають дослідники, М'янма має найвищу поширеність бездимного вживання тютюну у світі – 29,3%, і рівень куріння тут також демонструє один з найвищих показників [2, р.5].

При цьому, якщо обрати для дослідження саме куріння як спосіб вживання тютюну, і розглянути рівень доходів в країнах, які відзначаються найвищим та найнижчим рівнем куріння (табл. 1), то стає очевидним, що ніякого зв'язку між цими показниками та сукупним національним доходом на душу населення не спостерігається.

Як можемо спостерігати із таблиці, є цілий ряд країн із низьким рівнем доходів, де куріння дуже мало розповсюджене, так само як і у Швеції із великим рівнем доходу. Однак, через те, що в країнах із середнім та низьким рівнем доходу проживає основна частка світового населення (тільки в країнах із середнім доходом живе 75% світового населення), все одно виявляється, що більшість споживачів тютюну проживають саме в таких країнах.

Більш важливим, на нашу думку, є питання, хто саме споживає найбільшу кількість тютюнових продуктів в конкретній країні, і яких саме продуктів. Згадаємо, що податки є традиційним способом зниження споживання шкідливих продуктів. Великобританія є однією з тих країн, де непрямі податки на курців є надзвичайно високими. Так, за їх національними дослідженнями, у 2017 році курець сигарет преміум-класу із споживанням 20 сигарет на день витрачав на сигарети близько 3600 фунтів стерлінгів на рік, тоді як курець, який вживав в середньому 11 сигарет на день, витрачав близько 1800 фунтів стерлінгів. За оцінками Управління національної статистики Великобританії, загальні витрати домогосподарств Великобританії на тютюн у 2015 році становили 19,3 мільярда фунтів стерлінгів. При цьому, частка витрат домогосподарств на тютюн навіть зменшилася з 3,3% у 1985 році до 1,7% у 2015 році [5]. Але Великобританія є країною із високим рівнем доходів, і навіть високі ціни на сигарети не складають непомірну частку в загальних витратах домогосподарств. При цьому, неодноразово проводилися дослідження, в яких виявляли відсоток курців у найбагатшому квінтелі населення та у найбіднішому для країн із низьким та середнім рівнем доходу. Слід відзначити, що як споживання тютюну враховували будь-яке паління, а не тільки промислових сигарет. У більшості країн, що аналізувалися в дослідженні (41 із 59) бідні жінки курять більше, ніж багаті жінки: 5 % найбідніших жінок курять у порівнянні з 3 % найбагатших. У ще більшій кількості країн (51 із 55) бідні чоловіки курять більше, ніж багаті: 34 % найбідніших чоловіків

Таблиця 1

Порівняння рівнів куріння та сукупного національного доходу на душу населення

Table 1

Comparison of smoking rates and aggregate national income per capita

Країна	Рівень куріння (кількість курців до загальної кількості населення у %) (на 2023 р.)	Сукупний національний дохід на душу населення (в поточних дол. США) (на 2021 р.)
Найвищий рівень куріння		
Науру	52,1	16920
Кірібаті	52	2750
Тувалу	48,7	7200
М'янма	45,5	1170
Чілі	44,7	14780
Ліван	42,6	5110
Сербія	40,6	8460
Бангладеш	39,1	2570
Греція	39,1	20000
Болгарія	38,9	11200
Найнижчий рівень куріння		
Гана	3,7	2280

Складено автором за матеріалами: [3;4]

Compiled by the author based on the materials: [3;4]

палять проти 22 % найбагатших. Однак в дослідженні виявилися і країни, в яких дана тенденція не підтвердилася: в Республіці Казахстан, Республіці Киргизстан, Вірменії багаті чоловіки та жінки курять більше, ніж бідні, а в Молдові, Україні, Перу, Болівії та Йорданії виявилось, що багаті жінки курять більше, ніж бідні [6].

Залежність між рівнем доходу та рівнем куріння зберігається і в межах окремо взятого ринку США. Майже три чверті всіх курців у США живуть у мало-забезпечених громадах. Серед американців, які заробляють менше ніж 20000 доларів на рік, кількість курців майже вдвічі більша, ніж серед населення в цілому. Звичайно, зв'язок між курінням і бідністю не є причинно-наслідковим – тобто бідність сама по собі не спонукає жодну людину до куріння. Натомість існує складна мережа причин, чому американці з низьким рівнем доходу частіше вживають сигарети: нерівність розподілу ресурсів, системне токсичне середовище та корпоративна експлуатація, вплив бідності на життя та реальність людей, адже бідні люди в США – це люди однієї з найбагатших держав у світі [7].

У 2019 році 5,9% населення ЄС віком від 15 років викурювали щонайменше 20 сигарет на день, а 12,6% споживали менше 20. Також, як відомо, значною проблемою є пасивне куріння. У 2019 році 69,1% людей віком від 15 років у ЄС повідомили,

що вони рідко або ніколи не стикалися з димом у приміщенні. Серед 30,9 %, які зазнали впливу диму, близько половини (15,4 % контрольної групи) зазнавали впливу диму щодня, а решта рідше. Серед людей, які зазнають щоденного впливу, приблизно дві третини зазнавали впливу диму протягом однієї або більше годин на день. Серед держав-членів ЄС найвища частка людей, які щодня піддавалися впливу диму у 2019 році, спостерігалася в Хорватії (34,7%), Болгарії (29,3%) та Греції (28,0%), про високу частку (49,0 %) також повідомляється для Сербії. У 17 державах-членах ЄС частка людей, які щодня піддаються впливу диму, становила менше 14,0 %, у Фінляндії та Ісландії ця частка менше 5,0 % [8].

В контексті споживання тютюну необхідно відмітити зростаючий попит на новітні тютюнові вироби (бездимні вироби), в тому числі на вейпи (електронні сигарети) та системи для нагрівання тютюну. За оцінками, приблизно 48,5 мільйонів європейців хоча б раз використовували електронну сигарету, тоді як на даний момент електронною сигаретою користуються 7,5 мільйонів європейців. Серед користувачів електронних сигарет домінуючою групою є група подвійних користувачів, де подвійним користувачем є особа, яка одночасно вживає і електронні сигарети, і сигарети з тютюном. Поширеність використання електронних сигарет у всьому Європейському Союзі все ще зростає. Поширеність вживання електронних сигарет особливо висока серед підлітків і молоді. Крім того, рівень споживання підлітків зростає дуже швидко [9]. Як повідомлялося в звітах, історичне зниження вживання тютюнових виробів підлітками в США звелося нанівець після появи електронних сигарет, а пік використання електронних сигарет припав на 2019 рік – на вищому рівні, ніж куріння сигарет у 2006 році. За даними досліджень, в США на 2022 рік 2,6 мільйона підлітків використовували електронні сигарети і 27,6% з них використовували електронні сигарети щодня; порівняльні цифри, наведені тут для 2021 року, становлять 2,1 мільйона і 24,7%. Крім того, в США серед підлітків, які зараз вживають будь-які тютюнові вироби, частка тих, хто вперше вжив в якості тютюнового виробу електронні сигарети, зросла з 27,2% у 2014 році до 78,3% у 2019 році та залишилася на рівні 77,0% у 2021 році [10]. У Великій Британії з січня 2021 року по січень 2022 року відсоток тих, хто використовував одноразові вейпи, зріс у 14 разів, що було найбільш виражено серед молоді: використання одноразових вейпів серед 18-річних зросло з 0,89 % до приголомшливих 56,7%, тоді як серед 45-річних осіб використання одноразових вейпів зросло з 1,3% до 6,2% [11]. Така ж тенденція в Україні: серед підлітків 13-15 років 14,9% вживають тютюнові вироби, практично кожен п'ятий підліток є теперішнім споживачем електронних сигарет; майже половина хоча б раз в житті вживали тютюнові вироби; 40% хоча б раз

курили електронні сигарети [12].

Таким чином, ті новітні продукти, що тютюновими компаніями позиціонувалися як менш шкідливі (щодо чого у дослідників ведуться суперечки), і як ті, що є кращою альтернативою для тих, хто не може кинути палити, насправді дають старт палінню у молодих осіб. Хоча саме ці бездимні продукти займають чільне місце у звітах про корпоративну соціальну відповідальність тютюнових корпорацій. Експерти із охорони здоров'я звинувачують тютюновиробників, адже значна частка діяльності тютюнових компаній організована так, що формує попит у молоді. Так, на думку експертів цьому сприяють різноманітні смакові добавки для маскування неприємного смаку тютюну та створення ілюзії про менший ризик для здоров'я та використання привабливого дизайну [12, с. 75].

Для боротьби з палінням та тютюновими виробами ВООЗ розробила ряд заходів, що імплементуються в європейському регіоні. У глобальному масштабі європейський регіон ВООЗ значно просувався вперед у використанні попереджень про небезпеку вживання тютюну для здоров'я, в тому числі було ратифіковано Рамкову конвенцію ВООЗ із боротьби проти тютюну (РКБТ ВООЗ). З моменту свого заснування в 2005 році РКБТ ВООЗ зуміла утримати боротьбу з тютюнопалінням у глобальному порядку денному та сприяти порятунку життів і покращенню глобального здоров'я. Ця Рамкова конвенція 2003 року набула чинності в лютому 2005 року. Заходи, викладені в РКБТ ВООЗ, спрямовані на скорочення як пропозиції, так і попиту на тютюн. Вони включають підвищення податків на тютюн; заборону куріння в громадських місцях; заборону реклами тютюнових виробів та продажу неповнолітнім; попередження населення про шкоду вживання тютюну; сприяння альтернативним джерелам існування для виробників тютюну; допомога споживачам тютюну кинути палити [13]. Процес прийняття та реалізації Політики контролю над тютюном значно відрізняється в різних європейських країнах. Існує система контролю над тютюном та рейтинг, за яким оцінюють ефективність контролю (The Tobacco Control Scale (TCS)). Наразі вийшло шість видань рейтингу (2005, 2007, 2010, 2013, 2016, 2019 років). Максимальний сукупний бал – 100. Країни з балами вище 50 у 2007 році, але які не змогли взяти участь в нових ініціативах, впади в рейтинг на 2019 рік (Швеція, Мальта, Бельгія, Італія, Естонія, Болгарія, Польща). Кілька країн набрали менше 50 балів у 2007 році (Угорщина, Португалія, Словенія, Греція та Австрія), але перевищили 50 балів у 2019 році. На 2019 рік на 1 місці із 80 балами була Великобританія, на другому – Франція із 74 балами, на третьому – Ірландія (73). Україна була на 22 місці із 50 балами, а Німеччина – на 36 місці із 40 балами [14].

Беручи до уваги зусилля європейських кра-

їн у боротьбі з курінням, значну транскордонну торгівлю тютюновими виробами та ризик розбіжностей у національному законодавстві, для цих продуктів необхідно було імplementувати загальноєвропейські правила, тому в ЄС у травні 2016 року почала застосовуватися Директива Європейського Парламенту і Ради 2014/40/ЄС від 3 квітня 2014 року про наближення законів, підзаконних нормативно-правових актів та адміністративних положень держав-членів щодо виробництва, просування та продажу тютюнових виробів і супутніх продуктів. Директива Ради ЄС про структуру та ставки акцизного податку, що застосовується до виготовленого тютюну, ввела високі податки на тютюнові вироби, які є надзвичайно ефективними у скороченні вживання тютюну, особливо серед молоді. Ще одним прикладом вдалої антитютюнової політики є Європейське бюро по боротьбі з шахрайством (OLAF), що розслідує незаконну торгівлю тютюном відповідно до міжнародного протоколу про незаконну торгівлю тютюновими виробами [15].

Згідно з Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, главою 22 «Громадське здоров'я», статтею 427, співробітництво охоплює в тому числі «попередження та контроль за неінфекційними хворобами шляхом обміну інформацією та найкращими практиками, пропагування здорового способу життя, визначення основних детермінант здоров'я та проблем в галузі охорони здоров'я, наприклад здоров'я матері і дитини, психічне здоров'я, алкогольна, наркотична та тютюнова залежність, зокрема імplementацію Рамкової конвенції з контролю над тютюном 2003 року» [16;17].

До того ж, ще в 2018 році уряд України вже затвердив План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Він передбачав розробку законопроектів у сфері боротьби із вживанням тютюну на основі положень вище згаданої Директиви Європейського Парламенту та Ради 2014/40/ЄС. Виконання цих положень є одним із зобов'язань України на шляху до євроінтеграції [18].

При цьому, слід усвідомлювати, що боротьба проти тютюну на всіх рівнях, особливо в країнах, що розвиваються, та країнах з перехідною економікою, вимагає достатніх фінансових і технічних ресурсів. Регуляція вживання тютюнових виробів відбувається великою мірою ще й завдяки Європейській стратегії політики відмови від куріння. Вона спрямована на надання ВООЗ державам-членам Європейського регіону консультацій та підтримки для розвитку національного потенціалу та посилення дій у цій сфері.

Передбачуванним також було, що представники тютюнового бізнесу будуть намагатися певним чином обходити нові обмеження. Директива Євро-

пейського Парламенту і Ради 2014/40/ЄС стала «обмежувальним колом» для рекламних можливостей виробників сигарет та електронних пристроїв для куріння [18].

Згідно з вищезазначеною Рамковою конвенцією, Частиною 1, статтею 1, пунктом С «Реклама й стимулювання продажу тютюну» означає будь-який вид передачі комерційної інформації, рекомендації або дії з метою, результатом або ймовірним результатом стимулювання продажу тютюнового виробу або вживання тютюну, прямо чи побічно» [17], а отже намагання тютюнових компаній довести особливий статус новітніх тютюнових виробів та вивести їх з-під рекламної заборони були приречені. У 2020 році Верховною Радою було прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за правопорушення у сфері продажу дітям електронних сигарет і рідин, що використовуються в електронних сигаретах». Тоді були додані в законодавство визначення пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння (IQOS, glo) та тютюномісних виробів для електричного нагрівання (ТВЕН) за допомогою підігрівача з електронним управлінням [19]. Також в Україні відповідно до Рамкової конвенції 16 грудня 2021 року нарешті відбулося прийняття законопроекту №4358 про «Про внесення змін до деяких законів України щодо охорони здоров'я населення від шкідливого впливу тютюну» [20]. Це означало суттєвий крок у зміні законодавства на шляху боротьби із вживанням тютюну. Одна з причин прийняття законопроекту – зобов'язання перед ЄС. Однак, чинності він набуває лише 11 липня 2023 р. З 1 липня 2022 р. відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження обігу підакцизних товарів, пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння та посилення контролю за продажем таких товарів» в Закон «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального» додано визначення поняття ТВЕНи, пристрої для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, електронні сигарети, рідини, що використовуються в електронних сигаретах. І, як вважають експерти, це затверджує їх віднесення до тютюнових виробів. З 31 березня 2023 року з набуттям чинності змін до Закону України «Про рекламу» заборонено рекламувати електронні сигарети, заправні контейнери, пристрої для споживання тютюнових виробів без їх згоряння [21].

Це суттєві кроки, адже досить довго невизначеність статусу нових тютюнових товарів дозволяла бути їм в «сірій» зоні, не охопленій законом, і рекламуватися. Саме відсутність будь-якого регулювання дозволяла тютюновим компаніям певний час вести активні рекламні кампанії, внаслідок чого нові тю-

тютюнові продукти набули неабиякої популярності серед молоді.

Крім введення в законодавство нових тютюнових продуктів та заборони на їх рекламу, Україна давно застосовує фіскальні методи впливу на споживання тютюну. Згідно зі звітом про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2019 рік, одним із планів України на 2020 рік було саме розроблення законопроекту щодо імплементації положень статті 8.2 Директиви Ради 2011/64/ ЄС від 21 червня 2011 року про структуру і ставки акцизів, що застосовуються до тютюнових виробів. Експерти відзначають, що наближення законодавства щодо цього зобов'язання є здебільшого «досконалим», оскільки значна кількість європейських норм щодо оподаткування тютюнових виробів була врахована у національному законодавстві ще до 2014 року. Було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2018 році» № 2245-VIII від 07.12.2017 року, яким: запроваджувалося поняття «середньозважена роздрібна ціна продажу сигарет», закріплювався графік підвищення специфічних ставок акцизного податку до 2025 року й мінімального акцизного податкового зобов'язання до рівня, еквівалентного 90 євро за 1000 штук (передбачалося збільшення ставки податку приблизно на 20% щорічно) [22, с. 267]. Згідно з Угодою про асоціацію, Україна повинна досягти рівня не менше 60%

акцизу в ціні. Таким чином, у 2025 році специфічна ставка акцизного податку становитиме 2257,4 грн за 1000 шт. сигарет, але до цього надано перехідний період із визначенням ставки для кожного року. Слід зазначити, що нині обчислення сум податку з тютюнових виробів здійснюється одночасно за адвалорними та специфічними ставками. При визначенні податкового зобов'язання на сигарети одного найменування сума акцизного податку, обчислена одночасно за встановленими адвалорною та специфічною ставками акцизного податку, не повинна бути меншою встановленого мінімального акцизного податкового зобов'язання [23]. Підвищуються саме специфічна ставка та мінімальне акцизне податкове зобов'язання.

Оподаткування сигарет в Україні зростає досить давно. Протягом 2008 - 2016 років середня ставка акцизу на пачку сигарет в Україні збільшилася в 14 разів, завдяки чому надходження до держбюджету зросли з 3,5 млрд грн у 2008 р. до 22,2 млрд грн у 2015 р. при скороченні обсягів продажу відповідно із 125 млрд до 73 млрд сигарет та зменшенні споживання тютюнових виробів (за даними Держкомстату, серед осіб, старших за 12 років) з 25,6 % (2008 р.) до 18,4 % (2015 р.) [24]. Ставка акцизу в 2018 р. збільшилася практично на 30% [25]. Далі, мав почати діяти вище зазначений графік підвищення специфічної ставки акцизного податку та мінімального акцизного податкового зобов'язання, але вже наприкінці 2018 р., з порушенням податкового і бюджетного законодавства, як вважають представники тютюнової індустрії, графік підвищення був змінений [26]. Перехідні положення Податкового кодексу України дають нам розуміння про специфічну ставку акцизного мита в перехідний період.

Хоч із усього вище сказаного стає зрозумілим, що зараз курці представлені не тільки тими, хто курить звичайні сигарети, все ж таки ми вирішили проаналізувати, чи впливає підвищення ставки акцизного податку на кількість курців сигарет в Україні старше 12 років. Розглянемо динаміку частки населення, що курить, до загальної кількості населення у віці 12 років і старшому у порівнянні з динамікою специфічної ставки акцизного податку (таблиця 2).

Як відомо, коефіцієнт кореляції – це показник, який використовують для вимірювання ступеню зв'язку між результативними і факторними ознаками у кореляційно-регресійній моделі за лінійної залежності. За абсолютною величиною він коливається від -1 до +1. Чим ближче до 0, тим менший зв'язок, чим ближче до ± 1 – тим зв'язок більш тісний. Позитивний знак коефіцієнта кореляції означає прямий зв'язок між показниками, негативний коефіцієнт вказує на обернений зв'язок. Нами був розрахований коефіцієнт кореляції показників із таблиці 2, він склав близько -0,98. Відповідно, це доводить сильну залежність між зростанням специфічної ставки акцизного податку і зниженням

Таблиця 2

Динаміка частки курців від загального населення старше 12 років та специфічної ставки акцизного податку

Table 2

Dynamics of the share of smokers from the total population older than 12 years and a specific excise tax rate

Рік	Частка населення, що курить, від загальної кількості населення у віці 12 років і старшому	Специфічна ставка акцизного податку з сигарет з та без фільтру на 1000 шт. в тис. грн.
2016	0,199	0,31826
2017	0,187	0,44556
2018	0,179	0,57798
2019	0,168	0,72479
2020	0,165	0,9072
2021	0,152	1,08864

Складено автором за матеріалами: [27-31]

*Оскільки в 2019 ставка підвищувалася в 2 етапи, в таблиці представлено середньорічне значення

Compiled by the author based on the materials: [27-31]

*Since the rate was raised in 2 stages in 2019, the table shows the average annual value

кількості курців.

Таким чином, ми можемо і надалі розраховувати на подальше зниження частки курців сигарет, адже план підвищення акцизного податку ще продовжує реалізовуватися. Однак, ми маємо пам'ятати, що певною мірою на зниження кількості курців сигарет могла вплинути переорієнтація частини курців на «бездимні продукти». Хоча корпорації зробили ставку на «бездимні продукти», які певний час були поза «полем зору» закону, але нині в процесі інтеграції в європейський простір в Україні ця прогалина ліквідується. У 2021 році перелік підакцизних товарів поповнився за рахунок рідин, що використовуються в електронних сигаретах, тютюну для електронних сигарет, тютюновмісних виробів для електричного нагрівання згідно із Законом України від 16.01.2020 №466-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві» [32]. Податковим кодексом України також передбачене зростання акцизу на ці продукти. Зокрема, з 2021 по 2024 рік специфічна ставка акцизного податку на 1000 штук ТВЕНів відповідно складуть: 1456,33; 1747,60; 2097,12; 2516,54 гривень. Рідини, що використовуються в електронних сигаретах були оподатковані на початок 2022 року 3000 грн. за 1 літр, але на період воєнного стану ставку збільшено до 10000 грн за 1 літр [31]. Таким чином, із бездимними продуктами уряд також бореться фіскальними методами, однак проаналізувати ефект від цього ще досить складно, в тому числі через недосконалий облік рівня споживання таких продуктів.

Висновки. Нині вживання тютюну є глобальною проблемою, а боротьба із курінням – однією із цілей сталого розвитку. Існуюча в наукових колах та в світових організаціях, які займаються вирішенням проблеми вживання тютюну, гіпотеза про більшу схильність до куріння в країнах із низьким та середнім рівнем доходу не підтвердилася в ході нашого дослідження. Безпосереднього зв'язку між рівнем доходу та рівнем куріння в країнах не виявлено. На нашу думку, на рівень і спосіб споживання тютюну в різних країнах впливає культура. При цьому, дійсно, більша кількість курців проживає в краї-

нах із низьким та середнім рівнем доходу, адже там проживає основна маса населення планети. Однак, в межах конкретної країни, як правило, спостерігається вища частка курців саме в бідних верствах населення порівняно з багатими (хоча є країни виключення). Причиною цьому також може бути спосіб життя і культурне оточення бідних верств населення. І це дійсно є проблемою, бо перерозподіляє і без того обмежений бюджет на аддиктивні блага.

Щоб вирішити ситуацію із вживанням тютюну, Європейський Союз та національні уряди вжили різноманітних заходів боротьби з тютюном у формі законодавства, рекомендацій та інформаційних кампаній. Результатом стало бажання тютюнових ТНК знайти лазівки для обходу обмежень. Ними стали новітні (бездимні) тютюнові продукти. Через неперотність законодавства ці продукти певний час залишалися поза увагою закону, рекламувалися, для них створювався позитивний імідж менш шкідливого продукту, який активно просувався в соціальних мережах. Все це, а також яскравий дизайн, смакові та ароматичні добавки привели до того, що вживання таких продуктів особливо поширилося серед дітей і молоді у дуже короткий період. На теперішній час в розвинених країнах цей сектор продуктів вже здебільшого охоплений законом і проти нього також почалися обмеження.

За умовами Угоди про асоціацію з ЄС Україна не могла залишатися осторонь цих процесів. Але навіть до угоди про асоціацію Україна вже доєдналася до світових ініціатив по боротьбі із курінням. Кроками стала зміна законодавства та підвищення акцизного податку на сигарети та інші тютюновмісні вироби, в тому числі бездимні. Все це сприяло поступовому зниженню кількості курців звичайних сигарет. Тепер перед урядами стоїть нова задача: нівелювати позитивний імідж бездимних тютюнових продуктів в очах дітей та молоді, вирішити проблему того факту, що саме ці продукти стають першими, з яких вони починають куріння. На наш погляд, ця проблема має зачіпати і самі тютюнові корпорації, адже такий ефект спостерігається в багатьох країнах від тих продуктів, які мали виконувати роль менш шкідливих, призначених для тих, хто не може кинути палити традиційні сигарети.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Tobacco. Key facts. World Health Organization: Website. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/tobacco> (accessed 20.03.2023)
2. Theilmann M., Lemp J.M., Winkler V. etc. Patterns of tobacco use in low and middle income countries by tobacco product and sociodemographic characteristics: nationally representative survey data from 82 countries. BMJ. URL: <https://www.bmj.com/content/bmj/378/bmj-2021-067582.full.pdf> (accessed 20.04.2023).
3. GNP per capita (Current USA \$). The World Bank: Website. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD> (accessed 27.05.2023)
4. Smoking Rates by Country 2023. World Population Review: Website. URL: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/smoking-rates-by-country> (accessed 28.05.2023)

5. The economics of tobacco. ASH.Fact Sheet: Website. URL: <https://ash.org.uk/resources/view/the-economics-of-tobacco> (accessed 20.05.2023)
6. Crawford L., Nestour A. Who Smokes in Developing Countries? Implications for a Tobacco Tax. Center for Global Development: Website. URL: <https://www.cgdev.org/blog/who-smokes-developing-countries-implications-tobacco-tax> (accessed 21.05.2023)
7. McMaster A. Americans Are Smoking Less, But the Poorest People Still Suffer from Addiction. Global Citizen: Website. URL: <https://www.globalcitizen.org/en/content/poverty-smoking-inequality-america/> (accessed 23.05.2023)
8. Tobacco consumption statistics. Eurostat Statistics Explained: Website. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Tobacco_consumption_statistics (accessed 24.05.2023)
9. Brożek G.M., Jankowski M., Lawson J. A. etc. The Prevalence of Cigarette and E-cigarette Smoking Among Students in Central and Eastern Europe—Results of the YUPESS Study. International Journal Environmental Research and Public Health. 2019, 16, 2297. URL: <https://www.mdpi.com/1660-4601/16/13/2297> (accessed 24.05.2023)
10. Glantz S., Jeffers A., Winickoff J. P. Nicotine Addiction and Intensity of e-Cigarette Use by Adolescents in the US, 2014 to 2021. JAMA Netw Open. 2022 Nov; 5(11): e2240671. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9641541/> (accessed 25.05.2023)
11. O’Kane A. Vaping is heralded as the ‘healthier’ alternative to smoking, but what’s the truth behind the soaring trend that has Gen-Z hooked? Glamour: Website. URL: <https://www.glamourmagazine.co.uk/article/vaping-elf-bars> (accessed 26.05.2023)
12. 10 причин писати про контроль над тютюном. Центр громадського здоров’я : Website. URL: https://center-life.org/wp-content/uploads/2020/08/Manual_Mass-Media_FINAL.pdf (дата звернення: 25.05.2023)
13. Tobacco control: fact sheet on Sustainable Development Goals (SDGs): health targets World Health Organization: Website. URL: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/340898?locale-attribute=en> (accessed 27.05.2023)
14. Willemsen M. C., Mons U., Fernández E. Tobacco control in Europe: progress and key challenges. Tobacco control. 2022. №31. P. 160-163. <https://doi.org/10.1136/tobaccocontrol-2021-056857>
15. Public health. Overview. European Commission: Website. URL: https://ec.europa.eu/health/tobacco/overview_en (accessed 26.05.2023)
16. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/conv#n2573 (дата звернення 16.01.2023)
17. Рамкова конвенція ВООЗ із боротьби проти тютюну. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_001#Text (дата звернення 18.01.2023)
18. Боротьба з курінням: зобов’язання перед ЄС чи перед власними громадянами? Економічна правда: Веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/11/19/679909> (дата звернення 20.05.2023)
19. Нові тютюнові виробни тепер в законі, але не всі. Центр демократії та верховенства права: Веб-сайт. URL: <https://cedem.org.ua/news/novi-tyutyunovi-vyroby-rada/> (дата звернення 17.05.2023)
20. Про внесення змін до деяких законів України щодо охорони здоров’я населення від шкідливого впливу тютюну: Закон України від 16.12.2021 № 1978-IX. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1978-20#Text> (дата звернення 17.05.2023)
21. Про рекламу: Закон України від 03.07.96 № 271/96-ВР. Дата оновлення: 31.03.2023. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80/ed20230331/conv#Text> (дата звернення 07.06.2023)
22. Україна та Угода про асоціацію. Моніторинг виконання 2014-2019. Київ, Український центр європейської політики. 2020 р. 542 с. URL: https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2021/01/zvit_5_2020_web_FINAL_2.pdf (дата звернення 17.05.2023)
23. Особливості обчислення податку з тютюнових виробів. Бухгалтерський інтернет-портал: Веб-сайт. URL: <https://ibuhgalter.net/tax-codex/224> (дата звернення 08.05.2023)
24. Ціни на сигарети в Україні в 2020 році. 24h News: Веб-сайт. URL: <https://2019rik.com.ua/cini-na-sigareti-v-ukra%D1%97ni-v-2020-roci/> (дата звернення 23.05.2023)
25. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 р.№71-VIII. Дата оновлення: 01.01.2017. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20170101/conv#n5483> (дата звернення 27.05.2023)
26. Хоменко В. Тютюнову індустрію має почути держава. Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах: Веб-сайт. URL: <https://rating.zone/tiutiunovu-industriiu-maie-pochuty-derzhava/> (дата звернення 24.05.2023)
27. Самооцінка населенням стану здоров’я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2018 році. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2018/gdvvdg/Arh_snsz_u.htm (дата звернення 23.01.2022)
28. Самооцінка населенням стану здоров’я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2019 році. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/03/snsz_med_2019.pdf (дата звернення 24.01.2022)
29. Самооцінка населенням стану здоров’я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2020 році. Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/03/zb_snsz_20.pdf (дата звернення 24.01.2022)
30. Самооцінка населенням стану здоров’я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2021 році. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/03/zb_snsz_21.pdf (дата звернення 22.05.2023)

31. Податковий кодекс України. Дата оновлення: 06.05.2023. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 22.05.2023)

32. Закон №466: Що змінилося по акцизному податку. Державна податкова служба України. Офіційний портал. URL: <https://ch.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-441795.html> (дата звернення 26.05.2023)

Стаття надійшла до редакції 10.05.2023

Стаття рекомендована до друку 04.06.2023

ANALYSIS OF THE CONSUMPTION OF TOBACCO PRODUCTS IN THE WORLD AND METHODS OF ITS REDUCTION APPLIED IN THE EU AND IN UKRAINE WITHIN EUROPEAN INTEGRATION

Iryna Derid, Ph.D (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Business and Economic Theory, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: i.a.derid@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1593-3132>

Anna Kravchenko, Student of the Department of International Business and Economic Theory, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9011-8531>

Anastasiia Petryk, Student of the Department of International Business and Economic Theory, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: petryk2020umb31@student.karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4814-1457>

In today's world, the health status of a society has become a real criterion for the level of socio-economic development. Many studies show that premature mortality from non-communicable diseases is usually accompanied by low or no economic growth and leads to macroeconomic problems. Combating tobacco use is one of the goals of sustainable development. The subject of this article is the consumption of tobacco products in the world and ways to reduce it. The purpose is to identify who is a consumer of tobacco products in different countries of the world, what gender, age, and income is a modern consumer, as well as to study the measures to reduce tobacco dependence that take place in the European Union, the experience of their adoption by Ukraine, and to identify the impact of these measures on smoking rates. Objectives: to investigate who the consumers of tobacco products are in different countries and what proportion of the population they represent, to identify whether there is a real relationship between income and consumption of tobacco products, to study how the portrait of a typical consumer changes with the introduction of innovative smokeless tobacco products, to determine whether legislative and fiscal methods affect the level of consumption of tobacco products. Methods: the historical method and comparative analysis were used to study the rollout of smoking cessation programmes and legislative changes related to this; statistical analysis was used to refute the hypothesis of a link between smoking and income in the country; the logical method was used to determine the factors that determine the level of consumption of tobacco products in different countries; correlation analysis was used to identify the relationship between the growth of excise tax and the reduction of smoking in Ukraine. The following results were obtained: the hypothesis of a greater propensity to smoke in low- and middle-income countries was not confirmed; the level and manner of tobacco consumption in different countries is influenced by culture; a greater number of smokers live in low- and middle-income countries, as the majority of the world's population lives there; within a particular country, a higher proportion of smokers is observed in the poor compared to the rich (although there are exceptions); the reason for this may be the lifestyle and cultural environment of the poor; higher smoking rates among the poor are a problem because they redistribute their limited budget to addictive goods; changes in legislation have introduced the concept of smokeless tobacco products, which has allowed for various restrictions to be applied to them; it has been proven that there is an inverse relationship between the amount of excise tax and smoking rates in Ukraine, so fiscal measures are working. Conclusions: Governments and socially responsible tobacco corporations now face a new challenge: to eliminate the positive image of smokeless tobacco products in the eyes of children and young people, and to address the fact that these products are the first ones they start smoking with.

Keywords: *smoking rate, income, poverty, tobacco consumption, tobacco control, excise tax on tobacco products, smokeless products.*

REFERENCES

1. World Health Organization (2022). Tobacco. Key facts. Available at: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/tobacco> (accessed 20.03.2023)
2. Theilmann M., Lemp J.M., Winkler V. etc. (2021) Patterns of tobacco use in low and middle income countries by tobacco product and sociodemographic characteristics: nationally representative survey data from 82 countries. *BMJ*. Available at: <https://www.bmj.com/content/bmj/378/bmj-2021-067582.full.pdf> (accessed 20.04.2023)
3. The World Bank (2021). GNP per capita (Current USA \$). Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD> (accessed 27.05.2023)
4. World Population Review (2023). Smoking Rates by Country. Available at: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/smoking-rates-by-country> (accessed 28.05.2023)
5. ASH.Fact Sheet. (2017). The economics of tobacco. Available at: <https://ash.org.uk/resources/view/the-economics-of-tobacco> (accessed 20.05.2023)
6. Crawford L., Nestour A. Who Smokes in Developing Countries? Implications for a Tobacco Tax. Center for Global Development. Available at: <https://www.cgdev.org/blog/who-smokes-developing-countries-implications-tobacco-tax> (accessed 21.05.2023)
7. McMaster A. (February 23, 2018). Americans Are Smoking Less, But the Poorest People Still Suffer from Addiction. *Global Citizen*. Available at: <https://www.globalcitizen.org/en/content/poverty-smoking-inequality-america/> (accessed 23.05.2023)
8. Eurostat Statistics Explained (2022). Tobacco consumption statistics. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Tobacco_consumption_statistics (accessed 24.05.2023)
9. Brożek G.M., Jankowski M., Lawson J. A. etc. (2019). The Prevalence of Cigarette and E-cigarette Smoking Among Students in Central and Eastern Europe—Results of the YUPESS Study. *International Journal Environmental Research and Public Health*. 16 (2297). Available at: <https://www.mdpi.com/1660-4601/16/13/2297> (accessed 24.05.2023)
10. Glantz S., Jeffers A., Winickoff J. P. (2022). Nicotine Addiction and Intensity of e-Cigarette Use by Adolescents in the US, 2014 to 2021. *JAMA Netw Open*. 5(11): e2240671. Available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9641541/> (accessed 25.05.2023)
11. O’Kane A. (10 June 2022) Vaping is heralded as the ‘healthier’ alternative to smoking, but what’s the truth behind the soaring trend that has Gen-Z hooked? *Glamour*. Available at: <https://www.glamourmagazine.co.uk/article/vaping-elf-bars> (accessed 25.05.2023)
12. Centr gromadsjkogho zdorov’ja [Public health center] (2020). 10 Prychyn pysaty pro kontrolj nad tjtjunom [10 Reasons to write about tobacco control] Available at: https://center-life.org/wp-content/uploads/2020/08/Manual_Mass-Media_FINAL.pdf [in Ukrainian] (accessed 25.05.2023)
13. World Health Organization (2019). Tobacco control: fact sheet on Sustainable Development Goals (SDGs) health targets. Available at: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/340898?locale-attribute=en> (accessed 27.05.2023)
14. Willemsen M. C., Mons U., Fernández E. (2022). Tobacco control in Europe: progress and key challenges. *Tobacco control*. 31. P. 160-163. <https://doi:10.1136/tobaccocontrol-2021-056857>
15. European Commission (2022). Public health. Overview. Available at: https://health.ec.europa.eu/tobacco/overview_en (accessed 26.05.2023)
16. Ughoda pro asociaciju mizh Ukrajinuju, z odnijeji storony, ta Jevropejskym Sojuzom, Jevropejskym spivtovarystvom z atomnoji energiji i jikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoji storony (25.10.2022). [Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part]. Ofitsiynny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/conv#n2573 [in Ukrainian] (accessed 16.01.2023).
17. Ramkova konvencija VOOZ iz borotjby proty tjtjunu (2006) [WHO Framework Convention on Tobacco Control]. Ofitsiynny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_001#Text [in Ukrainian] (accessed 18.01.2023).
18. Borotjba z kurinnjam: zobov’jazannja pered JeS chy pered vlasnymy ghromadjanamy? (2021) [The fight against smoking: an obligation to the EU or to its own citizens?] *Ekonomichna pravda* [Economic truth] Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/11/19/679909> [in Ukrainian] (accessed 20.05.2023).
19. Novi tjtjunovi vyroby teper v zakoni, ale ne vsi (2020). [New tobacco products are now legal, but not all]. Centr demokratiiji ta verkhovenstva prava [The center of democracy and the rule of law] Available at: <https://cedem.org.ua/news/novi-tyutyu-novi-vyroby-rada/> [in Ukrainian]. (accessed 17.05.2023).
20. Zakon Ukrainy pro vnesennja zmin do dejakykh zakoniv Ukrainy shhodo okhorony zdorov’ja naselennja vid shkidlyvogho vplyvu tjtjunu (2021) [The Law on Amendments to Certain Laws of Ukraine on Public Health Protection from the Harmful Effects of Tobacco]. Ofitsiynny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Available at: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1978-20#Text> [in Ukrainian] (accessed 17.05.2023).
21. Zakon Ukrainy pro reklamu (31.03.2023). [Law of Ukraine on advertising]. Ofitsiynny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80/ed20230331/conv#Text> [in Ukrainian] (accessed 07.06.2023).
22. Ukrajinna ta Ughoda pro asociaciju. Monitoryng vykonannja 2014-2019 (2020). [Ukraine and the Association Agreement. Implementation monitoring 2014-2019]. Kyiv. Ukraïnskyj centr jevropejskoï polityky [Ukrainian Center for European Policy] 542 c. Available at: https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2021/01/zvit_5_2020_web_FINAL_2.pdf [in Ukrainian] (accessed 17.05.2023).

23. Bukhghaltersjkyj internet-portal (2022) [Accounting online portal]. Osoblyvosti obchyslennja podatku z tjutjunovykh vyrobiv [Peculiarities of calculating tax on tobacco products]. Available at: <https://ibuhgalter.net/tax-codex/224> [in Ukrainian] (accessed 08.05.2023).
24. 24h News (2019). Cyny na sygharety v Ukrajinі v 2020 roci [Cigarette prices in Ukraine in 2020] Available at: <https://2019r-ik.com.ua/cini-na-sigarety-v-ukra%D1%97ni-v-2020-roci/> [in Ukrainian] (accessed 23.05.2023)
25. Zakon Ukrajinny Pro vnesennja zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrajinny ta dejakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrajinny shho do podatkovoi reformy (01.01.2017) [The Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine and some legislative acts of Ukraine on tax reform] Ofitsiynnyj sayt Verkhovnoyi Rady Ukrajinny. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20170101/conv#n5483> [in Ukrainian] (accessed 27.05.2023)
26. Khomenko V. (2019) Tjutjunovu industriju maje pochuty derzhava [The state should listen to the tobacco industry] Rejtyng. Biznes v ofitsiynnykh cyfrakh [Rating. Business in official figures] Available at: <https://rating.zone/tiutiunovu-industriiu-maie-pochuty-derzhava/> [in Ukrainian] (accessed 24.05.2023)
27. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrajinny (2018) [State Statistics Service of Ukraine]. Samoocinka naseleennjam stanu zdorov'ja ta rivnja dostupnosti okremykh vydiv medychnoji dopomoghy u 2018 roci [Self-assessment by the population of the state of health and the level of availability of certain types of medical care in 2018]. Available at: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2018/gdvvg/Arh_snsz_u.htm [in Ukrainian] (accessed 23.01.2022)
28. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrajinny (2019) [State Statistics Service of Ukraine]. Samoocinka naseleennjam stanu zdorov'ja ta rivnja dostupnosti okremykh vydiv medychnoji dopomoghy u 2019 roci [Self-assessment by the population of the state of health and the level of availability of certain types of medical care in 2019] Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/03/snsz_med_2019.pdf [in Ukrainian] (accessed 24.01.2022)
29. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrajinny (2020) [State Statistics Service of Ukraine]. Samoocinka naseleennjam stanu zdorov'ja ta rivnja dostupnosti okremykh vydiv medychnoji dopomoghy u 2020 roci [Self-assessment by the population of the state of health and the level of availability of certain types of medical care in 2020] Available at: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/03/zb_snsz_20.pdf [in Ukrainian] (accessed 24.01.2022)
30. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrajinny (2021) [State Statistics Service of Ukraine]. Samoocinka naseleennjam stanu zdorov'ja ta rivnja dostupnosti okremykh vydiv medychnoji dopomoghy u 2021 roci [Self-assessment by the population of the state of health and the level of availability of certain types of medical care in 2021] Available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/03/zb_snsz_21.pdf [in Ukrainian] (accessed 22.05.2023)
31. Podatkovyj kodeks Ukrajinny (06 May 2023) [Tax Code of Ukraine.] Ofitsiynnyj sayt Verkhovnoyi Rady Ukrajinny. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian] (accessed 22.05.2023)
32. Zakon #466: Shho zminylosja po akcyznomu podatku (2020) [Law No. 466: What has changed regarding the excise tax] Derzhavna podatкова sluzhba Ukrajinny. Ofitsiynnyj portal [State Tax Service of Ukraine. Official portal] <https://ch.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-441795.html> [in Ukrainian] (accessed 26.05.2023)

The article was received by the editors 10.05.2023

The article is recommended for printing 04.06.2023

DOI: 10.26565/2310-9513-2023-17-02

УДК 327

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ОБ'ЄДНАНОЇ РЕСПУБЛІКИ ТАНЗАНІЇ

Ігнат'єв Павло Миколайович

доктор політичних наук, професор
кафедри міжнародного регіонаознавства ІМВ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 64/13, м. Київ, Україна, 01601
e-mail: pavloi@yahoo.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8179-4687>

Запорізька Ірина Сергіївна

аспірантка
кафедри міжнародного регіонаознавства ІМВ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 64/13, м. Київ, Україна, 01601
e-mail: zaporizka.iryana@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9935-7736>

Досягнення збалансованого економічного зростання є одним із пріоритетів урядів країн, що розвиваються. Особливо це актуально для певних державних акторів Африки, що мають сприятливе географічне розташування та вагомий демографічний ресурс. Доволі вдалою є стратегія Об'єднаної Республіки Танзанія, яка не лише демонструє суттєве збільшення ВВП, але і перебуває у гострій конкуренції за регіональне лідерство з сусідньою Кенією. Об'єктом є економічна політика Танзанії, а предметом – національні інтереси, ресурси та механізми здійснення управління процесами зростання її національної економіки. Тому мета статті – виявлення зрівняльних переваг Танзанії та особливостей її економічного розвитку. У роботі було застосовано системний підхід, що розглядає економічну політику країни як сукупність елементів, що перебувають у взаємодії. З'ясовано, що Танзанія є стратегічним у логістичному відношенні гравцем Східної Африки, який водночас має належний туристичний потенціал, уособлений горою Кіліманджаро, національними парками світового значення і популярними островами в Індійському океані. Підґрунтям її економічної стратегії є орієнтація на сферу транспортних і туристичних послуг, що можна вважати доволі незвичайним явищем у континентальному вимірі. Водночас вона намагається ефективно використовувати і свої можливості у сільському господарстві та гірничій промисловості, а також активно розбудовує транспортну інфраструктуру, щоб перетворитись на основний логістичний осередок у регіоні. Крім того, Танзанія робить спроби освоювати комерційні поклади нафти й природного газу. Вагоме значення мають і зовнішньоекономічні зв'язки країни, яка орієнтується на Китай, що є її головним торговельним партнером та великим інвестором у інфраструктурні проекти. Разом з тим, танзанійська політична еліта активно диверсифікує свої контакти, поглиблюючи співпрацю і з Туреччиною. Комплекс цих факторів дозволяє їй забезпечувати збалансований економічний розвиток, а також здобути певні конкурентні переваги у боротьбі з Кенією за лідерство у регіоні Східної Африки.

Ключові слова: Танзанія, порти, аеропорти, туризм, експорт, природний газ, сільське господарство.

Як цитувати: Ігнат'єв П.М., Запорізька І. С. Економічний розвиток Об'єднаної Республіки Танзанії. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2023. № 17. С. 18-30. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-02>

In cites: Ignatiev P., Zaporizka I. (2023) Economic development of the United Republic of Tanzania. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (17), 18-30. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-02> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Забезпечення швидкого та стабільного економічного зростання є одним із пріоритетів держав та урядів країн світу. Особливо актуальним це питання вважається у Африці, відомій як «Континент конфліктів» або «Континент втрачених можливостей». У даному контексті варто виявити, чи вдалось повною мірою скористатись своїми зрівняльними перевагами у процесі економічних перетворень Танзанії, транзитний і туристичний потенціали якої є доволі вагомими. За унікальністю свого геополітичного розташування ця східноафриканська країна поступається тільки

Марокко, але змушена конкурувати з Кенією, яка має схожі з нею економічні характеристики і є її безпосереднім сусідом. Тому актуальним є дослідження передумов та факторів економічного розвитку Танзанії, а також специфіки її конкурентної боротьби за регіональний вплив із офіційним Найробі. Останніми роками політичне керівництво України зробило пріоритетом державної політики розвиток відносин із країнами Африки, тому розуміння процесів, що відбуваються у Танзанії, може відповідати цьому важливому завданню.

Метою статті є встановлення характерних рис економічного розвитку Танзанії і причин та наслідків її конкуренції з Кенією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі роботи над дослідженням автори використовували матеріали африканських засобів масової інформації, зокрема видань «Citizen», «The East African» і «All Africa», а також інформаційні ресурси організації «East African Community» і турецької преси. В Україні ця тема залишилась поза увагою науковців, бо вони переважно приділяють увагу країнам Північної Африки.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Танзанія є державним актором зі стратегічно важливим транзитним потенціалом, який, завдяки спільності кліматичних умов і розташуванню в одному регіоні Африки, виступає кенійським економічним «двійником». Її північним сусідом є Кенія, а південним – багатий на вугілля і природний газ Мозамбік. Загалом, беручи до уваги спільні державні рубежі з Угандою, Руандою, Бурунді, Демократичною Республікою Конго, Замбією і Малаві, Танзанія поділяє кордон із 8 країнами, тоді як її регіональний суперник Кенія – лише з 5. Вона має населення чисельністю 59,8 млн. осіб, серед яких 1,9 млн. мешкають на території туристичної провінції Занзібар [1].

Конкуренція за регіональних клієнтів із Кенією є рушійною силою розвитку галузі з надання портівих послуг. Найбільшим національним портом вважається Дар ес Салам, який розташований ближче до північного регіону країни. Танзанія пропонує зручний транзитний коридор до Індійського океану Руанді, Бурунді, Демократичній Республіці Конго, Замбії та Малаві, тоді як Уганда може розраховувати як на танзанійський, так і на кенійський маршрути завдяки спільному кордону з обома країнами у межах акваторії озера Вікторія. Порт вважається багатофункціональним і має потужності з обслуговування вантажів загального призначення, а також контейнерний, зерновий і нафтоналивний термінали, адже через нього певні обсяги нафтопродуктів постачаються до решти країн Східної Африки. Він простягнувся на 2600 метрів і облаштований 11 причалами [2]. У середньому цей логістичний вузол щороку здійснює перевалку 17 млн. тонн вантажів, але його модернізація повинна наростити пропускну спроможність до 30 млн. тонн у 2030 р. У даному контексті планується збільшення глибини біля причалів, щоб вони приймали судна, які зможуть перевозити понад 8000 контейнерів. Водночас уряд країни має намір створити належну інфраструктуру з обслуговування вантажів у місті Багамоїо на північ від Дар ес Салама, щоб зменшити навантаження на основний порт. Будівництво цього об'єкту орієнтовно розпочнеться в 2023 р. [3].

У Дар ес Саламі регулярно відбувається міжнародна торгово-промислова виставка, де представ-

лені товари з усієї Східної Африки, США та країн басейну Індійського океану. Причина її організації полягає у статусі портового міста як головного дистриб'юторського вузла регіону, що також обслуговує як посередник частину товаропотоків із занзібарського «вільного» порту Марухубі, операції в якому не обкладаються митними зборами. Крім того, у країні офіційними мовами є англійська та суахілі, що сприяє діловим контактам її працівників із англомовними партнерами під час подібних заходів [4].

Танзанію називають «Землею озер», адже площа внутрішніх водойм у її межах становить 62 тис. кв. км, що є аналогом розміру середньої європейської держави. Насамперед, мова йде про Вікторію, Малаві, Танганьїку і Рукву, частини акваторії яких формують західний і північний кордони із рештою країн Східної Африки і активно використовуються у зовнішній торгівлі. Крім того, вони виступають важливим джерелом промислової риби і води для зрошування фермерських наділів. Транспортний вузол Кігома, що був збудований ще у 1922 р., є найбільшим міжнародним портом на березі озера Танганьїка, який пропускає через себе товаропотоки до ДР Конго, Бурунді та Замбії. Це єдиний озерний інфраструктурний об'єкт на території країни, що поєднаний функціональним залізничним сполученням із океанічним портом міста Дар ес Салам [5].

Даний район надзвичайно важливий для забезпечення продовольчої безпеки Танзанії. Озеро Танганьїка з глибиною 1470 метрів вміщає найбільші на континенті обсяги води, будучи другим найглибшим у світі після Байкалу. 45% його узбережжя прилягають до території ДР Конго, а 41% протяжності берегової смуги контролюється Танзанією. Враховуючи чисельність жителів ДР Конго, яка є четвертою найбільшою країною Африки за демографічними показниками, це створює належні передумови для розвитку торгівлі та транзиту товарів між обома сусідами. У водах Танганьїки наявне значне різноманіття риб із 2000 видів, серед яких комерційне значення мають окуні, сардини і шпроти [6]. Тому Танзанія за жодних обставин не буде переживати таку гостру проблему голоду, як інші країни Східної Африки.

Озеро Вікторія, назване так на честь Королеви Британської імперії, є найбільшим у Африці за площею водної поверхні, яка становить 68,8 тис. кв. км, але живлення водою відбувається переважно завдяки дощам, тому його повноводність залежить від погоди. Ще однією негативною рисою цієї водойми можна назвати незначну глибину, яка у середньому становить 40 метрів. Причому тільки на території Танзанії знаходиться найбільша за площею у Африці озерна природоохоронна зона під назвою Національний парк островів Рубондо, що складається з 12 клаптиків суші загальною площею 456 кв. км і відзначається різноманітним пташиним світом [7].

Іншою групою островів у межах Вікторії є Сессе, які належать Уганді, але вони переважно заселені та вважаються популярним місцем, де жителі Кампалі відпочивають на пляжах протягом вихідних днів.

Отже, на півночі Танзанії лежить найбільша континентальна водойма Вікторія, яку країна поділяє з Кенією на північному сході та з Угандою на заході та північному заході. Судноплавство цим водним шляхом здійснюється завдяки порту Мванза, що складається з північної та південної частин. У 2026 р. Мванза має бути поєднана сучасним залізничним сполученням із Дар Ес Саламом, а тому керівництво Танзанії інвестує кошти у будівництво великих річкових суден, що спроектовані перевозити одночасно як пасажирів, так і вантажі. Зокрема, у 2023 р. має здійснити перший рейс «MV Mwanza» – найбільший на озері плавзасіб, який матиме 92,6 метрів у довжину і зможе взяти на борт 1194 особи. Крім того, нині відбувається ремонт ще трьох перевізників, які раніше використовувались у торгівлі Танзанії з регіональними сусідами [8].

Провідним у країні є аеропорт міста Дар ес Салам (або просто Дар), названий на честь першого прем'єр-міністра Джуліуса Нієрере, який очолював націю в 1961 р. Згодом цей політик перебував на посаді президента у період із 1964 по 1985 рр. і нині вважається «батьком» Танзанії, ініціатором її соціалістичного шляху розвитку, а також одним із співзасновників Організації Африканської Єдності [9]. Розклад перельотів свідчить, що аеропортовий вузол активно обслуговує не тільки регіональні рейси, але також і близькосхідний регіон. Безпосереднє сусідство Дар ес Салама і рекреаційних островів Танзанії у Індійському океані означає, що туристи можуть безперешкодно літати між обома напрямками, або користуватись зручним поромним сполученням. Швейцарська корпорація «Swissport» з 2020 р. займається обслуговуванням вантажів перевізника «Air Tanzania» у Дар ес Саламі, а також у міжнародному аеропорту Кіліманджаро. Цей процес здійснюється доволі ефективно і триватиме до 2024 р., після чого сторони можуть його поновити [10].

Аеропорт імені Абейда Амані Каруме, названий так на честь очільника Занзібару, який погодився після революції 1964 р. створити з материковою Танганькою одну державу під назвою Танзанія і став її віце-президентом, також працює доволі ефективно [11]. Вивчення розпорядку перельотів свідчить, що сюди літають такі популярні бюджетні перевізники як «Condor», «Eurowings» і «Tui Fly», а також здійснюють регіональні рейси провідні авіакомпанії з Європи. Загалом 34 авіалінії використовують цей об'єкт, а в 2022 р. дозвіл на операції з багажем у його міжнародному терміналі отримала ефективна корпорація з ОАЕ «DNATA». У 2022 р. аеропорт обслужив 1,8 млн. пасажирів [12].

Національна авіакомпанія «Air Tanzania» була

створена у 1977 р. і нині обслуговується повітряним флотом, що складається з 12 літаків, серед яких лише 2 «Боїнги» - 787 обслуговують далекомагістральні напрямки. Вона використовує влучне гасло «The Wings of Kilimanjaro» і доволі часто у своїй рекламі демонструє найвищу гору Африки. Але все ж, кількість щорічних місць для пасажирів є незначною і цей перевізник поступається у боротьбі за міжнародних клієнтів головному регіональному конкуренту «Kenya Airways», але має порівняно сучасний авіапарк [13].

Інша авіакомпанія «Precision Air» була створена в 1993 р. і є лідером серед приватних перевізників Танзанії. Стратегічне надходження капіталу до неї відбулося в 2003 р., коли власники «Kenya Airways» викупили 49% її акцій, однак із часом кенійська частка поступово скоротилась до 41%. Повітряний флот перевізника повністю складається з літаків для регіональних перельотів, що практично не можуть літати за межі країни. Зокрема, він обслуговується 5 турбогвинтовими машинами «ATR-72» і 4 «ATR-42» італійсько-французького виробництва, дальність рейсів яких обмежена [14]. Отже, зазначена ситуація потребує уваги уряду, адже на такі дрібні авіакомпанії покладено функцію обслуговування майже 60 млн. громадян країни, а також мільйонів іноземних туристів. Як наслідок, перевізники з-за меж регіону і кенійські авіалінії отримують левову частку коштів за авіаційні послуги у Танзанії.

Країна намагається змагатись з Кенією за право стати залізничним осередком Східної Африки, адже у німецький і британський періоди колоніального панування ця територія вважалась важливим транспортним вузлом регіону. Основна Центральна залізниця була завершена німецькими інженерами у 1914 р., поєднавши Кігому з Дар ес Саламом. Ширина її колії становила 1000 мм. У 1928 р. британцями була добудована залізнична гілка з міста Тabora на її маршруті до Мванзи на березі озера Вікторія. Однак нині подорож від океанічного узбережжя до Кігоми на узбережжі озера Танганька триває 40 годин, що пов'язано з незадовільним станом інфраструктури [15].

Крім того, у 1975 р. китайські інженери закінчили будівництво 1860-кілометрової «Дороги свободи» («Uhuru Railway») з міста Капірі Мпоші у центральній Замбії на північ від Лусаки до Дар ес Салама, яка повинна була сприяти перевезенням мідної руди з цієї країни у напрямку узбережжя Індійського океану в обхід ПАР і тогочасної Родезії. Найбільший на той час проєкт КНР на континенті мав кошторис 500 млн. доларів, а поєднання цього маршруту з залізницями Зімбабве і ПАР дало нагоду налагодити трансрегіональне сполучення з півднем Африки [16]. З того часу обсяги перевезень постійно скорочувались і в середині 2010-х років стали зовсім символічними. У 2022 р. президенти Замбії та Танзанії домовились провести докорінну

модернізацію залізниці шляхом розширення її колії з 1067 мм до сучасного стандартного розміру 1435 мм для того, щоб з'єднати її з новою танзанійською залізною дорогою «Standard Gauge Railway». Це важливе завдання, адже усі сучасні транспортні засоби розраховані на такий стандарт, але інвестицій потрібно значно більше, бо «Дорога свободи» має зношені мости і перони, а кількість вагонів і локомотивів для її обслуговування є недостатньою, тоді як через решту території Замбії пролягають старі колії, що мають 1067 мм у ширину [17].

Нині Танзанія здійснює свій головний проєкт «Standard Gauge Railway», кошторис якого оцінюється в 10,04 млрд. доларів, а протяжність залізниці, що становитиме 2021 км, ймовірно стане найдовшою на континенті. Генеральний задум полягає у тому, щоб поєднати між собою Дар ес Салам із узбережжям Мванзи на березі озера Вікторія і з портами Танганьїки, використовуючи, як взірець, старі колоніальні залізничні маршрути, але покладаючись не на метрову ширину залізничного полотна, а на сучасну. На нинішньому етапі практично завершено залізничний коридор від Дар ес Салама до Тавори, що є важливим транспортним вузлом на роздоріжжі між озерами Вікторія та Танганьїка, але потрібно збудувати ще один відрізок шляху між Таворою і Кігамою, протяжність якого становить 506 км. Оскільки коштів не вистачає, то залізну дорогу прокладають окремими секціями, за кожною з яких відповідальність несе певний підрядник. У грудні 2022 р. стало відомо, що Корпорація танзанійських залізниць уклала договір із китайськими підприємствами про остаточну добудову маршруту в 2026 р. [18].

Танзанія надзвичайно цікава для міжнародних відвідувачів, адже у її межах знаходяться найглибше і найбільше за площею озера Африки, однак головною принадою є не вони, а легендарна вулканічна гора Кіліманджаро, що має 5895 метрів заввишки і за цим показником перебуває поза конкуренцією на континенті. Крім того, у країні наявні 22 національні парки, які, разом із найбільшою у Східній Африці кількістю озер, створюють належні передумови для успішного розвитку туризму [19]. У 2023 р. організація ЮНЕСКО охороняє на танзанійській території 7 об'єктів. Серед них особливо важливе значення мають національний парк Серенгеті та кратер Нгоронго, що входять до переліку найважливіших у Африці осередків здійснення сафарі, а також колосальний природний заповідник Селоус і наскельні малюнки у Кондоа [20].

Чому Танзанія може стати регіональним туристичним лідером? Країна має унікальні переваги як природний напрям, адже її туроператори ефективно організовують спільні тури з колегами з Кенії та Замбії. У першому випадку мова йде про комбінований маршрут, який поєднує національні парки Масаї Мара та Серенгеті, тоді як у другому –

про транспортний коридор, що пролягає через схід Замбії і до знаменитого водопаду Вікторія на кордоні між Замбією та Зімбабве. Він іноді включає у себе і короткий відпочинок у Малаві, де іноземців приваблює озеро Малаві з вагомим рекреаційним потенціалом. Крім того, туристи можуть зупинитись на його березі власне і у Танзанії, якій належить уся східна частина Малаві. Ньяса, як його прозвали у країні, входить до переліку найбільших у Африці внутрішніх водойм, оскільки простягнулось на 570 км. Воно відзначається надзвичайною прозорістю води, в якій мешкають понад 1000 видів риби. Можливо через таку чистоту водного дзеркала Малаві й отримало рекламну назву «Озеро зірок» [21].

Лєвова частка туристів починає свій шлях Танзанією з непримітного міста Аруша розташованого на північному сході країни біля підніжжя вулканічної гори Меру. Воно вважається африканською столицею сафарі, оскільки лежить на роздоріжжі між 5 національними парками, а також слугує головним відправним пунктом для здійснення екскурсійних поїздок за Північним маршрутом [22]. Міжнародний аеропорт Кіліманджаро, який обслуговує перельоти у регіоні за 40 км на схід від Аруші, є основною ланкою, що поєднує цей населений пункт із зовнішнім світом. Він має одну з найдовших у регіоні злітно-посадкових смуг протяжністю 3600 метрів і може приймати пасажирські літаки будь-яких розмірів. Територія навколо нього відзначається родючими вулканічними ґрунтами, де вирощують кавові зерна, бобові культури і банани, тому звідси здійснюються так звані «продуктові» авіарейси до пустельного Близького Сходу [23]. Відразу на північний схід від аеропорту лежить зона заповідника навколо вулканічної гори Кіліманджаро, що також сприяє популярності цього регіону у любителів альпінізму і гірських походів.

Серед знаменитих принад Танзанії варто виокремити національний парк Серенгеті, вулкан Кіліманджаро і кратер Нгоронгоро. Стратовулкан Кіліманджаро на північному сході країни складається з трьох вулканічних вершин – Кібо, Шіри і Мавензі та перебуває під захистом ЮНЕСКО як найвища гора Африки з унікальною флорою, що була сформована завдяки різним кліматичним зонам. Кіліманджаро не є частиною певного гірського масиву, а стоїть окремо біля кордону з Кенією у межах одноіменного національного парку, який було створено у 1973 р. Однак головному символу усієї Африки загрожує небезпека, адже у 2050 р. під впливом глобального потепління цей вулкан може втратити увесь сніговий покрив. Як і у випадку з Еверестом, Кіліманджаро також потерпає через значні обсяги сміття, що залишають після себе несвідомі альпіністи, але на це явище протягом десятиліть ніхто не реагував. Тільки у 2022 р. уряд країни почав облаштовувати спеціалізованими смітниками маршрути для підйому на вершину і заявив про намір висадити 5 млн.

дерев на схилах гори, щоб змінити кліматичні умови і уповільнити танення льодовиків [24].

Національний парк Серенгеті, що знаходиться на північний захід від гори Кіліманджаро і недалеко від озера Вікторія, пов'язаний Великою міграцією антилоп гну зі незначним за площею парком Масаї Мара у Кенії. На відміну від свого кенійського колеги, він відзначається рівнинними територіями і низкою озер, біля яких збираються перелітні птахи. У 1981 р. Серенгеті був взятий під охорону організацією ЮНЕСКО, як місце, куди відбувається найбільший на планеті міграційний рух диких тварин. Крім великої кількості антилоп гну і зебр, парк відзначається колосальною концентрацією хижаків, оскільки тут живуть 7500 гієн і 3000 левів. Цей потенціал міг бути значно більшим, але в 1959 р. кратер Нгоронгоро, який до цього знаходився у його межах, отримав окремий національний статус [25].

Отже, природоохоронна зона Нгоронгоро є безпосереднім сусідом Серенгеті на південному сході та складається з трьох кратерів: колосального Нгоронгоро, який має 20 км у діаметрі та є найбільшою на планеті безперервною кальдерою, а також порівняно дрібних Ембакааї та Олмоті. На території першого з них мешкають 25000 диких тварин, які у переважній більшості не можуть залишити її самотійно, бо не усвідомлюють, як це можна зробити [26]. Принципово важливо, що відразу за межами Нгоронгоро на півдні починаються землі національного парку озера Маньяра, який також доволі привабливий завдяки унікальним левам, що люблять відпочивати на верхівках акацій протягом дня, а ввечері спускаються донизу для полювання. Ймовірно, що у такий спосіб хижаки захищаються від настирливих комах і отримують додатковий оглядовий майданчик на висоті для спостереження за зоною полювання. У його лісовій частині також наявна велика колонія бабуїнів, тоді як озеро приваблює значну кількість перелітних птахів [27].

Розташований на південному сході країни Селоус є одним із найстаріших парків, адже він був створений ще у 1922 р. Його можна вважати унікальним явищем як для континенту, бо він має площу, що становить 54,6 тис. кв. км і є найбільшою в Африці єдиною природоохоронною зоною. Щоправда, у 2019 р. його північну частину назвали на честь Джуліуса Ньерере і надали їй окремий статус, але ЮНЕСКО продовжує розглядати Селоус у старій якості. Через заповідник протікає річка Руфіджі, яка забезпечує тварин і птахів водою і формує частину ущелини каньйону Стіглера, де триває спорудження ГЕС імені Джуліуса Ньерере потужністю 2,115 МВт. З одного боку, це негативний чинник, який призведе до зменшення площ тропічних лісів Селоуса, але з іншого – увесь регіон отримує струм, що сприятиме розвитку галузі гостинності [28].

Як і Кенія, Танзанія відома своїм рекреаційним потенціалом, але на відміну від першої, вона

володіє низкою островів у Індійському океані, серед яких найбільшими є Унгуджа, Пемба та Мафія. Крім того, її узбережжя має значну протяжність, що становить 1424 км кілометрів і вважається осередком рибальства та функціонування провідних готелів. У свою чергу, у Кенії берегова смуга є порівняно незначною і не перевищує 480 км [29].

Використавши термінал, пороми з якого рухаються на північ від Дар ес Салама, можливо потрапити на територію знаменитого острова Унгуджа, що прийнято неформально називати просто Занзібаром. На його заході розташоване Кам'яне місто з портом. Старий квартал цього історичного поселення перебуває під захистом ЮНЕСКО, адже тут можна побачити будинки арабських купців, дерев'яні двері яких багато прикрашені різьбленням, територію рабовласницького ринку, англіканський собор, форт і велику кількість пляжів [30]. На острові вирощують гвоздику, з якої виготовляють спеції, а у його водах виловлюють рибу та збирають океанічні водорості для переробки і експорту [31]. Як зазначалось вище, Занзібар, відомий під назвою «Острів ароматів», став частиною Танзанії в 1964 р. після повстання африканської населення на чолі з Абеїдом Амані Каруме проти арабської політичної еліти. Нині тут мешкають 1,8 млн. осіб, але у світі розваг найбільш знаменитим жителем цього регіону став вокаліст Фредді Мерк'юрі з групи «Queen», який народився тут у 1946 р. у родині парсів із Індії. Тому багато туристичних компаній організовують тури місцями його дитинства [32].

Недалеко від Унгуджі в океані лежить острів Чангу, де наявна популяція велетенських черепах вагою 250 кілограмів. Групу цих рептилій завезли сюди з Сейшельських островів декілька десятиліть тому, а оскільки вони є довгожителами, то їхня чисельність з часом суттєво збільшилась, що додає туристичної привабливості Танзанії [33].

Візова політика країни відносно ліберальна, у чому простежуються спроби не поступитись туристичним лідерством Кенії. Усі відвідувачі поділені на три категорії – безвізову, дозвільну, а також на ту, що може розраховувати на візу по прильоту. До першої групи іноземців, яка не потребує візи, належать жителі низки країн Африки і островів різних регіонів світу, до другої і найменшої за чисельністю – громадяни бідних країн, які повинні дотримуватись особливої процедури її отримання, і нарешті, до третьої – ті, що можуть розраховувати на електронну візу чи на візу після прибуття безпосередньо у аеропортах [34].

У 2022 р. на території Танзанії побували 1,454 млн. іноземних туристів, які залишили після себе 2,56 млрд. доларів. Ця сума дорівнювала майже 54% від загальних прибутків галузі послуг і вказувала на вагоме значення туризму для національної економіки [35]. Найбільшими групами відвідувачів із розвинених країн стали громадяни США і Франції, які

були представлені відповідними контингентами по 100 тис. осіб, тоді як у регіональному вимірі домінували кенійці, чия чисельність сягнула 166 тис., а позбавлена виходу до Індійського океану Бурунді надіслала до країни 100 тис. візитерів і виявилась другою. Однак стратегічним завданням є залучення 5 млн. щорічних відвідувачів, завдяки яким планується отримувати щороку 6 млрд. доларів у якості прибутків [36].

З метою реклами туристичних принад країни перша президент-жінка в її історії Самія Сулуку Хасан стала учасницею документальної стрічки «Tanzania: Royal Tour», яку створили у рамках програми з економічного відновлення після «Ковід-19», що була оприлюднена у 2022 р. Вона викликала значний інтерес за кордоном, адже використання послуг добре відомої політичної діячки в якості гідів виявилось нестандартним туристичним ходом. До речі, схоже, що серед усіх 54 країн Африки тільки у частково мусульманській Танзанії президентом є представниця слабкої статі. У такий спосіб Хасан намагається нормалізувати економічне становище 850 тис. громадян, які працевлаштовані у туристичній галузі, але досі не можуть повернутись до повноцінної роботи після епідемії «Ковід-19» [37].

Доцільно також спрогнозувати, що розвитку національної економіки сприятиме експорт чи транзит енергоносіїв. Танзанія відома потужним енергетичним потенціалом і межує з Угандою, яка має комерційні родовища «чорного золота». У 2023 р. французька «Total Energies» веде перемовини з китайською ТНК «China National Offshore Oil Corporation» про будівництво Східноафриканського нафтопроводу (East African Crude Oil Pipeline) для транспортування нафти з Уганди, де у надрах озера Альберт виявили поклади обсягом 6,5 млрд. барелів, які можливо частково експлуатувати. Протяжність труби має становити 1440 км, а частина її маршруту буде проходити паралельно до берега озера Вікторія, тоді як нафтоховище збудують на території танзанійського міста Танга недалеко від кордону з Кенією [38]. Порт Танга є найстарішим у країні, адже він розпочав роботу ще в 1914 р. і знаходиться на північному узбережжі. Однак цей об'єкт інфраструктури має суттєвий недолік у порівнянні з Дар ес Саламом, бо він простягнувся на 450 метрів і обслуговується лише 2 причалами [39].

У 2021 р. Кенія і Танзанія уклали попередню угоду про будівництво 600-кілометрового газопроводу між містами Мтвара, Дар ес Салам і Момбаса, кошторис робіт зі спорудження якого сторони оцінили у 1,1 млрд. доларів. Це необхідно, бо у Кенії «блакитного палива» нема, а у надрах Танзанії та у Індійському океані біля її узбережжя наявні приблизно 1,63 трлн. кубометрів газу [40].

У 2022 р. уряд розпочав переговори з низкою ТНК про будівництво на півдні країни заводу зі зрідження природного газу кошторисом 30 млрд.

доларів [41]. Вважаємо, що війна в Україні і комерційний успіх подібних проєктів на території північного Мозамбіку спонукають танзанійську політичну еліту побудувати власний термінал для експорту, щоб частково замінити Російську Федерацію як постачальника цього палива до Європи.

Танзанія – один із африканських лідерів за обсягами видобування мінералів. У 2021 р. з національних надр отримали 55,6 тонн золотої руди, які переважно залягали у регіоні навколо озера Вікторія та на сході. Більше того, країна має замкнений цикл видобування і виробництва, адже на трьох підприємствах у її межах руда переробляється на золоті злитки. Як наслідок, у 2021 р. вона заробила 2,7 млрд. доларів на експорті «благородного» металу на світові ринки [42]. У свою чергу, регіон Маньяра недалеко від міжнародного аеропорту Кіліманджаро є осередком експлуатації шахт із танзанітом, поклади якого виявили тут ще у 1967 р. Нині цей коштовний фіолетовий камінь видобувають тільки у Танзанії, тому він вважається надзвичайно рідкісним і дорогим. Уряд закуповує у дрібних шахтарів їхню продукцію за відносно прийнятною ціною, а отже – вони не мають бажання займатись контрабандою [43]. Танзаніт крихкий і має незначну твердість за шкалою Мооса, яка становить тільки 6,5 одиниць, але ймовірність його виявлення серед гірських порід є у 1000 разів меншою ніж у алмаза. Він органічно поєднується з срібними і золотими прикрасами та користується значним попитом на світовому ринку, бо відзначається різними відтінками у залежності від освітлення зовнішнього середовища [44].

Головною сферою працевлаштування для населення залишається сільське господарство. Воно має належні передумови для функціонування завдяки вулканічним ґрунтам, колосальній мережі озер і екваторіальному тропічному клімату. Танзанія – провідний виробник і експортер рису, кукурудзи, овочів, однак її аграрним символом є все ж рисова рослина, бо вона входить до переліку з п'яти країн, що збирають найбільші обсяги рисових зерен в Африці. Успіх сільського господарства залежить від уряду, який протягом останніх 5 років активно субсидував процес придбання фермерами добрив і насіння [45].

Кавова галузь також надзвичайно важлива для економічного розвитку. 265 тис. гектарів землі відведено під кавові дерева, за якими доглядають переважно працівники дрібних фермерських господарств. Найкращі зерна «арабіки» забезпечують регіони, що лежать на схилах стратовулканів Кіліманджаро і Меру, тоді як рівнинні райони на півночі біля озера Вікторія відзначаються плантаціями, що дають урожаї більш дешевої «робусти». Танзанія є однією з небагатьох країн, де вирощують обидва види зерен – як для вишуканих напоїв із тонким ароматом, так і для приготування «миттевої» кави,

причому на престижну «арабіку» припадають дві третини обсягів виробництва. У 2022 р. країна експортувала 1,38 млн. стандартних 60-кілограмових мішків з кавовими зернами [46].

Галузь виготовлення алкогольних і безалкогольних напоїв є одним із основних осередків, де створюється додана вартість. Зокрема, починаючи з 2016 р. підприємство «Tanzania Breweries Limited» є лідером за обсягами сплачених податків серед усіх суб'єктів господарювання і задовольняє 74% своїх потреб у сировині завдяки закупівлям продукції місцевих фермерів [47]. Кенійсько-британська корпорація «East African Breweries» поступово захоплює заводи у Східній Африці. У 2019, 2020 і 2021 рр. вона викупила значну кількість акцій іншого провідного виробника пива «Serengeti Breweries» і нині контролює їх 85% [48]. Країна – один із найбільших осередків виноробства, виноград для потреб якого вирощується у центральному регіоні Додома навколо законодавчої столиці. За обсягами виробництва вина у зоні на південь від пустелі Сахара вона посідає друге місце після ПАР, що важливо у контексті подальшого розвитку туристичної галузі. Виноробство почало розвиватись на державному рівні в 1969 р., але переважна більшість сортів винограду така ж, як і в ПАР, тому говорити про унікальність національних напоїв не доводиться [49].

За показником рівня економічної свободи від корпорації «Heritage» у 2023 р. Танзанія посіла 83-є місце у світі і шосте місце у Субсахарській Африці загалом, тоді як Кенія була 29-тою у цьому ж регіоні континенту. При цьому її експерти звернули увагу на такий недолік, як значні корпоративні та податкові, розмір яких сягав 30%, а прибуток на душу населення становив лише 3104 долари, що свідчило про доволі незначну купівельну спроможність громадян [50]. У рейтингу «Transparency International» за 2022 р., який був оприлюднений тільки на початку 2023 р., Танзанія посіла 94-е місце і вважалась відносно корумпованою країною [51].

Танзанійська політична еліта не може ефективно модернізувати економіку без співробітництва з провідними країнами світу, до переліку яких належить Китай, з яким дипломатичні відносини були встановлені в 1964 р. Сторони регулярно підтримують політичні зв'язки на найвищому рівні, адже у 2013 р. відбувся візит Сі Цзіньпіна до Танзанії, а в 2022 р. була організована подорож Самії Сулуху Хасан до Пекіна, яка завершилась проголошенням стратегічного партнерства. У 2022 р. товарообіг оцінювався в 6,74 млрд. доларів, але саме на «світову фабрику» КНР з її вагомими імпортними потребами покладає особливу надію танзанійське керівництво, яке має намір подолати наслідки «Ковід-19» за рахунок переконання китайських функціонерів імпортувати більше товарів [52].

Як зазначалось вище, ще в 1970-х рр. інженери з КНР побудували залізницю довжиною 1860 км, яка

поєднала Дар ес Салам у Танзанії та Капірі-Мпоші в Замбії задля доступу сировинних ресурсів замбійської економіки до узбережжя Індійського океану. Хоча проєкт передбачав будівництво 320 мостів, 22 тунелів і 93 станцій, залізну дорогу було завершено лише через п'ять років і вісім місяців, адже до проведення робіт загалом залучили протягом цього періоду 56 тис. китайських інженерів, а їхнє фінансування організували за рахунок безвідсоткових позик із Піднебесної [53]. Фактично цей інфраструктурний об'єкт можна розглядати як головний символ китайсько-танзанійської дружби, а його модернізація може виявитись доволі прибутковим починанням для провідних корпорацій із КНР.

Нині китайська сторона продовжує реалізовувати інфраструктурні проєкти в Танзанії у рамках ініціативи «Один пояс – один шлях». Так, у 2022 р. країна підписала угоду про будівництво останньої ділянки «Standard Gauge Railway» від Табори до Кігоми на суму 2,2 млрд. доларів і сторони домовились, що проєкт буде завершено у 2026 р. [54]. Здійснення цього починання стане доволі вагомим фактором поживлення торговельно-економічних відносин Танзанії з перенаселеною Демократичною Республікою Конго, яка є західним сусідом країни через кордон, що проходить озером Танганьїка. Як свідчить карта, від цього також суттєво вииграє і Бурунді, що лежить відразу на північ від Кігоми.

Крім того, у 2010 р. уряд Танзанії та Експортно-імпортний банк Китаю підписали угоду про надання цій країні 30-річної пільгової позики розміром 73 млн. доларів для модернізації другого терміналу та будівництва третього терміналу Міжнародного аеропорту імені Абейда Амані Каруме на Занзібарі. Однак згодом з'ясувалось, що проєкт був невдалим, оскільки не враховував необхідність прийому великогабаритних далекомагістральних літаків. Після того, як було внесено структурні зміни у початковий план, цей банк надав у 2014 р. нову позику майже з такою ж сумою для продовження будівельних робіт. Зрештою, оновлений аеропорт запрацював у 2020 р., але поки що не виправдав витрати попередніх років через пандемію «Ковід-19» [55].

Однак особливе значення офіційний Пекін надає проєкту будівництва найбільшого африканського порту в Багамайо, кошторис спорудження якого оцінюється в 10 млрд. доларів. Домовленість про його втілення у життя була укладена в 2013 р., але поки не здійснена через занепокоєння танзанійської сторони деякими її положеннями. Ймовірно, що Китай, який має досвід створення вільних економічних зон (ВЕЗ) на узбережжі для залучення західного капіталу, планує використати його у Танзанії, адже за задумом його експертів ВЕЗ має стати осередком роботи для 700 компаній. Виконавець контракту, «China Merchants Holdings» повинна отримати порт, який матиме пропускну спроможність 20 млн.

стандартних контейнерів, у оренду на 99 років, але поки сторони не можуть узгодити усі аспекти контрактів [56]. У майбутньому саме реалізація цього проекту стане головним чинником для розвитку двосторонніх відносин, бо він суттєво поглиблює залежність від КНР усього регіону Східної Африки, а також збільшує обсяги боргових зобов'язань Танзанії перед офіційним Пекіном. Але танзанійському керівництву варто проаналізувати, чи є необхідність у тому, щоб залишитись без частини економічного суверенітету на такий тривалий проміжок часу заради спорудження мегапорту.

Водночас країна активно диверсифікує свої міжнародні зв'язки, тому останніми роками поживаються її співпраця з Туреччиною, яка має стратегічні інтереси у регіоні Східної Африки. Контакти сторін почали активно розвиватися після проголошення Об'єднаної Республіки Танзанія у 1964 р. У 1979 р. було відкрито посольство Туреччини в Дар-ес-Саламі, яке офіційна Анкара відкрила через 5 років із огляду на бюджетні обмеження, але все ж поновила його діяльність у 2009 р. Натомість дипломатичне представництво Танзанії в Анкарі розпочало роботу в 2017 р. відразу після візиту до Дар-ес-Салама президента Реджепа Таїпа Ердогана [57]. Хоча Танзанія лише нещодавно налагодила повноцінні дипломатичні зв'язки з Туреччиною, це свідчить про появу значного інтересу до розвитку двосторонніх контактів у економічній царині.

Країна зацікавлена у доступі до турецького ринку, хоча торговельний баланс поки залишається негативним для неї. Так, за даними Інституту статистики Туреччини, у 2022 р. Танзанія експортувала продукцію на 41,3 млн доларів, а імпортувала її на суму 317,7 млн доларів, завдяки чому загальний показник товарообігу з Туреччиною сягнув 359 млн доларів. Для порівняння, у 2001 р. він становив лише 4 млн доларів, у 2010 р. – наблизився до 104 млн доларів [58]. Відповідно, сторони досягнули першої цілі зростання обсягів торгівлі до 250 млн доларів, що дозволяє рухатися до наступного показника у розмірі 500 млн доларів, про який оголосили лідери держав під час візиту Р.Т. Ердогана до Дар-ес-Салама в 2017 р. [59]. Однак це видається більш складним завданням, оскільки тенденцію до зростання фактично демонструє лише експорт Туреччини до Танзанії, у той час як імпорт залишається обмеженим. Ситуація може покращитися у випадку диверсифікації економічних зв'язків за рахунок енергоносіїв.

Водночас уряд Танзанії прагне залучити турецькі інвестиції та створити належну альтернативу для китайських проектів, що загрожують країні борговою пасткою. У фокусі відносин – розвиток транспортної мережі. Ще в 2017 р. турецька компанія «Yapı Merkezi» виграла тендер на будівництво відразу двох ділянок залізниці «Standard Gauge Railway». Зокрема, цей підрядник отримав право на прокладання інфраструктури для маршрутів

Дар-ес-Салам – Морогоро вартістю 1,2 млрд доларів та Морогоро – Макутупора вартістю 1,9 млрд доларів [60]. Згодом, вже у 2021 р. «Yapı Merkezi» здобула перемогу на ще одному тендері, що стосувався розбудови іншої секції залізної дороги вартістю 900 млн доларів. Характерно, що в усіх випадках головними суперниками турецьких підрядників були будівельні компанії з КНР, які раніше домінували у цій галузі [61]. Така тенденція свідчить про те, що суб'єкти господарювання з Туреччини поступово перехоплюють ініціативу в китайських колег та можуть конкурувати з ними у процесі освоєння найбільших проектів у Східній Африці. Від цього виграє не тільки Танзанія, яка вже усвідомила небезпеку занадто значної залежності від Китаю, але й можуть отримати вигоду і інші країни регіону, адже турецькі будівельники пропонують якісні послуги за цінами, які аналогічні китайським. Однак важливим нюансом є те, що вся інфраструктура залишається у власності держави, на території якої вона побудована, на відміну від китайських проектів, де можливі й інші варіанти.

Враховуючи активну взаємодію з «Yapı Merkezi», Танзанія готова співпрацювати з Туреччиною для збільшення свого транспортного потенціалу на озері Танганьїка. Мова йде про будівництво судна, що зможе перевозити 400 тонн вантажів, а також і сухого доку, здатного обслуговувати плавзасоби тоннажем 5000 тонн [62]. Хоча проект поки що перебуває на стадії розробки, його основною метою є підтримка економічного зростання та розвиток інфраструктури у озерному регіоні Східної Африки. У перспективі від цього виграє не лише Танзанія, але й матимуть зиск ДРК і Бурунді, що отримають доступ до нових транспортних маршрутів через озеро Танганьїка.

Розвитку двосторонніх контактів сприяє й наявність сполучення, що забезпечують «Турецькі авіалінії». Так, починаючи з 2010 р. здійснюються регулярні рейси Стамбул – Дар-ес-Салам, а з 2012 р. – перельоти Стамбул – Кіліманджаро, тоді як пізніше також було налагоджено авіаційний міст між Стамбулом і Занзібаром [57]. Особливо це актуально для бізнесменів, які прагнуть подорожувати між країнами для укладання контрактів, а також для представників туристичних компаній. Галузь гостинності загалом є перспективною для співпраці, адже сторони ще в 2017 р. підписали Меморандум про взаєморозуміння у сфері туризму [63]. Потенційно танзанійське керівництво може бути зацікавлене у залученні турецьких компаній до будівництва доріг, готелів, причалів для яхт та іншої туристичної інфраструктури, що буде вигідним для обох сторін. Крім того, Танзанії доцільно використати турецький досвід розвитку курортних зон на узбережжі та перейняти практику обслуговування туристів за принципом «all inclusive».

Висновок. Отже, між Кенією та Танзанією триває регіональне суперництво, в окремих аспектах якого перша з них має перевагу. Це, насамперед, стосується авіаційних перевезень, а також обсягів експорту чайного листа. У той самий час, Танзанія може продемонструвати інші незаперечні здобутки, що визначаються унікальністю її географічного розташування. Серед них варто відзначити одночасний вихід на ринки 8 країн Східної Африки, острови з рекреаційним потенціалом і історичними пам'ятками рабовласницької доби, найглибше озеро Африки, а також найвищий вулкан континенту. В енергетичному відношенні Танзанія є не просто самодостатньою, але ще і має нагоду стати потенційним постачальником природного газу як до

Кенії, так і до Європи загалом. Країна доволі швидкими темпами виграє залізничну конкуренцію у офіційного Найробі, бо має більш зручне розташування між кількома озерами з транскордонним значенням, а її нові залізничні коридори переважно дублюють ті, що існували у колоніальну добу. До того ж, очевидні переваги Танзанії над будь-якою країною Східної Африки у виробництві вин та у видобуванні значних обсягів золотої руди. Але керівництву країни не варто надто покладатись на Китай у процесі здійснення інфраструктурних проєктів, щоб уникнути боргової пастки та надмірної економічної залежності, тому воно робить спроби знайти у турецьких будівельних компаніях альтернативу суб'єктам господарювання з Піднебесної.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. How Tanzania can break the chain of poverty. The Citizen. 19 January 2023. URL: <https://www.thecitizen.co.tz/tanzania/news/national/how-tanzania-can-break-the-chains-of-poverty-4091722>.
2. Dar es Salam and Central coast sea ports. Tanzania port authority. URL: <https://www.ports.go.tz/index.php/en/dar-es-salaam-port>.
3. Bagamoyo port construction to start in 2023. The Citizen. 24 September 2022. URL: <https://www.thecitizen.co.tz/tanzania/news/national/bagamoyo-port-construction-to-start-in-2023-3960166>.
4. Dar es Salam international trade fair. Africa Business Pages. URL: <https://www.africa-business.com/features/ditf.html>.
5. Tanzania: Kigoma port rehabilitation set to unlock huge economic potential. All Africa. 7 April 2022. URL: <https://allafrica.com/stories/202204070094.html>.
6. Lake Tanganyika. African Great Lakes. URL: <https://www.africangreatlakesinform.org/page/lake-tanganyika>.
7. Lake Victoria. MoreAfrica Tours. URL: <https://moafrikatours.com/lake-victoria/>.
8. Tanzania floats East Africa's largest freshwater vessel. Zawya. 15 February 2023. URL: <https://www.zawya.com/en/economy/africa/tanzania-floats-east-africas-largest-freshwater-vessel-xrv9iiaq>.
9. Mwalimu Julius Kambarage Nyerere – Biography. East African Community. URL: <https://www.eac.int/about-ncpr/julius-nyerere-biography>.
10. Swissport extends airport ground services and air cargo handling with Air Tanzania. Breakingtravelnews. 7 September 2022. URL: <https://www.breakingtravelnews.com/news/article/swissport-extends-airport-ground-services-and-air-cargo-handling-with-air-t/>.
11. Short biography of Abeid Karume. The United Republic of Tanzania. URL: <https://unitedrepublicoftanzania.com/government-of-tanzania-and-the-society/education-in-tanzania-system/laws-of-tanzania/constitution-of-tanzania-framework/politics-of-tanzania-system/short-biography-of-abeid-karume-amani/>.
12. Zanzibar president backs Dubai firm in airport terminal row. The East African. 28 January 2023. URL: <https://www.theeastafrican.co.ke/tea/business/zanzibar-president-backs-dubai-firm-in-airport-row-4102234>.
13. About us. Air Tanzania. URL: <https://www.airtanzania.co.tz/about-us>.
14. History. Precision Air. URL: <https://www.precisionairtz.com/en/about-us/history;>
15. Our Fleet. Precision Air. URL: <https://www.precisionairtz.com/en/about-us/our-fleet>.
15. Central Line (Tanganyika Railway) – History, Traffic. The United Republic of Tanzania. URL: <https://unitedrepublicoftanzania.com/economy-of-tanzania/infrastructure-in-tanzania/railway-in-tanzania/central-line-tanganyika-railway-history-traffic/>.
16. TAZARA: How the great Uhuru Railway was built. Embassy of People's Republic of China in the United Republic of Tanzania. 11 April 2012. URL: http://tz.china-embassy.gov.cn/eng/d/dbd/201204/t20120411_6094282.htm.
17. Tanzania and Zambia want to upgrade the 'Uhuru Railway', but can they?. The Citizen. 20 September 2022. URL: <https://www.thecitizen.co.tz/tanzania/oped/tanzania-and-zambia-want-to-upgrade-the-uhuru-railway-but-can-they--3954788>.
18. Tanzania signs construction agreement for standard gauge railway phase 6 connecting Tabora to Kigoma. Tanzania Invest. 22 December 2022. URL: <https://www.tanzaniainvest.com/transport/standard-gauge-railway-tabora-kigoma-construction-agreement>.
19. Tanzania, a top travel destination in 2023, US firm says. The Citizen. 3 January 2023. URL: <https://www.thecitizen.co.tz/tanzania/news/national/tanzania-a-top-travel-destination-in-2023-says-us-firm--4074130>.
20. Tanzania. Properties inscribed on World Heritage list. URL: <https://whc.unesco.org/en/statesparties/tz>.
21. Lake Malawi. Africa Geographic Stories. URL: <https://africageographic.com/stories/lake-malawi/>.
22. Why Arusha is considered the safari capital of the world?. The Travel. 18 June 2022. URL: https://www.thetravel.com/why-arusha-is-the-safari-capital-of-the-world/?newsletter_popup=1.

23. About Us. Kilimanjaro international airport KADCO. URL: <https://www.kilimanjaroairport.go.tz/pages/about-us>.
24. Tanzania committed to saving Mount Kilimanjaro glaciers. Eturbo News. 2023. URL: <https://eturbonews.com/tanzania-committed-to-saving-mount-kilimanjaro-glaciers/>.
25. About Serengeti national park. Serengeti.com. URL: <https://www.serengeti.com/information-serengeti-national-park.php>.
26. Craters. The United Republic of Tanzania. Ngorongoro conservation area authority. URL: <https://www.ncaa.go.tz/pages/craters>.
27. A day at L. Manyara National Park with tree-climbing lions. The East African. 26 May 2022. URL: <https://www.theeastafrican.co.ke/tea/magazine/a-day-at-lake-manyara-national-park-with-tree-climbing-lions-3814640>.
28. Tanzania's Selous Game Reserve saved from UNESCO delisting. The East African. 21 July 2021. URL: <https://www.theeastafrican.co.ke/tea/magazine/tanzania-selous-game-reserve-unesco-3480666>.
29. Rich Natural resource. Tanzania Investment Centre. URL: <https://www.tic.go.tz/pages/rich-natural-resource;>
Geography of Kenya. Tel Aviv Embassy of the Republic of Kenya in Israel. URL: <https://kenyaembassyisrael.com/geography-of-kenya/>.
30. 10 top things to do in Zanzibar. African Budget Safaries. URL: <https://www.africanbudgetsafaris.com/blog/top-things-to-do-in-zanzibar/>.
31. Zanzibar import and export. President's office and chairman of revolutionary council. Zanzibar Diaspora. URL: <https://www.zanzibardiaspora.go.tz/zanzibar/zanzibar-import-and-export>.
32. Freddy Mercury's complex relationship with Zanzibar. News. 23 October 2018. URL: <https://www.bbc.com/news/world-africa-45900712>.
33. Allure of Changuu Island: Giant Aldabra Tortoises. Anadolu Agency. 14 August 2019. URL: <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/allure-of-changuu-island-giant-aldabra-tortoises/1556087#>.
34. Visas and entry conditions in Tanzania. Dar es Salam Julius Nyerere international airport. URL: https://www.daressalaa-mairport.com/en/visa_on_arrival_tanzania.php.
35. Tanzania tourism almost in full recovery. The Citizen. 3 February 2023. URL: <https://www.thecitizen.co.tz/tanzania/news/national/tanzania-tourism-almost-in-full-recovery-4109728>.
36. Revealed: key sources driving rise of Tanzania's tourism. The Citizen. 17 February 2023. URL: <https://www.thecitizen.co.tz/tanzania/news/national/revealed-key-sources-driving-rise-of-tanzania-s-tourism--4127422>.
37. Tanzania: President Samia Royal tour – Perfect lesson to acquire on tourism advertisement. All Africa. 27 June 2022. URL: <https://allafrica.com/stories/202206280263.html>.
38. Total's contested oil projects in Africa: The case of Uganda and Tanzania. RFI. 1 February 2023. URL: <https://www.rfi.fr/en/africa/20230201-total-s-contested-oil-projects-in-africa-the-examples-of-uganda-and-tanzania>.
39. Tanga and other northern ports. Tanzania port authority. URL: <https://www.ports.go.tz/index.php/en/ports/tanga>.
40. Kenya wants to use Tanzania's gas deposits to dominate East Africa's LPG market. Quartz. 11 October 2022. URL: <https://qz.com/tanzanias-gas-deposits-could-make-kenyas-gas-cheap-1849641651>.
41. Tanzania: How Tanzania is begging billions in natural gas investments. All Africa. 3 May 2022. URL: <https://allafrica.com/stories/202205040119.html>.
42. Gold. Tanzania invest. URL: <https://www.tanzaniainvest.com/gold>
43. Miner becomes millionaire after finding biggest tanzanite stones. Bangkok Post. 26 June 2020. URL: <https://www.bangkokpost.com/world/1941452/miner-becomes-millionaire-after-finding-biggest-tanzanite-stones>.
44. Top facts about tanzanite. Jewellery Discovery. URL: <https://jewellerydiscovery.co.uk/knowledge/top-facts-about-tanzanite/>
45. Tanzania among top food exporters in Africa, says BOT. The Citizen. 19 March 2023. URL: <https://www.thecitizen.co.tz/tanzania/news/national/tanzania-among-top-food-exporters-in-africa-says-bot-4163674>.
46. Tanzania's coffee outlook continues to brighten. STIR. 31 July 2022. URL: <https://stir-tea-coffee.com/features/tanzania%E2%80%99s-coffee-outlook-continues-to-brighten/>.
47. Tanzania: TBL Largest taxpayer in 2020/2021. All Africa. 10 December 2021. URL: <https://allafrica.com/stories/202112100090.html>.
48. EABL buys extra Sh6Bn stake in Dar subsidiary. Business Daily. 2 August 2021. URL: <https://www.businessdailyafrica.com/bd/corporate/companies/eabl-buys-extra-sh6bn-stake-dar-subsiidiary-3494816>.
49. Tanzania invites investors in grape farming, wine production. Further Africa. 14 September 2022. URL: <https://furtherafrica.com/2022/09/14/tanzania-invites-investors-in-grape-farming-wine-production/>.
50. Tanzania: 2023 Index of economic freedom. Heritage. 2023. URL: <https://www.heritage.org/index/country/tanzania>.
51. Tanzania. Country Data. Transparency International. URL: <https://www.transparency.org/en/countries/tanzania>.
52. China, Tanzania elevate ties, underline mutual benefit. Global Times. 4 November 2022. URL: <https://www.globaltimes.cn/page/202211/1278713.shtml>.
53. "China Helped Us When Help Was Most Needed" - The Tanzania-Zambia Railway: A Testament to China-Africa Friendship. Embassy of the People's Republic of China in the Republic of Zambia. 23 June 2021. URL: http://zm.china-embassy.gov.cn/eng/hdytz/202210/t20221008_10778934.htm.
54. Tanzania signs \$2.2bln railway deal with China. Zawya. 21 December 2022. URL: <https://www.zawya.com/en/projects/bri/tanzania-signs-22bln-railway-deal-with-china-wmmq09iq>.
55. A Chinese airport project in Zanzibar floundered. Here's what the new G-7 infrastructure plan can learn. Revista de Prensa. 19 August 2021. URL: <https://www.almendron.com/tribuna/a-chinese-airport-project-in-zanzibar-floundered-heres-what-the-new-g-7-infrastructure-plan-can-learn/>.

56. China Pushes for Implementation of Tanzania's Bagamoyo Port. The Maritime Executive. 29 April 2022. URL: <https://maritime-executive.com/article/china-pushing-for-implementation-of-tanzania-s-bagamoyo-port>.
57. Türkiye - Tanzania Siyasi İlişkileri. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. URL: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-tanzanya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.
58. Ülkelere Göre İthalat ve İhracat. TÜİK. URL: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>.
59. Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye ve Tanzania ortak yatırım yapmalı. Star. 24 Ocak 2017. URL: <https://www.star.com.tr/ekonomi/turkiye-ve-tanzanya-ortak-yatirim-yapmalı-haber-1179324/>.
60. Aktaş T. Yapı Merkezi, Tanzania'da dev projenin temelini attı. Anadolu Ajansı. 14 Mart 2018. URL: <https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/finans/yapi-merkezi-tanzanya-da-dev-projenin-temelini-atti/644000>.
61. Turkish contractor inks \$900M railway deal with Tanzania. Daily Sabah. 5 July 2022. URL: <https://www.dailysabah.com/business/transportation/turkish-contractor-inks-900m-railway-deal-with-tanzania>.
62. Turkey Meets Tanzania to Implement Ship-Dry Dock Projects. Africa Press. 31 July 2022. URL: <https://www.africa-press.net/tanzania/all-news/turkey-meets-tanzania-to-implement-ship-dry-dock-projects>.
63. Turkey-Tanzania highlight win-win philosophy in bilateral relations. Daily Sabah. 24 January 2017. URL: <https://www.dailysabah.com/economy/2017/01/24/turkey-tanzania-highlight-win-win-philosophy-in-bilateral-relations>.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2023

Стаття рекомендована до друку 18.06.2023

ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE UNITED REPUBLIC OF TANZANIA

Pavlo Ignatiev, Doctor of Political Sciences, Professor, International Regional Studies Department of IIR, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 64/13, Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine, 01601, e-mail: pavloi@yahoo.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8179-4687>

Iryna Zaporizka, Ph.D student, International Regional Studies Department of IIR, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 64/13, Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine, 01601, e-mail: zaporizka.iryana@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9935-7736>

Achieving balanced economic growth is one of the priorities of governments in developing countries. This is especially relevant for certain African countries that have such characteristics as a favorable geographical location and considerable demographic resource. The policy of the United Republic of Tanzania is an example of successful strategy, since the country not only demonstrates a dynamic growth of GDP, but also competes for regional leadership with neighboring Kenya. The object is the economic policy of Tanzania, while the subject is represented by national interests, resources, and the tools of management of processes of national economic growth. Because of this the article aims at establishing comparative advantages of Tanzania and the peculiarities of its economic advancement. The system approach is used in the article, since it analyzes the economic policy as the set of elements that interact with each other. It was found that Tanzania is a strategic player in East Africa in terms of logistics that at the same time enjoys an appropriate tourism potential, represented by Mount Kilimanjaro, the national parks of international importance, and the popular islands in the Indian Ocean. The basis of the national economic strategy is the focus on transport and tourist services, which can be considered rather unusual for the African continent. At the same time, Tanzania is trying to effectively use its opportunities in the fields of agriculture and mining industry and is also actively developing transport infrastructure in order to become a logistics hub in the region. Moreover, the country is taking steps to exploit the commercial reserves of oil and natural gas. Tanzania's foreign economic ties play an important role. This state actor has Chinese orientation since Beijing is its main trading partner and a major investor in infrastructure projects. Tanzanian political elite is also actively diversifying its contacts by deepening the cooperation with Türkiye. The complex of these factors helps to ensure balanced economic development, as well as to gain certain advantages in the competition with Kenya for the leadership in the East African region.

Keywords: *Tanzania, ports, airports, tourism, export, natural gas, agriculture.*

REFERENCES

1. How Tanzania can break the chain of poverty (2023, January 19). The Citizen. Available at: <https://www.thecitizen.co.tz/tanzania/news/national/how-tanzania-can-break-the-chains-of-poverty-4091722>.
2. Dar es Salam and Central coast sea ports. Tanzania port authority. Available at: <https://www.ports.go.tz/index.php/en/dar-es-salaam-port>.

3. Bagamoyo port construction to start in 2023 (2022, September 24). The Citizen. Available at: <https://www.thecitizen.co.tz/tanzania/news/national/bagamoyo-port-construction-to-start-in-2023-3960166>.
4. Dar es Salam international trade fair. Africa Business Pages. Available at: <https://www.africa-business.com/features/ditf.html>.
5. Tanzania: Kigoma port rehabilitation set to unlock huge economic potential (2022, April 7). All Africa. Available at: <https://allafrica.com/stories/202204070094.html>.
6. Lake Tanganyika. African Great Lakes. Available at: <https://www.africangreatlakesinform.org/page/lake-tanganyika>.
7. Lake Victoria. MoreAfrica Tours. Available at: <https://moafrikatours.com/lake-victoria/>.
8. Tanzania floats East Africa's largest freshwater vessel (2023, February 15). Zawya. Available at: <https://www.zawya.com/en/economy/africa/tanzania-floats-east-africas-largest-freshwater-vessel-xrv9iiaq>.
9. Mwalimu Julius Kambarage Nyerere – Biography. East African Community. Available at: <https://www.eac.int/about-ncpr/julius-nyerere-biography>.
10. Swissport extends airport ground services and air cargo handling with Air Tanzania (2022, September 7). Breakingtravelnews. Available at: <https://www.breakingtravelnews.com/news/article/swissport-extends-airport-ground-services-and-air-cargo-handling-with-air-t/>.
11. Short biography of Abeid Karume. The United Republic of Tanzania. Available at: <https://unitedrepublicoftanzania.com/government-of-tanzania-and-the-society/education-in-tanzania-system/laws-of-tanzania/constitution-of-tanzania-framework/politics-of-tanzania-system/short-biography-of-abeid-karume-amani/>.
12. Zanzibar president backs Dubai firm in airport terminal row (2023, January 28). The East African. Available at: <https://www.theeastafrican.co.ke/tea/business/zanzibar-president-backs-dubai-firm-in-airport-row-4102234>.
13. About us. Air Tanzania. Available at: <https://www.airtanzania.co.tz/about-us>.
14. History. Precision Air. Available at: <https://www.precisionairtz.com/en/about-us/history; Our Fleet. Precision Air. Available at: https://www.precisionairtz.com/en/about-us/our-fleet>.
15. Central Line (Tanganyika Railway) – History, Traffic. The United Republic of Tanzania. Available at: <https://unitedrepublicoftanzania.com/economy-of-tanzania/infrastructure-in-tanzania/railway-in-tanzania/central-line-tanganyika-railway-history-traffic/>.
16. TAZARA: How the great Uhuru Railway was built (2012, April 11). Embassy of People's Republic of China in the United Republic of Tanzania. Available at: http://tz.china-embassy.gov.cn/eng/ddbd/201204/t20120411_6094282.htm.
17. Tanzania and Zambia want to upgrade the 'Uhuru Railway', but can they? (2022, September 20). The Citizen. Available at: <https://www.thecitizen.co.tz/tanzania/oped/tanzania-and-zambia-want-to-upgrade-the-uhuru-railway-but-can-they--3954788>.
18. Tanzania signs construction agreement for standard gauge railway phase 6 connecting Tabora to Kigoma (2022, December 22). Tanzania Invest. Available at: <https://www.tanzaniainvest.com/transport/standard-gauge-railway-tabora-kigoma-construction-agreement>.
19. Tanzania, a top travel destination in 2023, US firm says (2023, January 3). The Citizen. Available at: <https://www.thecitizen.co.tz/tanzania/news/national/tanzania-a-top-travel-destination-in-2023-says-us-firm--4074130>.
20. Tanzania. Properties inscribed on World Heritage list. Available at: <https://whc.unesco.org/en/statesparties/tz>.
21. Lake Malawi. Africa Geographic Stories. Available at: <https://africageographic.com/stories/lake-malawi/>.
22. Why Arusha is considered the safari capital of the world? (2022, June 18). The Travel. Available at: https://www.thetravel.com/why-arusha-is-the-safari-capital-of-the-world/?newsletter_popup=1.
23. About Us. Kilimanjaro international airport KADCO. Available at: <https://www.kilimanjaroairport.go.tz/pages/about-us>.
24. Tanzania committed to saving Mount Kilimanjaro glaciers (2023). Eturbo News. Available at: <https://eturbonews.com/tanzania-committed-to-saving-mount-kilimanjaro-glaciers/>.
25. About Serengeti national park. Serengeti.com. Available at: <https://www.serengeti.com/information-serengeti-national-park.php>.
26. Craters. The United Republic of Tanzania. Ngorongoro conservation area authority. Available at: <https://www.ncaa.go.tz/pages/craters>.
27. A day at L. Manyara National Park with tree-climbing lions (2022, May 26). The East African. Available at: <https://www.theeastafrican.co.ke/tea/magazine/a-day-at-lake-manyara-national-park-with-tree-climbing-lions-3814640>.
28. Tanzania's Selous Game Reserve saved from from UNESCO delisting (2021, July 21). The East African. Available at: <https://www.theeastafrican.co.ke/tea/magazine/tanzania-selous-game-reserve-unesco-3480666>.
29. Rich Natural resource. Tanzania Investment Centre. Available at: <https://www.tic.go.tz/pages/rich-natural-resource; Geography of Kenya. Tel Aviv Embassy of the Republic of Kenya in Israel. Available at: https://kenyaembassyisrael.com/geography-of-kenya/>.
30. 10 top things to do in Zanzibar. African Budget Safaries. Available at: <https://www.africanbudgetsafaris.com/blog/top-things-to-do-in-zanzibar/>.
31. Zanzibar import and export. President's office and chairman of revolutionary council. Zanzibar Diaspora. Available at: <https://www.zanzibardiaspora.go.tz/zanzibar/zanzibar-import-and-export>.
32. Freddy Mercury's complex relationship with Zanzibar (2018, October 23). News. Available at: <https://www.bbc.com/news/world-africa-45900712>.
33. Allure of Changuu Island: Giant Aldabra Tortoises (2019, August 14). Anadolu Agency. Available at: <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/allure-of-changuu-island-giant-aldabra-tortoises/1556087#>.
34. Visas and entry conditions in Tanzania. Dar es Salam Julius Nyerere international airport. Available at: https://www.daresalaairport.com/en/visa_on_arrival_tanzania.php.

35. Tanzania tourism almost in full recovery (2023, February 3). The Citizen. Available at: <https://www.thecitizen.co.tz/tanzania/news/national/tanzania-tourism-almost-in-full-recovery-4109728>.
36. Revealed: key sources driving rise of Tanzania's tourism (2023, February 17). The Citizen. Available at: <https://www.thecitizen.co.tz/tanzania/news/national/revealed-key-sources-driving-rise-of-tanzania-s-tourism--4127422>.
37. Tanzania: President Samia Royal tour – Perfect lesson to acquire on tourism advertisement (2022, June 27). All Africa. Available at: <https://allafrica.com/stories/202206280263.html>.
38. Total's contested oil projects in Africa: The case of Uganda and Tanzania (2023, February 1). RFI. Available at: <https://www.rfi.fr/en/africa/20230201-total-s-contested-oil-projects-in-africa-the-examples-of-uganda-and-tanzania>.
39. Tanga and other northern ports. Tanzania port authority. Available at: <https://www.ports.go.tz/index.php/en/ports/tanga>.
40. Kenya wants to use Tanzania's gas deposits to dominate East Africa's LPG market (2022, October 11). Quartz. Available at: <https://qz.com/tanzanias-gas-deposits-could-make-kenyas-gas-cheap-1849641651>.
41. Tanzania: How Tanzania is begging billions in natural gas investments (2022, May 3). All Africa. Available at: <https://allafrica.com/stories/202205040119.html>.
42. Gold. Tanzania invest. Available at: <https://www.tanzaniainvest.com/gold>
43. Miner becomes millionaire after finding biggest tanzanite stones (2020, June 26). Bangkok Post. Available at: <https://www.bangkokpost.com/world/1941452/miner-becomes-millionaire-after-finding-biggest-tanzanite-stones>.
44. Top facts about tanzanite. Jewellery Discovery. Available at: <https://jewellerydiscovery.co.uk/knowledge/top-facts-about-tanzanite/>
45. Tanzania among top food exporters in Africa, says BOT (2023, March 19). The Citizen. Available at: <https://www.thecitizen.co.tz/tanzania/news/national/tanzania-among-top-food-exporters-in-africa-says-bot-4163674>.
46. Tanzania's coffee outlook continues to brighten (2022, July 31). STIR. Available at: <https://stir-tea-coffee.com/features/tanzania%E2%80%99s-coffee-outlook-continues-to-brighten/>.
47. Tanzania: TBL Largest taxpayer in 2020/2021 (2021, December 10). All Africa. Available at: <https://allafrica.com/stories/202112100090.html>.
48. EABL buys extra Sh6Bn stake in Dar subsidiary (2021, August 2). Business Daily. Available at: <https://www.businessdailyafrica.com/bd/corporate/companies/eabl-buys-extra-sh6bn-stake-dar-subsi-dary-3494816>.
49. Tanzania invites investors in grape farming, wine production (2022, September 14). Further Africa. Available at: <https://furtherafrica.com/2022/09/14/tanzania-invites-investors-in-grape-farming-wine-production/>.
50. Tanzania: 2023 Index of economic freedom (2023). Heritage. Available at: <https://www.heritage.org/index/country/tanzania>.
51. Tanzania. Country Data. Transparency International. URL: <https://www.transparency.org/en/countries/tanzania>.
52. China, Tanzania elevate ties, underline mutual benefit (2022, November 4). Global Times. Available at: <https://www.global-times.cn/page/202211/1278713.shtml>.
53. "China Helped Us When Help Was Most Needed" - The Tanzania-Zambia Railway: A Testament to China-Africa Friendship (2021, June 23). Embassy of the People's Republic of China in the Republic of Zambia. Available at: http://zm.china-embassy.gov.cn/eng/hdytz/202210/t20221008_10778934.htm.
54. Tanzania signs \$2.2bln railway deal with China (2022, December 21). Zawya. Available at: <https://www.zawya.com/en/projects/bri/tanzania-signs-22bln-railway-deal-with-china-wmmq09iq>.
55. A Chinese airport project in Zanzibar floundered. Here's what the new G-7 infrastructure plan can learn (2021, August 19). Revista de Prensa. Available at: <https://www.almendron.com/tribuna/a-chinese-airport-project-in-zanzibar-floundered-heres-what-the-new-g-7-infrastructure-plan-can-learn/>.
56. China Pushes for Implementation of Tanzania's Bagamoyo Port (2022, April 29). The Maritime Executive. Available at: <https://maritime-executive.com/article/china-pushing-for-implementation-of-tanzania-s-bagamoyo-port>.
57. Türkiye - Tanzanya Siyasi İlişkileri. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. Available at: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-tanzanya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.
58. Ülkelere Göre İthalat ve İhracat. TÜİK. Available at: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>.
59. Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye ve Tanzanya ortak yatırım yapmalı (2017, Ocak 24). Star. Available at: <https://www.star.com.tr/ekonomi/turkiye-ve-tanzanya-ortak-yatirim-yapmalı-haber-1179324/>.
60. Aktaş T. Yapı Merkezi, Tanzanya'da dev projenin temelini attı (2018, Mart 14). Anadolu Ajansı. Available at: <https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/finans/yapi-merkezi-tanzanya-da-dev-projenin-temelini-atti/644000>.
61. Turkish contractor inks \$900M railway deal with Tanzania. Daily Sabah. (2022, July 5) Available at: <https://www.dailysabah.com/business/transportation/turkish-contractor-inks-900m-railway-deal-with-tanzania>.
62. Turkey Meets Tanzania to Implement Ship-Dry Dock Projects. Africa Press. (2002, July 31). Available at: <https://www.africa-press.net/tanzania/all-news/turkey-meets-tanzania-to-implement-ship-dry-dock-projects>.
63. Turkey-Tanzania highlight win-win philosophy in bilateral relations (2017, January 24). Daily Sabah. Available at: <https://www.dailysabah.com/economy/2017/01/24/turkey-tanzania-highlight-win-win-philosophy-in-bilateral-relations>.

The article was received by the editors 25.05.2023

The article is recommended for printing 18.06.2023

DOI: 10.26565/2310-9513-2023-17-03
УДК 330.131.7:336.279([4-13]-6ЄС)

DEFAULT RISK AND FISCAL SUSTAINABILITY IN PIIGS COUNTRIES

Nadiya Kazakova

PhD in Geography, Associate Professor
Head of the Department of Artur Golikov
International Relations
V.N. Karazin Kharkiv National University
Svobody Sq. 6, Kharkiv. 61022
e-mail: n.a.kazakova@karazin.ua
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4592-1466>

Heorhii Petrov

Master of International Relations, Public Communications and Regional Studies, International Relations and Regional Studies:
European Studies
V. N. Karazin Kharkiv National University
Svobody Sq. 6, Kharkiv. 61022
e-mail: petrov2021.9717635@student.karazin.ua
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1413-8997>

During the entire period of existence and expansion of the European Union, the integration of the economies of the new countries of the union was strengthened. Thus, in the 1990s, the term “PIIGS countries” was born, which became the most widespread after the financial crisis in the EU in 2008, and which was often used in relation to the southern European countries of the EU (Portugal, Ireland, Italy, Greece and Spain), which were the most affected from growing debt and economic vulnerability. There have always been less developed states and more problematic countries in the economic environment, which today fall under the classification of peripheral countries of the European Union. The subject of research in the article is the default risk and fiscal stability of the PIIGS countries. The goal is to identify existing default risks and existing violations of fiscal stability in the PIIGS countries. The objective is to research the dynamics of the development of the economies of the PIIGS countries in the conditions of modern crises and challenges. General scientific methods are used, such as system analysis - to determine the peculiarities of the development of the economies of the PIIGS countries, the method of comparative analysis, thanks to which the peculiarities of the economies of the PIIGS countries, the peculiarities of their debt and fiscal policies are analyzed. Also, comparative analysis is used to study the difference between the PIIGS countries in terms of their default risk and fiscal sustainability. The following results were obtained: based on the analysis of the debt and fiscal stability of the PIIGS countries, problematic aspects were identified and the components of the economies of these countries were determined, as well as the factors influencing the risk of default and the quality of the fiscal stability of the PIIGS countries were calculated. Conclusions: The article identifies default risks for each of the PIIGS countries and their level of fiscal sustainability. Various methods of solving economic problems for the PIIGS countries have been studied and proposed, which will help these countries avoid default and improve their fiscal sustainability. Each of the PIIGS countries was studied separately. This made it possible to draw acceptable conclusions about each country.

Keywords: *debt crisis, public debt, inflation, PIIGS countries, default risk, fiscal sustainability.*

Як цитувати: Kazakova N., Petrov H. Default risk and fiscal sustainability in PIIGS countries. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2023. № 17. С. 31-41. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-03>

In cites: Kazakova N., Petrov H. (2023). Default risk and fiscal sustainability in PIIGS countries. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (17), 31-41. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-03>

Formulation of the problem. Economic crises in the group of countries known as the PIIGS (Portugal, Italy, Ireland, Greece and Spain) reduced GDP growth in the euro area as a whole. These countries are the most affected by economic crises in the European Union. They were, and some of them still are, the largest among EU countries in terms of the ratio of public debt to GDP. In almost all of these PIIGS countries, this ratio has seen little or no decline in recent years. As a result, all this added significant risks of default of these countries, as well as endangered their fiscal stability. The study

of the national economies of PIIGS countries can provide key knowledge on how to avoid mistakes and improve the general economic situation of peripheral countries through the implementation of sustainable development programs of the European Union. However, even sustainable development programs do not exclude the possibility of sudden economic crises leading to economic downturns, which naturally occur in peripheral countries, and which can lead to the deterioration of the fiscal stability of countries, or even their default.

Literature review. The specificity of the source base is related to its limited volume due to outdated relevance and the shift in world economic accents. For example, various researchers paid the greatest attention to the PIIGS countries during the world crisis of 2008-2009, when the main attention was focused on the European continent, which was most visibly affected by this crisis, and the PIIGS countries were the most affected. At present, we can say that the crisis due to the COVID-19 pandemic was too global in nature, which left the PIIGS countries without due attention, and the crisis due to the Russian invasion of Ukraine, although it had a rather strong negative impact on the economy of the European continent, felt, on the contrary, too local. due to the understandable attachment of world attention to the demonstrably difficult problems of Ukraine. As a result of the literature review, it can be seen that various researchers, analyzing the economic problems of the PIIGS countries, are reduced to the analysis of a single country as a component of the general economic problems of the PIIGS countries. Researchers D. Torres and S. Coutinho (2022) analyzed Portugal, as one of the most indebted countries in the Eurozone, and the sustainability of Portuguese public debt in the context of rising interest rates against the background of current events, and N. Verdial and A. Afonso (2019) analyzed the consequences of the 2008-2009 financial crisis and the European sovereign debt crisis for Portugal. Researcher F. Cárdenas García(2018), in turn, examines Ireland in the field of PIIGS countries, highlighting the Irish economy among other countries due to significant economic growth in 2015 in the context of austerity,

which subsequently caused a significant reduction in Ireland's default risk and an improvement in its fiscal sustainability, against the background other PIIGS countries. The analysis of the fiscal sustainability and sustainability of the Italian public debt is the subject of research by economists such as C. Magazzino, M. Mutascu (2019), P. Della Posta, E. Marelli, M. Signorelli (2022), W. Daniel Gregori, L. Marattin (2017), M. Alessia Aiello, C. Angelico (2022). Greece's public debt and default risk issues are described by economists such as T. Anagnostopoulos, A. Skouloudis, N. Khan, K. Evangelinos (2018), Betty C. Daniel, J. Nam (2021), Timm M. Prein, A. Scholl (2021), M. Nikiforos, Dimitri B. Papadimitriou, G. Zezza (2015). The default risk and fiscal stability of Spain are analyzed in their scientific works by such economists as J. Andrés, P. Burriel, W. Shen (2021), M. Pedro Rodríguez Bolívar, M. Deseada López Subires, L. Alcaide Muñoz, A. Navarro Galera (2019), P. Gómez-Fernández-Aguado, P. Parrado-Martínez, A. Partal-Ureña (2018), A. Afonso, N. Verdial (2019).

As during the global crisis of 2008-2009, the five countries of the European Union - Portugal, Ireland, Italy, Greece and Spain (often combined with the abbreviation PIIGS) - have again proven to be the weakest link of the European Union economy during the recent crises, initially with the COVID-19 pandemic, and then with the war in Ukraine. Since the crisis of 2008-2009, the PIIGS countries, especially Greece with its legendary debts, have had a long and painful exit, and the same scenario may await them now. However, now Greece, having learned from the recent bitter experience,

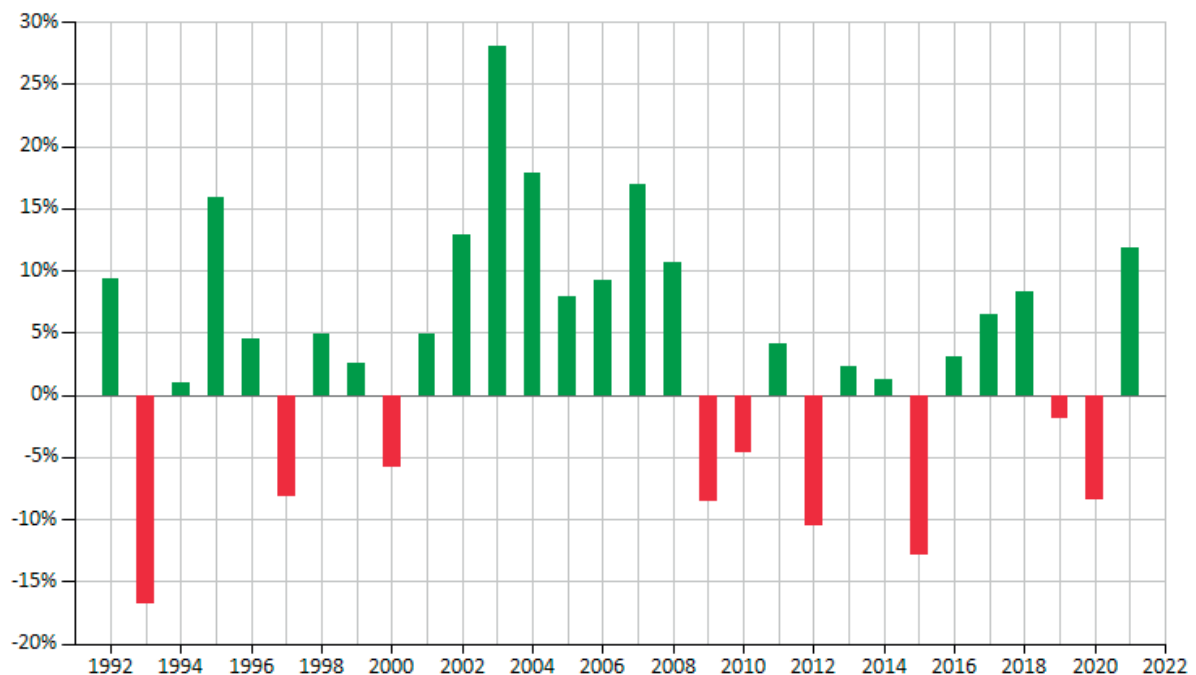


Fig. 1. Change in Spain's GDP in percent by years
Source: author own calculations on the basis analysis

demonstrates a more effective interaction with the EU in obtaining financial assistance, and Ireland has improved its economic situation over the past 10 years. Although Spain and Portugal have enough problems, the situation in these countries is still considered under control. Among the PIIGS countries, Italy is causing the greatest concern.

The biggest economic downturn of the European Union countries, after the 2008-2009 crisis, occurred in 2020, which was a consequence of the economic crisis caused by the COVID-19 pandemic. Among the PIIGS countries, Spain experienced the biggest economic downturn in 2020 — its GDP fell immediately by about 8% (in 2009, the Spanish economy, which was hit hard by the Great Recession, also fell by about 8%) (Fig. 1).

The arrival of COVID-19 immediately became a test in practice of those expectations that were associated with the coming to power of the socialists (another left-wing party, Podemos, appeared in a coalition with Sanchez's party). Already in March, the country's government announced plans to spend 200 billion euros, or about a fifth of Spain's national GDP, to overcome the coronavirus crisis, of which 117 billion were to come from public funds. In addition, the left announced a number of popular initiatives such as the introduction of a minimum basic income (at first for the least well-off citizens), and later also began an experiment to shift the economy to a four-day work week.

The Spanish government announced its anti-crisis program as the largest plan to help the economy in the entire democratic period of the country's history. The flip side of this quickly became that in September 2020 Spain's national debt reached €1.3 trillion, or 114% of GDP. The budget deficit for nine months increased sevenfold compared to 2019, exceeding 56 billion euros, or more than 5% of GDP.

According to the Bank of Spain, almost 100 billion euros of loans granted by Spanish banks are on the verge of default. And everything points to the fact that in 2023 the situation may worsen, so difficult times await the Spanish banking sector.

According to the latest report from the Bank of Spain, as of the end of 2021, Spanish banks accumulated about 94 billion euros in non-performing loans, an increase of 14% in the last quarter of 2021. These are loans that the Spanish banking watchdog classifies as «special observations» because these loans are not yet close to default, but are at risk of becoming unsecured. In total, they make up 8% of the total debt of companies and households, which is 2.2 percentage points higher than before the pandemic.

Business loans that are on the verge of default are the most alarming, they have risen in price by almost 26% and make up almost two-thirds of the total amount under «special supervision». Despite this, one should not overlook the fact that the likely increase in short-term interest rates may make it difficult for many families to pay off mortgage loans.

The situation with loans that the Bank of Spain considers doubtful is also not good. Although the total fell by 5.5%, it is still close to €50 billion. Of the total amount, 27 billion is accounted for by companies, and 22 billion by households.

The business sectors most affected by Covid-19, which account for 24% of total non-performing loans and are under special supervision, are showing the greatest signs of deterioration. For example, 35.5% of loans granted to hotel and catering enterprises are under special supervision, and 6.5% are doubtful loans, so problem loans make up about half. In the case of transport, problem loans make up 27.5% of the total amount. And it should be borne in mind that these industries are particularly sensitive to rising energy and food prices.

The Bank of Spain also notes a deterioration in corporate loans under ICO guarantees in the second half of 2021. The total volume of ICO loans under special supervision increased by almost four percentage points in the last six months of the year to 20%.

The end of the principal repayment grace period, which many companies with ICO loans will face in the coming months, increases the risk of credit deterioration. It should be borne in mind that, according to a report by the Bank of Spain, more than a third of these loans are still in the grace period for principal repayment.

The Bank of Spain notes in its report that Spain's banking sector as a whole demonstrates «adequate» overall resilience to a possible worsening of the economic situation. However, he admits that «in the short term, the combination of higher inflation, which erodes the real incomes of households and companies, and higher interest rates could reduce their ability to pay.»

The fact is that the combination of several circumstances can cause a perfect storm for Spanish banks. The economy has already shown signs of slowing down in the first quarter of 2021, inflation is still soaring, only to worsen in 2022 following the Ukraine war crisis, household consumption is also shrinking, and many companies will soon have to start repaying principal on ICO loans.

If you add to all this the likely increase in interest rates by the European Central Bank, which will make it difficult to repay all the loans with a variable rate, the risk of a Spanish default could increase sharply already in 2023.

If we analyze the readiness of the Spanish banking sector as a whole for such a scenario, the «adequate» stability indicated by the Bank of Spain may not be sufficient in this case.

The risks to Spain's fiscal stability and their possible solutions are vividly described in a report by the Institute for Economic Studies (IEE) entitled «White Paper on Tax Reform in Spain». According to the report, effective and competitive tax reform should strengthen growth and employment by increasing the tax base in the

long term and should not be designed only to raise tax rates in the short term. The report presents numerous recommendations for future reforms proposed by the government and presents the «International Fiscal Competitiveness Index 2021», which ranks Spain 30th out of 37 countries analyzed.

According to Eurostat, in 2020 the tax burden in the EU was 41.3% compared to 37.5% in Spain. In 2021, according to official data, tax collection in Spain increased by 15.1%, more than twice the GDP, so the tax burden in Spain will be around 41%, which is in line with the European Union average.

The difference in the tax burden with the EU is not due to business taxation (15% in Spain adjusted for the shadow economy compared to 11.1% on average across the EU), but to personal income tax and VAT.

According to the IEE report, the only way to sustainably increase tax collections and reduce the gap in the tax burden (however small it is today) is to prioritize economic recovery and reduce our shadow economy.

The IEE estimates that a tax increase of up to 3 points of GDP will not solve the problem of fiscal stability in the medium term and could lead to a reduction in activity of up to 5 points of GDP and the destruction of about one million jobs. An alternative to raising taxes would be to increase the efficiency of public spending, which in Spain is 14% lower than the OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) average, which puts it in 26th place out of 37 OECD countries in terms of public spending efficiency.

When considering the risk of an Italian default, one can start with the fact that Italy's public debt is currently approaching trillions of euros. The debt itself, although

huge, does not pose a threat, but it becomes so if there are no prerequisites for repayment. In this regard, a number that can be reassuring is the debt-to-GDP ratio, or the country's ability to pay.

Italy's debt-to-GDP ratio is over 150% (Fig. 2), and that doesn't help the global and European markets to look at the situation positively, and above all, it doesn't help them to look at it from a distance, because the opportunity is too big not to see a short bet on her.

The objective difficulties of payment by the state were aggravated by the crisis due to the war between Ukraine and the Russian Federation, which, among other things, in addition to the general increase in prices for all goods and energy carriers, led to the Russian Federation blocking the supply of gas to Italy.

The situation is so serious that there is talk of rationing, which should already have happened in a normal, forward-looking country, and may yet begin, and this is, above all, the winter of restrictions 2022-2023, when people are being asked to sacrifice things like a drop in heating temperatures of one to two degrees, rising utility bills and inflation undermining already tax-burdened wages.

The dire situation in Italy is highlighted by data from S&P Market Intelligence, which shows that Italian bonds outstanding as of August 23 stood at €37.20 billion, the highest since January 2008, the height of the Great Recession.

As for fiscal stability in Italy, it has two clear problems: progressiveness and stability. The Italian tax system has such a small tax base that progressivity cannot be applied except to the detriment of income from work and pensions. Currently, tax revenues are too

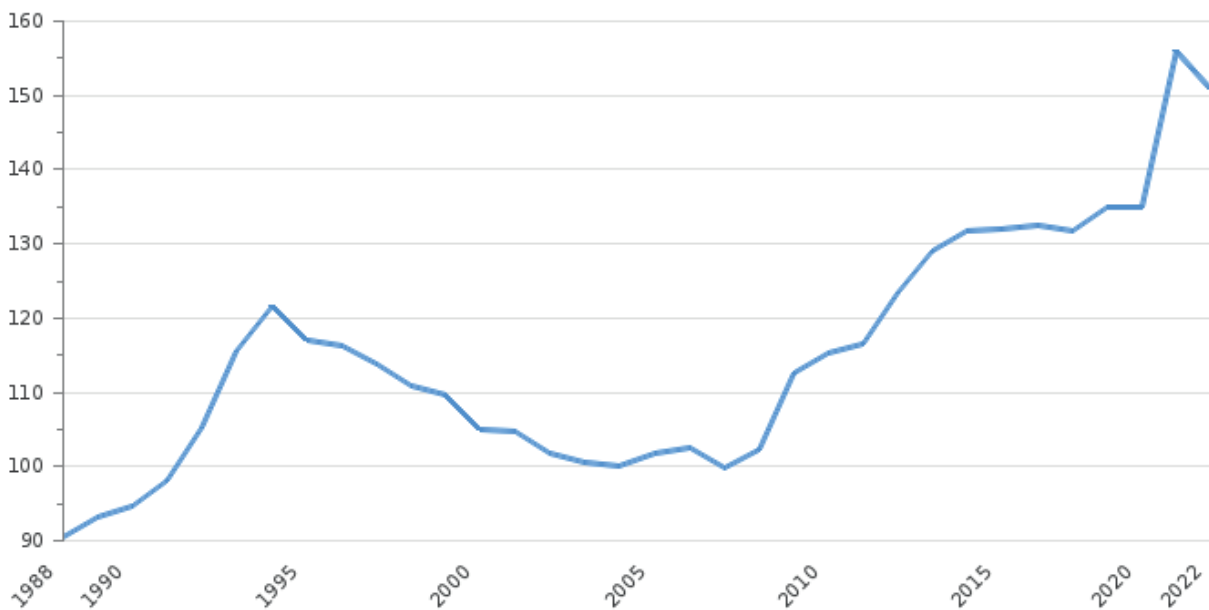


Fig. 2. Ratio of Italy's debt to GDP, in percent by year

Source: author own calculations on the basis analysis

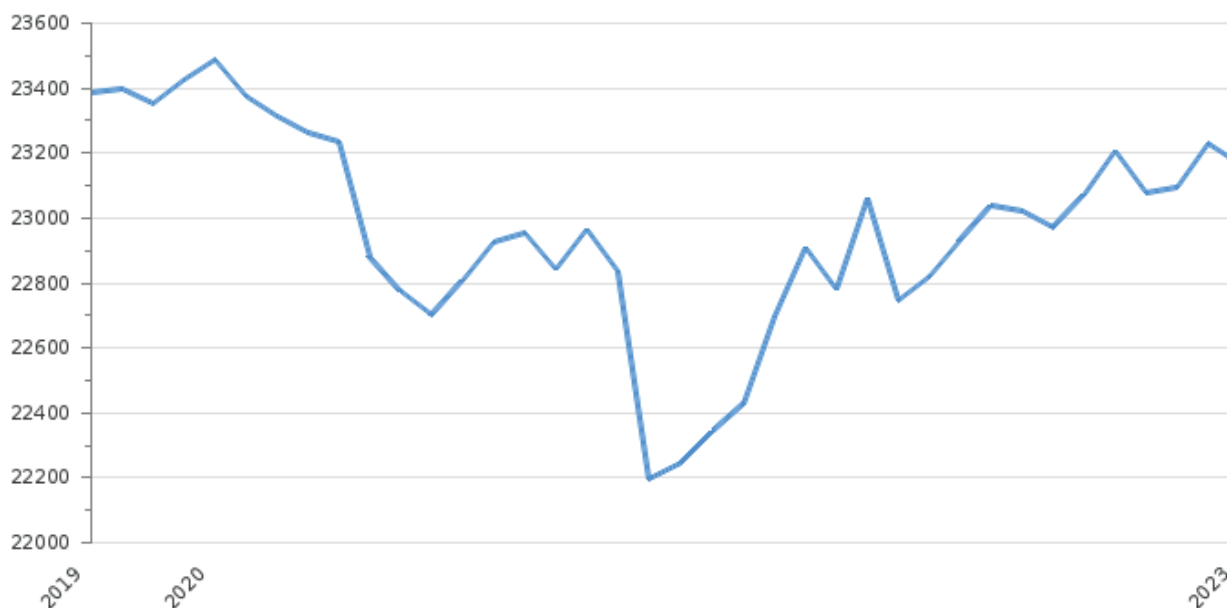


Fig. 3. Number of employed population in Italy, million people by year
Source: author own calculations on the basis analysis

dependent on personal income tax, which is paid almost exclusively by employees and pensioners. In addition to income from work and pensions, flat taxes have increased manifold and the almost total tax exemption for digital platforms continues.

At the same time, income from work and pensions are penalized in terms of social spending because the application of distorted progressivity means that they often pay for benefits they do not receive, while all other forms of income receive benefits for which they are very significantly they do not pay the measure. In sum, unless the tax base is changed by broadening it to include all income (not just income from work and pensions), progressivity is a tool to impoverish the social base that today supports most tax-financed government spending.

The number of employed people in Italy fell below 23 million (Fig. 3), which is significantly lower than in other European countries. Of these 23 million, about five million are self-employed, while 3.2 million employees are on fixed-term contracts; and more than half of the new workers fall into the last group of workers with temporary contracts. If these data are translated into tax modeling, then all the difficulties in maintaining the tax revenues necessary for the life of the country emerge.

According to the latest data, among the approximately 40 million taxpayers in Italy, about twenty are employees, who pay about 90 billion euros in income tax out of a total of 150. Of these 90 billion, almost 40% of taxpayers, however, pay nothing. In other words, the lowest incomes do not bring in money: therefore, if employment shifts towards the latter, with insufficient wages, the tax burden is concentrated even

more on a too limited segment of the population. And when the maximum rate is increased - as we would like - the stability of the entire system becomes very difficult.

The situation in the field of self-employment is even more critical. Of the five million self-employed, about 1.8 million have an active income, but in this case the number of «real» taxpayers is even more concentrated than that of employees: 48% of the self-employed pay 95% of the income of the entire category.

Two aspects are added to this serious picture. The first concerns pensioners: there are about 16 million of them, of which about 10 million are taxpayers, that is, in this case, 54% of pensioners declare 93% of all personal income tax paid by this category. The second aspect concerns the fact that there are about four million «recipients of other income», including owners of financial income, but they pay only a little more than five billion euros, which is equal to about 3% of the total tax. If we do not take measures on the structure of wages and income formation, improving their quality, it will be increasingly difficult to force the tax system to function as a redistributive tool, and in this case fiscal stability in Italy can be forgotten.

Moving on to the analysis of default risk in Portugal, we can start with the fact that this country had 127.40% of public debt to GDP in 2021 according to the latest data (Fig. 4). According to the forecasts of one of the world's leading rating agencies, FitchRatings, Portugal's debt ratio will decrease by 10.5 percentage points in 2022 to 115.0% of GDP, with a further drop to 108.3% in 2024. FitchRatings substantiates its forecasts by the fact that the indicators of fiscal discipline under the current ruling party in Portugal confirm the baseline level for maintaining debt reduction. Also, in the

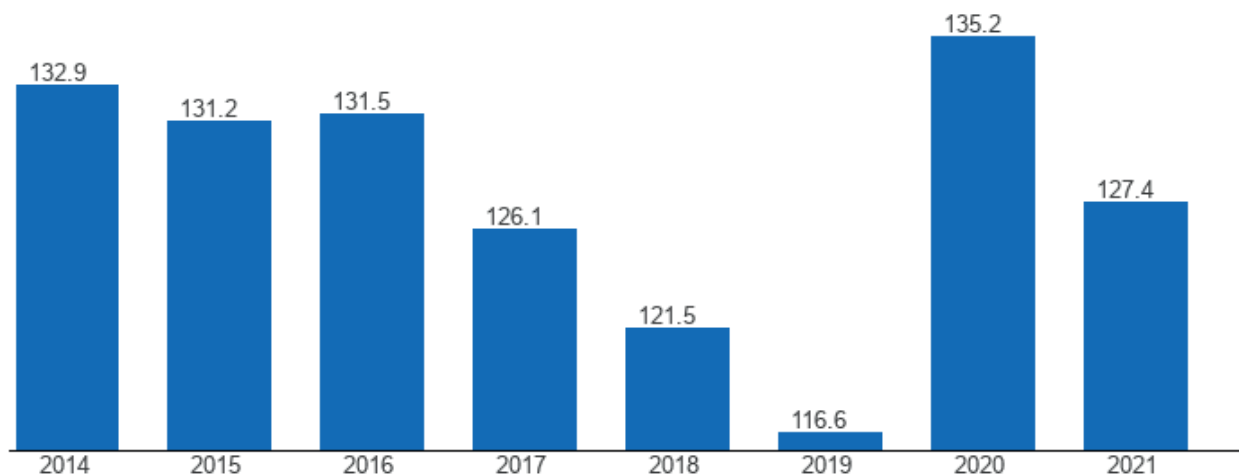


Fig. 4. Public debt to GDP of Portugal, in percent by year
Source: author own calculations on the basis analysis

medium term, the primary budget surplus of Portugal is forecast at the level of 0.2% of GDP in 2022 and 1.5% of GDP in 2023. Despite current headwinds due to high inflation and crisis-related external factors, Portugal's fiscal policy is expected to remain broadly in line with public debt targets. Thanks to a firm commitment to prudent fiscal policy and despite significant external shocks, Portugal's fiscal performance has consistently outperformed its European counterparts.

Also, with the help of the report of one of the leading insurance companies, «Crédito y Caución», it is possible to analyze the risk of default in the most important sectors of industries in Portugal, on which its entire economy rests, which means that the risk of default of Portugal itself depends on their risks of default.

Thus, Portugal's agricultural sector has a medium risk of default because, in addition to higher commodity prices, environmental concerns and restrained sales prices, the sector has been affected by transport problems and a shortage of foreign seasonal workers due to restrictions related to the COVID-19 pandemic. Although agriculture has been less affected by the pandemic than other industries, the sector continues to face pre-crisis uncertainties such as price volatility and weather conditions.

Portugal's food sector also has a medium risk of default due to price pressure from large distributors on food producers and processors. Many food companies are highly leveraged in the short term. Companies supplying hotels and restaurants, especially in the beverage segment, have been seriously affected by the pandemic. But in the near future, no noticeable increase in the volume of problem loans and bankruptcies is expected.

The automotive and transport sector in Portugal has a very high risk of default due to the fact that suppliers and dealers of the automotive industry have

experienced a sharp deterioration in sales of cars and commercial vehicles, which has led to a general decrease in prices and which in turn has caused severe liquidity stress for many companies. As for transport, the sector has been hit hard by the pandemic and subsequent containment measures, especially in the passenger transport segment.

Portugal's construction and materials sector has a very high risk of default. The sector was already underperforming before the pandemic as higher credit risk was concentrated in smaller players. Due to the strong recession of 2020, companies were further affected by supply chain problems, project postponements and reduced orders. NPLs and insolvencies increased in the second half of 2020, but may decline again in the near term depending on the gradual recovery in activity.

Portugal's durable goods sector also has a very high risk of default. Retail value added is estimated to have declined by 14% in 2020, with an increase of only 6% in 2021. Private consumption of non-food consumer goods has worsened due to the impact of the coronavirus, with many businesses temporarily closed during the quarantine. Although there was some recovery in sales in the third quarter of 2020, the second wave of the pandemic caused a new series of restrictive measures by the administration, which threatened the prospects of the recovery. In addition, the deterioration of consumer confidence and the sharp rise in unemployment in Portugal may also complicate the recovery in the near term. The financial stability of many companies has seriously deteriorated, and the number of delinquencies and insolvencies is expected to increase in the near future.

Portugal's Electronics and ICT sector has a high risk of default. Sales worsened due to store closures due to quarantines. Deteriorating consumer confidence, lower household consumption and a sharp rise in

unemployment could make it difficult to make a significant recovery in the near term. Although growth in e-commerce and telecommunications equipment sales partially offset the decline in sales, ICT value added is estimated to have declined by 11% in 2020. The number of arrears and insolvencies is not expected to increase significantly in the near future.

Portugal's financial sector has a high risk of default. The sector has been hit hard by the general economic downturn, with growing financial problems for both businesses and consumers, leading to a deterioration in profits. The credit moratorium, applied by the Administration as a support measure during the pandemic, allowed the payment of billions of euros to be postponed until September 2021. However, there are already some signs of a reversal of the trend towards the reduction of arrears.

Portugal's machinery and equipment sector has a high risk of default. After increasing in the second and third quarters of 2020, non-performing loans and insolvencies of engineering companies decreased again in the last quarter of 2020. However, the business outlook remains weak as orders and production have fallen sharply. Demand from key buyer sectors such as automotive and construction remains weak for now.

Portugal's steel sector has a very high risk of default. Metal producers and sellers were hit by the deterioration in demand from key purchasing sectors such as automotive, construction and engineering. According to the latest estimates, value added in the sector fell by more than 15% in 2020. The financial condition of companies has seriously deteriorated, which has led to additional pressure on prices. Nevertheless, both problem loans and bad debts improved in the second half of 2020 after worsening in the first, and this improving trend should continue.

Portugal's paper sector has a high risk of default. In 2019, the industry was strongly affected by the continued increase in pulp prices on international markets, combined with a very competitive market environment. This led to a deterioration in business profitability. Some leading companies in the industry suffered significant losses. A further deterioration in demand due to the 2020 economic downturn and social distancing measures led to a reduction in value added of almost 9% in 2020.

The Chemicals and Pharmaceuticals sector in Portugal has a medium risk of default. Many chemical companies have been affected by the deterioration in demand from major purchasing sectors at the national and global levels. However, chemical value added is expected to continue to grow after a 6.5% contraction in 2020. The value added of pharmaceuticals is estimated to have increased by 7% in 2020 due to increased healthcare spending.

Portugal's services sector has a very high risk of default. Due to extensive social distancing measures, many segments have been hit hard, especially hotels,

restaurants, bars, shows, cultural events, travel agencies and tour operators. The value added of the hotel industry is estimated to have fallen by approximately 32% in 2020. The second wave of the pandemic led to a new series of restrictive measures introduced by the Portuguese administration, including early closures and safety measures such as mandatory work from home. This and the scope of various other measures could further complicate the outlook for the sector going forward. Non-performing loans and insolvencies rose sharply in the first nine months of 2020. Although they fell again in the fourth quarter of 2020, new growth is unlikely. An increase in the future is not excluded, depending on the development of the pandemic and various other external factors.

Portugal's textile sector has a very high risk of default. Manufacturers, wholesalers and retailers suffered from stiff competition and low margins even before the pandemic. In addition, they were affected by the deterioration of sales in the country and on foreign markets. After a 4.6% contraction in 2019, value added in the sector is estimated to have fallen again in 2020 by 15% and is expected to recover gradually and slowly in the future, unless there are unexpected restraints. Small retailers have been particularly hard hit by the negative effects of Portugal's lockdown during the pandemic and a lack of consumer confidence. In 2020, loan delinquencies have increased significantly in this sector. The number of bankruptcies is high and is expected to remain high in the near future.

Turning to the characterization of Ireland's default risk, it can be emphasized that after the last crisis economic situation, which was associated with the economic crisis of 2008-2009, Ireland experienced a real economic boom, significantly normalizing and stabilizing its economic situation.

According to a report by rating agency FitchRatings, Ireland's default risk is low because Ireland has strong institutions and one of the highest GDP per capita figures, even when accounting for the large influence of multinational companies (MNEs) on national accounts data. Ireland's credit profile also benefits from very favorable governance performance and the euro's reserve currency status. These features are offset by high government debt-to-income ratios and risks to medium-term growth due to potential changes in international corporate tax policy and continued uncertainty about the impact of Brexit.

Ireland's debt-to-GDP ratio fell by around 9 percentage points in 2022 to 46.5% (Fig. 5). If we compare this figure with other PIIGS countries, it is almost 3 times less than in the «sister countries» due to debt and economic problems in the past. Steady economic growth and a sizeable primary surplus are projected to contribute to a rapid reduction in debt to 35.3% of GDP by the end of 2024.

Looking at Ireland's fiscal sustainability, Ireland's exceptional revenue performance and the disruption of

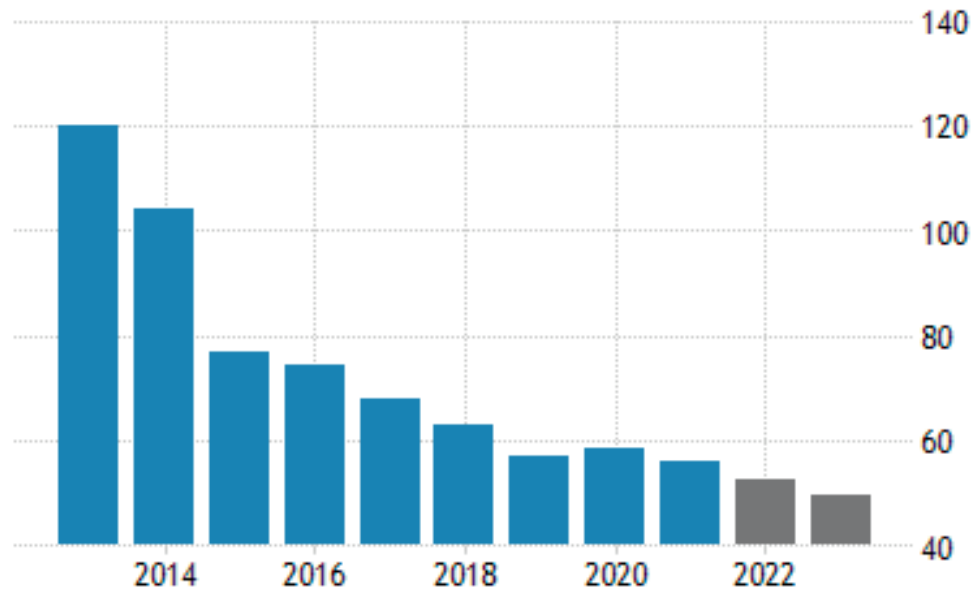


Fig. 5. Public debt to GDP of Ireland, in percent by year

Source: author own calculations on the basis analysis

support from COVID-19 are forecast to lead to a general government surplus of around 1% of GDP in 2023. Despite the significant cost of living support package approved in the Irish budget for 2023 (€11 billion, equal to 2.2% of GDP or 4.2% of modified national income;) and the slowdown in growth, the budget surplus is expected to continue to strengthen and reach 1.7% of GDP in 2023 and 2.3% of GDP in 2024 compared to a weighted average for the Eurozone of -3.9% of GDP and -3.3% of GDP, respectively.

In 2022, Treasury receipts increased by €14.2 billion (2.9% of GDP), or 16.5%, with approximately half of this increase coming from corporate income tax (up 47.8%). The rapid growth was caused by both temporary and permanent factors.

Ireland's economy is expected to grow much faster than similar countries, including PIIGS countries. Adjusted domestic demand, which excludes the effects of MNCs, is forecast to increase by 2.3% and 3.3%, compared to the Eurozone weighted average of 0.4% and 1.9%, respectively. A tight labor market, a strong pipeline of MNE investment and increased government spending are key factors behind Ireland's relative economic strength, and consequently its low default risk and strong and effective fiscal sustainability.

Turning to the situation with the risk of Greek default, it is worth saying that although Greece has a very large indicator according to the latest data, economic activity in Greece in 2021 recovered at a faster pace after the consequences of the pandemic, which still hit the Greek economy in 2020 and the beginning of 2021. Real GDP growth for 2021 is estimated to be approximately 8.3% overall. Real GDP growth in Q1-Q3 2021 was 9.5% compared to the corresponding period in 2020, and

real GDP in Q3 2021 was estimated to be about 1% higher than in Q4 2019, which was before the COVID-19 pandemic.

The strong dynamics of economic growth and the reduction of the budget deficit will contribute to a faster-than-expected reduction in public sector indebtedness in the context of low current and expected borrowing costs. Greek banks have made significant progress in improving asset quality, sharply reducing the level of non-performing loans (NPLs) in the banking sector and increasing their ability to lend to the real economy.

Greece's economic recovery is expected to continue in 2023 as the deployment of NGEU funds gathers pace, and the Greek economy will grow by another 4.1%. The grant component is included in the Greek recovery program. and the Resilience Plan (RRP) is around €18 billion (just under 10% of 2019 nominal GDP) to be paid out over six years.

The combination of stronger-than-expected economic growth in Greece and a narrowing of the public budget deficit thanks to a significant reduction in pandemic-related support will help reduce its public debt-to-GDP ratio. Greece's debt ratio is estimated to have fallen to 198.4% in 2021 from 206.3% in 2020, and is forecast to fall to 190.3% in 2022 and then to 185.3% by the end of 2023 (Fig. 6).

Greece fully repaid outstanding loans from the IMF in 2022 and early repaid loan tranches in 2022 from the Greek Credit Facility, the first financial support program for Greece agreed in 2010. In total, these payments amount to €7.2 billion (about 3.8% of projected GDP), with around half of this estimated to have been financed from cash reserves. The monetary policy of the European Central Bank (ECB) supports such financing

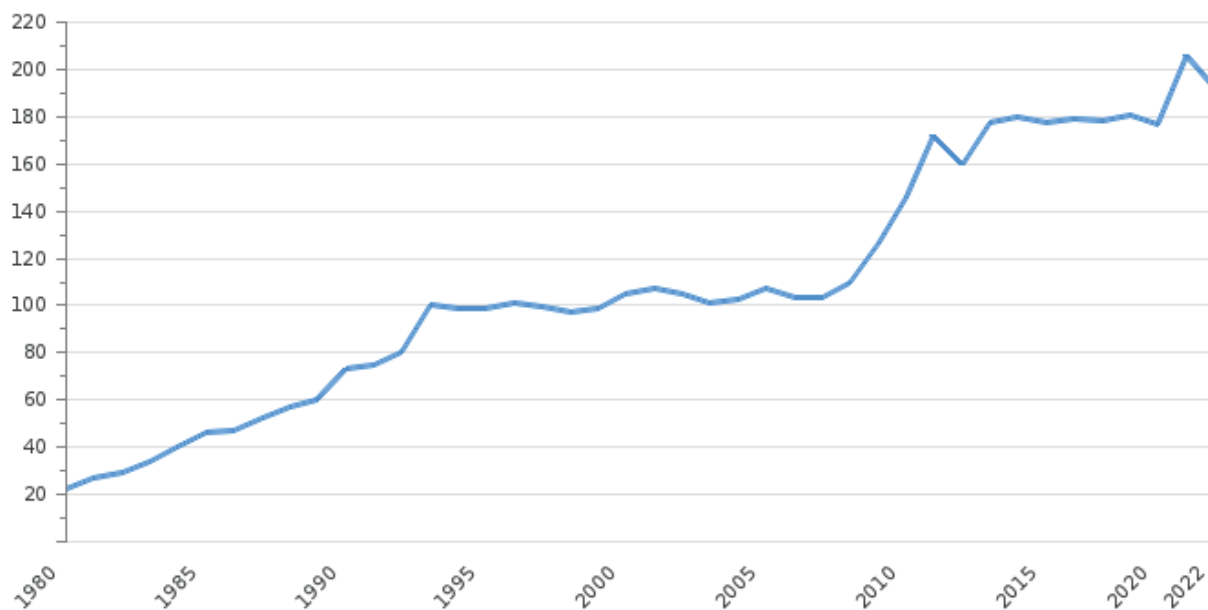


Fig. 6. Public debt to GDP of Greece, in percent by year
Source: author own calculations on the basis analysis

conditions. Thus, the default of Greece is not threatened in the near future.

As for fiscal sustainability, one can only positively assess Greece's commitment to fiscal discipline, which it is trying to maintain. However, the consequences of the Russian invasion of Ukraine create additional uncertainty around the forecasts of further fiscal sustainability. A longer-term impact on commodity prices and inflation could lead to lower growth in the Greek economy. Additional measures may be needed to mitigate impacts on businesses and households. A prolonged or wider conflict could exacerbate the existing effects of the pandemic, lead to weaker growth and further delay the rebalancing of the fiscal accounts. Despite the lack of strong economic ties with the Russian Federation, Greece's economic growth slowed to 3.1% in 2022, according to the Stability Program, from initial estimates of 4.5%. This is mainly due to rising commodity prices and the negative impact of high inflation. Successive crises, first the pandemic and then the war in Ukraine, confirm the importance of strengthening economic fundamentals, increasing economic diversification and maintaining fiscal buffers that could support the economy's ability to cope with unexpected economic shocks.

So, to summarize, Spain was the most affected by the crisis related to the COVID-19 pandemic, due to which its economy suffered significant losses and the debt crisis worsened, but the help of the European Union and the gradual recovery of the economy after the decline of restrictive pandemic measures made the economic

situation in Spain is more or less stable and controlled, however, a new possible wave of the COVID-19 pandemic may make the situation critical, which may seriously shake the fiscal stability of Spain and bring the risk of default of this country closer. In Italy, the situation is difficult because it has a very large national debt and any economic problems or crises can bring the situation out of control, and the fiscal stability of Italy rests only on a limited part of the population, which is mainly officially employed workers and pensioners, which puts Italy's fiscal stability in a precarious position. Although the situation in Portugal is closely monitored by various European Union structures, as in Spain, and Portugal itself has a strong commitment to a prudent fiscal policy, many different sectors of industries in Portugal are still in a difficult position, and some of them have very high level of default, so helping these enterprises should be a priority for Portugal to ensure both fiscal stability and a low default risk of its country. In Ireland, the risk of default is low due to the fact that Ireland has strong government institutions and one of the highest indicators of GDP per capita, so there are no risks to the country's fiscal stability. Looking at Greece, one can only positively highlight its commitment to fiscal discipline and the fact that it has a positive trend in debt repayment, even despite the crisis related to the COVID-19 pandemic, but it remains to be seen how strong the crisis from the Russian invasion to Ukraine will affect the still weak economy of Greece, which has only just recovered from the consequences of past crises.

REFERENCES

1. Betty C. Daniel, J. Nam (2021), "The Greek Debt Crisis: Excusable vs. Strategic Default", University at Albany. Available at: <https://www.albany.edu/~bd892/Papers/Greece.pdf>.
2. C. Magazzino, M. Mutascu (2019), "A wavelet analysis of Italian fiscal sustainability", Journal of Economic Structures. Available at: <https://d-nb.info/1194565948/34>.
3. F. Cárdenas García (2018), "La Crisis de los PIIGS y la Recuperación de Irlanda: Un Análisis Descriptivo" [The PIIGS Crisis and the Recovery of Ireland: A Descriptive Analysis], University Santo Tomas. Available at: <http://revistas.ustatunja.edu.co/index.php/ivestigium/article/view/1693> (in Spanish).
4. J. Andrés, P. Burriel, W. Shen (2021), "Debt Sustainability and Fiscal Space in a Heterogeneous Monetary Union: Normal Times vs the Zero Lower Bound", University of Valencia, Bank of Spain, and Oklahoma State University. Available at: https://www.cemla.org/PDF/ic/2021-07-jrp/Spain_Andres-Burriel-Shen_JRP2020.pdf.
5. M. Alessia Aiello, C. Angelico (2022), "Climate change and credit risk: the effect of carbon taxes on Italian banks' business loan default rates", Bank of Italy. Available at: https://www.bancaditalia.it/publicazioni/qef/2022-0688/QEF_688_22.pdf.
6. M. Nikiforos, Dimitri B. Papadimitriou, G. Zezza (2015), "The Greek public debt problem", Levy Economics Institute of Bard College and University of Cassino and Southern Lazio. Available at: <https://doi.org/10.1590/0103-6351/3552>.
7. M. Pedro Rodríguez Bolívar, M. Deseada López Subires, L. Alcaide Muñoz, A. Navarro Galera (2019), "The financial sustainability of local authorities in England and Spain: a comparative empirical study", International Institute of Administrative Sciences. Available at: <https://doi.org/10.1177/0020852319834721>.
8. N. Verdial and A. Afonso (2019), "Sovereign debt crisis in Portugal and in Spain". Working Paper, EconPol Europe. Available at: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/219502/1/econpol-wp-40.pdf>.
9. P. Della Posta, E. Marelli, M. Signorelli (2022), "COVID-19, Economic Policies and Public Debt Sustainability in Italy", MDPI Open Access Journals. Available at: <https://www.mdpi.com/2071-1050/14/8/4691>.
10. P. Gómez-Fernández-Aguado, P. Parrado-Martínez, A. Partal-Ureña (2018), "Risk Profile Indicators and Spanish Banks' Probability of Default from a Regulatory Approach", MDPI Open Access Journals. Available at: <https://www.mdpi.com/2071-1050/10/4/1259>.
11. S. Coutinho Duarte Torres (2022), "Sustainability of the Portuguese Public Debt in a context of Increasing Interest Rates", University of Porto. Available at: <https://repositorio-aberto.up.pt/bitstream/10216/142334/2/570282.pdf>.
12. T. Anagnostopoulos, A. Skouloudis, N. Khan, K. Evangelinos (2018), "Incorporating Sustainability Considerations into Lending Decisions and the Management of Bad Loans: Evidence from Greece", MDPI Open Access Journals. Available at: <https://www.mdpi.com/2071-1050/10/12/4728>.
13. Timm M. Prein, A. Scholl (2021), "The impact of bailouts on political turnover and sovereign default risk", University of Helsinki and University of Konstanz. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0165188920302335>.
14. W. Daniel Gregori, L. Marattin (2017), "Determinants of fiscal distress in Italian municipalities", Empirical Economics - Journal of the Institute for Advanced Studies. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00181-017-1386-3>.

The article was received by the editors 18.02.2023

The article is recommended for printing 24.03.2023

РИЗИК ДЕФОЛТУ ТА ФІСКАЛЬНА СТІЙКІСТЬ У КРАЇНАХ PIIGS

Казакова Надія Артурівна, канд. геогр. наук, доцент, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин, імені Артура Голікова, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: n.a.kazakova@karazin.ua,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4592-1466>

Петров Георгій Андрійович, магістр міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій, міжнародні відносини та регіональні студії: європеїстика, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: petrov2021.9717635@student.karazin.ua,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1413-8997>

За весь час існування та розширення Європейського Союзу, посилювалася і інтеграція економік нових країн союзу. Таким чином у 1990-х роках і виник термін «країни PIIGS», який набув найбільшого поширення після фінансової кризи в ЄС 2008 року, і який часто використовувався щодо південноєвропейських країн ЄС (Португалії, Ірландії, Італії, Греції та Іспанії), які найбільш постраждали від зростаючої заборгованості та економічної вразливості. Завжди в економічному середовищі були менш розвинені держави та більш проблемні країни, які сьогодні і підпадають під класифікацію периферійних країн Європейського Союзу. Предметом дослідження в статті є ризик дефолту і фінансова стійкість країн PIIGS. Мета – полягає у визначенні існуючих ризиків дефолту і наявних порушень фінансової стійкості в країнах PIIGS. Завдання: дослідження динаміки розвитку економік країн PIIGS в умовах сучасних криз і викликів. Використовуються загальнонаукові методи: системний аналіз - для визначення особливостей розвитку економік країн PIIGS, метод порівняльного аналізу, завдяки якому проаналізовано особливості економік країн PIIGS, особливості їх боргової та фінансової політики. Також порівняльний аналіз – використаний для дослідження різниці між країнами PIIGS у питанні їх ризику дефолту і фінансової стійкості. Отримано такі результати: на основі проведеного аналізу боргової та фінансової стійкості країн PIIGS виявлено проблемні аспекти та визначено складові економік цих країн, а також обчислено фактори, що мають вплив на ризик дефолту і якість фінансової стійкості країн PIIGS. Висновки: У статті визначено ризики дефолту для кожної із країн PIIGS і їх рівень фінансової стійкості. Досліджені і запропоновані різні методи вирішення економічних проблем для країн PIIGS, які допоможуть цим країнам уникнути дефолту, та покращити свою фінансову стійкість. Проведено дослідження кожної із країн PIIGS окремо. Це дало можливість зробити прийнятні висновки щодо кожної країни.

Ключові слова: боргова криза, державний борг, інфляція, країни PIIGS, ризик дефолту, фінансова стійкість.

DOI: 10.26565/2310-9513-2023-17-04
УДК 65.012.8(613)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Лубенець Сергій Васильович

кандидат технічних наук, доцент
кафедра міжнародних відносин, міжнародної інформації та безпеки
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
майдан Свободи, 6, м. Харків, 61022
E-mail: s.lubenec@karazin.ua
Контактний тел.: 097-361-55-09
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1061-8763>

Харченко Ігор Михайлович

кандидат технічних наук, доцент
кафедра міжнародних відносин, міжнародної інформації та безпеки
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
майдан Свободи, 6, м. Харків, 61022
E-mail: kharchenko@karazin.ua
Контактний тел.: 067-576-63-21
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1372-0408>

Павленко Євген Петрович

кандидат технічних наук, доцент
кафедра спеціалізованих комп'ютерних систем
Український державний університет залізничного транспорту
площа Фейербаха, 7, Харків, 61050
E-mail: evgenijpavlenko821@gmail.com
Контактний тел.: 098-817-60-29
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0699-6294>

Розглянуто проблеми та напрями забезпечення ефективної міжнародної інформаційної безпеки, які ґрунтуються на аналізі поточного стану світової кіберзлочинності, існуючих основних напрямків глобальних кібератак і вироблення можливих методів та засобів протидії їм, з використанням актуальних дослідницьких та звітних матеріалів профільних міжнародних компаній, що спеціалізуються на проблематиці міжнародної інформаційної безпеки та розробці відповідних комплексних інструментів її забезпечення. Предметом дослідження в статті є питання забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, кіберзахисту та боротьби з кіберзлочинністю. Мета – полягає в аналізі сучасного стану та актуальних проблем міжнародної інформаційної безпеки для забезпечення ефективного управління нею на державному та корпоративному рівнях у різних країнах та регіонах світу. Завдання: обробка й аналіз останньої звітності та висновків, що стосуються сучасного стану міжнародної інформаційної безпеки в різних країнах та регіонах світу, досліджено основні інформаційні загрози, їх типи, актуальних напрямків та джерел; аналіз існуючих та перспективних напрямків і засобів протидії інформаційним загрозам для забезпечення ефективної міжнародної інформаційної безпеки. Використовується загальнонауковий метод системного аналізу – для визначення існуючих інформаційних і кіберзагроз та аналізу їх особливостей, а також для дослідження існуючих та перспективних напрямів боротьби з ними. Отримано такі результати: на основі результатів обробки звітності та висновків Microsoft Digital Defense Report, що стосуються сучасного стану міжнародної інформаційної безпеки в різних країнах та регіонах світу, досліджено основні інформаційні загрози, їх типи, актуальні напрямки, цілі та джерела. Визначено актуальні питання міжнародної кіберзлочинності, основаної на використанні програми вимагачів, а також основні цільові галузі відповідних кібератак. Проаналізовано існуючі та перспективні напрямки і засоби протидії інформаційним загрозам для забезпечення ефективної міжнародної інформаційної безпеки. Визначено основні тенденції щодо підвищення рівня кіберзахисту та інформаційної безпеки у світі. Висновки: показано, що в міру збільшення кількості, витонченості та впливу сільових загроз, для протидії їм міжнародні організації, компанії та окремі особи повинні вжити заходи для зміцнення так званої першої лінії захисту, зокрема, використовувати строго багатofакторну автентифікацію. Визначено, що на даний момент існують три основні тенденції щодо підвищення рівня кіберзахисту та інформаційної безпеки у світі: здійснення безпрецедентних кроків провідними країнами світу для вирішення проблеми кібербезпеки з використанням вже існуючих законів та повноважень; прийняття і введення урядом по всьому світу нових законів, які вимагають від організації обов'язкової звітності щодо виявлення кібератак; добровільне інформування урядами та міжнародними компаніями громадськості, коли вони стають жертвами атак. Тенденцією також є подальше зростання кількості та масштабів кібератак для будь-яких політичних цілей, чи то шпигунства, підриву чи руйнації. При цьому очікується, що все більше країн приєднуютимуться до списку тих, хто бере участь у наступальних кіберопераціях, і що ці операції стануть більш зухвалими, наполегливими та руйнівними, з більш серйозними наслідками. Одночасно, для протидії цьому, урядами та міжнародними компаніями прикладається все більше зусиль щодо протидії вказаним інформаційним небезпекам.

Ключові слова: інформаційна безпека, кібербезпека, кіберзахист, кіберзлочинність, програми-вимагачі.

Як цитувати: Лубенець С.В., Харченко І.М., Павленко Є.П. Актуальні проблеми міжнародної інформаційної безпеки. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2023. № 17. С. 42-48. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-04>

In cites: Lubenets S., Harchenko I., & Pavlenko Y. (2023) Current problems of international information security. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (17), 42-48. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-04> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. На даний час уряди країн світу, міжнародні корпорації та неурядові організації стикаються з серйозними ризиками і проблемами, що стосуються інформаційної безпеки. Однак без належного глибокого аналізу сучасного стану міжнародної інформаційної безпеки, без виявлення основних інформаційних загроз та визначення їх ландшафту, без оцінки тенденцій у діяльності держав та організацій, аналізу кіберзлочинності, безпеки логістики, гібридних дій та дезінформації, часто досить складно протистояти даним викликам. У зв'язку з цим актуальним є аналіз поточного стану світової кіберзлочинності, існуючих основних напрямків глобальних кібератак і вироблення можливих напрямків та засобів протидії їм, що сприятиме ефективному вирішенню задач міжнародної інформаційної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми міжнародної інформаційної безпеки розглядалися в ряді робіт дослідників, аналітиків та профільних фахівців. Зокрема, в роботі [1] розглянуто питання підвищення ефективності корпоративної інформаційної безпеки організацій шляхом розробки універсальної консолідованої стратегії взаємодії служб ІТ та інформаційної безпеки, яка ґрунтується на вивченні та глибокому аналізі статистичних даних щодо існуючої ситуації з такою взаємодією в різних компаніях різних галузей і регіонів світу, зокрема на прикладі регіону ЕМЕА. У ряді робіт аналізуються останні гучні конкретні кібератаки, що продовжують і надалі становити суттєву загрозу інформаційній безпеці в усьому світі. Так, в роботі [6] розкриті та задокументовані особливості відомої китайської кібератаки «Hafnium», спрямованої на локальні сервери Exchange. У статті [2] авторами побудована теоретична модель управління інформаційною безпекою на основі стратегічної узгодженості, з урахуванням основних факторів ефективного управління ІТ безпекою. При цьому розглядаються проблеми узгодженості стратегічних цінностей компанії для ефективного управління інформаційною безпекою.

Однак важливими є питання ефективного забезпечення міжнародної інформаційної безпеки, яке ґрунтувалося не лише на висновках окремих дослідників, аналітиків, профільних фахівців чи досвіді організацій за певний період часу, але й на вивченні та глибокому аналізі останніх інтегрованих матеріалів, що стосуються сучасних глобальних та різносторонніх питань міжнародної інформаційної безпеки. Зокрема, на найбільш актуальних дослідницьких та звітних матеріалах профільних міжнародних компа-

ній, які спеціалізуються на проблематиці міжнародної інформаційної безпеки та розробці відповідних комплексних інструментів її забезпечення.

Мета статті, завдання дослідження. Метою роботи є аналіз сучасного стану та актуальних проблем міжнародної інформаційної безпеки для забезпечення ефективного управління нею на державному та корпоративному рівнях у різних країнах та регіонах світу.

Відповідно до мети дослідження в роботі були поставлені та вирішувалися наступні завдання:

- обробити і проаналізувати останню звітність та висновки, що стосуються сучасного стану міжнародної інформаційної безпеки в різних країнах і регіонах світу;
- дослідити основні інформаційні загрози, їх типи, актуальні напрямки та джерела;
- проаналізувати існуючі та перспективні напрямки і засоби протидії інформаційним загрозам для забезпечення ефективної міжнародної інформаційної безпеки.

Для вирішення поставлених завдань у даній роботі був проведений аналіз опублікованих результатів та висновків, що стосуються сучасного стану міжнародної інформаційної безпеки, викладених у щорічному звіті Microsoft Digital Defense Report [5], який охоплює період протягом 2022 року.

Основні результати дослідження. За даними звітності Microsoft, за останні півтора року близько 60% усіх кібератак, що спостерігаються з національних держав, було здійснено з Російської Федерації. При цьому атаки з боку російських національних державних суб'єктів стають дедалі ефективнішими: рівень успішних компрометацій 2021 року становив 21%, а 2022 року – 32%. Російські національні державні суб'єкти дедалі частіше націлені на урядові агенції для збору розвідувальних даних, які зросли з 3% від усіх цілей у 2021 році до 53%. В основному це агентства, які займаються зовнішньою політикою, національною безпекою чи обороною.

До першої трійки країн, на які націлені російські кібератаки, увійшли США, Україна та Великобританія. Що стосується України, з початком повномасштабного воєнного вторгнення РФ їх кібератаки здійснюються практично на всі ті ж об'єкти інфраструктури держави, що й ракетні атаки: військові, енергетичні, логістичні, промислові тощо. За два місяці до повномасштабного вторгнення уряд США направив в Україну групу кіберспеціалістів з Агенції нацбезпеки США для зміцнення кіберзахисту нашої країни. Перебування експертів на місці позитивно вплинуло на рівень кіберзахисту, при цьому успіш-

ний захист Україною більшості своєї кіберінфраструктури від досвідчених російських хакерів є одним із ключових елементів успіху на полі бою.

США планує й надалі допомагати українським військовим у кібербезпеці та кіберобороні. Так, Міністерство оборони України і Фонд цивільних досліджень та розвитку США (CRDF Global) домовились про взаємодію у сфері кібербезпеки та підтримки реалізації заходів кібероборони. Співпраця передбачає обмін ідеями, інформацією та досвідом у сфері кібербезпеки, а також сприяння у вдосконаленні освітніх, науково-технічних і технологічних можливостей Міністерства оборони України та ЗСУ.

Однак Росія – не єдина держава, яка розвиває свої підходи в галузі кіберзлочинності, а шпигунство – не єдина мета атак на національні держави протягом досліджуваного періоду. Після цієї країни найбільша кількість атак, які спостерігалися в даний період з боку країн, що фігурують у звітності Microsoft, була з боку Північної Кореї, Ірану та Китаю. Південна Корея, Туреччина та В'єтнам також були активними, але створювали набагато меншу кількість кібератак.

Хоча шпигунство є найбільш поширеною метою атак на національні держави, деякі дії зловмисників розкривають інші цілі, зокрема:

- Іран, який у чотири рази збільшив націлювання на Ізраїль за останні два роки, виконує руйнівні атаки на тлі загострення напруженості у відносинах між двома країнами;

- Північна Корея, яка націлена на криптовалютні компанії з метою отримання прибутку, оскільки її економіка була підірвана санкціями та Covid 19;

- 21% атак, які спостерігалися серед суб'єктів національних держав, були націлені на споживачів, а 79% атак – на підприємства, причому найбільш цільовими секторами були уряд (48%), науково-виробничі об'єднання та аналітичні центри (31%), освіта (3%), міжурядові організації (3%), IT-сфера (2%), енергетика (1%) та медіа (1%).

У цьому контексті окремо слід виділити Китай. Хоча ця країна не вирізняється унікальністю у своїй меті збору інформації, слід зазначити, що кілька китайських суб'єктів використовували низку раніше не ідентифікованих вразливостей. Так, Microsoft виявила та оприлюднила застосований китайськими хакерами так званий Pulse Secure VPN Zero-Day [3].

Китай також використовує свої розвіддані для різних цілей. Наприклад, китайський суб'єкт Chromium націлювався на організації в Індії, Малайзії, Монголії, Пакистані та Таїланді, щоб зібрати соціальну, економічну та політичну інформацію про ці сусідні країни. Інший китайський суб'єкт Nickel націлювався на урядові міністерства закордонних справ Центральної та Південної Америки і Європи. При цьому очікується, що в міру зміни впливу Китаю у зв'язку з ініціативою країни «Один пояс, один шлях» ці учасники продовжуватимуть використовувати

збір даних кіберрозвідки для аналізу інвестицій, для переговорів та впливу.

Зрештою, слід зазначити, що китайські хакери досить наполегливі: навіть після того, як у Microsoft розкрили спроби Китаю провести збір розвідданих щодо осіб, причетних до виборів у США в 2020 році, його суб'єкт Zigsonium продовжив свою діяльність у день цих виборів.

Загалом за останні три роки Microsoft близько 20500 разів повідомив своїх клієнтів про спроби різних державних суб'єктів з різних країн світу зламати їхні системи. При цьому слід розуміти, що Microsoft не відслідковує кожної глобальної кібератаки. Наприклад, у них обмежена видимість атак, націлених на локальні системи, якими організації управляють самі. Те ж саме стосується кібератаки Exchange Server [6] на початку 2021 року, а також атак, націлених на клієнтів інших постачальників технологій.

У Microsoft вважають, що спільне використання наявних у них даних про ці загрози корисне для клієнтів, політиків та більш широкої міжнародної спільноти фахівців з безпеки, і вони запрошують інших ділитися такими ж даними. При цьому позитивним є те, що їхня видимість міжнародних кіберзагроз і здатність допомогти зупинити ці загрози продовжуватимуть зростати в міру того, як все більше урядів та організацій у світі переходять на хмарні технології.

Ще однією серйозною і зростаючою світовою проблемою, про що свідчить звіт Microsoft Digital Defense, є кіберзлочинність, особливо програми вимагачі. Але в той час, як суб'єкти кібератак на національні держави здебільшого націлені на жертв з метою отримання корисної інформації, кіберзлочинці націлені на жертв для отримання грошей. Як результат, цілі кіберзлочинних атак часто мають інший профіль, а самі атаки націлені на критично важливу інфраструктуру, часто з використанням програм вимагачів. При цьому група Microsoft з виявлення та реагування (DART) [5] виділяє п'ять основних галузей, на які були націлені кібератаки із застосуванням програм вимагачів (рис. 1): роздрібна торгівля (13%), страхування та фінансові послуги (12%), виробництво та сільське господарство (12%), уряд (11%) та охорона здоров'я (9%). При цьому Сполучені Штати є найбільш цільовою країною, на яку припадає більш ніж утричі більше атак з використанням програм вимагачів, ніж наступна за чисельністю цільова країна – Китай.

Взагалі, за останні два роки економіка «кіберзлочинності як послуги» перетворилася із зароджуваної, але швидкозростаючої галузі на зрілу злочинну діяльність. Сьогодні практично будь-хто, незалежно від технічних знань, може отримати доступ до надійного онлайн ринку, щоб придбати низку послуг, необхідних для проведення кібератак з будь-якою метою. При цьому торговий майданчик складається із трьох компонентів.

Цілі кіберзлочинності програм-вимагачів



Рис. 1. Галузі, на які націлені кібератаки із застосуванням програм вимагачів*

*Розроблено авторами за матеріалами: [5]

Fig. 1. Industries targeted by cyberattacks using ransomware*

*Developed by the authors based on the materials: [5]

По перше, зі зростанням попиту злочинці дедалі більше зосереджуються на диференційованих готових наборах інформаційного зараження і розширюють використання автоматизації, знижуючи свої витрати і збільшуючи масштаби. Існують комплекти, які продаються лише за кілька десятків доларів. По друге, окремі постачальники надають скомпрометовані облікові дані, необхідні для доступу до особистих облікових даних потенційних жертв кіберзлочинців та розгортання комплектів. Спостерігаються випадки, коли облікові дані продаються від 1 до 50 доларів кожна, залежно від цінності мети.

По третє, послуги умовного депонування криптовалют є посередниками між покупцями і продавцями, щоб гарантувати, що комплекти та облікові дані працюють як слід. Останнім часом почали виявлятися складні комплекти, які не лише надають злочинцеві дані про жертву, який придбав і розгорнув комплект, але й таємно надають дані організації, яка створила комплект.

Програми вимагачі залишаються однією з найбільших загроз кіберзлочинності, і останнім часом вони продовжують розвиватися, стаючи все більш руйнівними. Замість того, щоб зосереджуватися на автоматичних атаках, які покладаються на кількість і характеризуються низьким рівнем вимог для отримання прибутку, програма вимагач, керована

людиною, використовує інформацію, отриману з онлайн джерел, краде і вивчає фінансові та страхові документи жертви й досліджує скомпрометовані мережі, щоб вибрати цілі та встановити значно вищі вимоги викупу.

Проведені в роботі дослідження показали, що в міру збільшення кількості, витонченості та впливу сітєвих загроз, для протидії їм міжнародні організації, компанії та окремі особи повинні вжити заходи для зміцнення так званої першої лінії захисту. Забезпечення фундаментальної гігієни кібербезпеки – як і елементарних норм гігієни у побуті – є основними кроками, які повинні бути зроблені.

Однак, лише не більше 20% клієнтів Microsoft використовують функції строгої автентифікації, наприклад, таку як багатофакторна автентифікація (MFA). Хоча Microsoft пропонує це безкоштовно, і міжнародні організації можуть розміщувати такий захист для своїх користувачів за замовчуванням. Фактично, якби організації просто застосовували MFA, використовували захист від шкідливих програм і постійно оновлювали свої системи, вони були б захищені від більш ніж 99% кібератак, які спостерігаються сьогодні.

Звичайно, технологічні компанії, що пропонують ті чи інші засоби та інструменти інформаційної безпеки, можуть відіграти важливу роль у розробці

безпечного програмного забезпечення, передових продуктів та послуг кібербезпеки для тих клієнтів, які хочуть їх розгорнути, а також у виявленні та зупиненні інформаційних загроз. Проте базові кроки для самозахисту, що вживаються міжнародними організаціями, можуть забезпечити більше, ніж найвитонченіші заходи, які технологічні компанії та уряди могли б вжити для їхнього захисту. Позитивним є те, що за останні два роки спостерігається зростання використання строгої автентифікації на 220%, оскільки міжнародні компанії замислилися над підвищенням рівня безпеки у віддаленому робочому середовищі. Однак у цьому плані ще доведеться пройти довгий шлях, який буде вимагати додаткових досліджень та глибокого аналізу. Зокрема, ефективним рішенням може стати підвищення кваліфікації професіоналів у галузі кібербезпеки, які зможуть допомогти міжнародним організаціям будь-якого типу залишатись у безпеці.

Висновки та перспективи подальших розробок. Проведені дослідження показали, що на даний момент існують три основні тенденції, які додатково вселяють надію на підвищення рівня кіберзахисту та інформаційної безпеки у світі.

По перше, уряд США зробив безпрецедентні кроки для вирішення проблеми кібербезпеки, використовуючи вже існуючі закони та повноваження. Зокрема, у 2021 році було опубліковано Виконавче розпорядження [4], спрямоване на те, щоб забезпечити федеральному уряду США та тим, з ким він працює, більш високий рівень інформаційної безпеки. Крім того, керівництвом Білого дому у партнерстві з приватними організаціями розроблено новий стандарт співпраці у разі виникнення кіберінцидентів.

По друге, уряди по всьому світу приймають і вводять нові закони, які вимагають від організацій обов'язкової звітності щодо виявлення кібератак, щоб відповідні державні органи розуміли масштаб проблеми та могли розслідувати інциденти, використовуючи свої ресурси.

По третє, уряди і компанії добровільно інформують громадськість, коли стають жертвами атак. Така прозорість допомагає кожному краще зрозуміти проблему та сприяє більш активній взаємодії з

боку урядів та служб швидкого реагування.

Щодо *подальших тенденцій*, слід констатувати, що національні держави все частіше використовують і продовжуватимуть використовувати кібератаки для будь яких своїх політичних цілей, чи то шпигунства, підризу чи руйнації. Очікується, що все більше країн приєднуюватимуться до списку тих, хто бере участь у наступальних кіберопераціях, і що ці операції стануть більш зухвалими, наполегливими та руйнівними, з більш серйозними наслідками. При цьому ринок кіберзлочинності продовжуватиме ставати все більш витонченим і спеціалізованим, якщо у світі не вживатимуть заходів, щоб зупинити їх. У даний час урядами та компаніями прикладається більше, ніж будь-коли, зусиль щодо протидії цим небезпекам. Однак потрібно прагнути до того, щоб вони залишалися в центрі уваги національних та міжнародних порядків найближчими роками.

Таким чином, висновки даної статті, засновані на аналізі проблематики інформаційної безпеки на основі щорічної звітності Microsoft Digital Defense Report щодо актуального стану у світі кіберзагроз та кіберзлочинності, покликані сприяти підвищенню ефективності управління й пошуку дієвих інструментів та практичних підходів у забезпеченні міжнародної інформаційної безпеки.

Основними напрямками подальших досліджень розглянутої проблематики можуть бути розробки більш детальних, конкретних та універсальних підходів і рекомендацій, що стосуються:

- попередження кібератак та захисту від них;
- розробки ефективних підходів та інструментів для боротьби з кіберзлочинністю;
- питань неперервного підвищення кваліфікації та обміну досвідом професіоналів у галузі міжнародної інформаційної безпеки;
- ефективного поєднання зусиль урядів провідних країн світу, міжнародних організацій та транснаціональних компаній у забезпеченні міжнародної інформаційної безпеки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лубенець С.В., Харченко І.М., Новікова Л.В. Проблеми побудови консолідованих стратегій управління корпоративною інформаційною безпекою в регіоні ЕМЕА. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер. «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». Вип. 14. С. 24-34. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2021-14-03>
2. Cindy Zhiling Tu, Yufei Yuan, Norm Archer, Catherine E. Connelly. Strategic value alignment for information security management: a critical success factor analysis. Information and Computer Security. 2018. Vol. 26, № 2. P. 150-170.
3. Dan Perez, Sarah Jones, Greg Wood, Stephen Eckels. Check Your Pulse: Suspected APT Actors Leverage Authentication Bypass Techniques and Pulse Secure Zero-Day : web site. URL: <https://www.mandiant.com/resources/suspected-apt-actors-leverage-bypass-techniques-pulse-secure-zero-day> (date of the application: 13.02.2023).

4. Joseph R., Biden Jr. Executive Order on Improving the Nation's Cybersecurity : web site. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2021/05/12/executive-order-on-improving-the-nations-cybersecurity/> (date of the application: 13.02.2023).

5. Microsoft Digital Defense Report 2022 : web site. URL: <https://www.microsoft.com/en-us/security/business/microsoft-digital-defense-report?rtc=1> (date of the application: 13.02.2023).

6. Tom Burt. New nation-state cyberattacks : web site. URL: <https://blogs.microsoft.com/on-the-issues/2021/03/02/new-nation-state-cyberattacks/> (date of the application: 13.02.2023).

Стаття надійшла до редакції 13.02.2023

Стаття рекомендована до друку 16.03.2023

CURRENT PROBLEMS OF INTERNATIONAL INFORMATION SECURITY

Serhii Lubenets, Ph.D (Technical Sciences), Associate Professor, Department of International Relations, International Information and Security, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: s.lubenec@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1061-8763>

Igor Harchenko, Ph.D (Technical Sciences), Associate Professor, Department of International Relations, International Information and Security, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: kharchenko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1372-0408>

Yevhen Pavlenko, Ph.D (Technical Sciences), Associate Professor, Department of the Specialized Computer Systems, Ukrainian State University of Railway Transport, Feuerbach Square, 7, Kharkiv city, Ukraine, 61050, e-mail: evgenijpavlenko821@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0699-6294>

The problems and areas of ensuring effective international information security are considered, which are based on the analysis of the current state of global cybercrime, the existing main directions of global cyberattacks and the development of possible methods and means of countering them, with the use of current research and reporting materials of specialized international companies specializing in the problems of international information security and the development of appropriate comprehensive tools for its provision. The subject of research in the article is the issue of ensuring international information security, cyber protection and combating cybercrime. The goal is to analyze the current state and current problems of international information security to ensure its effective management at the state and corporate levels in various countries and regions of the world. Tasks: processing and analysis of the latest reports and conclusions concerning the current state of international information security in various countries and regions of the world; research of the main information threats, their types, current directions and sources; analysis of existing and promising directions and means of countering information threats to ensure effective international information security. The general scientific method of system analysis is used - to identify existing information and cyber threats and analyze their features, as well as to research existing and promising ways of combating them. The following results were obtained: based on the results of processing reports and the conclusions of the Microsoft Digital Defense Report concerning the current state of international information security in various countries and regions of the world, the main information threats, their types, current directions, goals and sources were investigated. Current issues of international cybercrime based on the use of ransomware, as well as the main target areas of relevant cyberattacks, have been determined. Existing and promising directions and means of countering information threats to ensure effective international information security are analyzed. The main trends in increasing the level of cyber protection and information security in the world have been determined. Conclusions: It is shown that as the number, sophistication and impact of online threats increase, to counter them, international organizations, companies and individuals must take measures to strengthen the so-called first line of defense, in particular, use strong multi-factor authentication. It was determined that at the moment there are three main trends in increasing the level of cyber protection and information security in the world: the implementation of unprecedented steps by the leading countries of the world to solve the problem of cyber security using already existing laws and powers; the adoption and introduction by governments around the world of new laws that require organizations to report on the detection of cyber attacks; voluntary notification by governments and international companies to the public when they become victims of attacks. The trend is also a further increase in the number and scope of cyber-attacks for any political purpose, be it espionage, subversion or destruction. At the same time, it is expected that more countries will join the list of those participating in offensive cyber operations, and that these operations will become more daring, persistent and disruptive, with more serious consequences. At the same time, in order to counter this, governments and international companies are making more and more efforts to counter these informational dangers.

Keywords: *information security, cyber security, cyber protection, cyber crime, ransomware.*

REFERENCES

1. Lubenets S., Harchenko I., Novikova L. (2021) Problemy pobudovy konsolidovanyh strategij upravlinnja korporatyvnoju informacijnoju bezpekoju v regioni EMEA [Problems of Building Consolidated Corporation Strategies for Corporate Information Security Management in the EMEA Region]. The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism, vol. 14, pp. 24–34. (in Ukrainian). <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2021-14-03>
2. Cindy Zhiling Tu, Yufei Yuan, Norm Archer, Catherine E. Connelly (2018) Strategic value alignment for information security management: a critical success factor analysis. Information and Computer Security, vol. 26, no. 2. pp. 150–170.
3. Dan Perez, Sarah Jones, Greg Wood, Stephen Eckels. Check Your Pulse: Suspected APT Actors Leverage Authentication Bypass Techniques and Pulse Secure Zero-Day. Available at: <https://www.mandiant.com/resources/suspected-apt-actors-leverage-bypass-techniques-pulse-secure-zero-day> (accessed 13.02.2023).
4. Joseph R., Biden Jr. Executive Order on Improving the Nation's Cybersecurity. Available at: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2021/05/12/executive-order-on-improving-the-nations-cybersecurity/> (accessed 13.02.2023).
5. Microsoft Digital Defense Report 2022. Available at: <https://www.microsoft.com/en-us/security/business/microsoft-digital-defense-report?rtc=1> (accessed 13.02.2023).
6. Tom Burt. New nation-state cyberattacks. Available at: <https://blogs.microsoft.com/on-the-issues/2021/03/02/new-nation-state-cyberattacks/> (accessed 13.02.2023).

The article was received by the editors 13.02.2023

The article is recommended for printing 16.03.2023

DOI: 10.26565/2310-9513-2023-17-05
УДК: 341.238

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ АВТОРИТАРИЗМУ ЯК ВИКЛИКУ МІЖНАРОДНОМУ ПОРЯДКУ

Панова Ірина Олексіївна

канд. екон. наук
доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: iryna.panova@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1975-5644>

Багінська Анастасія Віталіївна

студентка
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: xa12749965@student.karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7013-1150>

Міжнародний порядок є складною системою, що визначає взаємодію між державами та іншими акторами на світовій арені. Одним із головних викликів, який ставиться перед міжнародним порядком, є поширення авторитаризму. Тому розуміння теоретичних основ дослідження авторитаризму є надзвичайно важливим для аналізу його впливу на суб'єктів міжнародних відносин та розробки стратегій протидії. Предметом дослідження в статті є міжнародний правопорядок. Мета полягає у дослідженні теоретичних основ авторитаризму як виклику міжнародному порядку. Завдання: охарактеризувати основні підходи до розуміння міжнародного та світового порядку, а також розглянути сучасний авторитаризм як ключовий виклик міжнародному порядку та безпеці. Використовуються загальнонаукові методи: аналітичний аналіз для розкриття основних концептуальних підходів та теорії, пов'язаних з авторитаризмом та його впливом на міжнародний порядок; синтетичний метод – дав змогу інтегрувати та систематизувати отримані результати, з метою формування цілісного уявлення про авторитаризм як виклик міжнародному порядку. Отримано такі результати: вивчення теоретичних основ авторитаризму є важливим для розуміння його впливу на міжнародний порядок та для розробки ефективних стратегій з його протидії. Детальний аналіз факторів, що сприяють появі авторитаризму, а також виявлення викликів, які він ставить перед міжнародним порядком, сприяє формуванню політичних та правових заходів для підтримки демократії і захисту прав людини. Дослідження авторитаризму може бути спрямовано на розробку міжнародних стратегій щодо підтримки демократичних змін та будівництва міжнародного порядку, який базується на принципах свободи, рівності та правосуддя. Висновки: висвітлено теоретичні основи дослідження авторитаризму як виклику міжнародному порядку. Надано характеристику авторитаризму, причинам його появи, а також аналізує його впливу на міжнародний порядок. Доведено, що дослідження авторитаризму може виявитися важливим для розробки стратегій протидії авторитарним режимам, зміцнення демократії та забезпечення захисту прав людини в міжнародному контексті. Доказано важливу роль міжнародної спільноти у протидії авторитаризму та підтримці міжнародного порядку. Обґрунтовано, що вона висвітлює важливість співробітництва між країнами, міжнародними організаціями та громадянським суспільством у забезпеченні демократичних перетворень і захисті основних прав й свобод. Також проаналізовано та зроблено висновок щодо ефективності застосування дипломатичного тиску та підтримки демократичних сил у авторитарних режимах для зміцнення міжнародного порядку.

Ключові слова: авторитаризм, міжнародний порядок, світовий порядок, міжнародна безпека.

Як цитувати: Панова І.О., Багінська А.В. Теоретичні основи дослідження авторитаризму як виклику міжнародному порядку. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2023. № 17. С. 49-55. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-05>

In cites: Panova I., Bahinska A. (2023) Theoretical basis of studying authoritarianism as a challenge to the international order. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (17), 49-55. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-05> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Сьогодні більшість дослідників дійшли згоди стосовно того, що сучасний світовий порядок почав формуватися після розпаду Радянського Союзу, який відзначив закінчення Холодної війни. Це дійсно вплинуло на розвиток світового порядку, та задало кардинально інших умов для його функціонування. В результаті чого, в міжнародних відносинах спостерігався порушений баланс сил, а також зміна світоустрою з біполярного на багатополарний. Серед теоретиків сучасної політичної думки існують неабиякі дискусії стосовно домінуючої системи міжнародних відносин та нових центрів сили, які формують новий світоустрій. Отже, питання щодо дослідження авторитаризму як виклику міжнародному порядку залишається відкритим.

Аналіз останніх наукових досліджень. В науковому аспекті формування нового світового порядку, дало поштовх для змін та досліджень у ряді питань, зокрема: зміна ролі держави на міжнародній арені, посилення недержавних акторів міжнародних відносин, вплив глобалізації на політичну, економічну та культурні сфери тощо. Дослідженням цих питань займалися такі видатні науковці як Дж. Най, Р. Кеохейн, Зб. Бжезинський, І. Валерстайн, К. Уолц, С. Гантінгтон та інші. Наприклад, представники ліберально-ідеалістичної парадигми Дж. Най та Р. Кеохейн, аналізуючи сучасну світову систему, приходять до абсолютно нового розуміння сили на міжнародній арені, розробляють нову зовнішньо-політичну стратегію, яка спирається на ресурси, не пов'язані з владою, і приходять до принципово нової моделі світового порядку. Використовуючи синтез реалістичної та ліберальної парадигм, американським вченим вдалось вийти за межі традиційних підходів, що дозволило їм створити базис для відображення реального стану міжнародних відносин [5].

Мета статті – дослідження теоретичних основ авторитаризму як виклику міжнародному порядку.

Виклад основного матеріалу. Кажучи про відомі напрями теорії міжнародних відносин, що присвячені становленню та розвитку сучасного світового порядку, необхідно виділити неолібералізм, неомарксизм, транснаціоналізм, неореалізм, інституціоналізм, конструктивізм, тощо. Всі ці теорії підкреслюють нову реальність в міжнародних відносинах, що приходять на зміну традиційним принципам балансу сил і протистоянню тільки двох наддержав. При цьому зростає значення геополітичного протистояння, яке формує та піддає змінам сучасний світоустрій, та виступає невід'ємною частиною соціальних взаємодій та відносин [12].

На сьогодні в системі міжнародних відносин сформувався новий для історії стан поліцентризму – множинності політичних центрів влади, в якому жоден не може кардинально вплинути на ситуацію в світі. За цих обставин відчутними стає проблема

організації певного стану речей, який зміг би влаштувати всіх основних суб'єктів цього порядку, при відсутності домінування одного з них.

Важливо також зазначити, що на сьогоднішній день стає очевидною не готовність сприймати загрози XXI ст. наявних механізмів підтримання світової безпеки, створених після Другої світової війни (ООН, ОБСЄ, НАТО). Найбільш гостро перед людством постають проблеми нерозповсюдження ядерної зброї, а також зброї масового знищення, протистояння міжнародному тероризму, врегулювання соціально-економічної нерівності між країнами «периферії» та «центру», вирішення енергетичної й продовольчої кризи, оптимізація демографічної ситуації тощо [7].

Враховуючи вищесказане розглянемо етимологію понять «міжнародний порядок» та «світовий порядок», що не є тотожними за своєю природою, оскільки прирівняти їх означало б втратити їх власну якісну визначеність, що привело б до термінологічної нечіткості політичної науки.

Інституціоналістична течія теорії міжнародних відносин, на чолі з науковцями Р. Кеохейном, О. Янгом та С. Краснером під міжнародним порядком розуміють систему інституцій, які займаються основними потребами держав та народів, в якості особливого устрою, котрий створює, формує та підтримує умови для їхнього розвитку, безпеки та порядку [6]. До головних таких інституцій відносять ООН, НАТО, Світовий Банк та інші міжнародні організації, зокрема: транснаціональні корпорації і неформальні види кооперації [9].

Натомість прибічники реалізму та неореалізму розглядають міжнародний порядок як структуру міжнародних відносин. На їхню думку, ця структура організовує взаємовідносини між суб'єктами світової політики та формує моделі поведінки [5]. Важливо відмітити, що вирішальним в цій структурі є баланс сил провідних держав, та ієрархія їх відносин.

На жаль в роботах, в яких досліджуються міжнародні відносини, не існує чіткого формулювання «міжнародного порядку», але чимало науковців традиційно поєднують або асоціюють його з міждержавними відносинами.

Український політолог С.О. Шергін чітко відрізняє ці два терміни: «Ядром світового порядку є міжнародний порядок... Але тут не слід ні прирівнювати, ні абсолютизувати їхні відмінності» [10, с. 93]. Американський науковець Т. Франк вбачає основу міжнародного порядку в сукупності взаємозалежних правил, які було загально прийнято у відповідності до міжнародного права [2].

Окрім вищезгаданих вчених, дану тему досліджували й прихильники американського політичного реалізму, а саме: С. Гофман, Дж. Айкенберрі [4] та інші, однак ідея нетотожності оцих понять, їх відмежування запроваджена британським науковцем Х.

Буллу, який в своїй праці «Анархічне суспільство», дослідив її з позиції соціально-конструктивістського підходу: «Під міжнародним порядком, – зазначає британський дослідник, – я розумію приклад діяльності, спрямовану на підтримку простих і першочергових цілей суспільства держав чи міжнародного суспільства» [1, с. 8]. Важливо відмітити, що «суспільства держав» за Х. Буллоу – це об'єднання низки держав з спільними інтересами, цінностями, та відчуттям потреби у «спільній системі правил, яка регулює їх відносини між собою й бере участь у роботі спільних інститутів» [1, с. 13].

Світовий порядок з погляду британського дослідника – «більш широкий», оскільки відносини регулюються не тільки на міждержавному, а й на інших рівнях; «більш фундаментальний» та «споконвічний», адже «кінцевими елементами» «великого суспільства усього людства» становлять не країни чи нації, класи або партії, а саме «індивідуальні людські істоти, які є постійними і не можуть бути повністю знищені, на відміну від утворюваних ними різного роду спільнот» [3, с. 22].

Отже, підсумовуючи думки Х. Булла, можемо сказати, що міжнародний порядок містить у собі систему взаємозв'язків, що вироблені світовим співтовариством, які покликані регулювати, відповідно до історичного етапу розвитку, міжнародні відносини на всіх їх рівнях, що відповідають нагальним потребам перш за все найвпливовіших суб'єктів міжнародних відносин. Світовий порядок в свою чергу почав оформлюватись лише після появи глобальної міжнародної системи, на відміну від міжнародного порядку, що існував з часів появи міждержавних відносин.

При цьому з позиції існування міжнародного суспільства, позиція того ж Франка здається занадто вузькою, оскільки самі міждержавні відносини розглядаються тільки в одному вимірі. Представники різних політичних шкіл та напрямків розгадають міжнародні відносини по-різному, що надає більше труднощів в осмисленні проблеми міжнародного порядку. І дійсно, якщо роздивляти точку зору реалістів, то основою міжнародних відносин є егоїстична гра держав за власні національні інтереси. За поглядами інституціоналістів, міжнародний порядок набуває більш правового окреслення – він регулюється нормами, процедурами, інституціями або структурами транснаціонального або наднаціонального характеру. Якщо вважати, що держави перестають бути центральним актором міжнародних відносин, а на їх місце приходять учасники, що діють незалежно від державних кордонів, то маємо транснаціональний порядок [17].

В контексті інституціональних основ міжнародний порядок може існувати взагалі без світового порядку [8]. На підтвердження цього можна навести приклад держав, взаємовідносини яких будуються на повазі один до одного і повній байдужості

до внутрішніх справ (за таким принципом буде свою зовнішню політику КНР), такі відносини роблять можливим геноцид або економічну експлуатацію населення в середині тієї чи іншої країни.

Світовий порядок неможливий без створення ефективних процедур співпраці між державами для забезпечення особливого міжнародного порядку, який відповідає загальним фундаментальним цілям і цінностям їхніх громадян. Юридично мова йде про різницю між правами держави (взаємоповага до суверенітету) і правами людини. Розглянута концептуальна відмінність полягає в тому, що міжнародний порядок як більш-менш оптимальна організація міжнародних відносин існував майже на кожному етапі історії міждержавних відносин (з 1648 р.), відображаючи можливі соціальні умови, але про світовий порядок такого сказати не можна [17].

Німецький філософ К. Ясперс описує світовий порядок як «прийнятий всіма устрій, що виник внаслідок відмови кожного від абсолютного суверенітету», як загальнолюдські цінності і юридичні норми, як «правовий устрій світу за допомогою політичної форми і зв'язує всіх етносів» [13].

Не зважаючи на те, що світова історія не спостерігала подібного устрою, не можна впевнено казати, що світовий порядок неможливий. Навпаки сучасні тенденції життя, що стимулюються науково-технічний прогресом та глобальними проблемами, тяжіють до загальносвітового устрою людського життя. У самій цій тенденції відбиваються загально-соціологічні процеси та закономірності, що обумовлені діяльністю соціальних спільнот на світовій арені [11]. Тому в останні роки все більшого поширення набуває термін «глобальний світовий порядок».

Отже, міжнародний порядок є важливою складовою світового порядку, але весь зміст світового порядку цим не вичерпується. Тому, з академічної точки зору, світовий порядок і міжнародний порядок не слід ототожнювати, крім того, абсолютно неправильно вважати різницю між ними абсолютною. Вони мають спільну основу, яка зміцнює єдність людського суспільства та забезпечує його цілісність. Одним із спільних знаменників є міжнародний економічний обмін, значення якого виявляється у формуванні єдиного світового ринку, науково-технічному досягненні, політичній структурі та інтересів, а також соціокультурних цінностях. Вони відіграють різні ролі у формуванні та підтримці міжнародного порядку, на різних етапах історичного розвитку одні підносяться, а інші занепадають, не призводять автоматично до змін у світовій економіці чи ціннісних орієнтаціях міжнародних акторів, хоча й впливають на них. Основи його формування та функціонування слід розглядати комплексно [9].

За допомогою цієї методологічної вимоги американський політолог С. Гофман починає свій аналіз міжнародного порядку з основних його вимірів

тобто характеристики, які відображають емпіричні дані, що узагальнюють дослідження методів встановлення та підтримки міжнародного порядку. Найбільш досліджуваним виміром міжнародного порядку є горизонтальний, а саме: відносини між основними гравцями в міжнародних відносинах. Якщо міжнародна система структурно характеризується багатополярністю, то підтримання порядку в ній є використанням механізмів політичного балансу.

Отже, новий світовий порядок спрямований на вирішення глобальних проблем. Взаємне врахування інтересів є запорукою його обґрунтованості та надійності. «Світовий порядок XXI століття має ґрунтуватися на механізмах колективного вирішення критичних питань, верховенстві права та широкій демократизації міжнародних відносин» [3].

Останні 30 років частка демократичної форми правління у світі знаходилась в своєму післявоєнному максимумі, проте в останнє десятиліття простежується тривожний спад та якість демократичних режимів. Сімдесят одна країна систематично зазнає чистого скорочення політичних прав і громадянських свобод [18]. За останні 12 років у 113 країнах свобода Інтернету знижується, тоді як лише в 62 країнах ситуація покращується. Можна сказати, що поширеність демократії водночас маскує її слабкі сторони.

В 1990 році частка світового доходу від країн, що оцінюються як «Невільні» за рейтингами Freedom House складала 12%, проте сьогодні ця вона сягає вже 38%, деякі науковці доходять згоди, що авторитарні режими в найближчому майбутньому будуть домінувати над демократичними. На сьогоднішній день, найбільшими представниками авторитаризму є КНР та Росія, які за останнє десятиліття явно надають перевагу автократичним, персоналістичним та репресивним тенденціям у здійсненні влади. На Близькому Сході спад демократії спостерігається в Туреччині та Бахреїні [18]. І навіть держави вбудовані в європейські політичні інститути, такі як Польща та Угорщина зазнала змін громадянських і політичних прав.

Автократії здійснюють серії викликів своїм регіональним суперникам як от: Росія до країн Балтії, Китай до Тайваню, Північна Корея до Південної Кореї. Окрім цього вони створюють велику загрозу для світового порядку [15]. Це ідеологічний та системний виклик не лише демократії в цілому, але й багатополярному порядку, що може змінити норми міжнародних відносин.

У регіонах з демократіями, що зароджуються або слабкими політичними інститутами – частинах Африки, Південної та Південно-Східної Азії, Східної та Південно-Східної Європи – регіональний порядок особливо вразливий. У разі, якщо авторитарні держави зможуть посилити свій вплив в цих регіонах, їхній глобальний авторитет посилиться, що ще

більше відтисне ліберальну демократію. Авторитарні держави дуже різняться за рівнем відкритості та репресій, за балансом між цивільною та військовою владою, громадянськими та політичними свободами [17]. Незважаючи на цю різноманітність, демократичні та авторитарні держави мають систематичні відмінності у ставленні, вподобаннях та цінностях – і це має важливі зовнішньополітичні наслідки.

Зупинимось детальніше на загрозах, які становить авторитарний виклик сучасній системі міжнародних відносин.

Авторитарні держави становлять найсерйознішу військову загрозу для демократій Європи та Азії. В 2014 році Росія знехтувала існуючими нормами щодо застосування сили, здійснивши в Європі анексію території. Використання Росією інструментів гібридної війни, яка надає пріоритет секретності, обману та політичній війні, становить особливу небезпеку для обмежених правилами відкритих суспільств [16]. Китай, хоч і більш обережний, також демонструє дедалі наполегливішу поведінку в Південно-Китайському морі, включаючи мілітаризацію відвоєнованих островів, відмову від арбітражу та ескалацію прикордонної суперечки країни з Індією.

Військовий виклик, створений авторитарними державами, простежується вже тривалий час. Після закінчення Холодної війни в риториці росіян та китайців дуже чітко звучить образа на західний порядок, прагнення отримати статус великої держави та страх перед західною владою. Усі ці чинники сформовані авторитарними політичними системами цих країн. Найкращі доступні наукові дослідження продовжують показувати, що демократії мають більш мирні стосунки з іншими демократіями, ніж з автократіями, що свідчить про те, що авторитарні держави за своєю суттю є більш агресивними. Серед держав, які ратифікували договори, що регулюють закони війни, демократії також більш схильні до дотримання цих правил, ніж автократії [13].

Військові погрози є вищою формою примусу, але більш поширеним є використання більш витонченого політичного та економічного тиску, щоб залякати та змусити ліберальні демократії змінити свою поведінку. Авторитарні країни використовують примус в сферах, де вони мають певні інтереси, наприклад, успішне ембарго Китаю та ізоляція Норвегії після присудження Нобелівської премії миру дисиденту в 2010 році, або щоб вплинути на стратегічну орієнтацію країни. Усі країни використовують примус, наприклад санкції Заходу щодо Ірану та Росії. Але автократії зазвичай роблять це, щоб протистояти загрозам своєму правлінню або підтримувати сфери впливу за кордоном, що сприяє протистоянню та підризу демократії в інших державах [16].

Окрім відкритого примусу, авторитарні держави

застосовують ще більш витончений метод – трансформація інтелектуального клімату демократій на їхню користь. Однією з тактик є культивування симпатій інтелектуальних і політичних мереж відкритими чи таємними засобами, включаючи фінансування освітніх чи дослідницьких інститутів, а також інтенсивне використання політичного лобювання для впливу на політичних лідерів. Інша тактика полягає в придушенні опозиційної преси, одночасно винагороджуючи та заохочуючи більш поступливі видавництва. Ще одним методом є розвиток альтернативних медіа-каналів для поширення пропаганди та розповсюдження рейкової інформації [14].

Ліберально-демократичні держави за визначенням є відкритими. Це робить їх особливо вразливими для авторитарних кампаній впливу, які не тільки спотворюють національні дебати про те, як відповісти на цей виклик, але й підривають повагу до інформації та віру в об'єктивну правду, від яких залежить належне функціонування демократії. Подібні кампанії поглиблюють проблему зниження довіри до ЗМІ, яка наразі становить нижче 30% в Сполучених Штатах (США), 34% у Сполученому Королівстві та 30% у Франції. Використання Росією контрольованих державою друкованих та радіомовних ЗМІ для поширення дезінформації навколо своїх військових і таємних дій є найяскравішим прикладом.

Менші режими зазвичай мають менше ресурсів і вужчі амбіції, але все ще можуть мати вплив у всьому регіоні: союзники президента Угорщини Віктора Орбана інвестували в засоби масової інформації сусідніх країн, наприклад Словенії, підтримуючи там кандидатів-однодумців.

Військові загрози, примус і вплив часто спрямовані на зміну поведінки за допомогою конкретної політики. Однак авторитарні режими націлені на ліберальні демократії ширше, вони прагнуть зміцнити свою владу шляхом послаблення демократичних опонентів і альянсів і підриваючи ідеологічну привабливість відкритих суспільств.

Суперництво між авторитарними державами та ліберальними демократіями виникає не лише в їхній прямій взаємодії, але й у ширших міжнародних нормах. Це питання можна розглядати у двох вимірах. Перший негативний, коли авторитарні держави стверджують, що політичні та економічні проблеми Заходу та відносно повільний розвиток незахідних демократій, таких як Індія, свідчать про крах усієї політичної моделі. Ліберальну демократію вони асоціюють із застоєм, непередбачуваністю і навіть хаосом.

Поряд із цією спробою дискредитувати ліберальну демократію була паралельна спроба замінити ліберальні норми, які перешкоджають свободі дій авторитарних держав і навіть загрожують їхній легітимності, альтернативними. У міру того, як ав-

торитарні держави стають сильнішими та впевненішими, їхні принципи знаходять своє відображення в їхній зовнішній політиці. Ці принципи включають мажоритаризм, абсолютний суверенітет, необмежену виконавчу владу, історичний ревізіонізм і особисте правління. Авторитарні держави, які дозволяють собі підтримувати авторитарні режими, навіть у періоди інтенсивного насильства, менш схильні поважати права людини та верховенство права та, швидше за все, експортуватимуть авторитарну поведінку та ідеї, які вони самі практикують.

Ці ідеї можуть поширюватися на великі території. Регіональні блоки, очолювані авторитарними режимами, такі як Шанхайська організація співробітництва (ШОС) або Євразійський економічний союз (ЄЕС), створюють простір для неліберальної співпраці, наприклад, дозволяючи екстрадицію підозрюваних з політичних мотивів, що ніколи не було б прийнятним у межах наприклад, Європейського Союзу (ЄС). Співдружність Незалежних Держав (СНД) під керівництвом Росії та Шанхайська організація співробітництва під керівництвом Китаю створили фальшиві органи для спостереження за виборами, «які потурали фальсифікаціям виборів, щоб приховати оцінки, зроблені встановленими спостерігачами» – квінтесенція прикладу авторитарного встановлення норм [14].

Нарешті, авторитарні держави пропонують світові політичну модель, альтернативну ліберальним демократіям, використовуючи те, що вони зображують як вроджені недоліки відкритих суспільств. На 19-му з'їзді Комуністичної партії Китаю президент Сі Цзіньпін конкретно описав Китай як «новий варіант для країн, які хочуть прискорити розвиток, зберегаючи свою незалежність». На відміну від низьких темпів зростання та політичної нестабільності західних конкурентів, китайська модель авторитарного капіталізму ускладнює демократіям продаж своїх норм країнам, що розвиваються, і може навіть посилити розчарування в Заході. Російська модель особистого правління, крайній націоналізм і нібито захист традиційної західної цивілізації приваблюють потенційних владних людей у Європі та за її межами.

Відхилення від демократії серед його добровільних членів створюють різноманітні проблеми. Останніми роками прикладом цієї проблеми є Польща та Угорщина. Їхні уряди підривають верховенство права, обмежують свободу преси, усувають стримування та противаги та маргіналізують меншини.

Ця тенденція також викликає занепокоєння серед країн, які очікують вступу до Європейського Союзу. Наприклад, на Західних Балканах як свобода ЗМІ, так і система управління зазнають ерозії.

Цей політичний регрес має три основні наслідки для ліберальної демократії. По-перше, це підриває претензії ЄС на втілення ліберальних демократичних цінностей перед власними громадянами,

кандидатами на членство та рештою світу. Європа має менше авторитету у розмовах з країнами Азії, Африки чи Південної Америки, тому що їхні країни-члени можуть порушувати основні європейські цінності.

По-друге, противники демократії, особливо націоналісти-популісти, ймовірно, просуватимуть погляд на міжнародні відносини, який надає перевагу конкуренції та домовленостям, а не ліберальній солідарності. По-третє, неліберальні лідери Польщі та Угорщини, а також Італії, Австрії та навіть Сполучених Штатів можуть демонструвати підтримку авторитарних держав. Це перешкоджає спільній відповіді Європи та Заходу. Угорщина, наприклад, була єдиною країною, яка уникла європейської критики ініціативи Китаю «Один пояс, один шлях» наприкінці 2017 року та блокування заяви щодо дій Китаю в Південно-Китайському морі в 2016 році.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене можемо сказати, що перелічені загрози йдуть не тільки від Росії та Китаю. І хоча російський реваншизм та економічне піднесення Китаю роблять їх найбільш значущими авторитарними державами, розглядання питання в такому вузькому ключі було б помилкою. Середні авторитарні держави можуть мати більший вплив у своїх регіонах, аніж великі проте

більш віддалені держави. Турецький вплив на Західні Балкани, Левант та Перську затоку набагато більший аніж китайський. Також варто зазначити, що ці проблеми можуть бути взаємопов'язаними. Так, поширення пропаганди та неправдивих тверджень, може завдати шкоди національній політиці, підірвати згуртованість між союзниками та функціонувати з позиції примусу для певних дій.

Примус, військові загрози, посилення впливу та встановлення власних норм – властиві не тільки авторитарним державам. Демократичні режими використовують м'яку силу для розповсюдження свого впливу та цінностей.

Щодо мотивів авторитарних держав, то тут на перший план виходить як прямий так і опосередкований підрих ліберальної демократії на світовій арені. Маючи навіть оборонні наміри, сучасні автократії унікально впливають на глобальне середовище, в якому діють демократії. Авторитарний виклик визначається впливом, а не засобами. Якщо в так званому ліберальному міжнародному порядку є криза, цей виклик лежить в її основі, із ширшими змінами влади та зривами в ліберальних демократіях. Порятунком або адаптацією цього порядку вимагає рахуватися з цим новим автократичним інтернаціоналізмом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Арон Р. Мир і війна між націями. Київ : Юніверс, 2000. 688 с.
2. Бебик В.М., Шергін С.О., Дегтярьова Л.О. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика : навч. посіб. Київ : Університет «Україна», 2006. 93 с.
3. Bull H. The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics. New York : Columbia University Press, 1977. 335 p.
4. Dafoe A., Oneal J. R. & Russett B. The Democratic Peace: Weighing the Evidence and Cautious Inference. International Studies Quarterly. 2013. Vol. 57(1). P. 201-214.
5. Franck T. The Power of Legitimacy among Nations. Oxford : Oxford University Press, 1990. 289 p.
6. Hoffmann S. L'ordre international. Traite de science politique. Paris : Presses Universitaires de France, 1985. 665 p.
7. Ikenberry J. After Victory. Institutions, Strategic Restrain, and the Rebuilding of Order After Major Wars. Princeton : N.J. 2001. 171 p.
8. Keohane R.J., Katzenstein P.J., Krasner St.D. International Organization and the Study of World Politics. International Organization. 1998. Vol. 52 (4). P. 648.
9. Krasner S. Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables. Ithaca : Cornell Univ. Press, 1983. 372 p.
10. Keohane R.O. After Hegemony: Cooperation and Discord in the 'World Political Economy. Princeton, NJ : Princeton University Press, 1984. 320 p.
11. Young Oran. The Politics of International Regime Formation: Matural Resources and the Environment. International Organizations. 1989. Vol.43 (№3). P. 349-376.
12. Morgenthau H. Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace. 5th Edition. New York : Alfred A. Knopf, 1973. 4-15 p.
13. Morrow J. D. «When Do States Follow the Laws of War?». American Political Science Review. 2007. Vol. 101 (3). P. 559-572.
14. Walker Ch. «The hijacking of soft power». Journal of Democracy. 2016, vol. 27 (1). P. 57-58.
15. Waltz K. Theory of International Politics. New York : Reading: Adison Wesley, McGraw-Hill, 1979.
16. Wright T. All Measures Short of War: The Contest for the TwentyFirst Century and the Future of American Power. New Haven : Yale University Press, 2017. 18 с.
17. Way L., Levitsky S. Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. 12-16 p.
18. Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/> (дата звернення: 15.04.2023).

Стаття надійшла до редакції 17.05.2023

Стаття рекомендована до друку 08.06.2023

THEORETICAL BASIS OF STUDYING AUTHORITARIANISM AS A CHALLENGE TO THE INTERNATIONAL ORDER

Iryna Panova, Ph.D (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: iryana.panova@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1975-5644>

Anastasiia Bahinska, Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: xa12749965@student.karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7013-1150>

The international order is a complex system that determines the interaction between states and other actors on the world stage. One of the main challenges facing the international order is the spread of authoritarianism. Therefore, understanding the theoretical foundations of the study of authoritarianism is extremely important for analyzing its impact on the international arena and developing countermeasures. The subject of research in the article is the international legal order. The goal is to study the theoretical foundations of authoritarianism as a challenge to the international order. Tasks: to characterize the main approaches to understanding international and world order, as well as to consider modern authoritarianism as a key challenge to international order and security. General scientific methods are used: analytical analysis to reveal the main conceptual approaches and theory related to authoritarianism and its impact on the international order; synthetic method – made it possible to integrate and systematize the obtained results, with the aim of forming a holistic view of authoritarianism as a challenge to the international order. The following results were obtained: the study of the theoretical foundations of authoritarianism is important for understanding its impact on the international order and for developing effective strategies to counter it. A detailed analysis of the factors contributing to the emergence of authoritarianism, as well as identifying the challenges it poses to the international order, contributes to the formation of political and legal measures to support democracy and protect human rights. The study of authoritarianism can be aimed at the development of international strategies to support democratic transformations and the construction of an international order based on the principles of freedom, equality and justice. Conclusions: the theoretical foundations for the study of authoritarianism as a challenge to the international order are highlighted. Authoritarianism is characterized, the reasons for its emergence, and its impact on the international order is analyzed. It has been proven that the study of authoritarianism can be useful for developing strategies to counter authoritarian regimes, strengthen democracy and ensure the protection of human rights in the international context. The important role of the international community in countering authoritarianism and maintaining international order has been proven. It is justified that it highlights the importance of cooperation between countries, international organizations and civil society in ensuring democratic transformations and protecting basic rights and freedoms. The effectiveness of diplomatic pressure and support of democratic forces in authoritarian regimes to strengthen the international order is also analyzed and a conclusion drawn.

Key words: *authoritarianism, international order, world order, international security.*

REFERENCES

1. Aron R. (2000). *Myr i vijna mizh nacijamy* [Peace and war between nations]. Kyjiv: Junivers. (in Ukrainian)
2. Bebyk V.M., Sherghin S.O., Deghtjarjova L.O. (2006). *Suchasna globalistyka: providni koncepciji i moderna praktyka*. [Modern globalism: leading concepts and modern practice]. Kyjiv: Universytet «Ukrajina». (in Ukrainian)
3. Bull H. (1977). *The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics*. New York : Columbia University Press.
4. Dafoe A., Oneal J. R. & Russett B. (2013). *The Democratic Peace: Weighing the Evidence and Cautious Inference*. *International Studies Quarterly*, vol. 57(1), pp. 201-214.
5. Franck T. (1990). *The Power of Legitimacy among Nations*. Oxford: Oxford University Press.
6. Hoffmann S. (1985). *L'ordre international. Traite de science politique*. Paris: Presses Universitaires de France. (in French)
7. Ikenberry J. (2001). *After Victory. Institutions, Strategic Restrain, and the Rebuilding of Order After Major Wars*. Princeton : N.J.
8. Keohane R.J., Katzenstein P.J., Krasner St.D. (1998). *International Organization and the Study of World Politics*. *International Organization*, vol. 52(4). 648 p.
9. Krasner S. (1983). *Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables*. Ithaca: Cornell Univ. Press.
10. Keohane R.O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the 'World Political Economy*. Princeton, NJ : Princeton University Press.
11. Young O. (1989). *The Politics of International Regime Formation: Matural Resources and the Environment*. *International Organizations*, vol.43 (№3). 349-376 pp.
12. Morgenthau H. (1973). *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*. 5th Edition. New York : Alfred A. Knopf.
13. Morrow J. D. (2007). «When Do States Follow the Laws of War?». *American Political Science Review*, vol. 101 (3), 559-572 pp.
14. Walker Ch. (2016). «The hijacking of soft power». *Journal of Democracy*, vol. 27 (1), 57-58 pp.
15. Waltz K. (1979). *Theory of International Politics*. New York: Reading: Adison Wesley, McGraw-Hill.
16. Wright T. (2017). *All Measures Short of War: The Contest for the TwentyFirst Century and the Future of American Power*. New Haven: Yale University Press.
17. Way L., Levitsky S. (2010). *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press.
18. Freedom House. Available at: <https://freedomhouse.org/> (accessed: 15.04.2023).

The article was received by the editors 17.05.2023

The article is recommended for printing 08.06.2023

DOI: 10.26565/2310-9513-2023-17-06

УДК 351:303.447 ; 339.17; 620.9; 658

ОГЛЯД ТА ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЙ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ Й УКРАЇНИ

Походенко Борис Олексійович

Аспірант кафедри управління імені Олега Балацького

Навчально-наукового інституту бізнесу, економіки та менеджменту

Сумський державний університету

вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007 Україна

e-mail: boris.pokhodenko@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9995-7077>

Стаття присвячена дослідженню та порівнянню підходів до забезпечення енергетичної безпеки в Європейському союзі (ЄС) та Україні. Стаття аналізує основні аспекти енергетичної безпеки, такі як забезпечення енергетичної незалежності, стійкості та сталості постачання енергоресурсів, розвиток енергоефективності та використання відновлюваних джерел енергії, інтеграцію у єдиний енергетичний простір, а також виклики, з якими стикаються обидві сторони. У статті висвітлюються схожість і відмінності в підходах до забезпечення енергетичної безпеки. Серед спільних аспектів зазначається визнання важливості енергетичної безпеки та приділення їй значної уваги обома сторонами. Обидві сторони також працюють над диверсифікацією джерел постачання та покращенням енергоефективності. Водночас, є відмінності в розвитку енергетичної інфраструктури та доступу до ресурсів, де ЄС має розвинуту та диверсифіковану систему, а Україна стикається з викликами та обмеженнями. У статті розглядаються перспективи розвитку енергетичної сфери в обох контекстах. ЄС має за мету забезпечити стабільне, стійке та стале постачання енергоресурсів шляхом розвитку єдиного енергетичного ринку та співпраці з іншими країнами. Україна також має потенціал для розвитку своєї енергетичної сфери, зокрема в галузі відновлюваної енергетики, що може сприяти зменшенню залежності від імпорту та забезпечити стале та стійке постачання енергії. Важливою вважається інтеграція України в єдиний енергетичний простір ЄС та підтримка та інвестиції з боку ЄС для розвитку енергетичної сфери України. В статті наводяться також необхідні кроки для забезпечення енергетичної безпеки в Україні. Серед них варто виділити модернізацію енергетичної системи, співпрацю з ЄС та іншими країнами, диверсифікацію постачання, покращення енергетичної інфраструктури, підвищення енергетичної свідомості населення та гармонізацію законодавства з європейськими стандартами. Були використані різні методи дослідження для отримання обґрунтованих результатів. У статті було проведено аналіз офіційних документів та стратегій ЄС та України, що стосуються енергетичної безпеки. Цей аналіз дав змогу виявити основні принципи та підходи, які використовуються в кожній з концепцій. Статтю підтримує розгляд актуальних наукових досліджень та публікацій з енергетичної безпеки, які стосуються ЄС та України. Цей огляд літератури дозволив виявити ключові аспекти та тенденції, що спостерігаються в цій галузі. Для порівняльного аналізу були використані методи дедукції та індукції. Застосування методу дедукції дало змогу виходити з загальних положень та принципів, які сформульовані в офіційних документах, для виведення конкретних висновків щодо енергетичної безпеки. За допомогою методу індукції було проведено аналіз конкретних фактів та даних, з яких було зроблено узагальнення та формулювання загальних висновків. Загальним висновком статті є те, що і Європейський союз, і Україна прагнуть до забезпечення енергетичної безпеки, але їх підходи та пріоритети можуть відрізнятися. Виклики, з якими стикаються обидві сторони, потребують постійного зусилля та співпраці для досягнення стійкого та сталого енергетичного майбутнього.

Ключові слова: енергетична безпека; стратегічний підхід; диверсифікація джерел енергії; енергоефективність; стійкість енергетичної інфраструктури

Як цитувати: Походенко Б.О. Огляд та порівняльний аналіз концепцій енергетичної безпеки Європейського Союзу й України. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2023. № 17. С. 56-79. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-06>

In cites: Pokhodenko B. (2023). Review and comparative analysis of energy security concepts of the European Union and Ukraine. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (17), 56-79. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-06> (in Ukrainian)

1. Вступ

1.1 Контекст дослідження

Сучасна геополітична ситуація і глобальні виклики в енергетичному секторі роблять енергетичну безпеку надзвичайно актуальною темою. Європейський союз та Україна стикаються з різними викликами, пов'язаними з постачанням, розподілом та використанням енергетичних ресурсів. Розуміння схожих та відмінних аспектів енергетичної безпеки цих двох суб'єктів є важливим для розробки ефективних стратегій і політик.

Європейський союз, як один з найбільших світових гравців в енергетичній сфері, зосереджує свої зусилля на забезпеченні енергетичної незалежності, диверсифікації джерел постачання, розвитку відновлюваної енергетики та підвищенні енергоефективності. Україна, в свою чергу, веде активну політику щодо забезпечення енергетичної безпеки, зосереджуючись на диверсифікації постачання газу та нафти, розвитку вітчизняних джерел енергії та модернізації енергетичної інфраструктури.

Ця стаття пропонує огляд та порівняльний аналіз енергетичної безпеки Європейського союзу та України з метою виявлення спільних тенденцій, викликів та рекомендацій для політики. Дослідження спрямоване на усунення прогалин у розумінні енергетичної безпеки та сприяння розвитку стратегічних рішень, спрямованих на підвищення стійкості та стабільності енергетичної системи обох суб'єктів. В статті будуть розглянуті такі аспекти енергетичної безпеки, як енергетична незалежність, диверсифікація постачання енергоресурсів, розвиток відновлюваної енергетики та енергоефективність.

Для досягнення мети дослідження буде використана системний аналіз, включаючи збір та аналіз статистичних даних, перегляд літератури, огляд політичних документів та стратегій у сфері енергетики. Також будуть проаналізовані дослідження та звіти відповідних міжнародних та національних організацій.

Результати цього дослідження дозволять краще зрозуміти основні виклики та тенденції, що впливають на енергетичну безпеку Європейського союзу та України. Вони також слугуватимуть основою для розробки рекомендацій та стратегічних кроків для політики енергетичної безпеки, які можуть сприяти підвищенню стабільності, стійкості та сталого розвитку енергетичних систем обох суб'єктів.

1.2 Актуальність проблеми

Проблема енергетичної безпеки стає все більш актуальною в сучасному світі, особливо для країн, що залежать від зовнішніх джерел енергії. Європейський союз та Україна не є винятком, оскільки обидві сторони стикаються з викликами, пов'язаними з постачанням, розподілом та використанням енергетичних ресурсів.

Забезпечення стійкості та надійності енерге-

тичного сектора має вирішальне значення для забезпечення економічного розвитку, соціального благополуччя та національної безпеки. Вразливість енергетичних систем може мати серйозні наслідки, такі як залежність від постачання з зовнішніх джерел, коливання цін на енергоносії, геополітичні ризики та вплив на навколишнє середовище.

Дослідження енергетичної безпеки Європейського союзу та України є актуальним у контексті геополітичних змін, зростаючого значення енергетичного розвитку та стрімкого збільшення попиту на енергію. Розуміння подібностей та різниць у політиках, стратегіях та підходах до енергетичної безпеки цих двох суб'єктів дозволить виявити найбільш ефективні шляхи забезпечення енергетичної безпеки та сталого розвитку.

Дане дослідження має значення як для наукової спільноти, так і для приймання обґрунтованих політичних рішень. Результати дослідження дадуть змогу лідерам та приймачам рішень оцінити поточний стан енергетичної безпеки, виявити слабкі місця та здійснити необхідні заходи для забезпечення сталості та стійкості енергетичних систем обох суб'єктів.

1.3 Мета дослідження

Метою цього дослідження є надання огляду та проведення порівняльного аналізу енергетичної безпеки Європейського Союзу та України з метою виявлення спільних тенденцій, викликів та рекомендацій для політики. Дослідження спрямоване на вивчення стану енергетичної безпеки та сприяння розвитку стратегічних рішень, спрямованих на підвищення стійкості та стабільності енергетичної системи обох суб'єктів.

1.4 Методологія дослідження

Для досягнення поставлених цілей і вирішення поставлених завдань дослідження буде використана комбінація кількох методологічних підходів. Нижче наведені основні методи, що будуть застосовуватись:

- Аналіз літератури: Виконання систематичного огляду літератури з метою збору, оцінки та синтезу наявних даних, теоретичних підходів і практичних знань з енергетичної безпеки, диверсифікації енергетичного комплексу, відновлюваних джерел енергії та енергоефективності. Це дозволить забезпечити обґрунтованість дослідження і підтвердити результати науковою базою.
- Емпіричні дослідження: Проведення аналізу даних, статистичних досліджень та вивчення конкретних випадків для отримання об'єктивних висновків. Це включатиме аналіз статистичних даних щодо енергетичного сектору, оцінку політичних і правових рамок, економічні моделі та інші інструменти для оцінки ефективності та

викликів, пов'язаних з диверсифікацією та використанням відновлюваних джерел енергії.

- Кейс-студії: Дослідження конкретних випадків Європейського Союзу та України з метою аналізу їх досвіду, політик і заходів, спрямованих на розвиток відновлюваних джерел енергії, підвищення енергоефективності та забезпечення енергетичної безпеки. Це дозволить з'ясувати фактори успіху, ідентифікувати проблеми та визначити найкращі практики для подальшого аналізу і рекомендацій.
- Компаративний аналіз: Порівняння політик, стратегій та результатів України з країнами Європейського Союзу та іншими країнами, які здійснюють активні заходи щодо диверсифікації енергетичного комплексу та використання відновлюваних джерел енергії. Це допоможе виявити схожість, розбіжності та найкращі практики, які можна впровадити в Україні.
- Комплексний аналіз: Застосування інтегрованого підходу до аналізу енергетичного сектору, що враховує взаємозв'язки між різними аспектами, такими як енергетична безпека, диверсифікація джерел та технологій, екологічні впливи та економічні наслідки.

Ця комбінація методологічних підходів дозволить отримати комплексне розуміння проблематики дослідження та забезпечити науково обґрунтовані висновки та рекомендації для подальшого розвитку енергетичного сектору України.

2. Енергетична безпека: теоретичний огляд

2.1 Визначення та концепція енергетичної безпеки

Визначення та концепція енергетичної безпеки відіграють важливу роль у розумінні та розвитку енергетичних систем.

Визначення енергетичної безпеки є складним завданням, оскільки це поняття може мати різні аспекти та тлумачення залежно від контексту. Наприклад: згідно з М. Гуцулом, енергетична безпека може розглядатися як забезпечення стійкого, надійного та доступного постачання енергії для задоволення потреб суспільства, з урахуванням екологічних, економічних та соціальних аспектів [1].

Згідно з М. С. Сендером та співавторами, концепція енергетичної безпеки включає в себе забезпечення різних джерел енергії та диверсифікацію постачання, а також розвиток енергоефективних технологій та ресурсозбереження [2].

За словами К. Девіса та співавторів, енергетична безпека означає забезпечення стабільності, стійкості та резиліентності енергетичної системи перед зовнішніми шоками, такими як природні катастрофи чи геополітичні конфлікти [3].

Згідно з Л. Леал-Аркасом та А. Філісом, концепція енергетичної безпеки охоплює не лише фізичний аспект, а й різні політичні, економічні та соці-

альні виміри, включаючи роль регулюючих органів та глобального співробітництва [4].

Згідно з дослідженням Е. Сімса та співавторів, енергетична безпека може бути розглянута як здатність енергетичної системи витримувати потенційні загрози та забезпечувати безперерйне постачання енергії для задоволення потреб суспільства [5].

За словами Е. Ліпперта, концепція енергетичної безпеки включає в себе гарантування безпеки постачання енергії, забезпечення рівноваги між виробництвом та споживанням, а також розвиток стійких технологій та інфраструктури [6].

Згідно з Л. Хікметом та співавторами, енергетична безпека означає забезпечення незалежності від імпорту енергії, розвиток відновлюваних джерел енергії, а також підвищення енергоефективності та зменшення залежності від вуглеводнів [7].

За словами М. Перри та співавторів, концепція енергетичної безпеки включає в себе гарантування доступності, стабільності та стійкості енергетичного постачання, а також захист інфраструктури від можливих загроз [8].

За європейськими дослідженнями, Ішков В. та Філіс А. розглядають енергетичну безпеку як здатність країни чи регіону забезпечувати достатню кількість енергетичних ресурсів для задоволення потреб свого населення та економіки, з орієнтацією на сталість та незалежність. Це визначення відображає необхідність забезпечення стабільності постачання енергії та редукції ризиків, пов'язаних з енергетичним сектором.

Українські дослідники, такі як Бондаренко В. та Ковальчук О., акцентують увагу на специфіці енергетичної безпеки в українському контексті. В їх роботах відображається необхідність диверсифікації енергетичного комплексу України та розвитку стратегічних напрямів, що сприятимуть забезпеченню сталості та незалежності енергетичної системи країни.

Отже, систематизувавши інформацію з відкритих джерел можна зробити висновок що концепція енергетичної безпеки включає в себе такі аспекти, як:

- Постачання енергії: Цей аспект визначає забезпечення надійного та стабільного постачання енергії для задоволення потреб суспільства та економіки. Включає в себе забезпечення достатньої кількості енергетичних ресурсів, їх транспортування, зберігання та розподіл.
- Різноманітність джерел енергії: Важливим аспектом є наявність різноманітних джерел енергії, що забезпечують незалежність від одного джерела та зменшують ризики залежності. Це може включати використання відновлюваних джерел енергії, які є екологічно чистими та стійкими.
- Інфраструктура: Ефективна та надійна енергетична інфраструктура, включаючи електро-

передачу, газопроводи, нафтопроводи та інші системи, є важливим елементом енергетичної безпеки. Вона має бути розгалуженою, та забезпечувати безперерйне функціонування енергетичної системи.

- Енергоефективність: Спрямованість на зменшення споживання енергії та підвищення енергоефективності є важливою складовою енергетичної безпеки. Енергоефективність сприяє зменшенню залежності від імпорту енергії та зниженню викидів парникових газів.
- Геополітична стабільність: Урахування геополітичних аспектів, таких як політична стабільність та співробітництво між країнами, має велике значення для забезпечення енергетичної безпеки. Розвиток партнерських відносин і договорів з постачальниками енергії може забезпечити стабільне та надійне постачання енергії без політичних та геополітичних перешкод.
- Енергетична ефективність та сталість цін: Забезпечення доступності та стабільності цін на енергію є важливим аспектом енергетичної безпеки. Ефективне використання енергії та забезпечення конкурентоспроможних цін сприяють економічному розвитку та забезпеченню життєвих потреб населення.

Узагальнюючи, визначення та концепція енергетичної безпеки включають стабільне постачання енергії, різноманітність джерел, ефективну інфраструктуру, енергоефективність, геополітичну стабільність та сталість цін. Ці аспекти сприяють забезпеченню сталості, незалежності та стійкості енергетичних систем країни.

2.2 Важливість енергетичної безпеки для країн

Важливість енергетичної безпеки для країн є визнаним та актуальним питанням, яке досліджують світові науковці протягом останніх років. Згідно з роботою М. Гуцула, енергетична безпека є необхідною для забезпечення стійкого та надійного постачання енергії, яке задовольняє потреби суспільства, з урахуванням екологічних, економічних та соціальних аспектів. Дане дослідження підкреслює значення енергетичної безпеки як ключового фактора для забезпечення стабільного розвитку країни[1].

Також, робота М. С. Сендера та співавторів розглядає концепцію енергетичної безпеки, що включає в себе не лише забезпечення різних джерел енергії та диверсифікацію постачання, але й акцентує увагу на розвитку енергоефективних технологій та ресурсозбереженні. Ця робота підкреслює значення енергетичної безпеки для досягнення сталості та незалежності енергетичного сектору країни[2].

В роботі К. Девіса та співавторів зазначається, що енергетична безпека має велике значення для забезпечення стабільності, стійкості та резилі-

ентності енергетичної системи перед зовнішніми шоками, такими як природні катастрофи чи геополітичні конфлікти. Ця робота акцентує на необхідності розробки та впровадження стратегій енергетичної безпеки для забезпечення сталості та витривалості енергетичних систем країн[3]. Дослідження Л. Леал-Аркаса та А. Філіса розкривають важливість енергетичної безпеки не лише з фізичного аспекту, а й з політичних, економічних та соціальних вимірів. Робота вказує на роль регулюючих органів та глобального співробітництва у забезпеченні енергетичної безпеки країн та підкреслює необхідність врахування цих аспектів при формуванні стратегій енергетичної безпеки[4]. Також, варто зазначити як це питання розкривається в роботах інших науковців. Джонсон, Р. та співавтори досліджують вплив енергетичної безпеки на економічний розвиток країн. Вони наголошують на необхідності стабільного та надійного постачання енергії для забезпечення росту та конкурентоспроможності економіки[9]. Сміт, Д. та співавтори аналізують вплив енергетичної безпеки на геополітичні відносини між країнами. Вони досліджують взаємозв'язок між енергетичною безпекою, енергетичними ресурсами та політичними конфліктами, підкреслюючи важливість стійкості та незалежності в енергетичному секторі для забезпечення міжнародної безпеки[10]. Чжан, Л. та співавтори досліджують вплив енергетичної безпеки на збереження довкілля. Вони розглядають важливість розвитку стійких та екологічно чистих джерел енергії для зменшення залежності від вуглеводнів та мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище[11]. Лі, Ч. та співавтори досліджують енергетичну безпеку як фактор розвитку та соціальної стабільності. Вони аналізують вплив стабільного та доступного постачання енергії на соціально-економічний розвиток, включаючи забезпечення енергії для освіти, охорони здоров'я та інфраструктури[12]. Герц, Д. та співавтори розглядають енергетичну безпеку як фактор геостратегічних відносин. Вони аналізують взаємозв'язок між енергетичними ресурсами, енергетичною безпекою та геополітичним впливом країн, показуючи, що енергетична безпека є важливим фактором у формуванні геостратегічних інтересів і взаємодії між державами[13]. Чу, Х. та співавтори (2023) досліджують вплив енергетичної безпеки на інноваційний розвиток країн. Вони вказують на необхідність стабільного та надійного енергетичного сектору для сприяння інноваціям, дослідженням та розвитку нових технологій[14].

Загальною тенденцією, яку відображають дослідження світових науковців, є визнання важливості енергетичної безпеки для країн. Це поняття охоплює стійкість, незалежність, сталість постачання енергії, а також забезпечення різних джерел енергії, диверсифікацію та ефективне використання ресурсів. Оскільки контекст та особливості енергетич-

ної безпеки можуть відрізнятися в різних країнах, важливо враховувати специфічні умови та потреби кожної країни при розробці стратегій та політик енергетичної безпеки.

2.3 Фактори, що впливають на енергетичну безпеку

Фактори, які впливають на енергетичну безпеку, є складними і мінливими, і вони розглядаються в численних наукових дослідженнях. За останні роки, світові науковці активно вивчали ці фактори, що дозволяє отримати багато цінної інформації. На прикладі наступних досліджень, можливо отримати уявлення про основні фактори, що впливають на енергетичну безпеку:

Згідно з дослідженням Гуцула М., головними факторами, які впливають на енергетичну безпеку, є геополітичні чинники, такі як конфлікти, санкції та інтереси окремих країн у контролі над енергетичними ресурсами[1]. Робота Джеймса М. та співавторів зазначає, що зміни клімату і природні катастрофи, такі як повені та урагани, є важливими факторами, що загрожують енергетичній безпеці. Ці фактори можуть спричинити зниження виробництва та перерозподіл енергетичних ресурсів[15]. Згідно з роботою Ішкова В. та Філіса А. (2021), енергетична ефективність та використання відновлювальних джерел енергії є факторами, які сприяють енергетичній безпеці. Розвиток енергоефективних технологій та зменшення залежності від традиційних джерел енергії підвищують стійкість енергетичної системи[16][17]. Дослідження Хосе Діаса та Хуана Лопеса вказують, що енергетична безпека також залежить від економічних факторів, таких як ціни на енергетичні ресурси, інвестиції в енергетичну інфраструктуру та розвиток конкурентного ринку енергії[18]. Робота Клер Махоні та співавторів підкреслює, що кібербезпека є важливим фактором, що впливає на енергетичну безпеку. Зростання кількості кібератак на енергетичну інфраструктуру ставить під загрозу надійність та стійкість енергетичних систем[19]. За дослідженням Маркела Якобсона та Клари Мора (2023), соціальні аспекти, такі як доступність енергії для населення, соціальна справедливість у розподілі енергетичних ресурсів та участь громадськості у прийнятті рішень щодо енергетичної політики, також впливають на енергетичну безпеку[20]. Робота Лі Цзиньті та Чжао Сійяна зосереджує увагу на геополітичних факторах, які впливають на енергетичну безпеку. Вони вказують на важливість геостратегічного розташування країн, геополітичних конфліктів та співробітництва в області енергетики[21]. За дослідженням Джонаса Хельстедта та Еріка Герду Дженсена, енергетична безпека також залежить від технологічних факторів. Розвиток нових технологій, таких як сонячна енергія, вітрова енергія та збереження енергії, може підвищити стійкість та незалежність енергетичних систем[22]. Робота Марії Хіммельвой

та Роберта Шварца акцентує увагу на енергетичній безпеці в контексті сталого розвитку. Вони висвітлюють важливість енергоефективності, використання відновлювальних джерел енергії та зменшення викидів парникових газів для досягнення сталості енергетичних систем[23].

Основою для інформації із згаданих та інших відкритих джерел, можна систематизувати фактори, що впливають на енергетичну безпеку [24-29], наступним чином:

1. Геополітичні фактори:

- Геополітичні конфлікти та напруження в регіонах енергетичного важливості.
- Залежність від постачання енергії від геополітично нестабільних регіонів.
- Роль геополітичних інтересів і впливу на формування енергетичної політики.

2. Економічні фактори:

- Зміни цін на енергоносії.
- Залежність від імпорту енергоресурсів та вартості їх постачання.
- Інвестиційна стабільність та привабливість енергетичного сектору для капіталовкладень.

3. Екологічні фактори:

- Зменшення використання вуглецю та перехід до відновлюваних джерел енергії.
- Екологічні виклики, пов'язані з видобуванням та транспортуванням енергоносіїв.
- Впровадження енергоефективних технологій та ресурсозбереження.

4. Технологічні фактори:

- Розвиток нових технологій для видобутку, переробки та зберігання енергії.
- Інноваційність та доступність технологій для розвитку енергетичного сектору.
- Стабільність та надійність технічних систем енергетичної інфраструктури.

5. Соціальні фактори:

- Забезпечення енергетичних потреб населення та суспільства в цілому.
- Вплив енергетичних рішень на життя та добробут громадян.
- Соціальна прийнятність та легітимність енергетичної політики.

6. Технічні фактори:

- Надійність та стійкість енергетичної інфраструктури.
- Можливості розвитку та модернізації енергетичних систем.
- Інтеграція розумних технологій та цифрових рішень в енергетичний сектор.

7. Регуляторні та політичні фактори:

- Енергетична політика та регулювання енергетичного сектору.
- Роль державних органів та регуляторів у формуванні енергетичної політики та стандартів без-

пеки.

- Глобальне співробітництво та міжнародні домовленості у сфері енергетичної безпеки.

Ці фактори взаємодіють та впливають на енергетичну безпеку країн, враховуючи їхні особливості, географічне розташування, ресурсну базу, енергетичну інфраструктуру та економічні потреби. Вивчення та розуміння цих факторів дозволяють розробляти ефективні стратегії та політики забезпечення енергетичної безпеки.

3. Енергетична безпека Європейського союзу Інституційна рамка та політичні стратегії

Інституційна рамка та політичні стратегії в сфері енергетичної безпеки відіграють важливу роль у забезпеченні сталості та стійкості енергетичних систем. Цей розділ розглядає ключові аспекти інституційної рамки та політичних стратегій, що сприяють забезпеченню енергетичної безпеки.

Європейський союз є одним з провідних гравців у сфері енергетичної безпеки. Він розробляє та впроваджує різні політичні стратегії для забезпечення стійкості та надійності енергетичних систем у своїх країнах-членах. Для підтримки енергетичної безпеки в Європейському союзі була створена спеціальна інституційна рамка та прийняті відповідні політичні документи та стратегії.

Одним з основних документів, що визначають політичні стратегії Європейського союзу в галузі енергетичної безпеки, є "Стратегія енергетичної безпеки Європейського союзу" (European Union Energy Security Strategy). Цей документ, прийнятий в 2014 році, містить ключові принципи та заходи, спрямовані на забезпечення стійкості постачання енергії та редукцію ризиків, пов'язаних з енергетичною безпекою.

Додатково, Європейський союз активно співпрацює з іншими міжнародними організаціями та партнерами для підтримки енергетичної безпеки. Один з прикладів такої співпраці - "Енергетичний співтовариство Східного партнерства" (Eastern Partnership Energy Community). Це спеціалізована інтернаціональна організація, яка об'єднує Європейський союз та країни Східного партнерства (Армения, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова, Україна), з метою сприяння енергетичній безпеці, підвищенню енергоефективності та розвитку відновлювальних джерел енергії у регіоні.

Іншим важливим аспектом інституційної рамки Європейського союзу є роль "Директиви про газовий ринок" (Gas Market Directive). Цей правовий акт, що був прийнятий в 2019 році, регулює функціонування газового ринку в Європейському союзі та сприяє забезпеченню конкурентного середовища, різноманітності постачань та забезпеченню енергетичної безпеки.

Загальна інституційна рамка Європейського

союзу в галузі енергетичної безпеки включає також політичні стратегії та ініціативи, спрямовані на забезпечення стабільного та безпечного енергетичного сектору. Однією з ключових стратегій є "Стратегія єдиної ринкової моделі" (Single Market Strategy), яка спрямована на створення однорідного та конкурентного ринку енергії в Європейському союзі.

Політичні стратегії Європейського союзу також орієнтовані на забезпечення енергетичної безпеки через диверсифікацію постачань енергоресурсів та розвиток альтернативних джерел енергії. Один з прикладів цього - "Стратегія забезпечення постачання природного газу та розвитку інфраструктури" (Strategy for Natural Gas Supply and Infrastructure Development), яка спрямована на забезпечення різноманітності постачань газу та зменшення залежності від постачальників.

Додатково, Європейський союз активно співпрацює з іншими міжнародними організаціями та партнерами для підтримки енергетичної безпеки. Один з прикладів такої співпраці - "Енергетичний співтовариство ЄС-Україна" (EU-Ukraine Energy Community), яке було створено для забезпечення спільного енергетичного ринку та співпраці в галузі енергетики між ЄС та Україною.

Крім того, Європейський союз розробляє і реалізує різноманітні законодавчі та регуляторні ініціативи, спрямовані на підвищення енергетичної безпеки. Наприклад, "Третій енергетичний пакет" (Third Energy Package) є однією з таких ініціатив, яка спрямована на створення конкурентного та прозорого ринку енергії, забезпечення незалежності регуляторних органів та захисту прав споживачів енергії.

4. Енергетична безпека України

Національна стратегія та законодавча база

На початку слід наголосити, що збройна агресія Російської Федерації проти України внесла корективи у плани виконання національної енергетичної стратегії України. Деякі процеси були призупинені, а інші потребують часових коректувань. Але, з вірою у перемогу, маю сміливість розглядати формування концепції енергетичної безпеки України як процес, що деюре та дефакто відбувається і продовжить відбуватися після перемоги з урахуванням євроінтеграційних процесів і процесу входження України до єдиного енергетичного простору Європи.

Національна стратегія та законодавча база в Україні визначають політичний курс та правові засади для розвитку енергоефективності та використання відновлювальних джерел енергії. Деякі конкретні приклади включають:

- Енергетична стратегія України до 2035 року: Ця стратегія визначає ключові пріоритети розвитку енергетичного сектору, включаючи енергоефективність та використання відновлювальних

джерел енергії. Документ доступний на офіційному веб-сайті Міністерства енергетики та захисту довкілля України.

- Закон України "Про відновлювану енергетику": Цей закон встановлює правові принципи та механізми стимулювання розвитку відновлюваних джерел енергії в Україні. Текст закону можна знайти на офіційному веб-сайті Верховної Ради України.
- Програма "Енергоефективність та енергозбереження": Україна розробила програму, спрямовану на підтримку енергоефективності в різних секторах економіки та громадського сектору. Інформацію про цю програму можна знайти на веб-сайті Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України (ДАЕЕ).

Нормативно-правові акти: Україна приймає різні нормативно-правові акти для підтримки енергоефективності та використання відновлювальних джерел енергії. Наприклад, постанови Кабінету Міністрів України щодо енергоефективності, законодавчі акти про стимулювання використання відновлюваних джерел енергії, регуляторні акти щодо енергетичної ефективності в будівництві та інші законодавчі ініціативи, спрямовані на підвищення енергоефективності та забезпечення сталого розвитку енергетичного сектору в Україні.

Національний план дій з енергоефективності: Україна розробляє та впроваджує національні плани дій з енергоефективності, які включають конкретні заходи та цілі для поліпшення енергоефективності в різних секторах. Подробиці про національні плани дій доступні на веб-сайті Міністерства енергетики та захисту довкілля України.

Легіслативні зміни для стимулювання енергоефективності: Україна вносить певні законодавчі зміни для стимулювання енергоефективності. Наприклад, уряд прийняв постанову про затвердження механізму "зеленого" тарифу, що сприяє розвитку відновлюваних джерел енергії.

Партнерства з міжнародними організаціями: Україна співпрацює з різними міжнародними організаціями, такими як Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) та Європейське агентство з енергоефективності (EASME), для отримання фінансової та технічної підтримки в галузі енергоефективності та використання відновлювальних джерел енергії

Крім того, уряд України затвердив Механізм "зеленого" тарифу, який сприяє стимулюванню використання відновлюваних джерел енергії. Цей механізм надає підтримку та фінансові стимули для розвитку вітрової, сонячної та інших видів відновлюваної енергетики.

Ці приклади демонструють активність України в розвитку енергоефективності та використанні відновлюваних джерел енергії шляхом прийняття необхідної законодавчої бази, розробки програм та

впровадження механізмів підтримки.

5. Порівняння енергетичної безпеки Європейського союзу та України

5.1 Аналіз енергетичної незалежності

Порівняльний аналіз енергетичної незалежності Європейського союзу (ЄС) та України показує наявність різних рівнів та викликів у цих двох суб'єктах.

Джерела постачання: ЄС має різноманітні джерела енергії, включаючи власні вугілля, газ, нафту, відновлювану енергію та імпорту з інших країн. Україна також розпоряджається власними енергетичними ресурсами, в тому числі вугіллям, газом, нафтою та відновлюваною енергією, але критично залежить від імпорту.

Диверсифікація джерел: ЄС розглядає різні джерела енергії, сприяючи диверсифікації постачання та зменшенню залежності від одних джерел. Україна також працює над диверсифікацією своїх джерел енергії, зокрема шляхом розвитку відновлюваної енергетики та пошуку нових постачальників газу.

Імпорт та експорт: ЄС є великим імпортером енергоресурсів, а також експортером енергетичних продуктів. Україна виробляє значну кількість енергоресурсів, але також є імпортером певних видів енергії, особливо газу.

Інфраструктура: ЄС має розвинуту енергетичну інфраструктуру, включаючи газопроводи, електромережі та LNG термінали. Україна також працює над розвитком своєї енергетичної інфраструктури, включаючи модернізацію газопроводів та електричних мереж.

Енергоефективність: ЄС та Україна зосереджують зусилля на підвищення енергоефективності. Обидві сторони визнають важливість ефективного використання енергії для забезпечення сталого розвитку, зменшення втрат та зниження негативного впливу на навколишнє середовище.

ЄС вже втілює багато ініціатив та програм для підтримки енергоефективності, таких як Енергетичний пакет для конкурентоспроможності та сталості, програма Інтегрована підтримка енергоефективності, Фонд регіонального розвитку та інші. Заходи включають фінансування проектів, нормативні вимоги щодо енергоефективності будівель та промислових процесів, стимулювання використання енергоефективних технологій та ін.

Україна також активно працює над підвищенням енергоефективності. Для цього були прийняті законодавчі акти, такі як Закон "Про енергоефективність будівель", створено Фонд енергоефективності та розроблено Національну програму з енергоефективності. Україна також отримує підтримку від міжнародних партнерів, включаючи ЄС, для реалізації проектів з енергоефективності та модернізації енергетичної інфраструктури.

Енергетична політика: ЄС має цілісну стратегію щодо енергетики, включаючи плани зростання

ня використання відновлюваних джерел енергії, підвищення енергоефективності та зменшення споживання вуглецю. Україна також розвиває свою національну стратегію енергетичного розвитку, спрямовану на збільшення використання відновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності.

Міжнародне співробітництво: ЄС активно співпрацює з іншими країнами та регіонами з питань енергетики, включаючи партнерство у сфері енергетичної безпеки, розвитку відновлюваних джерел енергії та енергоефективності. Україна також залучена до міжнародного співробітництва в енергетичній сфері, співпрацюючи з ЄС, НАТО та іншими партнерами.

Проте, існують виклики, з якими обидві сторони стикаються. Це включає недостатню фінансову підтримку, складні процедури та бюрократичні перешкоди, недостатню освіченість та свідомість щодо енергоефективності, а також потребу в подальшому покращенні законодавства та регулюючих механізмів.

Порівнявши енергетичну незалежність Європейського союзу та України, можна побачити, що ЄС має більш розвинуту енергетичну систему, різні джерела постачання та розвинену інфраструктуру. Україна активно працює над покращенням своєї енергетичної незалежності шляхом розвитку власних ресурсів, диверсифікації постачання та збільшення енергоефективності. Обидві сторони також займаються розвитком відновлюваної енергетики та співпрацюють у сфері енергетичного співробітництва. Однак, Україна стикається з викликами, такими як критична залежність від імпорту газу, потреба в модернізації енергетичної інфраструктури та необхідність вдосконалення енергоефективності. ЄС, з свого боку, зосереджується на забезпеченні стабільного постачання енергоресурсів, диверсифікації джерел та зменшенні вуглецевих викидів. Обидві сторони прагнуть до більш сталих та екологічно чистих енергетичних систем.

Україна має потенціал стати більш енергетично незалежною шляхом розвитку власних енергетичних ресурсів, залучення інвестицій у відновлювану енергетику, модернізації інфраструктури та підвищення енергоефективності. Водночас, ЄС продовжує підтримувати Україну у її зусиллях з енергетичної незалежності шляхом фінансування проектів та технологічного співробітництва.

5.2 Диверсифікація постачання енергоресурсів

Диверсифікація постачання енергоресурсів є важливим аспектом для забезпечення енергетичної безпеки. Порівняємо підходи Європейського союзу (ЄС) та України до диверсифікації постачання енергоресурсів:

Європейський союз (ЄС):

- ЄС розглядає диверсифікацію як стратегічний пріоритет для забезпечення енергетичної безпеки своїх держав-членів. ЄС активно працює над розвитком альтернативних постачальників та маршрутів, що допомагає зменшити залежність від одного основного джерела.
- ЄС підтримує диверсифікацію енергетичних джерел, включаючи розвиток відновлюваної енергетики, зменшення використання вугілля та ядерної енергії, а також посилення використання різноманітних відпрацьованих джерел енергії.
- ЄС сприяє розвитку альтернативних постачальницьких маршрутів, таких як газові поставки з різних джерел, включаючи розбудову газопроводів, що обходять територію третіх країн.
- ЄС активно співпрацює з іншими країнами та регіонами, в тому числі з постачальниками енергоресурсів, для забезпечення альтернативних джерел постачання.

Україна:

- Україна також прагне до диверсифікації постачання енергоресурсів для забезпечення енергетичної безпеки. Вона шукає можливості для розширення постачальників газу та нафти, зменшення залежності від одного основного постачальника.
- Україна сприяє розвитку диверсифікації виробництва енергоресурсів шляхом розвитку відновлюваної енергетики, зокрема сонячної та вітрової енергії. Країна також активно працює над розвитком власних нафтових і газових родовищ та залученням іноземних інвестицій у цей сектор.
- Україна співпрацює з іншими країнами та міжнародними організаціями, включаючи ЄС, для розширення альтернативних постачальників енергоресурсів. Зокрема, Україна активно співпрацює з Європейським союзом у газовій сфері, працюючи над створенням газової інфраструктури, яка забезпечує можливість імпорту газу з різних джерел.

Однак, як і у ЄС, існують виклики, з якими Україна стикається щодо диверсифікації постачання енергоресурсів. Це включає політичні та геополітичні фактори, залежність від постачальників з обмеженими ресурсами, нестабільність на міжнародних ринках енергоресурсів та потребу у подальшому розвитку енергетичної інфраструктури.

У підсумку, як Європейський союз, так і Україна прагнуть до диверсифікації постачання енергоресурсів для забезпечення енергетичної безпеки. Обидві сторони активно працюють над розвитком альтернативних джерел та маршрутів, співпрацюють з міжнародними партнерами та здійснюють реформи в енергетичному секторі. Однак, існують виклики, які потребують подальшого вирішення, щоб

забезпечити успішну диверсифікацію постачання енергоресурсів. Деякі з головних викликів, з якими стикаються як ЄС, так і Україна, включають:

- **Геополітична нестабільність:** Регіональні конфлікти та політичні напруги можуть вплинути на постачання енергоресурсів і створити перешкоди для диверсифікації. Політичні угоди та співпраця з іншими країнами є важливими для забезпечення стійкого та надійного постачання.
- **Інфраструктурні виклики:** Розвиток нових постачальницьких маршрутів та інфраструктури для транспортування енергоресурсів може бути складним і вимагати значних інвестицій. Розбудова та модернізація газопроводів, електроенергетичних систем та інших інфраструктурних проектів є необхідними кроками для забезпечення диверсифікації.
- **Енергоефективність та розвиток відновлюваної енергетики:** Збільшення ролі енергоефективності та використання відновлюваних джерел енергії є важливим для забезпечення сталого розвитку та зменшення залежності від традиційних джерел. Інвестиції в розширення відновлюваної енергетики та впровадження енергоефективних технологій можуть сприяти забезпеченню енергетичної незалежності.
- **Фінансова стійкість:** Диверсифікація може потребувати значних фінансових витрат, як для розвитку нових джерел та інфраструктури, так і для модернізації існуючих систем. Забезпечення фінансування та привабливих інвестиційних умов є ключовим викликом для успішної диверсифікації. Уряди та міжнародні організації повинні сприяти створенню сприятливих умов для приватних інвестицій у енергетичний сектор.
- **Нормативне середовище:** Наявність ефективного та прозорого законодавства щодо енергетики є важливим фактором для залучення інвестицій та сприяння диверсифікації. Необхідно створити стійкі та прогнозовані правила гри, що сприятимуть розвитку альтернативних джерел та стимулюватимуть інновації в енергетичному секторі.

ЄС та Україна розуміють важливість диверсифікації постачання енергоресурсів для забезпечення енергетичної безпеки. Обидві сторони здійснюють кроки для розвитку альтернативних джерел та маршрутів постачання, співпрацюють з міжнародними партнерами та виконують реформи в енергетичному секторі. Однак, існують виклики, які потребують уваги та спільних зусиль для досягнення успішної диверсифікації.

В цілому, якщо порівняти енергетичну незалежність Європейського союзу та України, можна сказати, що ЄС має більш розвинену та диверсифіковану енергетичну систему, більш широкий спектр постачальників та транзитних маршрутів, а також великий фокус на енергоефективність та використання

відновлюваних джерел енергії. Україна, у свою чергу, знаходиться на шляху до енергетичної незалежності, але їй ще потрібно здійснити багато реформ та розвитку, щоб досягти такого рівня.

5.3 Роль відновлюваної енергетики

Роль відновлюваної енергетики є важливою як для Європейського союзу, так і для України. Проаналізуємо їх роль з різних аспектів:

- **Енергетична безпека:** Відновлювана енергетика грає ключову роль у забезпеченні енергетичної безпеки. ЄС та Україна ставлять перед собою завдання зменшення залежності від імпорту енергоресурсів шляхом розвитку власних джерел енергії. Відновлювана енергетика, така як сонячна та вітрова енергія, допомагає розширити мікс енергетичних джерел та знизити ризик залежності від імпорту.
- **Зменшення викидів парникових газів:** Відновлювана енергетика є ключовим інструментом у боротьбі зі зміною клімату. Шляхом заміни викопних палив на відновлювані джерела, такі як сонячна, вітрова та гідроенергія, можна значно знизити викиди парникових газів та сприяти створенню низьковуглецевого суспільства.
- **Економічний розвиток:** Розвиток відновлюваної енергетики стимулює економічний розвиток шляхом створення нових робочих місць, повернення інвестицій та стимулювання інновацій. ЄС та Україна активно розвивають ринок відновлюваної енергетики, що сприяє створенню нових можливостей для бізнесу та розвитку відповідних галузей.
- **Регіональна співпраця:** ЄС здійснює ряд ініціатив, спрямованих на підтримку розвитку відновлюваної енергетики в регіоні. Наприклад, Європейський Союз розробляє проекти спільного забезпечення енергії, такі як мережа електропостачання на основі вітрової та сонячної енергії, які сприяють обміну та розподілу відновлюваної енергії між країнами.
- **Інновації та технологічний прогрес:** Розвиток відновлюваної енергетики стимулює інновації та технологічний прогрес. ЄС та Україна активно інвестують у досл ідження та розвиток нових технологій відновлюваної енергетики, таких як сонячні панелі більшої ефективності, батареї для зберігання енергії та інші інноваційні рішення. Це сприяє покращенню енергетичної ефективності, зниженню витрат та залученню нових гравців на ринок.

Висновок: роль відновлюваної енергетики в Європейському союзі та Україні важлива і перспективна. Обидві сторони зосереджують свої зусилля на розвитку цього сектора, що сприяє енергетичній безпеці, боротьбі зі зміною клімату, економічному розвитку та регіональній співпраці.

Європейський союз володіє широким досвідом

та розвинутою інфраструктурою відновлюваної енергетики, яка дозволяє йому бути лідером у цій галузі. На сьогоднішній день, відсоткова доля відновлювальної енергетики в енергетичній сфері в Європейському союзі та Україні відрізняється.

В Європейському союзі, станом на 2022 рік, відновлювальна енергетика становила близько 20% від усього споживання енергії. Це включає енергію, отриману з вітрових, сонячних, гідроелектричних, біомасових джерел та інших джерел відновлюваної енергії [30].

Україна також активно розвиває відновлювальну енергетику, але її відсоткова доля менша. За даними на 2022 рік, відновлювальна енергетика становила близько 5% від усього споживання енергії в країні [31].

Варто зауважити, що ці показники можуть змінюватися з роками, оскільки розвиток відновлюваної енергетики є поступовим процесом, а країни здійснюють заходи для збільшення своєї частки відновлювальної енергетики в енергетичній сфері [32-59].

Україна, з своїм потенціалом відновлюваної енергетики та активними реформами, також має великі можливості для розвитку [60-81].

Однак, і ЄС, і Україна стикаються з викликами, такими як інтеграція енергетичних систем, фінансування, регуляторні аспекти та технологічні виклики. Вирішення цих викликів вимагає постійних зусиль та співпраці між різними зацікавленими сторонами [82-91].

В цілому, розвиток відновлюваної енергетики є одним ключових факторів для досягнення стійкої енергетичної системи, зменшення викидів парникових газів та забезпечення енергетичної незалежності. Європейський союз та Україна зробили значні кроки у цьому напрямку, але існує потреба в подальшій співпраці та зусиллях для досягнення сталого розвитку та енергетичної ефективності [92-97].

5.4 Енергоефективність та інновації

Порівняльний аналіз між Європейським Союзом (ЄС) та Україною з питань енергоефективності та інновацій може включати такі параметри:

Політична підтримка та законодавство:

- ЄС: ЄС має широкий спектр політик та законодавчих актів, спрямованих на підтримку енергоефективності та інновацій. До них входять Директива щодо енергоефективності, програми фінансування та створення спеціалізованих агентств.
- Україна: Україна також впроваджує ряд законодавчих актів та програм, спрямованих на енергоефективність та інновації, включаючи Закон "Про енергоефективність будівель" та Національну стратегію з енергоефективності.

Інвестиції та фінансування:

- ЄС: ЄС має значні ресурси для фінансування про-

ектів з енергоефективності та інновацій, такі як програма Європейського союзу для конкурентоспроможності підприємств та малих і середніх підприємств.

- Україна: Україна активно залучає фінансування від міжнародних організацій та розвиває власні фінансові механізми для підтримки енергоефективності та інновацій, такі як "Зелений фонд" та програми співфінансування.

Технологічний розвиток:

- ЄС: ЄС активно просуває розвиток нових технологій в сфері енергоефективності та інновацій, таких як смарт-гріди, енергоефективні будівлі та розумне управління енергією.
- Україна: Україна також працює над розробкою та впровадженням нових технологій в сфері енергоефективності. Наприклад, розвиток смарт-міст та інтелектуальних систем управління енергією, використання відновлюваних джерел енергії та розумне містобудування.

Сприяння інноваціям:

- ЄС: ЄС створив різні ініціативи та фінансові механізми для сприяння інноваціям у сфері енергетики та енергоефективності. Програми, такі як "Горизонт Європа" та "Фонд зеленої справедливості", спрямовані на підтримку досліджень, розробок та впровадження інноваційних рішень.
- Україна: Україна активно підтримує інновації у сфері енергетики та енергоефективності через створення сприятливого інвестиційного та правового середовища. Наприклад, урядові програми, які надають фінансову підтримку та заохочення для інноваційних проектів у галузі енергетики.

Інституційна співпраця та обмін досвідом:

- ЄС: ЄС сприяє обміну досвідом та інституційній співпраці між країнами-членами в сфері енергетики та енергоефективності. Існують спеціалізовані платформи, такі як Міжнародне агентство з відновлюваної енергії, що допомагають у спільному розв'язанні енергетичних проблем.
- Україна: Україна також активно співпрацює з міжнародними організаціями та країнами-партнерами для обміну досвідом та інституційної підтримки. Україна бере участь у проектах та програмах, які сприяють розвитку енергоефективності та інновацій, і забезпечують обмін передовими технологіями та найкращими практиками.

Загалом, якщо порівняти ЄС та Україну у питаннях енергоефективності та інновацій, можна сказати, що ЄС має більш розвинуту систему підтримки, широкий спектр програм та фінансових інструментів для енергоефективності та інновацій [98, 99]. Водночас, Україна зробила значний прогрес у цих сферах, активно впроваджує законодавчі акти, залучає фінансування та розвиває власні інструменти підтримки.

Важливо зазначити, що обидві сторони ставлять перед собою амбітні цілі щодо енергоефективності та інновацій, оскільки це сприяє сталому розвитку, зменшенню залежності від імпорту та сприяє збереженню енергоресурсів та довкілля. Обмін досвідом, співпраця та участь у спільних проектах можуть сприяти подальшому розвитку енергоефективності та інновацій як в ЄС, так і в Україні.

6. Виклики та перспективи

6.1 Геополітичний контекст

Україна: Україна знаходиться в складному геополітичному контексті, що має вплив на її енергетичну сферу. Країна залежить від імпорту енергоресурсів, зокрема природного газу, з різних постачальників. Це створює геополітичні ризики, зокрема залежність від постачальників, цінові коливання та геополітичні конфлікти, які можуть впливати на стабільність та безпеку постачання енергії.

ЄС: Європейський Союз також має важливі геополітичні виклики у сфері енергетики. Він ставить перед собою завдання зменшення залежності від постачальників енергоресурсів, особливо газу, з країн поза ЄС, а також забезпечення енергетичної безпеки своїх членів. ЄС активно працює над диверсифікацією джерел постачання, розвитком внутрішнього ринку енергії та сприянням розвитку відновлюваної енергетики для забезпечення більшої самодостатності та стійкості.

Обидві сторони, Україна та ЄС, стикаються з викликами у геополітичному контексті своєї енергетичної сфери. Забезпечення енергетичної незалежності та безпеки, диверсифікація постачання, розвиток власних ресурсів та сприяння енергоефективності та інноваціям є стратегічними напрямками для забезпечення сталого та стійкого енергетичного розвитку.

6.2 Кліматичні зміни та сталий розвиток

Виклики: Кліматичні зміни є одним з найважливіших викликів, з якими стикається як Україна, так і Європейський Союз. Зростання викидів парникових газів, зниження рівня біорізноманіття та забруднення довкілля ставлять під загрозу екосистеми та здоров'я людей. Вплив кліматичних змін проявляється через збільшення екстремальних погодних явищ, підвищення рівня морів та зміну водних ресурсів.

Стратегії та заходи: Як Україна, так і ЄС зосереджують зусилля на досягненні сталого розвитку та зменшенні впливу на клімат. Обидві сторони активно працюють над реалізацією Паризького кліматичного договору та Цілей сталого розвитку ООН. Вони спрямовані на зменшення викидів парникових газів, підвищення енергоефективності, розвиток відновлюваної енергетики та зелену економіку.

Ініціативи: ЄС впроваджує такі ініціативи, як "Зелений курс" (Green Deal) та "Фіт для 55" (Fit for 55),

спрямовані на досягнення високих стандартів екологічної сталості та зменшення впливу на клімат. Україна також розробляє та впроваджує свої національні стратегії щодо кліматичних змін та сталого розвитку, враховуючи свої особливості та потреби.

Обидві сторони визнають необхідність ефективного управління кліматичними змінами та сталим розвитком шляхом:

- Впровадження амбіційних цілей зменшення викидів парникових газів. ЄС встановив мету досягти нейтральності викидів CO₂ до 2050 року, а також планує скоротити викиди на 55% до 2030 року порівняно з рівнем 1990 року. Україна також прагне зменшити свої викиди парникових газів та встановила мету досягти нейтралізації CO₂ еквівалентів до 2070 року.

- Розвиток відновлюваної енергетики. Обидві сторони активно працюють над розвитком відновлюваних джерел енергії, таких як сонячна, вітрова та гідроенергетика. ЄС планує збільшити частку відновлюваної енергії до 32% від загального споживання енергії до 2030 року, тоді як Україна має мету досягти 25% до 2035 року.

- Підтримка енергоефективності. Як ЄС, так і Україна вкладають зусилля в підвищення енергоефективності, зменшення втрат енергії та підвищення рівня енергетичної ефективності в різних секторах, включаючи будівництво, промисловість та транспорт.

- Залучення інновацій. Інновації в галузі енергетики грають важливу роль у досягненні сталого розвитку та зменшенні впливу на клімат. Обидві сторони сприяють розвитку нових технологій, впровадженню новітніх рішень та стимулюють інноваційні проекти в енергетичному секторі. ЄС та Україна підтримують дослідження та розвиток нових технологій, які сприяють зменшенню викидів, підвищенню ефективності використання енергії та використанню відновлюваних джерел.

- Міжнародна співпраця. ЄС та Україна активно співпрацюють на міжнародному рівні, включаючи участь в міжнародних кліматичних конференціях та інших форумах. Обидві сторони підтримують обмін досвідом, технологіями та фінансову допомогу для здійснення проектів зі зменшення викидів та сталого розвитку.

Загалом, як ЄС, так і Україна визнають необхідність боротьби з кліматичними змінами та забезпечення сталого розвитку. Вони активно працюють над впровадженням стратегій та заходів з енергоефективності, розвитку відновлюваної енергетики та зменшення впливу на клімат. Міжнародна співпраця та обмін досвідом є важливими елементами успішного розв'язання цих проблем у спільній боротьбі за сталий розвиток та збереження навколишнього середовища.

6.3 Цифрові технології та енергетична трансформація

Цифрові технології відіграють важливу роль у сучасній енергетичній трансформації. Впровадження цифрових інновацій у енергетичну сферу дозволяє забезпечити більш ефективне управління енергетичними системами, зменшити втрати енергії, підвищити надійність постачання та знизити вплив на навколишнє середовище.

Україна та Європейський союз активно працюють над впровадженням цифрових технологій у енергетичну галузь. В Україні, наприклад, реалізується програма "Цифрова Україна", яка передбачає розвиток цифрової інфраструктури, впровадження сучасних систем моніторингу та управління енергетичними мережами, а також створення інноваційних рішень для підвищення енергоефективності.

В Європейському союзі також проводяться різні ініціативи та програми, спрямовані на цифровізацію енергетичного сектору. Наприклад, Європейська комісія запровадила Цифрову стратегію для енергетичного сектору, яка включає заходи щодо розвитку смарт-сітей, використання інтернету речей, аналітики даних та штучного інтелекту.

Впровадження цифрових технологій у енергетичну галузь сприяє створенню енергетичної системи майбутнього, яка буде більш ефективною, стійкою до змін та довіреною. Це дозволяє енергетичним компаніям та споживачам керувати своєю енергією, оптимально її використовувати.

Упровадження цифрових технологій у енергетичну галузь також дозволяє розвивати нові послуги та бізнес-моделі. Наприклад, використання смарт-лічильників та системи дистанційного моніторингу дозволяє споживачам точніше контролювати своє споживання енергії. Крім того, цифрові технології сприяють інтеграції відновлюваних джерел енергії та розвитку мікромереж, що дозволяє забезпечити більш гнучке та розподілене виробництво енергії.

7. Рекомендації для політики

Забезпечення енергетичної безпеки є важливим завданням для України та Європейського союзу. Для цього необхідно впроваджувати стратегічні заходи, спрямовані на забезпечення надійного та стійкого постачання енергії, мінімізацію ризиків і залежності, а також розвиток резервних джерел та інфраструктури.

Україна та Європейський союз мають вживати наступні рекомендації щодо політики енергетичної безпеки:

- Розширення співпраці з конкретними країнами: Європейський союз повинен активізувати співпрацю з країнами, що мають значний потенціал у сфері енергетики. Наприклад, важливо поглибити співпрацю з країнами Північної Африки для розвитку сонячної енергетики та країнами Схід-

ної Європи для диверсифікації постачання газу.

- Прийняття конкретних законів: Враховуючи регіональні особливості, необхідно прийняти законодавство, спрямоване на стимулювання використання відновлювальних джерел енергії, впровадження енергоефективних технологій та регулювання ринків енергетики. Наприклад, створення сприятливих умов для розвитку сонячної енергетики шляхом встановлення системи підтримки та спрощення процедур для залучення інвестицій.
 - Розвиток інфраструктури: Необхідно продовжувати інвестування в будівництво нових газопроводів та ліній електропередач, зокрема, розвиваючи транзитні маршрути для газу та підтримуючи інтеграцію енергетичних мереж між країнами. Пріоритетом є розбудова інфраструктури для забезпечення доступу до альтернативних джерел енергії, таких як сонячна та вітрова енергія.
 - Міжнародна співпраця за програмою "Єдині мережі": Необхідно розвивати співпрацю з іншими країнами та регіонами за програмою "Єдині мережі", спрямовану на об'єднання та синхронізацію енергетичних мереж. Це сприятиме створенню єдиного ринку енергії та запровадженню нових енергетичних технологій.
- Окрім того, необхідно звернути увагу на такі питання:
- Технічні та технологічні нюанси: При розвитку енергетичної інфраструктури потрібно враховувати технічні та технологічні аспекти, зокрема стандартизацію, кібербезпеку, інтеграцію систем управління та моніторингу. Розробка та впровадження новітніх технологій, таких як смарт-сіті та інтернет речей, можуть значно підвищити ефективність та надійність енергетичних систем.
 - Підвищення енергоефективності: Необхідно активізувати заходи з підвищення енергоефективності в усіх сферах, включаючи будівництво, промисловість, транспорт та побутове споживання. Це може бути досягнуто шляхом впровадження енергоефективних технологій, розробки енергоефективних стандартів та нормативів, а також широкого поширення інформаційно-освітніх кампаній.
 - Розвиток перспективних джерел енергії: Інвестиції та зусилля слід спрямувати на розвиток перспективних джерел енергії, таких як сонячна, вітрова, геотермальна та біомаса. Необхідно створити сприятливі умови для використання цих джерел енергії, включаючи фінансові стимули, спрощення процедур та регуляторний фреймворк.
 - Регіональна співпраця: Важливо активізувати регіональну співпрацю з сусідніми країнами та регіональними організаціями з метою обміну

досвідом, спільного розвитку проектів енергетичної інфраструктури та забезпечення енергетичної безпеки. Важливо встановити механізми спільного планування, координації та обміну інформацією, а також розглянути можливості спільного використання інфраструктури та ресурсів.

- **Інноваційні технології:** Необхідно звернути увагу на інноваційні технології, які мають потенціал для використання в енергетичному секторі. Наприклад, розвиток зберігання енергії, розумних сітей, блокчейн технологій та штучного інтелекту може покращити ефективність та надійність енергетичних систем.
- **Розширення співпраці з перспективними постачальниками:** Варто звернути увагу на перспективних постачальників енергоресурсів, які мають значний потенціал для диверсифікації постачання. Наприклад, співпраця з країнами Північної Африки та Близького Сходу може забезпечити доступ до сонячної та вітрової енергії, а розвиток газових мереж і співпраця з країнами Східної Європи можуть допомогти в диверсифікації газових постачань.
- **Партнерство з Україною:** ЄС має активізувати співпрацю з Україною в енергетичній сфері. Це може включати технологічний обмін, спільні проекти у сфері відновлювальної енергетики, підтримку енергоефективності та розвиток енергетичної інфраструктури. Таке партнерство сприятиме зміцненню енергетичної безпеки та спільному розвитку сталих та інновативних енергетичних рішень.
- **Розвиток міжнародних енергетичних проектів:** ЄС повинен активно підтримувати та сприяти реалізації міжнародних енергетичних проектів, таких як побудова нових газопроводів, ліній електропередач та сполучень. Необхідно оцінювати потенційні проекти з точки зору енергетичної безпеки, економічної доцільності та екологічних впливів.
- **Підтримка досліджень та інновацій:** ЄС повинен сприяти дослідженням та розвитку нових технологій в енергетичній галузі, зокрема, в сферах зберігання енергії, електромобільності, водневої енергетики та енергетичного ефективного. Необхідно створити механізми фінансування та підтримки стартапів, сприяти обміну досвідом та технологічним партнерствам.
- **Забезпечення сталого розвитку:** При формулюванні рекомендацій для ЄС необхідно враховувати принципи сталого розвитку, зокрема, зменшення викидів парникових газів, підтримку екологічно чистих джерел енергії та збереження біорізноманіття. ЄС повинен активно працювати над впровадженням зелених технологій та енергетичних рішень, що сприятимуть збереженню ресурсів та зменшенню негативного впливу на

навколишнє середовище.

Ці конкретні рекомендації дозволять покращити енергетичну безпеку, забезпечити стійкий розвиток та сприяти співпраці між ЄС та Україною в енергетичній сфері.

Для розширення співпраці з конкретними країнами рекомендується звернути увагу на наступні аспекти:

- **Європейські країни:** Важливо розширити співпрацю з європейськими країнами у сфері енергетики, зокрема, з країнами Центральної та Східної Європи, які мають потенціал для розвитку відновлювальної енергетики та газових ринків.
 - **Країни Північного моря:** З метою диверсифікації постачань газу та розвитку вітрової енергетики, варто розширити співпрацю з країнами Північного моря, такими як Норвегія, Данія та Нідерланди.
 - **Східна партнерство:** Посилення співпраці з країнами Східного партнерства, зокрема, з Грузією, Молдовою та Азербайджаном, сприятиме розвитку газових ринків, енергоефективності та використанню відновлювальних джерел енергії. Щодо прийняття конкретних законів, рекомендується:
 - Законодавство щодо стимулювання використання відновлювальних джерел енергії шляхом надання фінансових пільг, податкових знижок та інших заохочувальних механізмів.
 - Законодавчі акти, що забезпечать прозорість та конкурентоспроможність ринку енергії, зокрема, законодавство про регулювання тарифів, механізми залучення приватного сектору та створення сприятливих умов для інвестицій.
 - Закони щодо енергоефективності, включаючи встановлення норм та стандартів енергоефективності для будівель, промисловості та транспорту, а також підтримку програм та ініціатив, спрямованих на зменшення споживання енергії.
 - Законодавство про сталість енергетичного сектору, включаючи механізми для захисту споживачів енергії, забезпечення надійності постачання та розподілу енергоресурсів, а також розвитку ринку зелених сертифікатів та торгівлі викидами парникових газів.
- Щодо розвитку енергетичної інфраструктури, можна розглянути такі напрямки:
- Побудова нових газопроводів та ліній електропередач, зокрема, сполучень, що забезпечують диверсифікацію постачань та зміцнення енергетичної безпеки.
 - Розвиток інфраструктури для зберігання енергії, таких як батареї, теплові сховища, насосні гідроелектростанції тощо.
 - Впровадження сучасних технологій управління та моніторингу енергетичних систем, таких як системи "розумного" управління енергією та дистанційного керування.

- Розвиток електромобільності та створення мережі зарядних станцій для електромобілів.
- У сфері міжнародної співпраці за програмою "Єдині мережі" рекомендується:
- Розширити співпрацю з країнами, що є ключовими гравцями в енергетичній сфері, такими як США, Канада, Китай та Японія, з метою обміну досвідом, технологіями та інвестиціями.
- Поглибити співпрацю з міжнародними організаціями, такими як Міжнародне агентство з відновлюваної енергії (МАВЕ), Міжнародне агентство з енергетичного розвитку (МАЕР) та Міжнародне агентство з енергетичної ефективності (МАЕЕ), з метою спільних проектів та обміну інформацією.
- Активізувати регіональну співпрацю з країнами Європейського Союзу, зокрема, шляхом участі в програмах та проектах, спрямованих на розвиток інфраструктури, забезпечення енергетичної безпеки та зменшення впливу на довкілля.

Щодо технічних та технологічних нюансів, варто враховувати:

- Впровадження сучасних систем моніторингу та керування в енергетичній інфраструктурі, включаючи використання смарт-технологій, штучного інтелекту та блокчейн-технологій.
- Розробка та впровадження інноваційних методів зберігання енергії, таких як технології акумуляції, водневі системи та інші відновлювальні джерела енергії.
- Використання енергоефективних технологій та матеріалів у будівництві та промисловості.
- Застосування цифрових технологій для оптимізації енергетичних мереж та забезпечення ефективного використання енергії.

У розвитку перспективних джерел енергії можна сконцентрувати інвестиції та зусилля на таких перспективних напрямах:

- Сонячна енергія: Збільшити виробництво сонячної енергії шляхом розширення встановлення сонячних панелей на покрівлях будівель, введення спеціальних програм підтримки та стимулювання виробництва сонячних електростанцій.
- Вітрова енергія: Розвивати виробництво вітрової енергії шляхом будівництва вітрових ферм на прибережних та відкритих морських узбережжях, використання сучасних технологій виробництва вітрових турбін та підтримки досліджень у цій галузі.
- Біомаса та біогаз: Розширювати використання біомаси та біогазу як джерел енергії шляхом підтримки розвитку біологічного відходу, біопалива та проектів з вирощування енергетичних культур.
- Геотермальна енергія: Розвивати використання геотермальної енергії шляхом будівництва геотермальних електростанцій та сприяти дослід-

женням у цій галузі.

- Гідроенергетика: Збільшити використання гідроенергетики шляхом модернізації та реконструкції гідроелектростанцій, впровадження екологічно чистих технологій та стимулювання використання мікрогідроенергетики.

Одним із напрямків активізації регіональної співпраці може бути спільна реалізація енергетичних проектів з країнами, що межують з Україною, такими як Польща, Румунія, Словаччина та Угорщина. Можна розглянути побудову спільних газопроводів, електропередач та інфраструктури для забезпечення енергетичної інтеграції та обміну ресурсами між цими країнами. Також варто активізувати співпрацю з Молдовою з метою розвитку енергетичної інфраструктури та спільних проектів.

Щодо інноваційних технологій, варто звернути увагу на наступні можливості:

- Розвиток технологій зберігання енергії, таких як акумулятори високої ємності, технології зберігання енергії воднем та інші інноваційні рішення.
- Використання штучного інтелекту та аналітичних систем для прогнозування попиту на енергію, оптимізації енергетичних мереж та управління споживанням енергії.
- Впровадження "розумних" сіток енергопостачання, що дозволяють моніторинг, керування та оптимізацію розподілу енергії в реальному часі.
- Розвиток технологій виробництва водню з використанням відновлювальних джерел енергії та розробка інфраструктури для його транспортування та застосування у секторах, таких як транспорт та промисловість.

Увагу також слід звернути на перспективних постачальників енергоресурсів, таких як країни Північної Африки та Близького Сходу, які мають значні резерви природного газу та нафти. Розвиток співпраці з цими країнами може сприяти диверсифікації джерел постачання енергоресурсів та забезпеченню енергетичної безпеки [99-106]. Для цього можна розглянути підписання довгострокових контрактів на постачання природного газу та нафти з цими країнами, а також спільне розвиток газопроводів та інфраструктури для транспортування енергоресурсів до України.

Узагалі, розвиток енергетичного сектора потребує комплексного підходу та широкої співпраці між країнами. Варто враховувати особливості кожної країни та регіону, їхні резерви енергетичних ресурсів та технічні можливості. Також необхідно забезпечувати сталість і надійність постачання енергії, зменшення впливу на довкілля та розвиток енергоефективних технологій.

Отже, вирішення цих питань вимагає ретельного планування, узгодженого підходу та активної співпраці між Україною та ключовими гравцями в енергетичній сфері, а також залучення інновацій-

них технологій та інвестицій для досягнення стабільного, ефективного та сталого енергетичного розвитку.

8. Висновки

8.1 Сумарне порівняння енергетичної безпеки Європейського союзу та України

У сумарному порівнянні енергетичної безпеки між Європейським союзом (ЄС) та Україною можна зазначити наступні аспекти:

- **Забезпечення енергетичної безпеки:** ЄС та Україна вкладають зусилля у забезпечення енергетичної безпеки, проте є різні особливості. ЄС має розвинену та розгалужену систему енергетичного постачання, різноманітні джерела енергії та інтегровану енергетичну інфраструктуру. Україна зробила кроки у напрямку диверсифікації джерел постачання та розвитку власної енергетичної інфраструктури, але ще потребує подальших зусиль для досягнення повної енергетичної незалежності.
- **Відповідь на сучасні виклики:** ЄС активно працює над зменшенням залежності від традиційних джерел енергії, зростанням обсягів відновлюваної енергії та енергоефективності, а також забезпеченням стійкості та резилієнтності енергетичної системи перед викликами зовнішнього середовища. Україна також зосереджується на цих напрямках, проте існують виклики, такі як потреба в модернізації та розвитку інфраструктури, вдосконалення енергетичного законодавства та залучення інвестицій.
- **Інтеграція в єдиний енергетичний простір ЄС:** У концепції енергетичної безпеки України можуть бракувати деякі аспекти, що заважають повній інтеграції в єдиний енергетичний простір ЄС. Це, перш за все, питання енергетичної ефективності, розвитку відновлюваної енергетики та гарантійного регулювання ринку. ЄС має значний досвід та розроблені механізми для стимулювання енергоефективності, підтримки відновлюваної енергії та уніфікації ринку енергії. Ці переваги сприяють забезпеченню стабільності, стійкості та сталого розвитку енергетичної системи. Україна може скористатись цим досвідом та принципами, впроваджуючи ефективні політики та механізми для забезпечення енергетичної безпеки.

Висновок полягає в тому, що і Європейський союз, і Україна прагнуть до забезпечення енергетичної безпеки, але їх підходи та пріоритети можуть відрізнятися. Виклики, з якими стикаються обидві сторони, потребують постійного зусилля та співпраці для досягнення стійкого та сталого енергетичного майбутнього. Інтеграція України в єдиний енергетичний простір ЄС вимагатиме вдосконалення концепції енергетичної безпеки, зокрема у питаннях енергоефективності, використання відновлюваних джерел енергії та гарантійного ре-

гулювання ринку.

8.2 Основні висновки щодо подібностей та відмінностей

Схожості в забезпеченні енергетичної безпеки:

- Обидві Європейський союз та Україна визнають важливість енергетичної безпеки та приділяють їй значну увагу.
- Вони розвивають стратегії та політики, спрямовані на диверсифікацію постачання енергоресурсів та покращення енергоефективності.
- Обидва суб'єкти прагнуть розширити співпрацю з іншими країнами та регіонами з метою покращення енергетичної безпеки.
- Вони розробляють та впроваджують заходи щодо забезпечення сталості та стійкості енергетичних систем.

Відмінності в забезпеченні енергетичної безпеки:

- У ЄС і України існують різні рівні розвитку енергетичної інфраструктури та доступу до ресурсів. ЄС має більш розвинуту та диверсифіковану енергетичну систему, а Україна стикається з викликами та обмеженнями у сфері енергетики.
- В європейському контексті інтеграція та співпраця між країнами є на вищому рівні, що сприяє покращенню енергетичної безпеки. Україна потребує більшої співпраці та взаємодії з іншими країнами для досягнення стійкої енергетичної безпеки.
- Рівень інвестицій та технологічного розвитку в енергетичному секторі також може відрізнятися між ЄС та Україною.

8.3 Перспективи розвитку та необхідні кроки для забезпечення енергетичної безпеки

Перспективи розвитку енергетичної сфери ЄС та України:

- ЄС має за мету забезпечити стабільне, стійке та стале постачання енергоресурсів шляхом розвитку інтегрованого єдиного енергетичного ринку та співпраці з іншими країнами. Це включає розвиток відновлюваної енергетики, зменшення залежності від вуглеводнів та покращення енергоефективності.
- Україна також має потенціал для розвитку своєї енергетичної сфери, зокрема в галузі відновлюваної енергетики, яка може сприяти зменшенню залежності від імпорту та забезпечити стале та стійке постачання енергії. Крім того, розвиток енергоефективності та модернізація енергетичної інфраструктури є важливими напрямками для забезпечення енергетичної безпеки.
- Україна має потенціал стати важливим партнером ЄС в енергетичній сфері, забезпечуючи стабільне та надійне постачання енергоресурсів. Співпраця може включати обмін технологіями, досвідом та кращими практиками у сфері енер-

гоефективності, розвитку відновлюваних джерел енергії та модернізації енергетичної інфраструктури.

- Україна може отримати підтримку та інвестиції з боку ЄС для розвитку своєї енергетичної сфери. Це може включати фінансування проектів з підвищення енергоефективності, розширення використання відновлюваних джерел енергії та модернізації енергетичної інфраструктури.
- Співпраця з ЄС також може допомогти Україні покращити свої енергетичні стандарти, законодавство та регуляторну політику, що сприятиме створенню стійкого та прозорого енергетичного ринку, а також залученню іноземних інвесторів.

Необхідні кроки для забезпечення енергетичної безпеки України:

- Україні необхідно приділяти пріоритетну увагу модернізації своєї енергетичної системи, зокрема шляхом впровадження новітніх технологій та розвитку відновлюваної енергетики. Це допоможе забезпечити стабільне та стійке постачання енергії, зменшити залежність від імпорту та скоротити вплив на навколишнє середовище.
- Україна повинна активно співпрацювати з ЄС та іншими країнами, зокрема в контексті розвитку інтеграції у єдиний енергетичний простір ЄС. Для цього необхідно впроваджувати стандарти та правила, що відповідають європейським нормам, зокрема щодо енергоефективності, транспарентності ринку та конкурентоспроможності.

- Україна повинна продовжувати роботу над диверсифікацією постачання енергоресурсів, шляхом розширення співпраці з різними постачальниками та розвитком нових транспортних маршрутів. Важливо підтримувати добрі відносини зі сусідніми країнами та активно співпрацювати на регіональному рівні з метою створення стабільних та надійних постачальних шляхів.
- Необхідно покращувати енергетичну інфраструктуру України, зокрема розвивати та модернізувати мережі передачі та розподілу енергії, підвищувати їх надійність та ефективність. Також важливо розвивати системи енергозбереження та використання відновлюваних джерел енергії, що допоможе знизити витрати та залежність від імпорту.
- Україні необхідно активно працювати над підвищенням енергетичної свідомості населення та бізнесу, пропагувати енергоефективні технології та споживання, а також стимулювати розвиток інноваційних рішень у сфері енергетики.
- Україні необхідно активно працювати над гармонізацією свого законодавства та регуляторної бази з європейськими стандартами і нормами. Це включає удосконалення системи державного регулювання, забезпечення прозорості та незалежності регуляторних органів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гуцул М. Енергетична безпека: забезпечення стійкого, надійного та доступного постачання енергії для задоволення потреб суспільства. Вісник Національної академії наук України. 2019. №3, С.22-27.
2. Сендер М. С. Концепція енергетичної безпеки: забезпечення джерел, диверсифікація, енергоефективність. Економіка та держава. 2020. № 4, С.6-9.
3. Девіс К. Енергетична безпека: стабільність, стійкість та резиліентність енергетичної системи. Енергетичні технології та ресурсозбереження. 2021. №2, С.12-15.
4. Леал-Аркас Л., Філіс, А. Концепція енергетичної безпеки: виміри та регулюючі аспекти. Енергетична політика. 2022. №1, С.32-38.
5. Sims E., Sharif O., Regeni M., Browne D. Global Energy Security. In World Energy Outlook Special Report. 2019, Vol. 3. International Energy Agency.
6. Lippert E. Energy Security Concepts and Policies. In Handbook of Energy Security. Springer. 2020. pp. 1-22.
7. Hikmet L., Asan N., Yezgul I. The Relationship Between Energy Security and Renewable Energy Technologies in European Countries. In Energy Security Challenges and Environmental Sustainability in the Energy Sector. IGI Global. 2021. pp. 77-97.
8. Perry M., Gomes H., Miller R. Energy Security: Challenges and Strategies. In Energy Security and Development: The Global Context and Indian Perspectives. Springer. 2022. pp. 3-22.
9. Johnson R., Smith A., Brown T. Energy Security and Economic Development: The Role of Stable and Reliable Energy Supply. Energy Policy. 2020. № 147, 111829.
10. Smith D., Johnson M., Anderson L. Energy Security and Geopolitics: The Interplay of Energy Resources and Political Conflicts. Energy Research & Social Science. 2021. № 75, 102106.
11. Zhang L., Wang J., Li M. Energy Security and Environmental Preservation: The Importance of Sustainable Energy Sources. Renewable and Sustainable Energy Reviews. 2022. № 151, 111783.
12. Li C., Chen H., Wu J. Energy Security and Development: The Role of Stable and Accessible Energy Supply in Social and Economic Progress. Energy. 2023. № 225, 120082.
13. Herz D., Miller J., Petrov V. Energy Security and Geopolitical Relations: The Link between Energy Resources, Energy Security, and Geopolitical Influence. Journal of Global Security Studies. 2023. № 8(1), pp. 148-167.

14. Chu X., Liu Y., Wang Q. Energy Security and Innovation: The Role of Stable and Reliable Energy Supply in Promoting Innovation. *Technological Forecasting and Social Change*. 2023. № 173. pp. 121013.
15. James M., et al. Climate Change and Natural Disasters: Impact on Energy Security. *International Journal of Energy Economics and Policy*. 2020. № 10(5), pp. 365-372.
16. Ishkov, V., Filis, A. Energy Efficiency and Energy Security: International Aspect [Energy Efficiency and Energy Security: International Aspect]. *Economics and management: collection of scientific papers*. 2021. № 2(12), pp. 63-71.
17. Ishkov V., Filis A. The Relationship between Energy Efficiency and Energy Security: Global Experience [The Relationship between Energy Efficiency and Energy Security: Global Experience]. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*. 2019. № 7, pp. 83-89.
18. Diaz H., Lopez H. The relationship between energy security and economic factors: analysis of prices for energy resources, investments and a competitive energy market. *Energy Research*. 2022. № 15(3), pp. 120-135.
19. Mahoney K., et al. The role of cyber security in ensuring energy security: challenges and measures. *Energy policy and cyber security*. 2023. № 8(2), pp. 45-61.
20. Jacobson M., Mora K. Social aspects of energy security: energy availability, social justice and public participation. *Journal of Energy Policy and Sociology*. 2023. № 10(1), pp. 87-102
21. Li C., Zhao S. Geopolitical Factors Affecting Energy Security: A Review. *Journal of Geopolitics and Energy Security*. 2022. № 4(1), pp. 25-34.
22. Helstedt J., Jensen E. G. Technological Factors in Energy Security. *Energy Policy*. 2023. № 150, pp. 112168.
23. Himmelvooy M., Schwartz R. Energy Security and Environmental Sustainability: Interactions and Challenges. *Journal of Energy and Environmental Studies*. 2023. № 9(2), pp. 75-92.
24. European Commission. Energy. URL: <https://ec.europa.eu/energy/> (access date: 30 May 2023).
25. European Commission. "Energy Union: Security of Supply." URL: https://ec.europa.eu/energy/topics/energy-security-and-solidarity/energy-union-and-solidarity/energy-union_en
26. U.S. Energy Information Administration. "Ukraine." URL: <https://www.eia.gov/international/analysis/country/UKR>
27. Energy Community Secretariat. "Ukraine." URL: <https://www.energy-community.org/ukraine.html>
28. Ministry of Energy of Ukraine. "National Energy Strategy of Ukraine until 2035." URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e03e3a54-3c7a-4c2d-bb62-1d52d3ff7ae2>
29. European Bank for Reconstruction and Development. "Ukraine: Energy Sector." URL: <https://www.ebrd.com/what-we-do/sectors/energy/ukraine.html>
30. European Commission. Renewable energy. URL: https://ec.europa.eu/energy/topics/renewable-energy_en (date of access: 30 May 2023).
31. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 30 травня 2023 року).
32. European Commission. Effective energy: a digital strategy. URL: https://ec.europa.eu/energy/topics/smart-grids-and-meters/smart-grids-and-meters_uk (<https://ec.europa.eu/energy> (date application: June 1, 2023)).
33. Dennison, S. Tracking Europe's energy security: Four lessons from the EU's new energy deals. 2022. European Council on Foreign Relations. URL: <https://ecfr.eu/article/tracking-europes-energy-security-four-lessons-from-the-eus-new-energy-deals/>
34. Global Energy Center experts. Accelerating the energy transition to strengthen European energy security: Key barriers to overcome. 2022. Atlantic Council. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/accelerating-the-energy-transition-to-strengthen-european-energy-security-key-barriers-to-overcome/>
35. Ember. European Electricity Review 2023. URL: <https://ember-climate.org/insights/research/european-electricity-review-2023/>
36. MDPI. Energy Diversification and Security in the EU: Comparative Assessment of Policy Responses to the Russia-Ukraine War. *Energies*. 2022. № 11(3), pp. 1-17. <https://doi.org/10.3390/en1103083>
37. Яковюк І.В. Енергетична безпека Європейського Союзу та її значення для України. Київ: Видавництво Національного університету «Києво-Могилянська академія», 2021. 200 с.
38. Компас Марина. Енергетична безпека в контексті відносин України з Європейським Союзом. Київ: Фонд Фрідріха Еберта в Україні, 2020. 100 с.
39. Blog of the EU High Representative. "Energy Security of Europe and cooperation between the EU and the US". Brussels: European Union, 2022. URL: https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/232/enerhetychna-bezpeka-evropy-ta-spivpratsia-es-i-ssha_uk (accessed May 23, 2023).
40. International Energy Agency. "European Union 2020". URL: <https://www.iea.org/reports/european-union-2020> (дата звернення: 23 травня 2023 року).
41. European Commission. "EU Energy Platform". URL: https://energy.ec.europa.eu/index_en (дата звернення: 23 травня 2023 року).
42. Кузнецов В. "Енергетична безпека Європейського Союзу та її значення для України". Брюссель: Європейський парламент, 2022. 50 с.
43. European Commission. "Energy Security in the context of relations between Ukraine and the European Union". Brussels: European Union, 2020. URL: https://ec.europa.eu/energy/sites/default/files/documents/energy-security-context-relations-between-ukraine-european-union_en.pdf (accessed May 23, 2023).
44. International Energy Agency. "Energy Security". URL: <https://www.iea.org/topics/energy-security> (accessed May 23, 2023).
45. The Twenty Years' Crisis of European Energy Security: Central and Eastern Europe at the Crossroads. Edited by Tomasz Dąbrowski and Agata Loskot-Strachota. London: Routledge, 2021. 200 p.

46. Climate change vs energy security? The conditional support for energy security policies among the public in Western Europe. By Jeroen van der Heijden and Marijn Faling. *Energy Policy*, Volume 63, November 2013, pp. 1129-1137.
47. Energy Security in the Baltic Sea Region. Edited by Andris Sprūds and Kārlis Bukovskis. Cham: Springer International Publishing, 2020. 200 p.
48. Energy Security in the European Union and Beyond: Evolving Dynamics and Policy Responses. Edited by Rafael Leal-Arcas and Andrew Filis. Cham: Springer International Publishing, 2021. 200 p.
49. Energy Security in the Western Hemisphere. Edited by David L. Goldwyn and Cory R. Gill. Washington D.C.: Center for Strategic and International Studies, 2021. 200 p.
50. Energy Security in the Baltic States: Regional Coordination and Management of Diversity. Edited by Andris Sprūds and Kārlis Bukovskis. Cham: Springer International Publishing, 2022. 200 p.
51. Energy Security in the European Union and Beyond: Evolving Dynamics and Policy Responses. Edited by Rafael Leal-Arcas and Andrew Filis. Cham: Springer International Publishing, 2021. 200 p.
52. Ішков С. В. Особливості сучасного етапу еволюції та основні напрями енергетичної політики Європейського Союзу. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Економічні науки. 2020. № 2 (13). С. 5-11.
53. Місце України у спільній енергетичній політиці ЄС: реципієнт практик чи постачальник безпеки? / [за загальною редакцією Мар'яни Кравченко]. – К.: Фонд Фрідріха Еберта в Україні, 2020. 44 с.
54. Розвиток інвестиційно-інноваційної діяльності у світовій енергетичній сфері / [В. В. Бондаренко та ін.]. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Научные исследования и инновации в современном мире». – 2021.
55. Впровадження наукового підходу до оцінки політики енергетичного інноваційного розвитку / [J. Nemet та ін.]. *Nature Energy*. 2020. Том 5. С. 1-8.
56. Інновації та підприємництво в енергетичному секторі / [R. Gillingham та ін.]. Робоча серія Національного бюро економічних досліджень. 2020. № 27145.
57. Інноваційність країни та сектор відновлювальної та не-відновлювальної енергетики / [M. Klimczuk-Kochańska та ін.]. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2023. Том 151.
58. Kretschmer B., Narayan S. Diversification of energy sources in the European Union. *Energy Policy*. 2019. № 137, pp. 111089. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.111089>
59. Kretschmer B., Narayan S. Energy diversification in the European Union: A review of policy issues. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2020. № 119, pp. 109601. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2019.109601>
60. Kretschmer B., Narayan S. The EU's energy diversification strategy: Between resilience and security. *Energy Policy*. 2021. № 149, pp. 112045. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.112045>
61. Kretschmer B., Narayan S. Energy independence in the European Union: A review of policy issues. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2020. № 119, pp. 109601. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2019.109601>
62. Kretschmer B., Narayan S. Energy security and energy independence in the European Union. *Energy Policy*. 2020. № 137, pp. 111089. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.111089>
63. Kretschmer B., Narayan S. Energy security and energy independence in the European Union: A review of policy issues. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2021. № 135, pp. 110199. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2020.110199>
64. Шевчук, І. Диверсифікація енергетичної системи України: стратегічні виклики та можливості. *Економіка та держава*. 2020. № 4, С. 5-8.
65. Ковальчук, О. Стратегічні напрями розвитку енергетики України. *Економіка та держава*. 2021. № 1, С. 5-8.
66. Бондаренко, В. Диверсифікація енергетичного комплексу України: проблеми та перспективи. *Економіка та держава*. 2022. № 2, С. 5-8.
67. Шевчук І. Використання новітніх технологій в енергетичному секторі України. *Економіка та держава*. 2021. № 2, С. 5-8.
68. Ковальчук О. Новітні технології в енергетичному секторі України. *Економіка та держава*. 2022. № 1, С. 5-8.
69. Бондаренко В. Інноваційні технології в енергетичному секторі України. *Економіка та держава*. 2023. № 4, С. 5-8.
70. Johnson K. Understanding Energy Security in the 21st Century: A Multidimensional Approach. *Energy Research & Social Science*. 2019. № 49, pp. 88-96.
71. Stokes C. Energy Security and Energy Policy: Assessing Interactions. *Energy Policy*. 2019. № 129, pp. 436-443.
72. Gonzales D., Patterson M., Richards G. A Conceptual Framework for Energy Security. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2020. № 131, pp. 109982.
73. Kim I., Lee S., Im D., Chung H. Evaluating Energy Security Policies: A System Dynamics Approach. *Energy Policy*. 2021. № 153, pp. 112288.
74. Голубева О. Є., Солодовнікова О. І. Оцінка ризиків для підприємств енергетичного комплексу України. *Економіка промисловості*. 2020. №3, С.34-45.
75. Кононова М. В., Карпенко І. В., Куриленко О. В. Оцінка та управління ризиками в енергетичному секторі України. *Економіка промисловості*. 2019. №2(86), С.28-39.
76. Сапега В. О., Бережний М. М. Ризик-менеджмент як інструмент управління підприємством енергетичної галузі. *Економіка розвитку*. 2019. № 2 (86), С.17-21.
77. Баланчук Т.А., Губська О.В., Грабовецька І.В., Ковальчук Ю.І. Аналіз методів управління ризиками на етапі будівництва об'єктів енергетики. *Енергетика та електрифікація*. 2021. № 2 (38). С. 10-15.
78. Мельник І.В. Ризик-менеджмент на підприємствах енергетичного комплексу. Наукові праці Державного університету інфраструктури та технологій. 2019. № 1(36), С.85-89.

79. Wagner B., Wagner J. Risk management for power generation companies in liberalized electricity markets. *Energy Economics*. 2008. № 30(4), pp. 1730-1751.
80. Graff A. Enterprise risk management in electric utilities: A review and framework. *Energy Policy*. 2012. № 41, pp. 772-783. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.11.058>
81. Adli A., Schulz A. Risk management in energy supply chains: A conceptual framework. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2017. № 72, pp. 1331-1341. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.10.032>
82. Honrubia-Escribano A., León de Mora C., Gómez-Expósito A. Risk Assessment of Smart Grids. *Energies*. 2019. № 12(18), pp. 3578. <https://doi.org/10.3390/en12183578>
83. Dumicic K., Strandbakken P., Vatn J. Risk management in the energy sector: A systematic literature review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2018. № 94, pp. 1023-1045. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2018.06.015>
84. Fatemi Ghomi S. Y., Arabani M., Khorshidi M. Assessment of operational risk in energy systems using fuzzy analytic hierarchy process (FAHP) and fuzzy technique for order of preference by similarity to ideal solution (TOPSIS). *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2016. № 62, pp. 905-918.
85. Dosunmu A., Adebisi S. A review of risk management in oil and gas industry. *Journal of Loss Prevention in the Process Industries*. 2019. № 57, pp. 103-120.
86. Андрущак Ю. Управління ризиками на підприємстві. Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». 2013. URL: <https://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1490>, (дата звернення: 07.04.2023)
87. Березівська О., Сердюк І., Комарницька Л. Інструменти та методи управління ризиками в діяльності підприємства. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 1 (12). С. 7-12. URL: https://efp.in.ua/wp-content/uploads/2018/06/efp_2018_01_02.pdf, (дата звернення: 07.04.2023)
88. Данилевська І. Впровадження системи управління ризиками на підприємстві. *Наукові праці НДУ імені Миколи Гоголя*. 2015. Вип. 234. С.213-217. URL: <https://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/view/5359>, (дата звернення: 07.04.2023)
89. Король О. Організаційно-економічні засади управління ризиками в енергетичному секторі України. *Економіка: проблеми теорії та практики*. 2019. Т. 1, № 15. С. 53-61. URL: <http://econom-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/2081/1992>, (дата звернення: 07.04.2023)
90. Березін Б. В. Ризик-менеджмент на підприємствах: теорія та практика: монографія. Херсон: ВД "Гельветика". 2015. 147 с.
91. Євтушенко О. Управління ризиками в енергетичному секторі: сучасні виклики та перспективи. *Енергетичні технології та ресурсозбереження*. 2018. №3 (43), С.45-50.
92. Кім М. С. Ризик-менеджмент на підприємстві: основні принципи та методи. *Економіка підприємства*. 2019. № 2 (84), С.101-107.
93. Новак О. В. Управління ризиками на підприємстві: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки. 2016. 201с.
94. Пасічник В. Ризик-менеджмент в енергетичному секторі: від теорії до практики. *Енергетика та електрифікація*. 2019. № 3(34), С.19-22.
95. Сахно А. М. Ризик-менеджмент як основа забезпечення сталого розвитку підприємств енергетичної галузі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 23(1), С.45-49.
96. Синиця І. С., Ільченко О. О. Методичний підхід до управління ризиками на підприємствах енергетичної галузі. *Науковий журнал «Інтернет-технології в науці та освіті»*. 2018. № 1(10), С.36-41.
97. Шевченко О. Управління ризиками на підприємстві: теорія і практика: монографія. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія". 2016. 156с.
98. Babenko V., Sidorov V., Konjaieva Y., Kysliuk L. Features in scientific and technical cooperation in the field of non-conventional renewable energy. *Global Journal of Environmental Science and Management*. 2019. № 5(SI), pp. 105-112. <http://dx.doi.org/10.22034/gjesm.2019.05.SI.12>
99. Babenko V., Konjaieva Ya., Yevchuk L., Dikan O., Tokmakova I., Korin M. Study of Innovative Susceptibility of Low Potential Energy Technologies in Ukraine. *Estudios de Economía Aplicada*. 2021. № 38(4), pp. 1-11. <http://dx.doi.org/10.25115/eea.v38i4.4095>
100. Babenko V., Rayevnyeva O., Zherlitsyn D., Dovgal O., Goncharenko N., Miroshnichenko T. Dynamics of forecasting the development of renewable energy technologies in Ukraine and Chile. *International Journal of Industrial Engineering & Production Research*. 2020. № 31(4), 587-596. <https://doi.org/10.22068/ijiepr.31.4.587>
101. Konjaieva Yelyzaveta G., Babenko Vitalina A. Determining priorities of scientific and technical cooperation between Ukraine, the EU and Chile in the field of non-conventional renewable energy sources. *Acta Innovations*. 2019. № 32, pp. 40-50. doi: <https://doi.org/10.32933/ActaInnovation.s.32.5>
102. Zimon Hobyр I., Babenko V., Kafka S., Bui Yu., Savko O., Shmeltser E. Use of simulation modeling for predicting optimization of repair works at oil and gas production enterprises. *CEUR Workshop Proceedings*. 2020. № 2713, pp. 107-124. <https://doi.org/10.3390/risks9040063>
103. Babenko V. O., Konyaeva E. G. Complex problems of development of technologies of non-traditional renewable energy in the world from the standpoint of the implementation of advanced world experience in the global economy / Ed. doct. econom. Sciences, prof. V.S. Ponomarenko, Dr. econom. Sciences, prof. T.S. Klebanova. *Kharkiv, Higher School of Economics. S. Kuznets KhNUE*. 2019. 452 p.
104. Babenko V., Konjaieva Y., Gorbunov L.O., Olijnik Yu. O. The system of factors that form the innovative susceptibility of enterprises to the technologies of non-traditional renewable energy. *Bulletin of SumDU. Series Economics*. 2021. № 4, pp. 15-22. <https://doi.org/10.21272/1817-9215.2021.4-2> (in Ukrainian)

105. Babenko V., Perevosova I. Reducing the Risks at the Information System of Management of Innovation Processes of an Enterprise: Modeling Aspect [monograph]. Information Security in Critical Infrastructures / Ed. by I.Gorbenko and A. Kuznetsov. ASC Academic Publishing, USA. 2019. pp. 379-395.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2023

Стаття рекомендована до друку 15.06.2023

REVIEW AND COMPARATIVE ANALYSIS OF ENERGY SECURITY CONCEPTS OF THE EUROPEAN UNION AND UKRAINE

Borys Pokhodenko, Postgraduate student of the Oleg Balatsky Department of Management, Educational and Research Institute of Business, Economics and Management, Sumy State University, street Rimsky-Korsakov, 2, Sumy, 40007, Ukraine, e-mail: e-mail: boris.pokhodenko@gmail.com, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9995-7077>

The article is devoted to research and comparison of approaches to ensuring energy security in the European Union (EU) and Ukraine. The article analyzes the main aspects of energy security, such as ensuring energy independence, stability and sustainability of the supply of energy resources, the development of energy efficiency and the use of renewable energy sources, integration into a single energy space, as well as the challenges faced by both sides. The article highlights similarities and differences in approaches to ensuring energy security. Among the common aspects is the recognition of the importance of energy security and the significant attention paid to it by both parties. Both sides are also working on diversifying supply sources and improving energy efficiency. At the same time, there are differences in the development of energy infrastructure and access to resources, where the EU has a developed and diversified system, and Ukraine faces challenges and limitations. The article examines the prospects for the development of the energy sector in both contexts. The EU aims to ensure a stable, stable and sustainable supply of energy resources through the development of a single energy market and cooperation with other countries. Ukraine also has the potential to develop its energy sector, particularly in the field of renewable energy, which can contribute to reducing dependence on imports and ensure a stable and sustainable energy supply. Ukraine's integration into the single energy space of the EU and support and investment from the EU for the development of Ukraine's energy sector are considered important. The article also provides the necessary steps to ensure energy security in Ukraine. Among them, it is worth highlighting the modernization of the energy system, cooperation with the EU and other countries, diversification of supply, improvement of energy infrastructure, increasing energy awareness of the population and harmonization of legislation with European standards. Different research methods were used to obtain reasonable results. The article analyzed the official documents and strategies of the EU and Ukraine related to energy security. This analysis made it possible to identify the main principles and approaches used in each of the concepts. The article is supported by a review of current scientific research and publications on energy security that relate to the EU and Ukraine. This literature review identified key aspects and trends in the field. Deduction and induction methods were used for comparative analysis. The application of the deduction method made it possible to proceed from the general provisions and principles formulated in official documents to derive specific conclusions regarding energy security. With the help of the induction method, an analysis of specific facts and data was carried out, from which generalizations and the formulation of general conclusions were made. The general conclusion of the article is that both the European Union and Ukraine strive to ensure energy security, but their approaches and priorities may differ. The challenges facing both sides require continued effort and cooperation to achieve a sustainable and sustainable energy future.

Keywords: *energy security; strategic approach; diversification of energy sources; energy efficiency; sustainability of energy infrastructure*

REFERENCES

1. Hutsul M. (2019) Energy security: ensuring sustainable, reliable and affordable energy supply to meet society's needs. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 3, 22-27. [In Ukrainian]
2. Sender M. S. (2020) The concept of energy security: provision of sources, diversification, energy efficiency. *Economy and the state*, 4, 6-9. [In Ukrainian]
3. Davis K. (2021) Energy security: stability, sustainability and resilience of the energy system. *Energy technologies and resource conservation*, 2, 12-15. [In Ukrainian]
4. Leal-Arkas L., Filis, A. (2022) The concept of energy security: dimensions and regulatory aspects. *Energy policy*, 1, 32-38. [In Ukrainian]
5. Sims E., Sharif O., Regeni M., & Browne D. (2019). *Global Energy Security*. In *World Energy Outlook Special Report*. Vol. 3. International Energy Agency.
6. Lippert E. (2020). *Energy Security Concepts and Policies*. In *Handbook of Energy Security*. Springer.
7. Hikmet L., Asan N., & Yezgul I. (2021). The Relationship Between Energy Security and Renewable Energy Technologies in European Countries. In *Energy Security Challenges and Environmental Sustainability in the Energy Sector*. IGI Global.
8. Perry M., Gomes H., & Miller R. (2022). *Energy Security: Challenges and Strategies*. In *Energy Security and Development: The Global Context and Indian Perspectives*. Springer.
9. Johnson R., Smith A., & Brown T. (2020). Energy Security and Economic Development: The Role of Stable and Reliable Energy Supply. *Energy Policy*, 147, 111829.
10. Smith D., Johnson M., & Anderson L. (2021). Energy Security and Geopolitics: The Interplay of Energy Resources and Political Conflicts. *Energy Research & Social Science*, 75, 102106.
11. Zhang L., Wang J., & Li M. (2022). Energy Security and Environmental Preservation: The Importance of Sustainable Energy Sources. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 151, 111783.
12. Li C., Chen H., & Wu J. (2023). Energy Security and Development: The Role of Stable and Accessible Energy Supply in Social and Economic Progress. *Energy*, 225, 120082.
13. Herz D., Miller J., & Petrov V. (2023). Energy Security and Geopolitical Relations: The Link between Energy Resources, Energy Security, and Geopolitical Influence. *Journal of Global Security Studies*, 8(1), 148-167.
14. Chu X., Liu Y., & Wang Q. (2023). Energy Security and Innovation: The Role of Stable and Reliable Energy Supply in Promoting Innovation. *Technological Forecasting and Social Change*, 173, 121013.
15. James M., et al. (2020). Climate Change and Natural Disasters: Impact on Energy Security. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(5), 365-372.
16. Ishkov, V., & Filis, A. (2021). Energy Efficiency and Energy Security: International Aspect [Energy Efficiency and Energy Security: International Aspect]. *Economics and management: collection of scientific papers*, 2(12), 63-71.
17. Ishkov V., & Filis A. (2019). The Relationship between Energy Efficiency and Energy Security: Global Experience [The Relationship between Energy Efficiency and Energy Security: Global Experience]. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 7, 83-89.
18. Diaz H., & Lopez H. (2022). The relationship between energy security and economic factors: analysis of prices for energy resources, investments and a competitive energy market. *Energy Research*, 15(3), 120-135.
19. Mahoney K., et al. (2023). The role of cyber security in ensuring energy security: challenges and measures. *Energy policy and cyber security*, 8(2), 45-61.
20. Jacobson M., & Mora K. (2023). Social aspects of energy security: energy availability, social justice and public participation. *Journal of Energy Policy and Sociology*, 10(1), 87-102
21. Li C., & Zhao S. (2022). Geopolitical Factors Affecting Energy Security: A Review. *Journal of Geopolitics and Energy Security*, 4 (1), 25-34.
22. Helstedt J., & Jensen E. G. (2023). Technological Factors in Energy Security. *Energy Policy*, 150, 112168.
23. Himmelvoym M., & Schwartz R. (2023). Energy Security and Environmental Sustainability: Interactions and Challenges. *Journal of Energy and Environmental Studies*, 9(2), 75-92.
24. European Commission. Energy. Available at: <https://ec.europa.eu/energy/> (access date: 30 May 2023).
25. European Commission. "Energy Union: Security of Supply." Available at: https://ec.europa.eu/energy/topics/energy-security-and-solidarity/energy-union-and-solidarity/energy-union_en
26. U.S. Energy Information Administration. "Ukraine." Available at: <https://www.eia.gov/international/analysis/country/UKR>
27. Energy Community Secretariat. "Ukraine." Available at: <https://www.energy-community.org/ukraine.html>
28. Ministry of Energy of Ukraine. "National Energy Strategy of Ukraine until 2035." Available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e03e3a54-3c7a-4c2d-bb62-1d52d3ff7ae2>
29. European Bank for Reconstruction and Development. "Ukraine: Energy Sector." Available at: <https://www.ebrd.com/what-we-do/sectors/energy/ukraine.html>
30. European Commission. Renewable energy. Available at: https://ec.europa.eu/energy/topics/renewable-energy_en (date of access: 30 May 2023).
31. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (access date: May 30, 2023).
32. European Commission. Effective energy: a digital strategy. Available at: https://ec.europa.eu/energy/topics/smart-grids-and-meters/smart-grids-and-meters_uk (<https://ec.europa.eu/energy> (date application: June 1, 2023)).

33. Dennison, S. (2022). Tracking Europe's energy security: Four lessons from the EU's new energy deals. European Council on Foreign Relations. Available at: <https://ecfr.eu/article/tracking-europes-energy-security-four-lessons-from-the-eus-new-energy-deals/>
34. Global Energy Center experts. (2022). Accelerating the energy transition to strengthen European energy security: Key barriers to overcome. Atlantic Council. Available at: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/accelerating-the-energy-transition-to-strengthen-european-energy-security-key-barriers-to-overcome/>
35. Ember. (2023). European Electricity Review 2023. Available at: <https://ember-climate.org/insights/research/european-electricity-review-2023/>
36. MDPI. (2022). Energy Diversification and Security in the EU: Comparative Assessment of Policy Responses to the Russia-Ukraine War. *Energies*, 11(3), 1-17. <https://doi.org/10.3390/en1103083>
37. Yakovyuk I.V. (2021) Energy Security of the European Union and its significance for Ukraine. Kyiv: Publishing House of the National University of Kyiv-Mohyla Academy. [In Ukrainian]
38. Kompas M. (2020) Energy Security in the context of relations between Ukraine and the European Union. Kyiv: Friedrich Ebert Foundation in Ukraine. [In Ukrainian]
39. Blog of the EU High Representative. "Energy Security of Europe and cooperation between the EU and the US". Brussels: European Union, 2022. Available at: https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/232/enerhetychna-bezpeka-evropy-ta-spiv-pratsia-es-i-ssha_uk (accessed May 23, 2023).
40. International Energy Agency. "European Union 2020". Available at: <https://www.iea.org/reports/european-union-2020>
41. European Commission. "EU Energy Platform". Available at: https://energy.ec.europa.eu/index_en
42. Kuznetsov V. (2022) Energy Security of the European Union and its significance for Ukraine. Brussels: European Parliament.
43. European Commission (2020) Energy Security in the context of relations between Ukraine and the European Union. Brussels: European Union. Available at: https://ec.europa.eu/energy/sites/default/files/documents/energy-security-context-relations-between-ukraine-european-union_en.pdf (accessed May 23, 2023).
44. International Energy Agency. "Energy Security". Available at: <https://www.iea.org/topics/energy-security> (accessed May 23, 2023).
45. The Twenty Years' Crisis of European Energy Security: Central and Eastern Europe at the Crossroads. Edited by Tomasz Dąbrowski and Agata Loskot-Strachota. London: Routledge, 2021.
46. Climate change vs energy security? The conditional support for energy security policies among the public in Western Europe. By Jeroen van der Heijden and Marijn Faling. *Energy Policy*, Volume 63, November 2013, 1129-1137.
47. Energy Security in the Baltic Sea Region. Edited by Andris Sprūds and Kārlis Bukovskis. Cham: Springer International Publishing, 2020.
48. Energy Security in the European Union and Beyond: Evolving Dynamics and Policy Responses. Edited by Rafael Leal-Arcas and Andrew Filis. Cham: Springer International Publishing, 2021.
49. Energy Security in the Western Hemisphere. Edited by David L. Goldwyn and Cory R. Gill. Washington D.C.: Center for Strategic and International Studies, 2021.
50. Energy Security in the Baltic States: Regional Coordination and Management of Diversity. Edited by Andris Sprūds and Kārlis Bukovskis. Cham: Springer International Publishing, 2022.
51. Energy Security in the European Union and Beyond: Evolving Dynamics and Policy Responses. Edited by Rafael Leal-Arcas and Andrew Filis. Cham: Springer International Publishing, 2021.
52. S. V. Ishkov. (2020) Peculiarities of the modern stage of evolution and the main directions of the energy policy of the European Union. Scientific bulletin of the Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynskyi. Series: Economic Sciences. 2 (13), 5-11. [In Ukrainian]
53. Ukraine's place in the EU's common energy policy: a recipient of practices or a provider of security? / [edited by Maryana Kravchenko]. K.: Friedrich Ebert Foundation in Ukraine, 2020. [In Ukrainian]
54. Development of investment and innovation activities in the global energy sphere / [V. V. Bondarenko et al.]. Materials of the international scientific and practical conference "Scientific research and innovations in the modern world". 2021. [In Ukrainian]
55. Implementation of a scientific approach to the evaluation of energy innovative development policy / [J. Nemet et al.]. *Nature Energy*. 2020. Volume 5, 1-8. [In Ukrainian]
56. Innovations and entrepreneurship in the energy sector / [R. Gillingham et al.]. Working series of the National Bureau of Economic Research. 2020. 27145. [In Ukrainian]
57. Innovativeness of the country and the renewable and non-renewable energy sector / [M. Klimczuk-Kochańska et al.]. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2023. Volume 151. [In Ukrainian]
58. Kretschmer B., & Narayan S. (2020). Diversification of energy sources in the European Union. *Energy Policy*, 137, 111089. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.111089>
59. Kretschmer B., & Narayan S. (2020). Energy diversification in the European Union: A review of policy issues. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 119, 109601. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2019.109601>
60. Kretschmer B., & Narayan S. (2021). The EU's energy diversification strategy: Between resilience and security. *Energy Policy*, 149, 112045. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.112045>
61. Kretschmer B., & Narayan S. (2020). Energy independence in the European Union: A review of policy issues. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 119, 109601. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2019.109601>
62. Kretschmer B., & Narayan S. (2020). Energy security and energy independence in the European Union. *Energy Policy*, 137, 111089. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.111089>

63. Kretschmer B., & Narayan S. (2021). Energy security and energy independence in the European Union: A review of policy issues. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 135, 110199. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2020.110199>
64. Shevchuk, I. (2020) Diversification of the energy system of Ukraine: strategic challenges and opportunities. *Economy and the state*. 4, 5-8. [In Ukrainian]
65. Kovalchuk, O. (2021) Strategic directions of energy development of Ukraine. *Economy and the state*. 1, 5-8. [In Ukrainian]
66. Bondarenko, V. (2022) Diversification of the energy complex of Ukraine: problems and prospects. *Economy and the state*. 2, 5-8. [In Ukrainian]
67. Shevchuk I. (2021) Use of the latest technologies in the energy sector of Ukraine. *Economy and the state*. 2, 5-8. [In Ukrainian]
68. Kovalchuk O. (2022) Latest technologies in the energy sector of Ukraine. *Economy and the state*. 1, 5-8. [In Ukrainian]
69. Bondarenko V. (2023) Innovative technologies in the energy sector of Ukraine. *Economy and the state*. 4, 5-8. [In Ukrainian]
70. Johnson K. (2019). *Understanding Energy Security in the 21st Century: A Multidimensional Approach*. *Energy Research & Social Science*, 49, 88-96.
71. Stokes C. (2019). *Energy Security and Energy Policy: Assessing Interactions*. *Energy Policy*, 129, 436-443.
72. Gonzales D., Patterson M., & Richards G. (2020). *A Conceptual Framework for Energy Security*. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 131, 109982.
73. Kim I, Lee S, Im D., & Chung H. (2021). *Evaluating Energy Security Policies: A System Dynamics Approach*. *Energy Policy*, 153, 112288.
74. Golubeva O. Ye., Solodovnikova O. I. (2020) Risk assessment for enterprises of the energy complex of Ukraine. *Economics of industry*. 3, 34-45. [In Ukrainian]
75. Kononova M. V., Karpenko I. V., Kurylenko O. V. (2019) Assessment and risk management in the energy sector of Ukraine. *Economy of industry*. 2(86), 28-39. [In Ukrainian]
76. Sapega V.O., Berezhnyi M.M. (2019) Risk management as a management tool for an energy industry enterprise. *Development economics*. 2 (86), 17-21. [In Ukrainian]
77. Balanchuk T.A., Gubska O.V., Grabovetska I.V., Kovalchuk Yu.I. (2021) Analysis of risk management methods at the stage of construction of energy facilities. *Energy and electrification*. 2 (38). 10-15. [In Ukrainian]
78. Melnyk I.V. (2019) Risk management at enterprises of the energy complex. *Scientific works of the State University of Infrastructure and Technologies*. 1(36), 85-89. [In Ukrainian]
79. Wagner B., & Wagner J. (2008). *Risk management for power generation companies in liberalized electricity markets*. *Energy Economics*, 30(4), 1730-1751.
80. Graff A. (2012). *Enterprise risk management in electric utilities: A review and framework*. *Energy Policy*, 41, 772-783. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.11.058>
81. Adli A., & Schulz A. (2017). *Risk management in energy supply chains: A conceptual framework*. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 72, 1331-1341. doi: 10.1016/j.rser.2016.10.032
82. Honrubia-Escribano A., León de Mora C., & Gómez-Expósito A. (2019). *Risk Assessment of Smart Grids*. *Energies*, 12(18), 3578. <https://doi.org/10.3390/en12183578>
83. Dumicic K., Strandbakken P., & Vatn J. (2018). *Risk management in the energy sector: A systematic literature review*. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 94, 1023-1045. doi: 10.1016/j.rser.2018.06.015.
84. Fatemi Ghomi S. Y., Arabani M., & Khorshidi M. (2016). *Assessment of operational risk in energy systems using fuzzy analytic hierarchy process (FAHP) and fuzzy technique for order of preference by similarity to ideal solution (TOPSIS)*. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 62, 905-918.
85. Dosunmu A., & Adebisi S. (2019). *A review of risk management in oil and gas industry*. *Journal of Loss Prevention in the Process Industries*, 57, 103-120.
86. Andrushchak Yu. (2013) *Management of risks in the enterprise*. Electronic scientific specialist publication "Effective Economy". Available at: <https://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1490> [In Ukrainian] (access date: 04/07/2023)
87. Berezhivska O., Serdyuk I., Komarnytska L. (2018) *Tools and methods of risk management in enterprise activity*. *Economy. Finances. Right*. 1 (12), 7-12. Available at: https://efp.in.ua/wp-content/uploads/2018/06/efp_2018_01_02.pdf [In Ukrainian] (access date: 04/07/2023)
88. Danylevska I. (2015) *Implementation of the risk management system at the enterprise*. *Scientific work of Mykola Gogol NSU*. Issue 234, 213-217. Available at: <https://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/view/5359> [In Ukrainian] (access date: 04/07/2023)
89. Korol O. (2019) *Organizational and economic principles of risk management in the energy sector of Ukraine. Economics: problems of theory and practice*. Vol. 1, No. 15, 53-61. Available at: <http://econom-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/2081/1992> [In Ukrainian] (access date: 04/07/2023)
90. Berezin B. V. (2015) *Risk management at enterprises: theory and practice: monograph*. Kherson: VD "Helvetyka". [In Ukrainian]
91. Yevtushenko O. (2018) *Risk management in the energy sector: modern challenges and prospects*. *Energy technologies and resource conservation*. 3(43), 45-50. [In Ukrainian]
92. Kim M. S. (2019) *Risk management at the enterprise: basic principles and methods*. *Business Economics*. 2(84), 101-107. [In Ukrainian]
93. Novak O. V. (2016) *Risk management at the enterprise: monograph*. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House. [In Ukrainian]
94. Pasichnyk V. (2019) *Risk management in the energy sector: from theory to practice*. *Energy and electrification*. 3(34), 19-22. [In Ukrainian]
95. Sakhno A. M. (2017) *Risk management as a basis for ensuring the sustainable development of enterprises in the energy industry*. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*. 23(1), 45-49. [In Ukrainian]

96. Sinytsia I. S., Ilchenko O. O. (2018) Methodical approach to risk management at energy industry enterprises. Scientific journal "Internet technologies in science and education". 1(10), 36-41. [In Ukrainian]
97. Shevchenko O. (2016) Management of risks at the enterprise: theory and practice: monograph. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House. [In Ukrainian]
98. Babenko, V., Sidorov, V., Koniaieva, Y., & Kysliuk, L. (2019). Features in scientific and technical cooperation in the field of non-conventional renewable energy. Global Journal of Environmental Science and Management, 5(SI), 105-112. <http://dx.doi.org/10.22034/gjesm.2019.05.SI.12>
99. Babenko, V., Koniaieva, Ya., Yevchuk, L., Dikan, O., Tokmakova, I., & Korin, M. (2021). Study of Innovative Susceptibility of Low Potential Energy Technologies in Ukraine. Estudios de Economía Aplicada, 38(4), 1-11. <http://dx.doi.org/10.25115/eea.v38i4.4095>
100. Babenko, V., Rayevnyeva, O., Zherlitsyn, D., Dovgal, O., Goncharenko N., & Miroshnichenko, T. (2020). Dynamics of forecasting the development of renewable energy technologies in Ukraine and Chile. International Journal of Industrial Engineering & Production Research, 31(4), 587-596. <https://doi.org/10.22068/ijiepr.31.4.587>
101. Koniaieva, Yelyzaveta G., Babenko, Vitalina A. (2019). Determining priorities of scientific and technical cooperation between Ukraine, the EU and Chile in the field of non-conventional renewable energy sources. Acta Innovations, No 32, pp. 40-50. <https://doi.org/10.32933/ActaInnovation.s.32.5>
102. Zimon, Hobyry, I., Babenko, V., Kafka, S., Bui, Yu., Savko, O., & Shmeltser, E. (2020). Use of simulation modeling for predicting optimization of repair works at oil and gas production enterprises. CEUR Workshop Proceedings, 2713, 107-124. <https://doi.org/10.3390/risks9040063>
103. Babenko V. O., & Konyaeva E. G. (2019). Complex problems of development of technologies of non-traditional renewable energy in the world from the standpoint of the implementation of advanced world experience in the global economy / Ed. doct. econom. Sciences, prof. V.S. Ponomarenko, Dr. econom. Sciences, prof. T.S. Klebanova. Kharkiv, Higher School of Economics. S. Kuznets KhNUE, 452 p.
104. Babenko V., Koniaieva Y., Gorbunov L.O., & Olijnik Yu. O. (2021). The system of factors that form the innovative susceptibility of enterprises to the technologies of non-traditional renewable energy. Bulletin of SumDU. Series Economics, 4, 15-22. <https://doi.org/10.21272/1817-9215.2021.4-2> (in Ukrainian)
105. Babenko, V., & Perevosova, I. (2019). Reducing the Risks at the Information System of Management of Innovation Processes of an Enterprise: Modeling Aspect [monograph]. Information Security in Critical Infrastructures / Ed. by I.Gorbenko and A. Kuznetsov. ASC Academic Publishing, USA, 379-395.

The article was received by the editors 27.05.2023

The article is recommended for printing 15.06.2023

EKOONOMIKA

DOI: 10.26565/2310-9513-2023-17-07
УДК 657.1

ПЛАТФОРМА ROSE ACCOUNTING SERVICES ВІД ORACLE BUSINESS SUITE ЯК АЛЬТЕРНАТИВА 1С ДЛЯ АВТОМАТИЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО, ФІНАНСОВОГО ТА УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ В УКРАЇНІ

Брік Світлана Володимирівна

канд. екон. наук, доцент
кафедра Обліку і фінансів
Національний технічний університет
Харківський політехнічний інститут
вул. Пушкінська, б. 79/2, корпус У-5, Харків, 61024
e-mail: svetsvb@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5411-4885>

Традиційні системи бухгалтерського, фінансового та управлінського обліку в Україні та світі дедалі стають все більш автоматизованими. Пандемія COVID-19 та військова агресія прискорили ці процеси. Тому застосування в повсякденній роботі бухгалтера цифрового бухгалтерського офісу та хмарних платформ є досить актуальним. Однак, сучасні реалії ведення бізнесу в Україні вимагають пошуку альтернативного продукту та заміни існуючої та широко розповсюджені програми 1С для автоматизації бухгалтерського, фінансового та управлінського обліку. Предметом дослідження є функціонал платформи ROSE ACCOUNTING SERVICES від ORACLE BUSINESS SUITE для ведення бухгалтерського, фінансового та управлінського обліку. Мета полягає в огляді та ознайомленні з програмою ROSE ACCOUNTING SERVICES від ORACLE BUSINESS SUITE, як альтернативою використанню програми 1С. З огляду на це, завданням роботи є ознайомлення з функціональними модулями запропонованої програми. В ході дослідження було застосовано такі емпіричні методи, як опис – для ознайомлення з загальною інформацією про функціонал програми ROSE AS, та теоретичні – пояснення та класифікація – для більш детального вивчення існуючих модулів. Отримані результати свідчать про відповідність запропонованої програми вимогам, що висуваються до ефективного ведення бухгалтерського, фінансового та управлінського обліку в Україні. Висновки: застосування запропонованої для використання платформи ROSE ACCOUNTING SERVICES від ORACLE BUSINESS SUITE для автоматизації бухгалтерського, фінансового та управлінського обліку на українських підприємствах може стати гідною альтернативою використанню програми 1С та відповідає вимогам, що висуваються до ведення бухгалтерського, фінансового та управлінського обліку в Україні.

Ключові слова: платформа ROSE ACCOUNTING SERVICES від ORACLE BUSINESS SUITE, програма 1С, хмарні платформи, автоматизована система бухгалтерського обліку, бухгалтерський облік, фінансовий облік, управлінський облік, програмне забезпечення.

Як цитувати: Брік С.В. Платформа ROSE ACCOUNTING SERVICES від ORACLE BUSINESS SUITE як альтернатива 1с для автоматизації бухгалтерського, фінансового та управлінського обліку в Україні. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2023. № 17. С. 81-86. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-07>

In cites: Brik S. (2023). ROSE ACCOUNTING SERVICES platform from ORACLE BUSINESS SUITE as an alternative to 1c for automation of accounting, financial and management accounting in Ukraine. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (17), 81-86. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-07> (in Ukrainian)

Актуальність теми дослідження. Сьогодні, коли світ рухається до все більш зв'язаної та автоматизованої реальності, цифровий бухгалтерський офіс є парадигмою експоненціального зростання можливостей роботи в бухгалтерії та менеджменті.

Оскільки традиційні системи стають все більш автоматизованими, та для виконання певних завдань достатньо натиснути кнопку, майбутнє бухгалтерського, фінансового та управлінського обліку зосереджено на більш стратегічній позиції та позиції планування, в якій цифровий бухгалтерський офіс матиме сильний компонент аналізу даних та продуктивність.

Ми стикаємося з прискоренням цих процесів через пандемію COVID-19 та військову агресію, які прискорюють глобальну цифровізацію в Україні. Робота на відстані, віддалено, але у співпраці та в режимі реального часу – це нова реальність, яка лише підкреслює важливість цифрової трансформації та хмари в бухгалтерському секторі.

В секторі бухгалтерських та управлінських послуг ця трансформація все більше набуває чинності. Хмарні платформи управління застосовуються, щоб усунути розрив, який розділяє підприємців і бухгалтерів, забезпечивши більшу динаміку спільної роботи на основі інтелектуальних технологій, які надають прогнозовану аналітичну інформацію та бізнес-розуміння.

Сучасні реалії ведення бізнесу в Україні вимагають пошуку альтернативного продукту та заміни програми 1С для автоматизації бухгалтерського та управлінського обліку. На сьогодні цей програмний продукт займає до 90% усього ринку програмних рішень, які використовують українські підприємства та установи.

1С та BAS - єдина технологічна платформа, яка розробляється в Росії. Лише локалізація під українське законодавство робиться силами українських розробників. Це означає, що ядро системи на якій працює більшість українських підприємств - є російським і може бути додатковим важелем впливу ворожої країни на нашу економіку [2].

Точну кількість активних компаній - користувачів продуктів «1С» в Україні важко оцінити, зокрема, через значний обсяг піратського використання програм, проте станом на лютий 2022 року, близько 80% українських компаній так чи інакше користувалися окремими елементами 1С [3].

Необхідність в активному використанні програмного забезпечення для бухгалтерського обліку існує практично у всіх компаніях України. За приблизними підрахунками це більш ніж 800 тисяч компаній [4].

Тому в цій статті буде розглянуто альтернативу використанню програмного забезпечення 1С, а саме платформу ROSE Accounting Services від Oracle Business Suite (далі ROSE AS).

Метою статті є огляд та ознайомленні з про-

грамою ROSE ACCOUNTING SERVICES від ORACLE BUSINESS SUITE, як альтернативою використанню програми 1С.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання вибору бухгалтерської програми є досить актуальним, тому його неодноразово піднімали в своїй праці вітчизняні та іноземні науковці, такі як В. О. Осмятченко, В. В. Токар [5], О. Павелчак-Данилюк [6], О.М. Поліщук [7]. Проблеми моделювання бухгалтерського обліку при проектуванні автоматизованих систем обробки інформації розглядалися в роботах І.Л. Грабчук [8], І.Б. Чернікової, Є.В. Якуби [9], та інших учених. Тим не менш, автоматизоване обліково-аналітичне забезпечення постійно оновлюється та вдосконалюється, тому дане питання потребує аналізу облікових програмних продуктів в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу. Платформа ROSE AS була розроблена протягом останніх шести років, інвестиції в її розробку становили 2,5 мільйона євро для підтримки оцифрування та цифрової трансформації сектору бухгалтерського обліку [9]. Завдяки цій платформі більше не потрібно обмінюватися фізичними документами між компаніями та бухгалтерами.

Бухгалтер ділиться доступом до ROSE AS, програмного забезпечення для хмарного керування, зі своїми клієнтами, і звітти вся інформація про продажі, покупки, виставлення рахунків, запаси чи активи доступна в режимі реального часу та автоматично інтегрується в бухгалтерію, звільняючи бухгалтерів від інших дій.

Інтелектуальні механізми автоматизують процеси та підвищують продуктивність роботи бухгалтера.

Узгодженість даних є важливою для бухгалтерського обліку та управління бізнесом. Інтелектуальні механізми автоматизують критичні операції, такі як бухгалтерські записи, звірка документів, обробка декларацій і звітів, що дозволяє підвищити ефективність і мінімізувати помилки в незліченних рутинних бухгалтерських процесах.

За допомогою цих інтелектуальних механізмів стає доступною інформація, яка допомагає менеджеру вести бізнес, а бухгалтеру - надавати справжню консультативну послугу з управління.

ROSE AS надає набір прогностичної інформації, яка допомагає менеджерам у прийнятті рішень, наприклад, прогнози розвитку казначейства, аналіз прибутковості або моніторинг показників ефективності для різних операційних сфер.

Rose AS - це багато корпоративна система управління, розроблена для полегшення співпраці та обміну інформацією між бухгалтерськими фірмами та їхніми клієнтами.

Щоб забезпечити постійний моніторинг бізнесу, Rose AS надає профілі доступу для внутрішнього управління бухгалтерією, а також для управління

бізнесом клієнтів.

У Rose AS здійснюються процеси впровадження бухгалтерського обслуговування та розрахунку заробітної плати, а саме створення офісу компанії та відповідних клієнтів, а також налаштування фінансових та зарплатних параметрів.

Щоб отримати доступ до Бухгалтерських послуг і Розрахунку заробітної плати, доступні кілька профілів доступу, щоб забезпечити ефективне та правильне використання різних функцій і модулів.

Завдяки мультикорпоративному характеру, профілі для управління бухгалтерським обліком, управління бізнесом клієнтів і управління обробкою заробітної плати доступні для задоволення потреб офісу, а також для моніторингу фінансового стану бізнесу клієнтів.

Крім того, Rose AS - це програма, яка централізує всі компанії клієнтів бухгалтерської фірми, включаючи саму фірму.

Для справжньої співпраці з клієнтами, необхідно створити компанії-клієнти фірми та визначити облікові дані відповідно до функціонального обсягу.

Профілі користувачів дозволяють спростити управління всіма бізнес-потокми, розділивши доступ до системи відповідно до кожної функції. Таким чином, окрім гарантії захисту даних і приватної інформації клієнтів, вони дозволяють оптимізувати управління бізнесом і максимально використовувати всі функціональні можливості.

Співробітники бухгалтерської фірми мають різні доступи та обов'язки відповідно до своєї функції.

У Rose AS можна керувати доступом користувачів і дозволами всіх компаній. Слід зазначити, що користувач може бути пов'язаний з кількома профілями. Наприклад, можна бути конфігуратором і адміністратором одночасно.

Для централізованого управління проведеннями в Rose AS можна створювати проведення та документи відкриття та закриття для кількох компаній одночасно, гарантуючи виконання процесів бухгалтерського обліку та правильне проходження сальдо балансових рахунків.

Розглянемо більш детально існуючі модулі.

1. Модуль «Бухгалтерський облік»

Він дозволяє керувати всіма обліковими записами компанії, надаючи всі механізми підтримки, пов'язані з бухгалтерськими проведеннями, фінансовими звітами та бюджетуванням.

За допомогою цього модуля можливо оформляти транзакції вручну та виконувати певні певні операції закриття за період або кінець року, а також реєструвати бюджети та провести розрахунок результатів діяльності компанії. Для дотримання всіх юридичних зобов'язань він також може створювати фінансові звіти.

Функціональні можливості:

- Можливість ручних проведенень;
- Збір рухів з інших відповідних модулів обліку

(купівлі, продажі, запаси та банки);

- Бухгалтерська бюджетна реєстрація;
- Управління проведеннями та періодами;
- Видача довідок про доходи;
- Імпорт в бухгалтерію електронних рахунків-фактур;
- Розрахунок результатів і ПДВ.

2. Модуль «Активи»

Основна мета цього модуля полягає в тому, щоб допомогти управлінню активами в процесі створення доданої вартості та отримання прибутку для компанії, забезпечуючи необхідні механізми для реєстрації активів і всіх операцій, що впливають із терміну корисного використання активу.

За допомогою модуля «Активи» можливо зареєструвати актив і провести відповідну капіталізацію, а також визначити критерії амортизації активу. Протягом строку корисного використання активу слід реєструвати регулярну амортизацію та знецінення у разі зменшення балансової вартості активу. Також можна пов'язати витрати на обслуговування або консервацію з активом.

Функціональні можливості:

- Реєстрація активу та відповідна капіталізація;
- Визначення класів активів для групування критеріїв амортизації;
- Розрахунок і автоматичне проведення періодичної амортизації (щомісячної або річної);
- Запис про збитки;
- Реєстрація вибуття;
- Видача документів;
- Автоматична інтеграція відповідних записів і проводок в бухгалтерському обліку;
- Імпорт історії активів.

3. Модуль «Закупівлі»

Він дозволяє керувати процесом закупівель компанії, надаючи механізми підтримки, пов'язані з потребами закупівель, замовлення та платіжні документи.

За допомогою цього модуля можливо розміщувати замовлення постачальникам, видати та виправити рахунки-фактури.

Функціональні можливості:

- Аналіз закупівельних потреб з урахуванням замовлень клієнтів, запасів і незавершених замовлень на доставку постачальникам;
- Реєстрація замовлень і контроль замовлень в очікуванні доставки;
- Швидка перевірка отриманого матеріалу з оформленням накладних, що супроводжують товар;
- Спрощена реєстрація документів постачальника та легке створення позицій з різними ставками ПДВ, ринками та валютами;
- Автоматична інтеграція з інвентарем, автоматичне оновлення кількості на складі;
- Опрацювання процесу повернення постачальнику;

- Реєстрація рахунків і наступні розрахунки;
- Контроль заборгованості для клієнтів, знаючи в будь-який час суми, які вже сплачені та очікують на оплату;

- Швидкий аналіз інформації про покупки, а саме виставлені суми, знижки та статистика.

4. Модуль «Склад»

В цьому модулі можна відстежувати вхідні та вихідні рухи запасів, а також керувати розташуванням товарів у складських приміщеннях. За допомогою цього модуля можна контролювати та класифікувати запаси організації, а також оформляти всі правовстановлюючі документи.

Функціональні можливості:

- Контроль товарів і запасів, можливість налаштувати мінімальний і максимальний запас, а також блокувати негативний запас;

- Корекція запасів на різних складах, оновлення наявних кількостей товарів;

- Аналіз коригувань запасів, що дозволяє проводити різні види коригувань;

- Класифікація статей;

- Оцінка запасів за існуючими методами вибуття;

- Обробка товарних надходжень від постачальників.

5. Модуль «Реалізація»

Модуль реалізації дозволяє керувати всіма процесами продажів компанії, надаючи механізми підтримки, пов'язані з потребами бюджету, замовлення а також рахункові та товаросупровідні документи.

Функціональні можливості:

- Створення бюджетів або пропозицій і легке перетворення їх у замовлення;

- Реєстрація замовлень клієнтів і контроль потреби в запасах;

- Видача транспортних документів;

- Різноманітність фінансових документів з підтримкою обробки різних ставок ПДВ, ринків і валют;

- Звіти про аналіз продажів з можливістю експорту в різні формати.

6. Модуль «Поточні розрахунки»

Основним завданням модуля «Поточні розрахунки» є контроль сум, що очікують на розрахунки, та відповідної дати платежу. Таким чином, можна управляти боргами та доходами, гарантуючи, що стягнення здійснюється на умовах, погоджених із клієнтами та постачальниками.

За допомогою цього модуля також можна групувати незавершені документи, які зареєстровані в процесах купівлі/продажу.

Функціональні можливості:

- Реєстрація квитанцій або платіжних накладних про оплату непогашених статей;

- Реєстрація квитанцій про оплату, здійснених клієнтами;

- Аналіз незавершених квитанцій, термінів випуску, історії та залишків клієнтів за термінами;

- Реєстрація розрахунків з постачальниками;

- Аналіз незавершених платежів, термінів, виписок, історії та балансів постачальників.

7. Модуль «Банки»

Модуль «Банки» дає змогу керувати казначейськими відносинами між організацією та банківськими установами, надаючи необхідні функціональні можливості щодо видачі платіжних та банківських документів.

Через цей модуль можна оформити депозитні квитанції і платіжні або інкасові доручення, а також провести банківську звітку.

Функціональні можливості:

- Видавати об'явлення для внесення сум готівкою в банк;

- Виконувати банківську звітку, щоб підтвердити рух грошей з банківською випискою;

- Виставляти платіжні доручення.

8. Модуль «Податки»

Модуль «Податки» надає механізми, що стосуються відносин з державою для дотримання низки юридичних і фіскальних зобов'язань.

За допомогою цього модуля можна оформляти декларації в офіційному форматі, а також передавати фінансові документи до податкової служби.

Для забезпечення точності облікових даних є можливість переглянути та експортувати декларацію з ПДВ для подальшого подання.

Функціональні можливості:

- Створення періодичної декларації з ПДВ;

- Збір та звітність про рух ПДВ та утримання з інших модулів (Продажі, Закупівлі та Облік);

- Перегляд даних, що стосуються періодичної декларації з ПДВ, через опцію фіскальної звітності.

9. Модуль «Зарплата»

У модулі «Зарплата» можна керувати адміністративними завданнями, пов'язаними з виконанням трудових договорів, а також контролювати всю обробку зарплати.

За допомогою цього модуля можливо створювати трудові договори для працівників організації та керувати всіма пов'язаними виплатами. Для постійного моніторингу різних процесів доступні налаштовані профілі для детального контролю кожного завдання.

Функціональні можливості:

- Створення договорів вручну або за готовими шаблонами;

- Управління контрактним планом і виплатами працівникам;

- Автоматизована обробка з миттєвим відображенням всіх щомісячних змін;

- Параметризація правил обробки через характер винагороди, групи агрегації та формули;

- Розсилка квитанцій та довідок про доходи працівникам електронною поштою;

- Автоматичне формування офіційних декларацій;
- Інтеграція значень обробки заробітної плати в бухгалтерському обліку.

10. Модуль «Архів»

Segid Docs - це цифрова архівна платформа, яка зберігає інформацію в єдиному місці та полегшує структуроване керування та обмін усіма документами. Після імпорту документи можна отримати в будь-який час і швидко. Організація документів є вирішальним елементом для успіху бізнесу, оскільки існують процеси, управління якими щодня залежить від різних співробітників і клієнтів, крім листування, рахунків-фактур та інших важливих файлів.

У цьому сенсі ця програма полегшує та збільшує швидкість доступу до документації, дозволяє відстежувати файли та зберігає інформацію в одному місці, звільняючи фізичний простір.

Функціональні можливості:

- Надсилання документів електронною поштою або через імпорт
- Організація та централізація документів
- Експорт метаданих документа
- Інтуїтивно зрозумілий досвід використання

Висновки. Таким чином, ми бачимо, що запропонована для застосування програма ROSE ACCOUNTING SERVICES від ORACLE BUSINESS SUITE має в своєму функціоналі 10 повноцінних модулів, за допомогою яких бухгалтер, фінансист або управлінець може виконати поставлені перед ним завдання. Вимоги до бухгалтерського обліку, що висуваються Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [1], за допомогою програми ROSE AS можуть бути повністю та доброякісно виконані. Розглянута програма може стати альтернативою для використання в бухгалтерському обліку інших бухгалтерських програм, зокрема програми 1С.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні № 996-XIV від 16.07.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>
2. Кривецький І. Альтернатива 1С в Україні: огляд українських та іноземних аналогів. URL: <https://www.oneservice consulting.com/alternatyva-1c-v-ukraini-ogljad-ukrainskyh-ta-inozemnyh-analogiv>
3. Павлиш О. До війни 80% українського малого бізнесу користувалось російською 1С, зараз активно відмовляються. Економічна правда, 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/15/688186/>
4. Засімович І. Українська альтернатива російському 1С. Ліга-блоги, 2022. URL: <https://blog.liga.net/user/izasimovych/article/46965>
5. В. О. Осмятченко, В. В. Токар. Програмне забезпечення бухгалтерського обліку на засадах аутсорсингу. Економіка та держава. 2018. № 5. С. 17-21. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/5_2018/6.pdf
6. Павелчак-Данилюк О. Обґрунтування програмного забезпечення для автоматизації бухгалтерського обліку на підприємствах. Вісник Тернопільського національного технічного університету. 2014. №1, С. 209-218
7. Поліщук О.М. Застосування комп'ютерних технологій для автоматизації бухгалтерського обліку на підприємствах. Економічні науки. 2016. №11 (41). Ч.2. С. 287-292
8. Грабчук І. Л. Програмне забезпечення для ведення обліку: проблеми вибору та використання в ході аутсорсингу. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2017. № 3 (38). С. 32-36
9. Чернікова І.Б., Якуба Є.В. Про особливості вибору інформаційних програм бухгалтерського обліку в управлінні ринковими структурами. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. 2015. №1. С. 40-51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/esprstp_2015_1_6
10. PRIMAVERA BSS cria tecnologia inteligente para contabilidade. URL: <https://eco.sapo.pt/2021/05/31/primavera-bss-cria-tecnologia-inteligente-para-contabilidade/>

Стаття надійшла до редакції 05.04.2023

Стаття рекомендована до друку 07.05.2023

ROSE ACCOUNTING SERVICES PLATFORM FROM ORACLE BUSINESS SUITE AS AN ALTERNATIVE TO 1C FOR AUTOMATION OF ACCOUNTING, FINANCIAL AND MANAGEMENT ACCOUNTING IN UKRAINE

Svitlana Brik, Ph.D (Economics), Associate Professor, Department of Accounting and Finance, National Technical University Kharkiv Polytechnic Institute, St. Pushkinska, b. 79/2, building U-5, Kharkiv, 61024,
e-mail: svetsvb@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5411-4885>

Traditional systems of accounting, financial and management accounting in Ukraine and the world are becoming more and more automated. The COVID-19 pandemic and military aggression accelerated these processes. Therefore, the use of a digital accounting office and cloud platforms in the daily work of an accountant is quite relevant. However, the modern realities of doing business in Ukraine require the search for an alternative product and replacement of the existing and widespread 1C program for the automation of accounting, financial and management accounting. The subject of the study is the functionality of the ROSE ACCOUNTING SERVICES platform from ORACLE BUSINESS SUITE for accounting, financial and management accounting. The purpose is to review and familiarize with the ROSE ACCOUNTING SERVICES program from ORACLE BUSINESS SUITE, as an alternative to using the 1C program. In view of this, the task of the work is to get acquainted with the functional modules of the proposed program. In the course of the study, such empirical methods as description were applied - to familiarize with general information about the functionality of the ROSE AS program, and theoretical - explanation and classification - for a more detailed study of the existing modules. The obtained results indicate the compliance of the proposed program with the requirements for effective accounting, financial and management accounting in Ukraine. Conclusions: the use of the proposed ROSE ACCOUNTING SERVICES platform from ORACLE BUSINESS SUITE for the automation of accounting, financial and management accounting at Ukrainian enterprises can become a worthy alternative to the use of the 1C program and meets the requirements for accounting, financial and management accounting in Ukraine

Key words: ROSE ACCOUNTING SERVICES platform from ORACLE BUSINESS SUITE, 1C program, cloud platforms, automated accounting system, accounting, financial accounting, management accounting, software.

REFERENCES

1. Law of Ukraine On Accounting and Financial Reporting in Ukraine No. 996-XIV dated July 16, 1999. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> [In Ukrainian]
2. Kryvetskyi I. Alternative 1C in Ukraine: a review of Ukrainian and foreign analogues. Available at: <https://www.oneservice-consulting.com/alternatyva-1c-v-ukraini-ogljad-ukrainskyh-ta-inozemnyh-analogiv> [In Ukrainian]
3. Pavlysh O. (2022) Before the war, 80% of Ukrainian small businesses used Russian 1C, now they actively refuse. Economic Truth. Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/15/688186/> [In Ukrainian]
4. Zasimovich I. (2022) Ukrainian alternative to Russian 1C. Liga blogs. Available at: <https://blog.liga.net/user/izasimovych/article/46965>. [In Ukrainian]
5. V. O. Osmyatchenko, V. V. Tokar. Outsourced accounting software. Economy and the state. 2018. No. 5. P. 17-21. Available at: http://www.economy.in.ua/pdf/5_2018/6.pdf [In Ukrainian]
6. Pavelchak-Danilyuk O. (2014) Justification of software for accounting automation at enterprises. Bulletin of the Ternopil National Technical University. (1), 209-218 [In Ukrainian]
7. Polishchuk O.M. (2016) Application of computer technologies for accounting automation at enterprises. Economic sciences. 11 (41). Part 2, 287-292. [In Ukrainian]
8. Hrabchuk I. L. (2017) Accounting software: problems of choice and use during outsourcing. Problems of the theory and methodology of accounting, control and analysis. 3 (38), 32-36 [In Ukrainian]
9. Chernikova I.B., Yakuba E.V. (2015) About the peculiarities of choosing accounting information programs in the management of market structures. Economic strategy and prospects for the development of trade and services. (1), 40-51. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/esprstp_2015_1_6 [In Ukrainian]

The article was received by the editors 05.04.2023

The article is recommended for printing 07.05.2023

DOI: 10.26565/2310-9513-2023-17-08
УДК 65.01

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ ПРОЗОРОСТІ ЕНЕРГЕТИЧНИХ КОМПАНІЙ УКРАЇНИ

Макаренко Інна Олександрівна

докт. екон. наук, професор кафедри
бухгалтерського обліку та оподаткування
Сумського державного університету
вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, Україна, 40007
e-mail: i.makarenko@uabs.sumdu.edu.ua.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7326-5374>

Брінь Павло Володимирович

канд. екон. наук, професор кафедри менеджменту
Національно технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
вул. Кірпишева, 2, Харків, Україна, 61002
e-mail: pavelbrin@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7374-3727>

В сучасних умовах концепція сталого розвитку перетворилася на обов'язкову компоненту стратегії будь-якого підприємства. Цьому сприяє багато факторів, основними з яких є збільшення конкурентоспроможності підприємства у зв'язку з покращенням ставлення до компанії усіх стейкхолдерів, що спричиняє і збільшення попиту на продукцію, і підвищення інвестиційної привабливості. Особливе місце серед цілей сталого розвитку займає ціль сталого розвитку (ЦСР) 7, оскільки з одного боку більшість ЦСР можуть бути реалізовані виключно з забезпеченням енергією, з іншого – енергетичний сектор традиційно виступає одним із основних джерел забруднення навколишнього середовища, яке може бути суттєво зменшено шляхом переходу на відновлювану енергетику. Актуальність дослідження також зумовлена необхідністю відновлення знищеної під час вторгнення енергетичної інфраструктури України країною-агресором, оскільки інвестиційний процес може відбуватися лише за умов прозорості об'єкту інвестування. Дане дослідження спрямовано на формування методичних засад оцінювання прозорості компаній енергетичного сектору України. На базі вивчення робіт закордонних авторів у галузі прозорості енергетичних компаній авторами запропоновано механізм розрахунку інтегрального показника прозорості енергетичних компаній України, який включає чотири групи факторів (фактори КСВ, фактори ESG, фактори СР, оцінка боротьби з корупцією). Кожен фактор оцінюється за допомогою бінарних оцінок на основі вивчення публічної інформації компаній (звітів про управління, інтегрованих звітів, інформації на офіційному сайті компанії). Використання запропонованих методичних засад сприятиме підвищенню прозорості компаній енергетичного сектору України, що має суттєво прискорити залучення інвестицій для відновлення енергетичної інфраструктури, знищеної під час військових дій.

Ключові слова: прозорість енергетичних компаній, сталий розвиток, корпоративна соціальна відповідальність, цілі сталого розвитку

Як цитувати: Макаренко І.О., Брінь П.В. Методичні засади оцінювання прозорості енергетичних компаній України. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2023. № 17. С. 87-93. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-08>

In cites: Makarenko I., Brin P. (2023) Methodological principles for assessing the transparency of energy companies of Ukraine. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (17), 87-93. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-08> (in Ukrainian)

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Не зважаючи на війну, основним стратегічним напрямом розвитку України є забезпечення сталого розвитку країни. Основні напрями сталого розвитку (далі – СР) сформульовані у Концепції СР, яка була задекларована в 1987 році у звіті Комісії ООН з навколишнього середовища та розвитку, який отримав назву «Our Common Future» (Наша спільна майбутнє). Цей звіт був підготовлений за ініціативою Генеральної Асамблеї ООН та був результатом роботи групи експертів, яку очолювала Нора Радстром. У звіті було висловлено стурбованість станом навколишнього середовища та його впливом на життя людей. Було визнано, що економічний розвиток не може продовжуватися без урахування екологічних та соціальних потреб суспільства. У подальшому на базі Концепції СР було сформульовано 8 Цілей розвитку тисячоліття (далі – ЦРТ), яких держави-члени ООН та більше 23 міжнародних організацій домовилися досягти до 2015 року. У 2015 році 8 ЦРТ було конкретизовано та доповнено у вигляді 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР). Серед усіх ЦСР однією з найбільш важливих сьогодні для України є ЦСР 7 – «Забезпечення доступу всіх без обмеження до доступних за ціною, надійних, сталих і сучасних джерел енергії», особливо після цілеспрямованого знищення національної енергетичної інфраструктури державою-агресором. Під час військового вторгнення в Україну об'єктами для ракетних обстрілів стали енергоагрегуючі компанії, що у свою чергу викликало необхідність виялових відключень електроенергії в період з листопада 2022 до лютого 2023. З самого початку вторгнення російські військові роблять все для знищення критичних об'єктів енергетичної інфраструктури,

а саме: високовольтних мереж, трансформаторних підстанцій, електростанції, включно з об'єктами відновлюваної енергетики.

Відповідно до оцінювання Світового банку та Програми розвитку ООН, збитки, які завдані країною-агресором національній енергетичній інфраструктурі, перевищують 10 млрд дол. США, при цьому найбільша частка цих втрат припадає саме на енергоагрегуючий сектор економіки України (біля 6,5 млрд дол. США) [1]. Відновлення енергетичної інфраструктури не є можливим без інвестиційного капіталі, основною запорукою залучення якого є прозорість об'єктів інвестування, на забезпечення якої і спрямоване дане дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Забезпечення доступу населення до недорогої електроенергії до 2030 року передбачає інвестиції у відновлювальну енергетику. Запровадження у всьому світі нових енергозберіжних технологій по оцінках експертів може знизити споживання електроенергії у приватних будинках і промислових приміщеннях на 14 %. Розвиток енергетичної інфраструктури та її модернізація, яка має на меті забезпечити екологічно чистою енергією усі країни світу є одним з найважливіших завдань, яке може з одного боку сприяти економічному зростанню, а з іншого - забезпечити охорону навколишнього середовища сьогодні та у майбутньому.

Думку про те, що сучасна система енергопостачання має вплив на економіку та соціальні сектори, що у свою чергу призводить до різних соціально-економічних проблем та викликів поділяється багатьма авторами, зокрема [2,3]. Аналіз літератури [4,5] дозволяє зробити висновок, що ЦСР7 має найбільший вплив на інші ЦСР (рисунок 1).

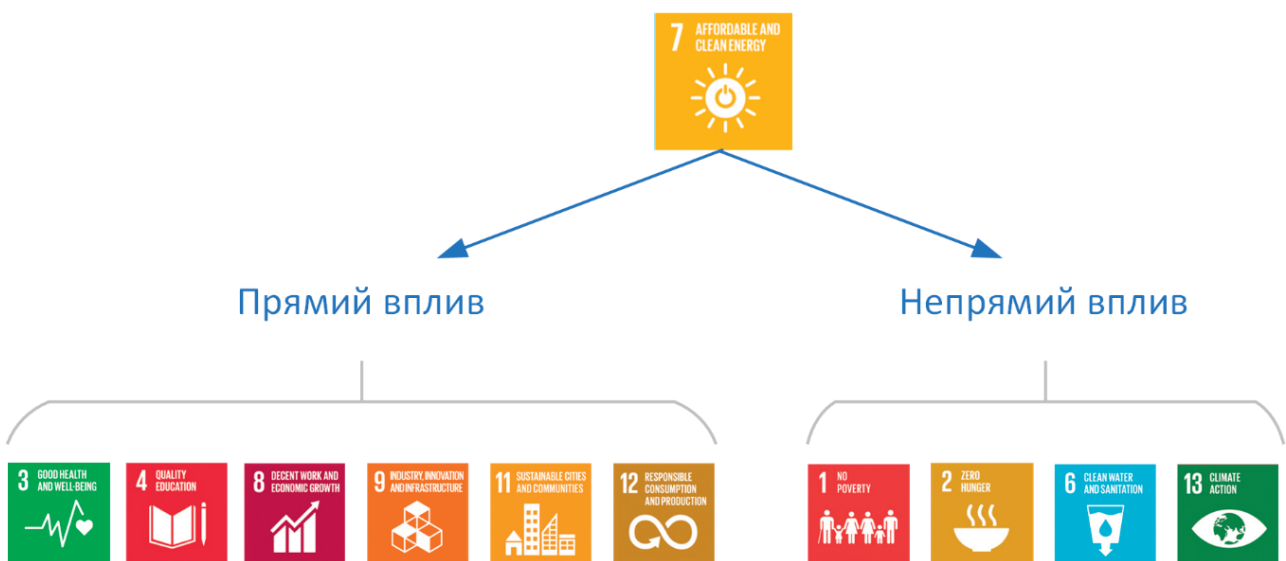


Рис. 1. Вплив ЦСР 7 на інші ЦСР узагальнено авторами на основі [4,5]
Fig. 1. Impact of SDG 7 on other SDGs summarized by the authors based on [4,5]

Додаткову увагу до енергетичного сектору, у розрізі розгляду за позиції цілей сталого розвитку, привертає те, що енергетика має найбільший вплив за природу, а саме постачання енергії, пов'язані не лише з глобальним потеплінням, а й з екологічними проблемами (забрудненням повітря, виснаженням озонового шару, кислотними опадами, генерацією парникових газів, використанням води та радіоактивними викидами). Частка відновлювальної енергії у світовому енергетичному балансі зростає з 8,6% у 2010 році до 18,2% на кінець 2017 року та до 28% у першому кварталі 2020 року [6]. Аналогічні тенденції можна також відмітити і в Україні. За результатами 2019 року за темпами розвитку відновлюваної енергетики Україна увійшла перші 10 країн світу, а у 2020 році — у перші 5 країн Європи за темпами розвитку сонячної енергетики. При цьому в Україні, обсяг інвестицій в проекти, пов'язані з відновлюваною енергетикою є вищими у порівнянні з проектами на викопному паливі. Починаючи з 2012 року інвестори у галузі ВДЕ вклали в національну економіку більше 12 млрд. дол. США прямих іноземних інвестицій. В той же час загальна частка іноземних інвестицій у відновлювальну енергетику станом на кінець 2021 року складає понад 35%, що свідчить про відкритість та конкурентність українського енергетичного ринку [7]. В той же час війна спричинила фінансову кризу в енергетичному секторі України. Відсутність необхідного капіталу є основною проблемою, з якою наразі стикаються всі підприємства енергетичного сектору. У цих умовах прозорість енергетичних компаній стає важливим чинником забезпечення залучення капіталу.

Прозорість передбачає розкриття інформації про діяльність компаній, організацій або установ. Такі дані є важливим джерелом інформації про стан певної галузі та дозволяють інвесторам приймати обґрунтовані рішення щодо вкладення капіталу. Прозорість є також важливим інструментом боротьби з корупцією завдяки відкритості інформації для всіх. Оприлюднення даних про енергетику є дуже важливим і для акцепторів енергетичних ресурсів, оскільки дозволяє вибирати постачальників та найкращі за ціною послуги. В Україні в енергетичній сфері відповідна інформація публікується Міністерством енергетики та вугільної промисловості України, та Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг.

Додаткова зацікавленість компаній оприлюдненні інформації про слідування ЦСР полягає у використанні цього при спілкуванні з різними стейкхолдерами та формуванні позитивного іміджу компанії.

Аналіз робіт у сфері забезпечення прозорості енергетичного сектору на національних та світовому рівні показав, що у якості інтегрального показника прозорості розраховується, як правило, на базі

оцінювання факторів ESG. ESG – це низка показників, за якими можна оцінити ефективність підприємства щодо трьох сфер: екологічної, соціальної та управлінської. Кожен з цих критеріїв включає велику кількість факторів, які виходять за межі фінансової звітності. Екологічні фактори оцінюють вплив підприємства на оточуюче середовище, соціальні – вплив на стейкхолдерів, управлінські – сталість менеджменту підприємства. Підхід щодо оцінювання сталості енергетичних компаній по трьом згаданим напрямкам пропонується багатьма вченими, при цьому кількість показників у кожному методичному підході відрізняється та окремі автори також додають до інтегрального показника технічні показники. Так, [8] розглядає 21 показник (12E; 4S; 5G), [9] – 17 показників (4E; 12S; 1G), [10] – 15 показників (5E; 3S; 3G; 4T), [11] – 22 показника (13E; 2S; 2G; 5T), [12] – 43 показника (11E; 19S; 7G; 6T), [13] – 12 показників (4E; 2S; 4G; 2T), [14] – 17 показників (10E; 4S; 3G), [15] – 10 показників (2E; 4S; 1G; 3T), [16] – 20 показників (11E; 6S; 3G), [17] – 24 показника (2E; 4S; 6G; 12T). Автори більш пізніх досліджень [18-20] для оцінки ESG беруть інтегральні показники з відповідних рейтингів.

Обмеженнями розглянутих методик зумовлена, по-перше, тим, що після запровадження у 2015 методології ЦСР можливим є більша точність при ідентифікації дій підприємства щодо СР, по-друге, тим, що певні підприємства, не маючи загальної політики у галузі СР, тим не менш реалізують заходи у галузі СР, які підвищують як їхню прозорість, так і енергетичної сфери України у цілому.

Мета статті – формування методичних засад оцінювання прозорості компаній енергетичного сектору України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прозорість енергетичного сектору України на макrorівні може бути оцінена за допомогою Індексу прозорості енергетики [21], значення якого станом на 2022 році, становить 39 балів із 100 можливих, що є найнижчою оцінкою за останні п'ять років. Війна у Україні та запровадження режиму ВС спричинили стрімке падіння інформаційної відкритості сектору – за 2022 рік показник упав на 24 пункти (або –38,1%) порівняно з результатом оцінювання 2021 року і за шкалою Індексу спустився до зони «неприйнятної» прозорості [21]. Сектор електроенергії також суттєво втратив прозорість та зменшився на 33 бали. Проте розрахунок даного індексу для окремих компаній не проводиться.

Для оцінювання прозорості енергетичних компаній України на додаток до ESG критеріїв авторами пропонується розглядати ще три групи критеріїв (рисунок 2):

1. Критерії, які характеризують корпоративну соціальну відповідальність (далі – КСВ) компанії. У даній групі критерії треба оцінити те, яким чином компанія подає звітність у галузі СР (наприклад,

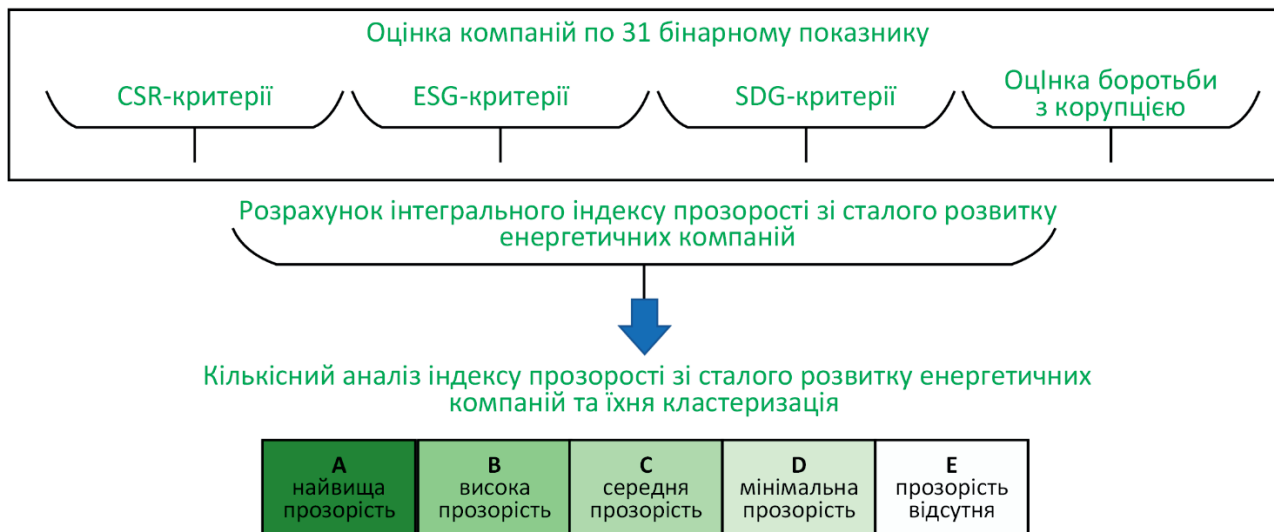


Рис. 2. Методика оцінювання прозорості компаній енергетичного сектору
 Fig. 2. Methodology for assessing the transparency of companies in the energy sector

шляхом подання Звіту про управління, Інтегрованого звіту або шляхом розміщення цієї інформації на офіційному сайті), чи використовує компанія стандарти у галузі КСВ та СР, а саме: ISO 14000, (зменшення негативного впливу на навколишнє середовище); ISO 20400 (стійкі закупівлі); ISO 37120 (сталі міста та громади) ISO 26000 (настанови щодо КСВ) ISO 37001 (протидія корупції); ISO 45001 (системи управління охороною здоров'я та безпекою праці); ISO 50000 (енергетичний менеджмент); чи використовує компанія стандарт GRI (Серія 200 «Економічні стандарти», Серія 300 «Екологічні стандарти», Серія 400 «Соціальні стандарти»).

2. Критерії, які характеризують увагу компанії до ЦСР. Після прийняття у 2015 році методології ЦСР загальна стратегія СР компанії може розглядатися з позиції 17 ЦСР (яким саме ЦСР приділяє увагу дана компанія).

3. Окремо слід відзначити таку важливу складову концепції сталого розвитку, як боротьба з корупцією. По результатах 2022 року Україна з 33 балами поділяла лише 116 місце у загальносвітовому рейтингу країн [22], лідерами по боротьбі з корупцією є Данія з 90 балами, за нею йдуть Фінляндія, Нова Зеландія, Норвегія. Серед українських енергетичних компаній 27 підприємств (54,%) включили антикорупційну складову у власну політику сталого розвитку, у тому числі з використанням стандарту ISO 37001.

Для спрощення процесу оцінювання авторами пропонується проводити оцінку прозорості енергетичних компаній шляхом бінарного оцінювання кожного з показників з послідовним сумуванням результатів оцінювання.

Загальна схема оцінювання прозорості компаній енергетичного сектору України представлена на рисунку 2.

Після розрахунку та нормалізації інтегрального індексу прозорості усі компанії можуть бути розподілені на групи прозорості.

Використання запропонованих методичних заasad повинно суттєво підвищити прозорість енергетичного сектору України, що у свою чергу сприятиме підвищенню обґрунтованості управлінських рішень щодо інвестування капіталу.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

У дослідженні представлено основні методичні підходи щодо оцінювання прозорості енергетичних компаній у різних країнах світу, які, як правило, відбуваються шляхом розрахунку ESG критеріїв з послідовною інтеграцією цих критеріїв у загальний показник прозорості.

Для врахування розвитку звітності у галузі КСВ і СР та особливостей національного енергетичного сектору авторами пропонується оцінювати прозорість енергетичних компаній України за 4 групами критеріїв: (1) КСВ критерії; (2) ESG критерії; (3) ЦСР критерії; (4) увага компанії до боротьби з корупцією.

Результати оцінювання прозорості енергетичних компаній України можуть бути використані для збільшення їхньої інвестиційної привабливості та залучення інвестицій для розбудови енергетичної інфраструктури після ліквідації загроз з боку країни-агресора.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3692153-zbitki-energeticnoi-infrastrukturi-ukraini-perevisi-li-10-milardiv-ocinka-proon-i-svitovogo-banku.html>
- 2 Salim, H. K., Padfield, R., Hansen, S. B., Mohamad, S. E., Yuzir, A., Syayuti, K., & Papargyropoulou, E.. Global trends in environmental management system and ISO14001 research. *Journal of cleaner production*. 2018. 170, 645-653. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.09.017>
- 3 Simon, C. A.. *Alternative energy: political, economic, and social feasibility*. Rowman & Littlefield Publishers. 2020.
- 4 Hannan, M. A., Al-Shetwi, A. Q., Ker, P. J., Begum, R. A., Mansor, M., Rahman, S. A., ... & Muttaqi, K. M. Impact of renewable energy utilization and artificial intelligence in achieving sustainable development goals. *Energy Reports*. 2021. 7, 5359-5373. <https://doi.org/10.1016/j.egyr.2021.08.172>
- 5 Caglar, A. E., & Askin, B. E.. A path towards green revolution: How do competitive industrial performance and renewable energy consumption influence environmental quality indicators?. *Renewable Energy*. 2023. 205, 273-280. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2023.01.080>
- 6 IEA. *International Energy Agency. Renewables – Global Energy Review*. 2020.
- 7 Razumkov center. *Renewable energy sector of Ukraine before, during and after the war*. URL: <https://razumkov.org.ua/stat-ti/sekto-r-vidnovlyuvanoyi-energetyky-ukrayiny-do-pid-chas-ta-pisly-a-viynny>
- 8 May, J. R., & Brennan, D. J.. Sustainability assessment of Australian electricity generation. *Process Safety and Environmental Protection*. 2006. 84(2), 131-142. <https://doi.org/10.1205/psep.04265>
- 9 Kowalski, K., Stagl, S., Madlener, R., & Omann, I. Sustainable energy futures: Methodological challenges in combining scenarios and participatory multi-criteria analysis. *European journal of operational research*. 2009. 197(3), 1063-1074. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2007.12.049>
- 10 La Rovere, E. L., Soares, J. B., Oliveira, L. B., & Lauria, T. Sustainable expansion of electricity sector: Sustainability indicators as an instrument to support decision making. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2010. 14(1), 422-429. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2009.07.033>
- 11 Dorini, G., Kapelan, Z. & Azapagic, A. Managing uncertainty in multiple-criteria decision making related to sustainability assessment. *Clean Techn Environ Policy*. 2011. 13, 133-139. <https://doi.org/10.1007/s10098-010-0291-7>
- 12 Stamford, L., & Azapagic, A. Life cycle sustainability assessment of electricity options for the UK. *International Journal of Energy Research*. 2012. 36(14), 1263-1290. <https://doi.org/10.1016/j.esd.2014.09.008>
- 13 Roldán, M. C., Martínez, M., & Peña, R. Scenarios for a hierarchical assessment of the global sustainability of electric power plants in México. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 2014. 33, 154-160. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.02.007>
- 14 Santoyo-Castelazo, E., & Azapagic, A. Sustainability assessment of energy systems: integrating environmental, economic and social aspects. *Journal of cleaner production*. 2014. 80, 119-138. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.05.061>
- 15 Maxim, A. Sustainability assessment of electricity generation technologies using weighted multi-criteria decision analysis. *Energy Policy*. 2014. 65, 284-297. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.09.059>
- 16 Atilgan, B., & Azapagic, A. An integrated life cycle sustainability assessment of electricity generation in Turkey. *Energy Policy*. 2016. 93, 168-186. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2016.02.055>
- 17 Rahman, M. M., Paatero, J. V., Lahdelma, R., & A. Wahid, M. Multicriteria-based decision aiding technique for assessing energy policy elements-demonstration to a case in Bangladesh. *Applied Energy*. 2016. 164, 237-244. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2015.11.091>
- 18 Behl, A., Kumari, P. S. R., Makhija, H., & Sharma, D. Exploring the relationship of ESG score and firm value using cross-lagged panel analyses: case of the Indian energy sector. *Annals of Operations Research*. 2021. <https://doi.org/10.1007/s10479-021-04189-8>
- 19 Naeem, N., & Cankaya, S. The impact of ESG performance over financial performance: A study on global energy and power generation companies. *International Journal of Commerce and Finance*. 2022. 8(1), 1-25.
- 20 Miao, S., Tuo, Y., Zhang, X., & Hou, X. Green Fiscal Policy and ESG Performance: Evidence from the Energy-Saving and Emission-Reduction Policy in China. *Energies*. 2023. 16(9), 3667. <https://doi.org/10.3390/en16093667>
- 21 DixiGroup: індекс прозорості енергетики України. 2022. URL: https://index.ua-energy.org/assets/files/dixi_index_2022_final.pdf.
- 22 Transparency International. *Corruption Perceptions Index*. 2023. [Online]. URL: <https://nonews.co/wp-content/uploads/2023/01/CPI2022.pdf> [Accessed: June. 4, 2023].

Робота виконана в межах стипендії Верховної Ради України для молодих вчених – докторів наук (0122U201796).

Стаття надійшла до редакції 12.05.2023

Стаття рекомендована до друку 08.06.2023

METHODOLOGICAL PRINCIPLES FOR ASSESSING THE TRANSPARENCY OF ENERGY COMPANIES OF UKRAINE

Inna Makarenko, Dr. Sc. (Economics), Professor, Sumy State University, 2, Rimsky-Korsakov Street, Sumy, Ukraine. 40007, e-mail: i.makarenko@uabs.sumdu.edu.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7326-5374>

Pavlo Brin, PhD (Economics), Associate Professor, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", 2, Kirpicheva Street, Kharkiv, Ukraine, 61002, e-mail: pavelbrin@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7374-3727>

In modern conditions, the Concept of Sustainable Development has become a mandatory component of the strategy of any enterprise. This is facilitated by many factors, the main of which is the increasing of sustainable companies' competitiveness because of improvement of stakeholders' attitude towards the company, which causes both increasing of the demand and increasing of its investment attractiveness. Sustainable Development Goal (SDG) 7 occupies a special place among all goals of sustainable development, because on the one hand, most of the SDGs can be implemented exclusively with the provision of energy, on the other hand, the energy sector is traditionally one of the main sources of environmental pollution, which can be significantly reduced by transition to renewable energy. The relevance of the study is also connected with the crucial need to restore the energy infrastructure of Ukraine destroyed during the invasion by the aggressor country; the investment process can only take place under the conditions of transparency of the investment objects. This study is aimed toward formation of methodological principles of Ukrainian energy companies' transparency evaluating. Based on foreign authors works studying the authors propose the mechanism for calculating the integral indicator of transparency of energy companies of Ukraine, which includes four groups of factors (CSR factors, ESG factors, SD factors, assessment of the fight against corruption). Each factor is evaluated using binary evaluations based on studying of public information of companies (management reports, integrated reports, information on the company's official website). The use of the proposed methodological principles will contribute to increasing the transparency of companies in the energy sector of Ukraine, which should significantly accelerate the attraction of investments for the restoration of the energy infrastructure destroyed during military operations.

Keywords: *transparency of energy companies, sustainable development, corporate social responsibility, sustainable development goals*

REFERENCES

- 1 Ukrinform (2023) Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3692153-zbitki-energeticnoi-infrastrukturi-ukraini-perevisili-10-milardiv-ocinka-proon-i-svitovogo-banku.html>
- 2 Salim, H. K., Padfield, R., Hansen, S. B., Mohamad, S. E., Yuzir, A., Syayuti, K., & Papargyropoulou, E. (2018). Global trends in environmental management system and ISO14001 research. *Journal of cleaner production*, 170, 645-653. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.09.017>
- 3 Simon, C. A. (2020). *Alternative energy: political, economic, and social feasibility*. Rowman & Littlefield Publishers.
- 4 Hannan, M. A., Al-Shetwi, A. Q., Ker, P. J., Begum, R. A., Mansor, M., Rahman, S. A., ... & Muttaqi, K. M. (2021). Impact of renewable energy utilization and artificial intelligence in achieving sustainable development goals. *Energy Reports*, 7, 5359-5373. <https://doi.org/10.1016/j.egy.2021.08.172>
- 5 Caglar, A. E., & Askin, B. E. (2023). A path towards green revolution: How do competitive industrial performance and renewable energy consumption influence environmental quality indicators?. *Renewable Energy*, 205, 273-280. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2023.01.080>
- 6 IEA (2020) International Energy Agency. *Renewables – Global Energy Review 2020 – Analysis – IEA*
- 7 Razumkov center (2023) Renewable energy sector of Ukraine before, during and after the war Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/statti/sector-vidnovlyuvanoyi-energetyky-ukrayiny-do-pid-chas-ta-pislya-viyny>
- 8 May, J. R., & Brennan, D. J. (2006). Sustainability assessment of Australian electricity generation. *Process Safety and Environmental Protection*, 84(2), 131-142. <https://doi.org/10.1205/psep.04265>
- 9 Kowalski, K., Stagl, S., Madlener, R., & Omann, I. (2009). Sustainable energy futures: Methodological challenges in combining scenarios and participatory multi-criteria analysis. *European journal of operational research*, 197(3), 1063-1074. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2007.12.049>
- 10 La Rovere, E. L., Soares, J. B., Oliveira, L. B., & Lauria, T. (2010). Sustainable expansion of electricity sector: Sustainability indicators as an instrument to support decision making. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14(1), 422-429. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2009.07.033>
- 11 Dorini, G., Kapelan, Z., & Azapagic, A. (2011) Managing uncertainty in multiple-criteria decision making related to sustainability assessment. *Clean Techn Environ Policy* 13, 133-139. <https://doi.org/10.1007/s10098-010-0291-7>
- 12 Stamford, L., & Azapagic, A. (2012). Life cycle sustainability assessment of electricity options for the UK. *International Journal of Energy Research*, 36(14), 1263-1290. <https://doi.org/10.1016/j.esd.2014.09.008>
- 13 Roldán, M. C., Martínez, M., & Peña, R. (2014). Scenarios for a hierarchical assessment of the global sustainability of electric power plants in México. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 33, 154-160. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.02.007>

- 14 Santoyo-Castelazo, E., & Azapagic, A. (2014). Sustainability assessment of energy systems: integrating environmental, economic and social aspects. *Journal of cleaner production*, 80, 119-138. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.05.061>
- 15 Maxim, A. (2014). Sustainability assessment of electricity generation technologies using weighted multi-criteria decision analysis. *Energy Policy*, 65, 284-297. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.09.059>
- 16 Atilgan, B., & Azapagic, A. (2016). An integrated life cycle sustainability assessment of electricity generation in Turkey. *Energy Policy*, 93, 168-186. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2016.02.055>
- 17 Rahman, M. M., Paatero, J. V., Lahdelma, R., & A. Wahid, M. (2016). Multicriteria-based decision aiding technique for assessing energy policy elements-demonstration to a case in Bangladesh. *Applied Energy*, 164, 237-244. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2015.11.091>
- 18 Behl, A., Kumari, P. S. R., Makhija, H., & Sharma, D. (2021). Exploring the relationship of ESG score and firm value using cross-lagged panel analyses: case of the Indian energy sector. *Annals of Operations Research*. <https://doi.org/10.1007/s10479-021-04189-8>
- 19 Naeem, N., & Cankaya, S. (2022). The impact of ESG performance over financial performance: A study on global energy and power generation companies. *International Journal of Commerce and Finance*, 8(1), 1-25.
- 20 Miao, S., Tuo, Y., Zhang, X., & Hou, X. (2023). Green Fiscal Policy and ESG Performance: Evidence from the Energy-Saving and Emission-Reduction Policy in China. *Energies*, 16(9), 3667. <https://doi.org/10.3390/en16093667>
- 21 DixiGroup (2022) Energy transparency index of Ukraine. Available at: https://index.ua-energy.org/assets/files/dixi_index_2022_final.pdf.
- 22 Transparency International (2023) Corruption Perceptions Index [Online]. Available at: <https://nonews.co/wp-content/uploads/2023/01/CPI2022.pdf> [Accessed: June. 4, 2023].

The work was carried out within the framework of the scholarship of the Verkhovna Rada of Ukraine for young scientists - doctors of sciences (0122U201796).

The article was received by the editors 12.05.2023

The article is recommended for printing 08.06.2023

DOI: 10.26565/2310-9513-2023-17-09
UDC 347.44

IMPROVEMENT FINANCIAL MANAGEMENT OF ENTERPRISE TAKING INTO ACCOUNT TECHNOLOGIES FOR ATTRACTING ADDITIONAL FINANCIAL RESOURCES

Kateryna Oriekhova

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Banking Business and Financial Technologies
V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine
email: oriekhova@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0214-2750>

Olena Golovko

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Banking Business and Financial Technologies
V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine
email: olena.golovko@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6502-4562>

Olena Khristoforova

PhD. in Economics, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Management, Business and Professional Communications
V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine
email: lena.guseva7677@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4868-2488>

Maksym Babenko

Doctor of Philosophy, Head of the Department for Problem Debt Management at PJSC Naftogaz of Ukraine
6 B. Khmelnytskoho St., Kyiv, 01601, Ukraine
email: babenkomv2011@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6792-3465>

Economy in Ukraine is experiencing a crisis today. The consequences of the crisis affect the economic activity of an enterprise. One of the possible tools to improve the financial management of an enterprise is to optimize the business process of financial support. Since one of the key indicators of efficiency of economic activity of an airport is passenger traffic, its forecasting is one of the main sources of relevant information for effective financial management of an enterprise. This is proposed to be achieved through the quality management of the subsidiary process of selecting the optimal proposal for attracting additional financial resources. The subject of research in the article is theoretical and methodological approaches to attracting additional financial resources to finance the economic activities of an enterprise. The goal is to generalize the theoretical foundations and provide applied recommendations for improving the financial management of an enterprise on the basis of attracting technologies of additional financial resources. A set of methods of scientific cognition was used, which ensured the conceptual unity of the study, as well as the fundamental provisions of the theory of finance and probability theory and mathematical statistics and the method of functional modeling SADT (IDEF0). The following results were obtained: Two main disadvantages of the subsidiary process have been identified: a high risk of choosing a suboptimal option and a long time spent on choosing the optimal option for attracting additional financial resources. Based on the Holt-Winters multiplicative model, the shortcomings of the process of selecting the optimal proposal for attracting additional financial resources were corrected. This made it possible to identify the optimal sources of attracting additional financial resources necessary for the effective financial management of the enterprise. Conclusions: Crisis situations are an integral part of the functioning of an enterprise in modern conditions. The crisis situation reflects contradictions in the functioning and development of the enterprise and causes the onset of the crisis. In order to prevent it, the enterprise management system faces an important task of implementing anti-crisis mechanisms which would take into account the specifics of economic activity, as well as industry, environmental conditions, market conditions, and form of ownership. The organization of crisis management is a necessary procedure in the management system, as it allows grouping and improving the processes of independent elements of complex economic systems and business processes.

Keywords: *crisis condition, business processes, financial risk, time costs, optimal proportion.*

Як цитувати: Oriekhova K., Golovko O., Khristoforova O., Babenko M. Improvement financial management of enterprise taking into account technologies for attracting additional financial resources. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2023. № 17. С. 94-108. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-09>

In cites: Oriekhova K., Golovko O., Khristoforova O., & Babenko M. (2023) Improvement financial management of enterprise taking into account technologies for attracting additional financial resources. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (17), 94-108. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-09>

Problem formulation. Ukraine's economy is currently experiencing a crisis. The consequences of the crisis affect the economic activity of enterprises. The main causes of the current crisis are of internal origin. These endogenous factors include the degradation of traditional industrial enterprises, the destruction of the monetary system, the bankruptcy of the banking sector, destructive regulatory actions of the government, primarily in the areas of taxation, freezing of wages and pensions, the introduction of additional customs duties on imported goods, and protectionist currency support for gas imports.

The internal factors of the economic crisis are compounded by external ones. These include a rapid outflow of foreign capital from Ukraine, a deficit in international currency turnover, and the loss of markets for products (goods, works, and services).

One of the ways out of the crisis for Ukrainian companies is to introduce effective financial management into their business practices.

Analysis of recent research. The issue of financial management of an enterprise is considered in foreign scientific publications: Abedalstar Alsayah [10], Agbonrha-Oghoye Imas Iyoha [11], Derevyanko O. [15], Dica Lady Silvera [16], Dwi Fitriзал Salim [18], Eka Hariyani [19], Enni Savitri [20], Hui-Wen Hsu [22], Kunofiwa Tsurai [23], Purwatiningsih Lisdiono [24], Bitila Shosha [26].

Ukrainian professional journals publish thorough studies of enterprise financial management: G. Aleksin [1], O. Brovkova [2], Z. Varnalii [3], M. Haidukov [4], I. Kozynets [5], O. Kopyliuk [6], V. Makhovka [7], V. Romanishyn [8], I. Khymych [9].

An analysis of the scientific research of these scholars has revealed that there are still no modern technologies for attracting additional financial resources of an enterprise to improve financial management.

The aim of the article is to generalize the theoretical foundations and provide applied recommendations for improving the financial management of an enterprise on the basis of attracting technologies of additional financial resources.

Presentation of main results. One of the key indicators of the success of any airport is passenger traffic [28]. Its value directly affects the airport's revenue, which is the key indicator of economic activity.

Kharkiv Airport was founded on March 26, 1923, to organize regular flights by establishing the Joint Stock Company "Ukrpovitroshliakh". At that time, the runway was unpaved and located in Sokilnyky, on the site of the present-day Aviation Plant. In May 1924, regular

passenger flights were launched on the Kharkiv-Poltava-Kyiv and Kharkiv-Kirovohrad-Odesa routes. In 1928, the first international flights were launched from Kharkiv to Tehran.

In 1926, Joint Stock Company "Ukrpovitroshliakh" aircraft workshops were transformed into the Aviation Plant named after the USSR Council of People's Commissars and, due to the development of production, the civilian airport was moved to the south of the city behind the village of Osnova. The new airport with a two-story building and ground services was opened on December 6, 1932.

In the early 70s, about 600 thousand passengers used the airport annually. By the 80s, their number had increased to 900 thousand people. At that time, the city's neighborhoods came close to the airport, and it was decided to build a new airport in the Dergachi district.

In the early 90s, there was a sharp decline in air traffic. Kharkiv airport had been operating only domestic flights, and it became necessary to equip a border terminal and introduce customs control. To this end, in 1995, the airport building was overhauled, a border and customs control point was equipped, and the runway was reconstructed.

In 2001, the airport became the Aviation Utility Company Kharkiv International Airport and was transferred from the Ministry of Transport to the city.

In 2008, the entire complex of Kharkiv Airport was leased to LLC "New System", a limited liability company whose main business is air transport support services, for 49 years. The runway, as a strategic facility, is owned by the state. The companies Airport Consulting Vienna (Austria) and Airport Research Center (Germany) developed a large-scale reconstruction project for Kharkiv Airport, which was launched in the second half of 2008.

At the first stage, a modern two-storey terminal was built, the runway, apron and taxiways were reconstructed, and a car parking lot was equipped. Investments in the reconstruction of Kharkiv International Airport are made both by the state budget and by a private investor, DCH Group. The share of DCH is UAH 508.8 million (construction of a new passenger terminal, reconstruction of the existing terminal, reconstruction of the station area and construction of parking lots, construction of a temporary reverse terminal, complete modernization of the airport infrastructure, purchase of special vehicles). The state's share is UAH 727 million (construction of a new runway, apron and parking areas, a new emergency rescue

station and air traffic control tower, replacement of the light and landing system).

The technological scheme of passenger service was developed by the German company Airport Research Center. Upon completion of the reconstruction, the modern international airport will be able to accommodate various aircraft up to Airbus A-320 and Boeing B-737. The main characteristics of the international airport “Kharkiv” in 2012: the total area of the new terminal is 19,750 m²; the capacity of the new terminal is 650 passengers per hour, the runway length is 2470 m, the total area of the apron is 136 thousand m², the number of aircraft parking places is 28; the capacity is 25.5 thousand passengers per day (800 thousand passengers per year).

Responsibility for financial management functions at LLC “New System” lies with the Chief Financial Officer (Figure 1). His or her responsibilities include:

managing the company’s finances, organizing supply and procurement, accounting and information support of the company.

To ensure efficient financial management, the CFO is directly subordinated to the following departments: financial and analytical service, accounting department, and financial security service. The CFO works closely with other top managers and deputy CEOs and reports directly to the CEO and owners of the company.

Analyzing the market environment of the enterprise, it should be noted that the main competitors of Kharkiv International Airport in the market are:

Boryspil International Airport (passenger traffic amounted to 7.93 million people, market leader);

Kyiv (Zhulyany) International Airport (passenger traffic – 1.84 million people);

Simferopol International Airport (passenger traffic – 1.20 million people);

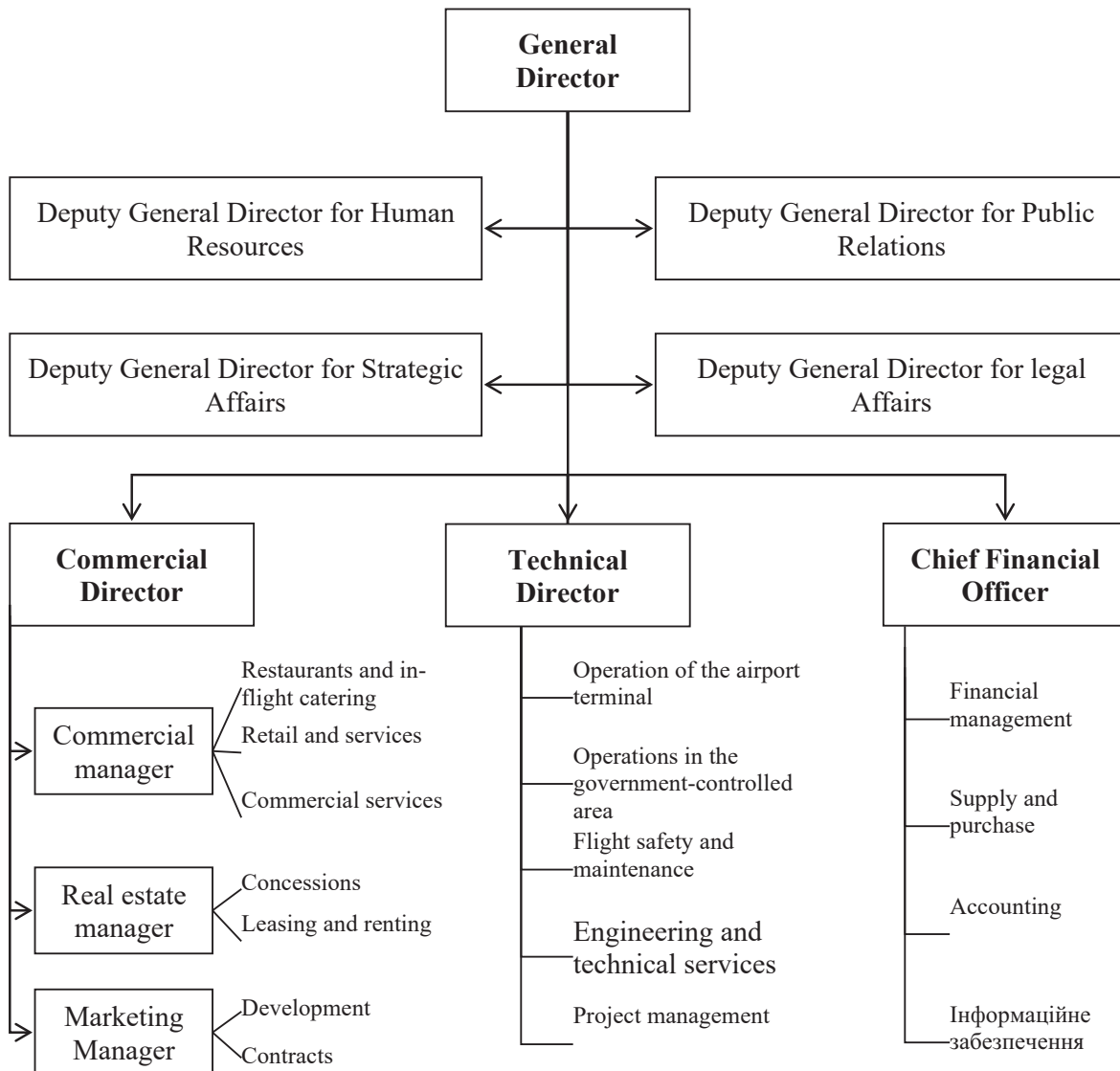


Figure 1. Organizational structure of LLC “New System”

Source: compiled by the authors based on source [28]

Donetsk International Airport (passenger traffic – 1.11 million people),

Odesa International Airport (passenger traffic – 1.07 million people);

Lviv International Airport (passenger traffic – 700.8 thousand people);

Dnipropetrovs'k International Airport (passenger traffic – 455 thousand people);

Kharkiv Airport (passenger traffic – 605.1 thousand people).

Analyzing the value of the passenger flow indicator of LLC “New System” for 2017-2022 (Table 1), we note the trend-seasonality of the time series of quarterly values of this indicator. Therefore, we consider it expedient to use the Holt-Winters model to predict the value of this indicator for the next quarters.

The Holt-Winters multiplicative model with linear growth has the form [27]:

$$Y_p(t+k) = [a(t) + k \times b(t)] \times F(t+k-L) \quad (1)$$

where

k – is the bias period;

$Y_p(t)$ – is the estimated value of the economic indicator for the period;

$a(t)$ – is an exponentially smoothed series;

$b(t)$ – model trend;

$F(t)$ – is the seasonality coefficient of the model;

L – seasonality period (for quarterly data $L = 4$, for monthly data $L = 12$).

The value of $F(t+k-L)$ is the value of the seasonality coefficient of the period for which the economic indicator is calculated. For small values of t , the argument of the F function may be negative.

The model coefficients are refined using the following formulas:

$$a(t) = \alpha_1 \times Y(t) / F(t-L) + (1 - \alpha_1) \times [a(t-1) + b(t-1)] \quad .(2)$$

$$b(t) = \alpha_3 \times [a(t) - a(t-1)] + (1 - \alpha_3) \times b(t-1) \quad .(3)$$

$$F(t) = \alpha_2 \times Y(t) / a(t) + (1 + \alpha_2) \times F(t-L) \quad .(4)$$

The smoothing parameters $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3$ are selected by searching in such a way that the calculated data best matches the actual data.

The linear model has the form:

$$Y_0(t) = a(0) + b(0) \times t \quad .(5)$$

The coefficients of equation (5) are determined by the least squares method:

$$b(0) = \frac{\sum_{t=1}^N (Y(t) - Y_{cp}) \times (t - t_{cp})}{\sum_{t=1}^N (t - t_{cp})^2} ; a(0) = Y_{cp} - b(0) \times t_{cp} \quad .(6)$$

Thus, using equation (6), we determined the linear trend coefficients of model (5). The result of the calculations was the construction of a linear model for the given values of passenger traffic:

$$Y_0(t) = 32508,82 + 5320,92 \times t \quad .(7)$$

Table 1

Passenger traffic of Kharkiv International Airport (LLC “New System”) for quarters 2017-2022, persons

Year	Block number	Passenger traffic, persons
2017	1	26 397
	2	56 209
	3	73 123
	4	40 739
2018	1	32 979
	2	72 597
	3	78 547
	4	59 105
2019	1	55 802
	2	83 207
	3	103 854
	4	65 818
2020	1	73 130
	2	150 214
	3	160 165
	4	117 963
2021	1	106 567
	2	149 557
	3	204 068
	4	144 861
2022	1	124 951
	2	114 150
	3	122 273

Source: compiled by the authors based on the source [28]

The graphical values of the passenger flow of LLC “New System” along with the trend are shown in Figure 1.

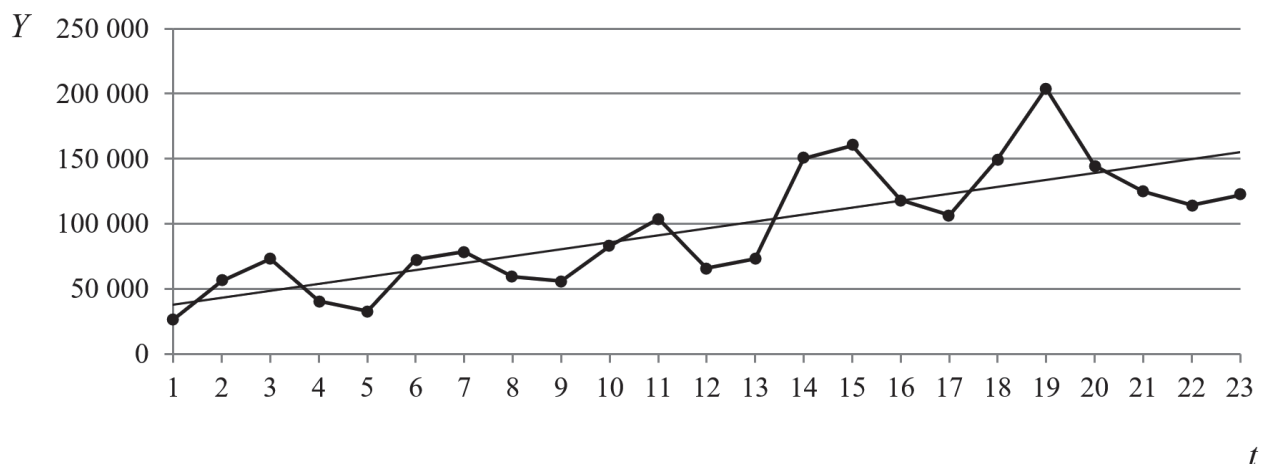


Figure 1. The value of passenger traffic of LLC “New System” together with the trend, persons
 Source: compiled by the authors based on the source [28]

The results of the passenger flow forecasting calculations based on the Holt-Winters model are presented in Table 2.

To assess the adequacy of the model, the average absolute percentage error was calculated using the formula:

$$m.a.p.e. = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n \frac{|e_t|}{y_t} \cdot 100\% \quad (8)$$

where *m.a.p.e* is the average absolute percentage error;

e_t - is the forecast error for the period;

y_t - actual value of passenger traffic in the period ;

n - number of observation periods.

The average absolute percentage error was calculated to be 12.65%. Since this value is less than 20 %, the model can be considered adequate. At the same time, the obtained value of *m.a.p.e* is more than 10%, which indicates that the model provides only satisfactory forecast accuracy.

Thus, the forecasted passenger traffic of LLC “New System” in the fourth quarter of 2022 will amount to 89,989 people, in the first quarter of 2023 - 73,260 people, in the second - 125,014 people, and in the third - 151,948 people. The obtained forecast values allow to improve the financial management of the company, as they set a vector, guided by which the company will be able to effectively plan its economic activities.

Among the possible ways to improve the financial management of LLC “New System”, special attention should be paid to optimizing the business process of financial support for the economic activities of the enterprise. This plays a leading role in improving the financial management of the enterprise, taking into

account the results of the Holt-Winters forecast model.

To do this, we performed a structural analysis of the optimization of the business process of financial support for the economic activity of the enterprise according to the IDEF0 standard of the SADT methodology [21; 25]. The primary result was the construction of a contextual diagram A-0, which contains a general description of the business process (Figure 2).

Thus, the main inputs of the business process of financial support for the further development of the enterprise are: information about the enterprise under study (I1); plan of financial support for the development of the enterprise (I2); information about available sources of financial resources (I3); information about the conditions for raising funds from each of the possible sources (I4); information about the conditions for raising funds acceptable to the enterprise (I5). The main outputs based on the results of the process are: contracts for attracting additional financial resources (O1); schedule of payment for the use and return of attracted funds (O2); schedule of use of attracted funds (O3); orders on the use of attracted financial resources (O4); business plan of the enterprise (O5).

The business process is managed through the company's development strategy (C1), financial strategy (C2) and financial development plan (C3). The process operates through the following mechanisms: financial and analytical service of the enterprise (M1); personal computers of employees of the financial and analytical service of the enterprise (M2); necessary software (M3); databases (M4); methods of calculating planned financial indicators (M5).

For a deeper analysis of the business process, we built a diagram of the first level of decomposition A0, which gives a general idea of the functioning of the business process (Figure 3).

Table 2

Forecast values of passenger tract of LLC “New System” according to the Holtz-Uinters model

Year	Block number	Actual values of passenger traffic [Y(t)], people	a(t)	b(t)	F(t)	Forecast values of passenger traffic [Yp (t)], persons
			32508,82	5320,92	0,89	
2017	1	26397	37929,41	5321,91	0,70	26327
	2	56209	49388,84	5383,29	1,14	49162
	3	73123	55196,63	5387,53	1,32	72555
	4	40739	56607,18	5347,76	0,72	43632
2018	1	32979	51749,56	5245,71	0,64	39562
	2	72597	57373,11	5249,49	1,27	72114
	3	78547	61568,46	5238,95	1,28	79906
	4	59105	66047,41	5231,35	0,89	59792
2019	1	55802	80094,04	5319,50	0,70	49605
	2	83207	73323,99	5198,60	1,14	97088
	3	103854	78401,07	5197,39	1,32	104017
	4	65818	91312,49	5274,53	0,72	60206
2020	1	73130	114347,47	5452,13	0,64	61675
	2	150214	118732,10	5441,46	1,27	151578
	3	160165	125509,12	5454,81	1,28	158444
	4	117963	131795,23	5463,13	0,89	117211
2021	1	106567	152968,00	5620,22	0,70	95524
	2	149557	131846,02	5352,80	1,14	180261
	3	204068	153883,33	5519,65	1,32	181743
	4	144861	200725,04	5932,87	0,72	114801
2022	1	124951	195789,02	5824,18	0,64	131961
	2	114150	91332,24	4721,37	1,27	255094
	3	122273	95828,51	4719,12	1,28	122563
	4	Forecast.				89989
2023	1	Forecast.				73260
	2	Forecast.				125014
	3	Forecast.				151948

Source: compiled by the authors based on the source [28]

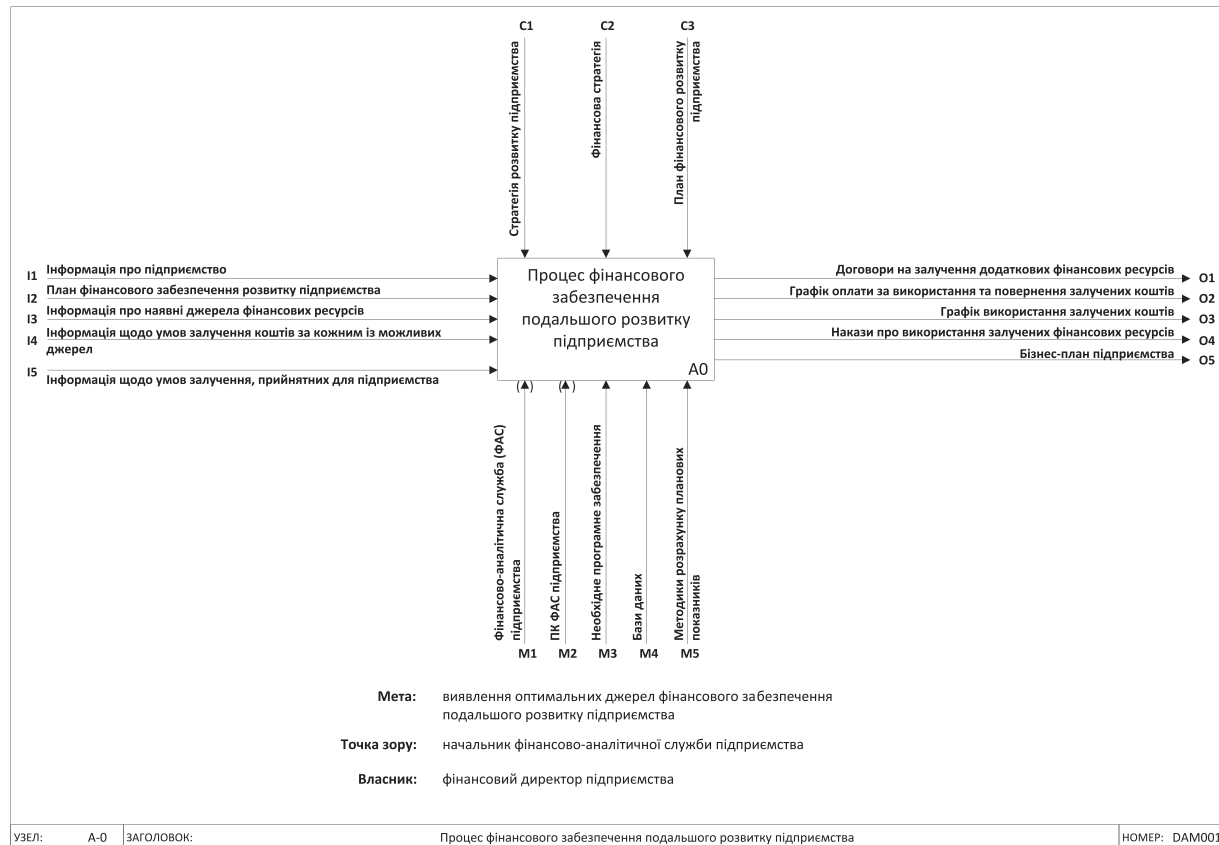


Figure 2. Contextual diagram A-0 of enterprise development financial support process

Source: compiled by the authors based on the source [28]

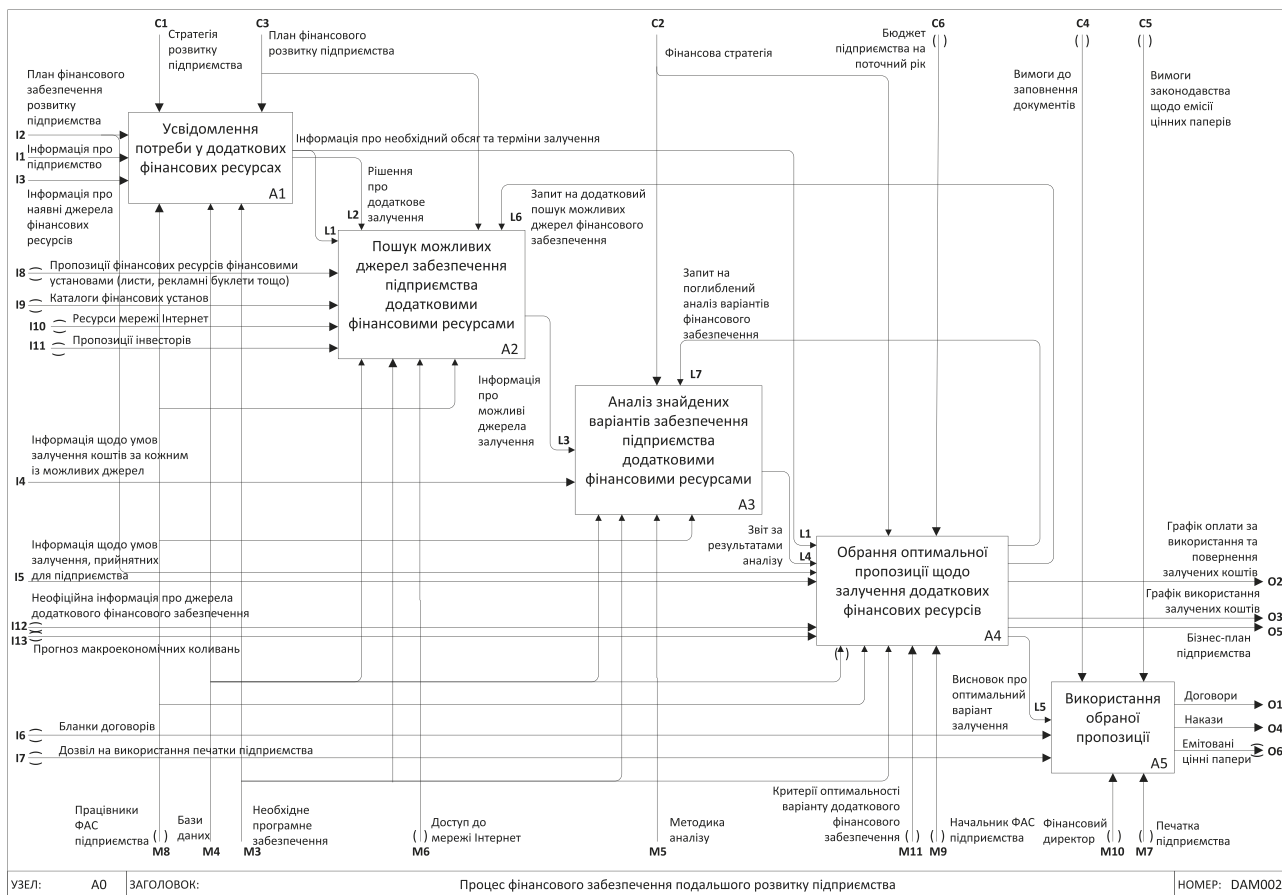


Figure 3. The first level of decomposition A0 of enterprise development financial support process

Source: compiled by the authors based on the source [28]

Thus, the process of financial support for the further development of the enterprise consists of five activities: awareness of the need for additional financial resources (A1); search for possible sources of providing the enterprise with additional financial resources (A2); analysis of the found options for providing the enterprise with additional financial resources (A3); selection of the optimal offer to attract additional financial resources (A4); use of the selected offer (A5).

Since activity A4 is the most important in the functioning of this business process, since its effectiveness directly depends on it, it is advisable to further detail this activity as a process (Figure 4).

The second level of detail allowed us to identify four main activities of the process of selecting the optimal proposal for attracting additional financial resources: confirmation of the completion of the analysis of the identified options for financial support of the enterprise (A41); general assessment of the analyzed options for financial support (A42); identification of the optimal option for additional financial support (A43); approval of the optimal option for additional financial support (A44).

The analysis of the second level diagram of the business process decomposition revealed two significant drawbacks: a high risk of choosing a suboptimal option and a long time spent on choosing the optimal option for attracting additional financial resources. In order to

correct the identified shortcomings, it is necessary, first of all, to investigate the possible causes of their occurrence. For this purpose, we will use Ishikawa diagrams [12; 13; 14; 17]. Among the possible reasons for the high risk of choosing a suboptimal option for attracting additional financial resources identified by the Ishikawa diagram (Figure 5), the main ones are: poorly defined optimality criteria; information about the resource provider may be false/incomplete; and improperly configured analytical software tools.

Among the possible reasons for the long time spent on choosing the best option for attracting additional financial resources identified by the Ishikawa diagram (Figure 6), the main ones are: lack of employee motivation, outdated hardware and software, and inefficient organization of the work process.

The next step in correcting the identified deficiencies was to determine the possible consequences of their occurrence for consumers of process outputs, as well as measures to improve the quality of the business process. In addition, for each identified deficiency, the values of expert assessments were determined according to the scales given in Tables 3-5: the severity of the consequences of the deficiency (S), the frequency of the deficiency (O), the inability to detect the deficiency (D), and the risk parameter was calculated ($RPZ=S \times O \times D$).

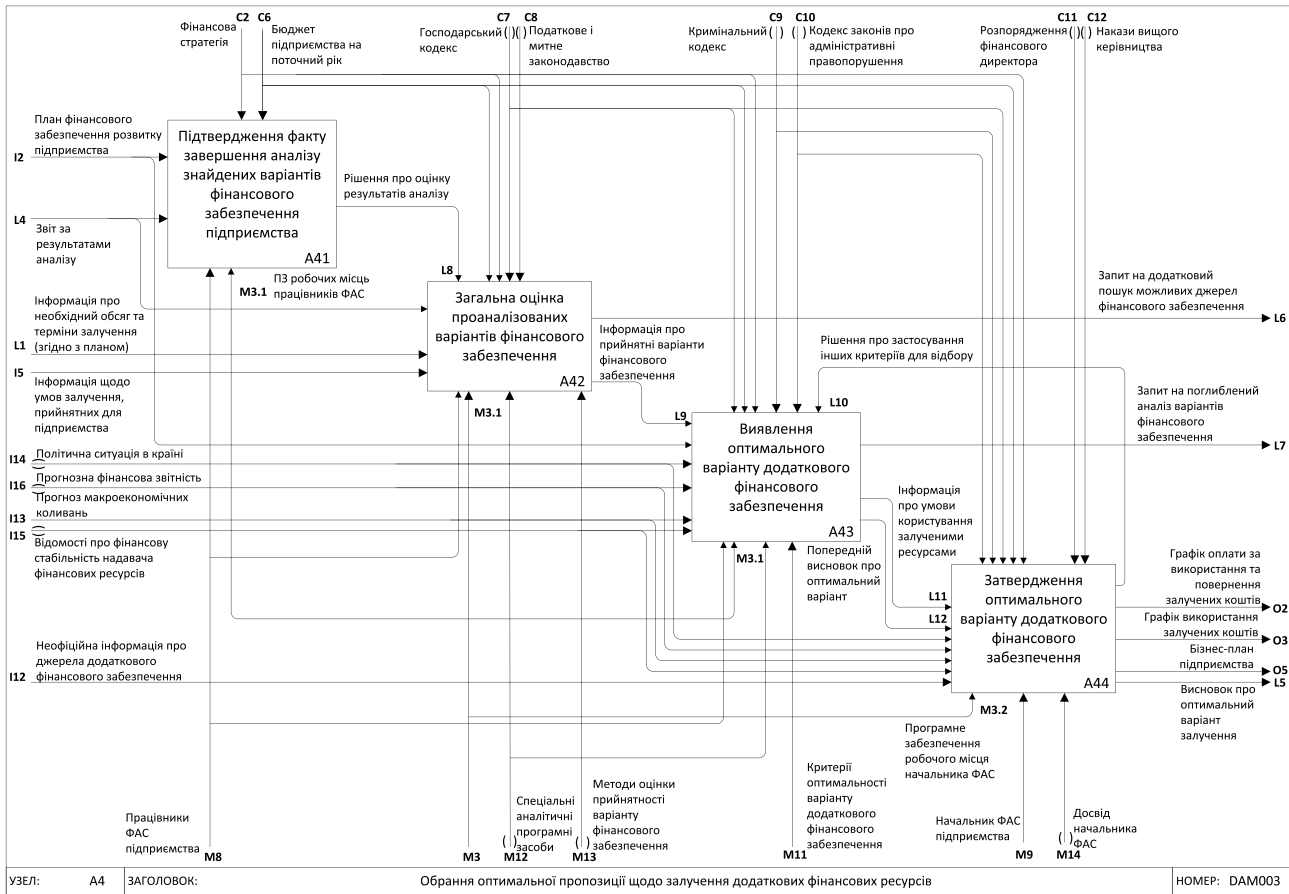


Figure 4. The second level of the decomposition A4 of the enterprise development financial support process
 Source: compiled by the authors based on the source [28]

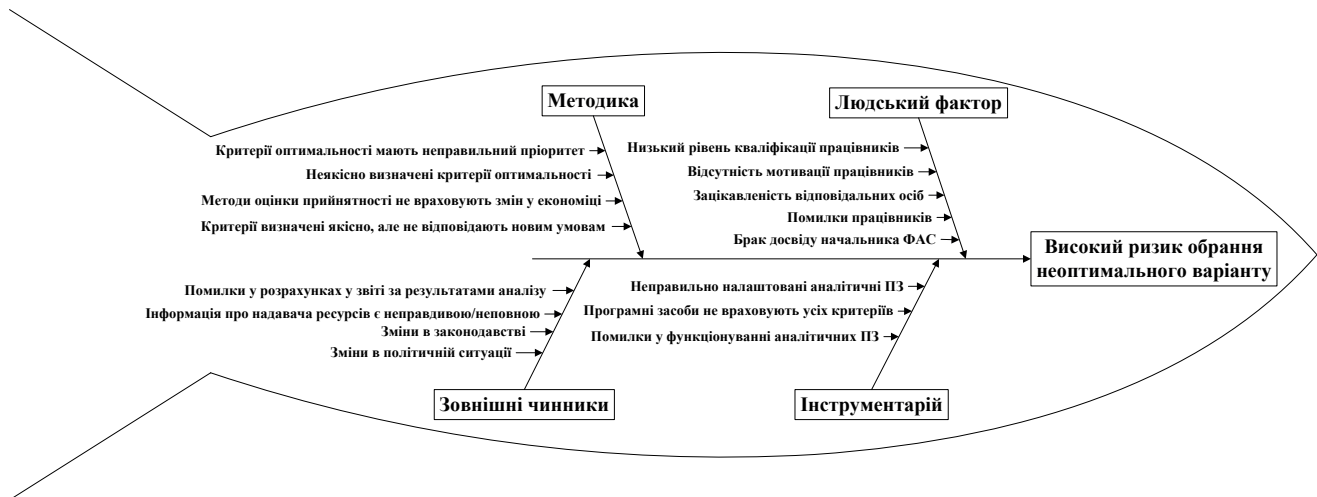


Figure 5. Ishikawa diagram for deficiency, which has a high risk of selecting a non-payment option taking into account attracting additional financial resources
 Source: compiled by the authors based on source [28]

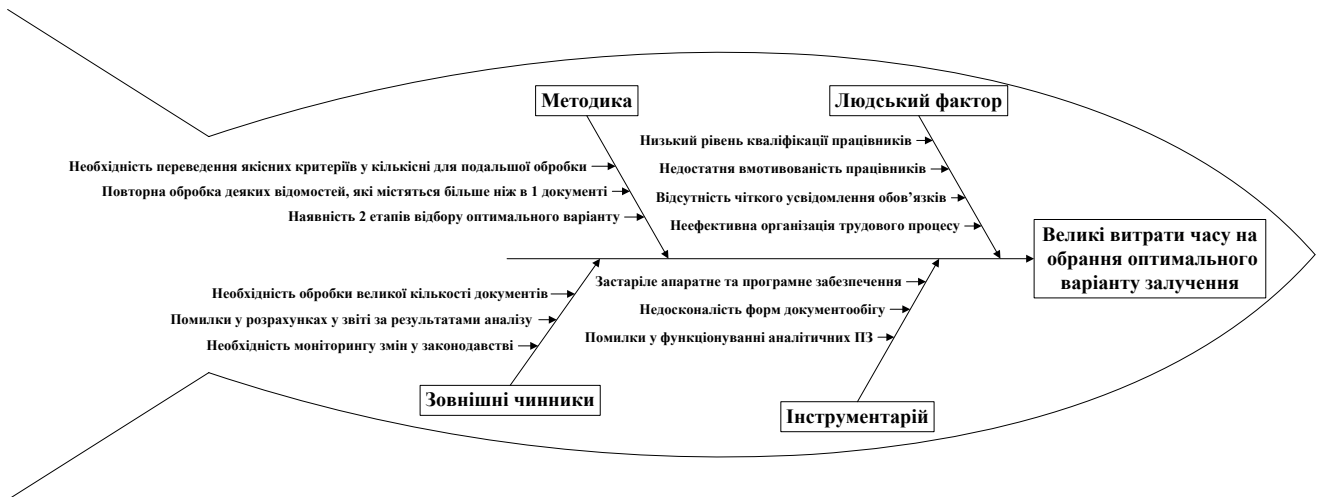


Figure 6. Isikawa diagram for deficiency, which has a lot of time to choose the best option taking into account attracting additional financial resources

Source: compiled by the authors based on the source [28]

Table 3

Recommended Scale S of severity effects defects

The severity of the consequences	Significance criteria	Points S
Catastrophic	Leads to non-fulfillment of the process	10
Dangerous	Worsens the economic efficiency of the process and potentially leads to its non-fulfillment	9
Very heavy	Significantly reduces several process efficiency indicators, making it impossible to obtain its results	8
Heavy	Reduces one or more process efficiency indicators, which makes it much more difficult to obtain its results	7
Moderate	The efficiency of the process is reduced at the expense of economic indicators without the threat of not receiving its results	6
Weak	The process is being performed but its effectiveness is significantly reduced (results are insufficient or of poor quality)	5
Very weak	The process is performed with a moderate decrease in its effectiveness (results are insufficient or of poor quality)	4
Minor	The process is performed with a slight decrease in its effectiveness (results are insufficient or of poor quality)	3
Very minor	May lead to fluctuations in some process performance indicators	2
Absent	No consequences	1

Source: compiled by the authors based on the source [28]

Table 4

Recommended scale O of probability defects

Probability of occurrence	Significance criteria	Points O
Very high	The defect always occurs	10
	The defect occurs almost always	9
High	The defect occurs very often	8
	The frequency of the defect significantly exceeds the established standard value	7
Moderate	The frequency of the defect significantly exceeds the established standard value	6
	The frequency of the defect significantly exceeds the established standard value	5
	The frequency of the defect slightly exceeds the established standard value	4
Low	The frequency of defect occurrence does not exceed the established standard value	3
	Single cases of defect occurrence	2
Mala	The defect does not occur	1

Source: compiled by the authors based on the source [28]

Table 5

Recommended scale D of inability effect defect

Inability to detect	Significance criteria	Points D
Absolute	0% of defects are detected	10
Strong	Up to 5% of defects are detected	9
Above average	5-15% of defects are detected	8
Medium	15-30% of defects are detected	7
Low	30-50% of defects are detected	6
Very low	50-70% of defects are detected	5
Mala	70-85% of defects are detected	4
Noticeable	85-95% of defects are detected	3
Insignificant	More than 95% of defects are detected	2
None	100% of defects are detected	1

Source: compiled by the authors based on the source [28]

The results are presented in the form of an FMEA-map of the process of selecting the optimal proposal for attracting additional financial resources (Table 6).

Since the obtained value of the RPZ indicator for the first drawback, which is a high risk of choosing a suboptimal option for attracting additional financial resources, significantly exceeds the corresponding value for the second drawback, it can be concluded that it has a higher priority in solving it.

Based on the results of the analysis of possible causes and consequences of business process deficiencies, their criticality, and measures to reduce it (FMEA), the quality of the process of selecting the optimal proposal for attracting additional financial resources should be managed.

Let us present one way to apply the measures identified during the analysis to improve the quality of the business process by supplementing the A4 diagram (Figure 4) with IDEF descriptions of these measures in Figure 7.

Therefore, to remedy the drawback of a high risk of choosing a suboptimal option for attracting additional financial resources, it is proposed to introduce two additional activities - A45 and A46 - in the process of selecting the optimal proposal for attracting additional financial resources. In other words, the revision of the selection optimality criteria (A45) with the involvement of specialists in formulating specific requirements (criteria) in accordance with the tasks set and the adjustment of analytical software tools (A46) by information technology specialists will reduce the risk of selecting a suboptimal option for attracting additional financial resources.

As for the need to reduce the time spent on choosing the best option for attracting additional financial resources, it is proposed to train managers of the financial department (A47), review the employee motivation system (A48), and update the hardware and software of workstations (A49).

Table 6

FMEA card of optimal proposal choosing process taking into account attracting additional financial resources

Disadvantages	Possible consequences	The main reasons	Possible measures to improve the quality of the business process	S	O	D	RPZ
High risk of choosing a suboptimal option	Lost profits from using the best offer to raise funds; failure to fulfill the company's financial plans to optimize the cost of raising funds	Poorly defined optimization criteria	Involving experts in the development of criteria	9	6	9	486
		Information about the resource provider may be false/incomplete	Additional verification or low priority in the development of criteria (depending on the value of the information)				
		Improperly configured analytical software tools	Hire a specialist to customize these software tools				
A lot of time spent on choosing the best option for engagement	The risk of untimely implementation of the company's plans; overwork of employees, which reduces their productivity	Insufficient motivation of employees	Review the employee motivation system	3	8	6	144
		Outdated hardware and software	Upgrade hardware and software				
		Inefficient organization of the labor process	Conduct appropriate training for managers				

Source: compiled by the authors based on the source [28]

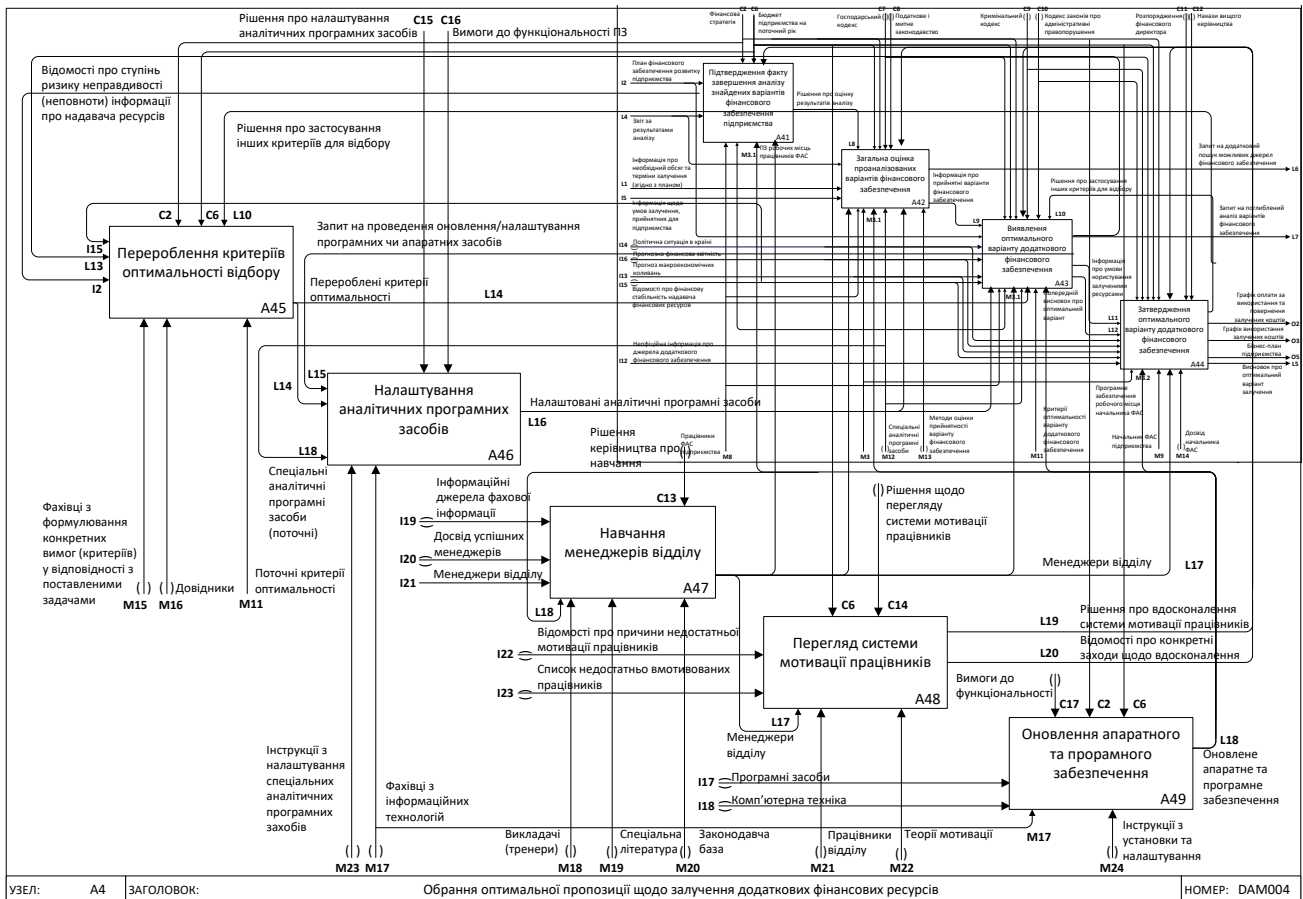


Figure 7. Supplementary diagram of the second level of decomposition A4 of enterprise development financial support process

Source: compiled by the authors based on the source [28]

Conclusions. The implementation of the proposed measures to correct the shortcomings of the process of selecting the optimal proposal for attracting additional financial resources will improve the process of identifying the optimal sources of attracting additional financial resources necessary for the effective financial management of LLC “New System”.

Crisis situations are an integral part of the functioning of an enterprise in modern conditions. The crisis state reflects contradictions in the functioning and development of the enterprise and causes the onset of the crisis. To prevent it, the enterprise management system

faces an important task of implementing anti-crisis mechanisms that would take into account the specifics of economic activity, as well as industry, environmental conditions, market conditions, and form of ownership. The organization of crisis management is a necessary procedure in the management system, as it allows grouping and improving the processes of independent elements of complex economic systems and business processes.

REFERENCES

- Alexin G. O. (2016). Financial strategy in the context of the life cycle of the enterprise. Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Auditing. 4, 66-73. http://nbuv.gov.ua/en/nvhatat_2016_4_11 [In Ukrainian] (date of access: 16.05.2023).
- Brovkova O. G., Yakovenko O. I., Gondul R. M. (2021). Financial management, as the main means of improving the competitiveness of the firm. Economy. Finances. Right. 3 (1), 11-16. [In Ukrainian]
- Varnaliy Z. S., Andreev O. O. (2021). Financial security of the enterprise: the essence and formation of the security system. International Scientific Journal “International”. Series: Economic Sciences. 6 (2), 95-100. Available at: [http://nbuv.gov.ua/en/mnjie_2021_6\(2\)_15](http://nbuv.gov.ua/en/mnjie_2021_6(2)_15) (date of access: 25.02.2023). [In Ukrainian]
- Gaidukov M. A., Shumilo O. S. (2021). Definition of the essence of the concept of “financial security of the enterprise” and threats to it. Business Inform. 3, 87-93. Available at: http://nbuv.gov.ua/en/binf_2021_3_14 [In Ukrainian] (date of access: 16.05.2023).

16.04.2023).

5. Kozynets I. G., Berdnik S. S. (2021). The relation of concepts of “finance” and “financial resources”. Analytical and comparative law. 3, 112-116. Available at: http://nbuv.gov.ua/en/anoppr_2021_3_22 [In Ukrainian] (date of access: 03.05.2023).

6. Kopilyuk O. I., Timchyshyn Yu. V., Muzychka O. M. (2021). Financial stability in the system of ensuring the economic security of the enterprise. Business Inform. 3, 81-87. Available at: http://nbuv.gov.ua/en/binf_2021_3_13 [In Ukrainian] (date of access: 04.05.2023).

7. Makhovka V. M., Zuukov V. O., Oknev A. A. (2016). Financial strategy in the context of building a competitive enterprise strategy in the modern market. Economics and region. 3, 127-131. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/CONRIG_2016_3_19 [In Ukrainian] (date of access: 30.04.2023).

8. Romanyshyn V. O., Bernatska A. O. (2020). Financial strategy and its role in ensuring the sustainable development of the enterprise. Investments: practice and experience. 2, 54-62. Available at: http://nbuv.gov.ua/en/ipd_2020_2_11 [In Ukrainian] (date of access: 26.05.2023).

9. Khimich I. G., Vinnyk T. M., Konstantyuk N. I., Timoshik N. S., Yuryk N. E. (2021). Financial security of the enterprise as an anti-crisis method of management. Modern Economics. 25, 153-159. Available at: http://nbuv.gov.ua/en/modeCon_2021_25_26 [In Ukrainian] (date of access: 28.05.2023).

10. Abedalsttar Alsayah (2022). Strategic alignment and its impact on creating an organization's reputation and image. Problems and Perspectives in Management. Volume 20. Issue #1, 501-513. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(1\).2022.40](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(1).2022.40) (date of access: 06.05.2023).

11. Agbonrha-Oghoye Imas Iyoha, Godwin Ohiokha, David Umoru, Sadiq Oshoke Akhor, Grace Abohiri Igele (2022). Target capital structure for managerial decision making: Dynamics and determinants. Investment Management and Financial Innovations. Volume 19. Issue #3, 322-334. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(3\).2022.27](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(3).2022.27) (date of access: 03.06.2023).

12. Alzate Isabel, Manotas Eva, Boada Antonio, Burbano Camilo (2022). Meta-analysis of organizational and supply chain dynamic capabilities: A theoretical-conceptual relationship. Problems and Perspectives in Management. Volume 20. Issue #3, 335-349. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.27](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.27) (date of access: 14.01.2023).

13. Bielykh Artem, Pysarenko Sergiy, Dong Meng Ren, Kubatko Oleksandr (2021). Market expectation shifts in option-implied volatilities in the US and UK stock markets during the Brexit vote. Investment Management and Financial Innovations. Volume 18. Issue #4, 366-379. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18\(4\).2021.30](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18(4).2021.30) (date of access: 19.01.2023).

14. Deineko Liudmyla, Sychevskiy Mykola, Tsyplitska Olena, Grebeniuk Nadiia, Deineko Oleksandr (2021). Increasing resource efficiency in the industrial complex ensuring environmental human rights. Environmental Economics. Volume 12. Issue #1, 124-139. [http://dx.doi.org/10.21511/ee.12\(1\).2021.11](http://dx.doi.org/10.21511/ee.12(1).2021.11) (date of access: 29.05.2023).

15. Derevyanko O. (2013). Building stakeholders' trust through key. Economic journal-XXI. 9-10(1), 50-52. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2013_9-10\(1\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2013_9-10(1)_14) (date of access: 15.02.2023).

16. Dica Lady Silvera, Achmad Hizazi, M. Syurya Hidayat, Sri Rahayu (2022). Financial constraints and corporate governance as moderating variables for the determinants of tax avoidance. Investment Management and Financial Innovations. Volume 19. Issue #1, 274-286. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(1\).2022.21](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(1).2022.21) (date of access: 18.03.2023).

17. Dobrowolski Zbysław, Sułkowski Łukasz, Panait Mirela (2022). Using the business model canvas to improve audit processes. Problems and Perspectives in Management. Volume 20. Issue #1, 142-152. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.12](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.12) (date of access: 07.04.2023).

18. Dwi Fitrialdi Salim, Aldilla Irdianty, Farida Titik Kristanti, Widyadhana Candraningtiyas (2022). Smart beta portfolio investment strategy during the COVID-19 pandemic in Indonesia. Investment Management and Financial Innovations. Volume 19. Issue #3, 302-311. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(3\).2022.25](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(3).2022.25) (date of access: 24.02.2023).

19. Eka Hariyani, Khoirul Aswar, Meilda Wiguna, Ermawati Ermawati, Yuneita Anisma (2022). Factors influencing financial statement disclosure: Empirical evidence from Indonesia. Investment Management and Financial Innovations. Volume 19. Issue #2, 230-237. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(2\).2022.20](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(2).2022.20) (date of access: 11.02.2023).

20. Enni Savitri, Tatang Ary Gumanti, Almasdi Syahza, Nik Herda Nik Abdullah (2021). The market value of equity of manufacturing companies during the COVID-19 pandemic. Investment Management and Financial Innovations. Volume 18. Issue #4, 1-11. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18\(4\).2021.01](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18(4).2021.01) (date of access: 21.04.2023).

21. Fandella Paola, Ceccarossi Guido, Attinà Davide (2022). Shock events: The impact of news media and communication strategies on listed companies' share price. Investment Management and Financial Innovations. Volume 19. Issue #1, 334-349. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(1\).2022.26](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(1).2022.26) (date of access: 18.03.2023).

22. Hui-Wen Hsu (2022). CEO educational backgrounds and non-GAAP earnings disclosures. Investment Management and Financial Innovations. Volume 19. Issue #3, 167-175. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(3\).2022.14](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(3).2022.14) (date of access: 02.03.2023).

23. Kunofiwa Tsaurai (2022). Role of financial sector development in foreign direct investment inflows in BRICS. Investment Management and Financial Innovations. Volume 19. Issue #3, 215-228. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(3\).2022.18](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(3).2022.18) (date of access: 21.05.2023).

24. Purwatiningsih Lisdiono, Jamaliah Said, Haslinda Yusoff, Ancella A. (2022). Hermawan. Risk management practice, alliance management capability, and enterprise resilience: Findings from Indonesian state-owned enterprises. Problems and Perspectives in Management. Volume 20. Issue #1, 190-202. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(1\).2022.17](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(1).2022.17) (date of access: 26.04.2023).

25. Shkolnyk Inna, Frolov Serhiy, Orlov Volodymyr, Datsenko Victoriia, Yevhenii Kozmenko (2022). The impact of financial digitalization on ensuring the economic security of a country at war: New measurement vectors. Investment Management and Financial Innovations. Volume 19. Issue #3, 119-138. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(3\).2022.11](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(3).2022.11) (date of access: 01.06.2023).

26. Shosha Bitila, Mano Romeo, Anamali Armela (2022). Businesses and COVID-19 impact, liquidity issues and failure perceptions: The case of Albania. Investment Management and Financial Innovations. Volume 19. Issue #2, 95-106. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(2\).2022.08](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(2).2022.08) (date of access: 08.04.2023).

27. Sitnicki Maksym W., Stepanova Alla, Pryimak Vasyl, Zhylnska Oksana (2022). Creative management: Model for the development of entrepreneurial competencies. Problems and Perspectives in Management. Volume 20. Issue #3, 310-324. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.25](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.25) (date of access: 25.04.2023).

28. Kharkiv airport. Available at: <https://hrk.aero/> (дата звернення: 05.05.2023).

The article was received by the editors 15.05.2023

The article is recommended for printing 13.06.2023

УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ З УРАХУВАННЯМ ТЕХНОЛОГІЙ ЗАЛУЧЕННЯ ДОДАТКОВИХ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ

Орехова Катерина Віталіївна, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри банківського бізнесу та фінансових технологій, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи 4, м. Харків, 61022, Україна, e-mail: oriekhova@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0214-2750>

Головко Олена Григорівна, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри банківського бізнесу та фінансових технологій, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи 4, м. Харків, 61022, Україна, e-mail: olena.golovko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6502-4562>

Христофорова Олена Миколаївна, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, бізнесу та професійних комунікацій, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи 4, м. Харків, 61022, Україна, e-mail: lena.guseva7677@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4868-2488>

Бабенко Максим Віталійович, доктор філософії, начальник департаменту роботи з проблемною заборгованістю ПАБ «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України», вул. Б. Хмельницького 6, м. Київ, 01601, Україна, e-mail: babenkomv2011@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6792-3465>

На сьогодні економіка України зазнає кризових явищ. Наслідки кризи впливають на економічну діяльність підприємства. Одним із можливих інструментаріїв удосконалення фінансового менеджменту підприємства є оптимізація бізнес-процесу фінансового забезпечення. Оскільки одним із ключових показників ефективності економічної діяльності аеропорту є пасажиропотік, то його прогнозування є одним із основних джерел релевантної інформації ефективного фінансового менеджменту підприємства. Цього пропонується досягти через управління якістю дочірнього процесу обрання оптимальної пропозиції щодо залучення додаткових фінансових ресурсів. Предметом дослідження у статті є теоретико-методичні підходи до залучення додаткових фінансових ресурсів для фінансування економічної діяльності підприємства. Мета полягає у узагальненні теоретичних засад і наданні прикладних рекомендацій до удосконалення фінансового менеджменту підприємства на засадах залучення технологій додаткових фінансових ресурсів. Використано сукупність методів наукового пізнання, які забезпечили концептуальну єдність дослідження, а також фундаментальні положення теорії фінансів та теорії ймовірності та математичної статистики та метод функціонального моделювання SADT (IDEFO). Отримано такі результати: виявлено два основних недоліки дочірнього процесу: високий ризик обрання неоптимального варіанту та великі витрати часу на обрання оптимального варіанту залучення додаткових фінансових ресурсів. На основі мультиплікативної моделі Хольта-Уінтерса виправлено недоліки процесу обрання оптимальної пропозиції щодо залучення додаткових фінансових ресурсів. Це дозволило виявити оптимальні джерела залучення додаткових фінансових ресурсів, необхідні для ефективного фінансового менеджменту підприємства. Висновки: Кризові ситуації є невід'ємною частиною функціонування підприємства у сучасних умовах. Кризовий стан відображає суперечності у функціонуванні та розвитку підприємства та обумовлює початок кризи. Для його попередження перед системою управління підприємством стоїть важливе завдання щодо впровадження антикризових механізмів, які враховували би специфіку економічної діяльності, а також приналежність до галузі, стан довкілля, кон'юнктуру ринку, форму власності. Організація антикризового управління є необхідною процедурою в системі управління, оскільки дозволяє групувати та вдосконалювати процеси незалежних елементів складних економічних систем та бізнес-процесів.

Ключові слова: кризовий стан, бізнес-процеси, фінансовий ризик, витрати часу, оптимальна пропорція.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексін Г. О. Фінансова стратегія в контексті життєвого циклу підприємства. Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. 2016. № 4. С. 66-73. URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvhasat_2016_4_11 (дата звернення: 16.05.2023).
2. Бровкова О. Г., Яковенко О. І., Гондюл Р. М. Фінансове управління, як основний засіб підвищення конкурентоздатності фірми. Економіка. Фінанси. Право. 2021. № 3 (1). С. 11-16.
3. Варналій З. С., Андреев О. О. Фінансова безпека підприємства: сутність та формування системи забезпечення. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія : Економічні науки. 2021. № 6 (2). С. 95-100. URI: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2021_6\(2\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2021_6(2)_15) (дата звернення: 25.02.2023).
4. Гайдуков М. О., Шуміло О. С. Визначення суті поняття "фінансова безпека підприємства" та загроз для неї. Бізнес Інформ. 2021. № 3. С. 87-93. URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2021_3_14 (дата звернення: 16.04.2023).
5. Козинець І. Г., Берднік С. С. Співвідношення понять "фінанси" та "фінансові ресурси". Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 3. С. 112-116. URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anopr_2021_3_22 (дата звернення: 03.05.2023).
6. Копилук О. І., Тимчишин Ю. В., Музичка О. М. Фінансова стійкість у системі забезпечення економічної безпеки підприємства. Бізнес Інформ. 2021. № 3. С. 81-87. URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2021_3_13 (дата звернення: 04.05.2023).
7. Маховка В. М., Зуйков В. О., Очнев А. О. Фінансова стратегія в контексті побудови конкурентної стратегії підприємства в умовах сучасного ринку. Економіка і регіон. 2016. № 3. С. 127-131. URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2016_3_19 (дата звернення: 30.04.2023).
8. Романишин В. О., Бернацька А. О. Фінансова стратегія та її роль у забезпеченні стійкого розвитку підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 2. С. 54-62. URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2020_2_11 (дата звернення: 26.05.2023).
9. Химич І. Г., Винник Т. М., Константюк Н. І., Тимошик Н. С., Юрик Н. Є. Фінансова безпека підприємства як антикризовий метод управління. Modern economics. 2021. № 25. С. 153-159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/modecon_2021_25_26 (дата звернення: 28.05.2023).
10. Abedalstar Alsayah. Strategic alignment and its impact on creating an organization's reputation and image. Problems and Perspectives in Management. 2022. Volume 20. Issue #1. pp. 501-513. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(1\).2022.40](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(1).2022.40) (date of access: 06.05.2023).
11. Agbonrha-Oghoye Imas Iyoha, Godwin Ohiokha, David Umoru, Sadiq Oshoke Akhor, Grace Abohiri Igele. Target capital structure for managerial decision making: Dynamics and determinants. Investment Management and Financial Innovations. 2022. Volume 19. Issue #3. pp. 322-334. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(3\).2022.27](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(3).2022.27) (date of access: 03.06.2023).
12. Alzate Isabel, Manotas Eva, Boada Antonio, Burbano Camilo. Meta-analysis of organizational and supply chain dynamic capabilities: A theoretical-conceptual relationship. Problems and Perspectives in Management. 2022. Volume 20. Issue #3. pp. 335-349. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.27](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.27) (date of access: 14.01.2023).
13. Bielykh Artem, Pysarenko Sergiy, Dong Meng Ren, Kubatko Oleksandr. Market expectation shifts in option-implied volatilities in the US and UK stock markets during the Brexit vote. Investment Management and Financial Innovations. 2021. Volume 18. Issue #4. pp. 366-379. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18\(4\).2021.30](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18(4).2021.30) (date of access: 19.01.2023).
14. Deineko Liudmyla, Sychevskiy Mykola, Tsyplitska Olena, Grebeniuk Nadiia, Deineko Oleksandr. Increasing resource efficiency in the industrial complex ensuring environmental human rights. Environmental Economics. 2021. Volume 12. Issue #1. pp. 124-139. [http://dx.doi.org/10.21511/ee.12\(1\).2021.11](http://dx.doi.org/10.21511/ee.12(1).2021.11) (date of access: 29.05.2023).
15. Derevyanko O. Building stakeholders' trust through key. Економічний часопис-XXI. 2013. № 9-10(1). С. 50-52. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2013_9-10\(1\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2013_9-10(1)_14) (date of access: 15.02.2023).
16. Dica Lady Silvera, Achmad Hizazi, M. Syurya Hidayat, Sri Rahayu. Financial constraints and corporate governance as moderating variables for the determinants of tax avoidance. Investment Management and Financial Innovations. 2022. Volume 19. Issue #1. pp. 274-286. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(1\).2022.21](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(1).2022.21) (date of access: 18.03.2023).
17. Dobrowolski Zbysław, Sułkowski Łukasz, Panait Mirela. Using the business model canvas to improve audit processes. Problems and Perspectives in Management. 2022. Volume 20. Issue #1. pp. 142-152. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.12](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.12) (date of access: 07.04.2023).
18. Dwi Fitri Salim, Aldilla Iradianty, Farida Titik Kristanti, Widyadhana Candraningtiyas. Smart beta portfolio investment strategy during the COVID-19 pandemic in Indonesia. Investment Management and Financial Innovations. 2022. Volume 19. Issue #3. pp. 302-311. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(3\).2022.25](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(3).2022.25) (date of access: 24.02.2023).
19. Eka Hariyani, Khoiril Aswar, Meilda Wiguna, Ermawati Ermawati, Yuneita Anisma. Factors influencing financial statement disclosure: Empirical evidence from Indonesia. Investment Management and Financial Innovations. 2022. Volume 19. Issue #2. pp. 230-237. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(2\).2022.20](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(2).2022.20) (date of access: 11.02.2023).
20. Enni Savitri, Tatang Ary Gumanti, Almasdi Syahza, Nik Herda Nik Abdullah. The market value of equity of manufacturing companies during the COVID-19 pandemic. Investment Management and Financial Innovations. 2021. Volume 18. Issue #4. pp. 1-11. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18\(4\).2021.01](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.18(4).2021.01) (date of access: 21.04.2023).
21. Fandella Paola, Ceccarossi Guido, Attinà Davide. Shock events: The impact of news media and communication strategies on listed companies' share price. Investment Management and Financial Innovations. 2022. Volume 19. Issue #1. pp. 334-349. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(1\).2022.26](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(1).2022.26) (date of access: 18.03.2023).
22. Hui-Wen Hsu. CEO educational backgrounds and non-GAAP earnings disclosures. Investment Management and Financial Innovations. 2022. Volume 19. Issue #3. pp. 167-175. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(3\).2022.14](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(3).2022.14) (date of access: 02.03.2023).

23. Kunofiwa Tsaurai. Role of financial sector development in foreign direct investment inflows in BRICS. *Investment Management and Financial Innovations*. 2022. Volume 19. Issue #3. pp. 215-228. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(3\).2022.18](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(3).2022.18) (date of access: 21.05.2023).

24. Purwatiningsih Lisdiono, Jamaliah Said, Haslinda Yusoff, Ancella A. Hermawan. Risk management practice, alliance management capability, and enterprise resilience: Findings from Indonesian state-owned enterprises. *Problems and Perspectives in Management*. 2022. Volume 20. Issue #1. pp. 190-202. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(1\).2022.17](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(1).2022.17) (date of access: 26.04.2023).

25. Shkolnyk Inna, Frolov Serhiy, Orlov Volodymyr, Datsenko Victoriia, Yevhenii Kozmenko. The impact of financial digitalization on ensuring the economic security of a country at war: New measurement vectors. *Investment Management and Financial Innovations*. 2022. Volume 19. Issue #3. pp. 119-138. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(3\).2022.11](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(3).2022.11) (date of access: 01.06.2023).

26. Shosha Bitila, Mano Romeo, Anamali Armela. Businesses and COVID-19 impact, liquidity issues and failure perceptions: The case of Albania. *Investment Management and Financial Innovations*. 2022. Volume 19. Issue #2. pp. 95-106. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19\(2\).2022.08](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.19(2).2022.08) (date of access: 08.04.2023).

27. Sitnicki Maksym W., Stepanova Alla, Pryimak Vasyi, Zhylynska Oksana. Creative management: Model for the development of entrepreneurial competencies. *Problems and Perspectives in Management*. 2022. Volume 20. Issue #3. pp. 310-324. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.25](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.25) (date of access: 25.04.2023).

28. Kharkiv airport (2023). ТОВ "Нью Системс АМ": офіційний веб-ресурс. URL: <https://hrk.aero/> (дата звернення: 05.05.2023).

Стаття надійшла до редакції 15.05.2023

Стаття рекомендована до друку 13.06.2023

ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

DOI: 10.26565/2310-9513-2023-17-10

УДК 338.48-6:[2+7/8](477)

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНО-ЕКСКУРСІЙНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Волкова Ірина Ігорівна

ст.викл. кафедри туристичного бізнесу та країнознавства
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: volkova@karazin.ua

Мукомел Влада Владиславівна

студентка кафедри туристичного бізнесу та країнознавства
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: vladamukomel.16@gmail.com

Посохов Іван Сергійович

канд. іст. наук, доцент
доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: ivanposokhov@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8638-5148>

Для релігійно-екскурсійного туризму особливий інтерес представляють сакральні споруди, які мають особливу архітектуру та історію, і найчастіше є пам'ятками архітектури національного значення, або представляють спадщину ЮНЕСКО. Предметом дослідження є розвиток релігійно-екскурсійного туризму в Україні. Метою статті є визначення стану розвитку та перспектив релігійно-екскурсійного туризму в Україні. Завдання: здійснити аналіз ресурсної бази релігійно-екскурсійного туризму в Україні, визначити стан розвитку релігійно-екскурсійного туризму в Україні; проаналізувати закордонний досвід розвитку релігійно-екскурсійного туризму; визначити проблеми та перспективи розвитку релігійно-екскурсійного туризму в Україні. Методи дослідження, використані під час написання роботи: статистичний, графічний, картографічний, аналітичний, порівняльний методи, метод експерименту, метод бальної оцінки. Отримано такі результати: у роботі визначено кількість культових споруд найпоширеніших конфесій на території України, пам'яток архітектури національного значення України і сакральних споруд, занесених до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Наведено епохи будівництва сакральних споруд та притаманні стилі будівництва культової архітектури. Визначено особливості архітектури конфесійної приналежності в регіонах України. Також було проаналізовано існуючі тури та оглядові екскурсії від провідних внутрішніх туроператорів України. Було досліджено сучасні тенденції розвитку культурно-релігійного туризму в Харківській області. Висновки: проблемами організації даного виду туризму визначено значне руйнування церковної архітектури внаслідок війни в Україні, недостатній нагляд за архітектурою та нестача коштів на її відновлення, юридичні проблеми, мала обізнаність туристичних представників країни про можливості використання релігійних об'єктів на потреби туризму. Серед наявних перспектив авторами зазначено: 3D-тури храмами та соборами, VR-реальність, інтерактивні інсталяції, 3D-мапінг, влаштування музеїв всередині церков, чемпінг-туризм тощо. Отже, сакральна архітектура України є важливим чинником формування нових екскурсійних маршрутів, які можуть зацікавити різні групи туристів, метою подорожі яких є релігійно-екскурсійний туризм.

Ключові слова: культові споруди, релігійні конфесії, стилі культової архітектури, культові пам'ятки.

Як цитувати: Волкова І.І., Мукомел В.В., Посохов І.С. Перспективи розвитку релігійно-екскурсійного туризму в Україні. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2023. № 17. С. 110-127. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-10>

In cites: Volkova I., Mukomel V., & Posokhov I. (2023). Prospects for the development of religious and excursion tourism in Ukraine. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (17), 110-127. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-10> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Культурний туризм відіграє помітну роль у розвитку міжнародного туризму. В останній час спостерігається зростання інтересу до релігійних уявлень інших народів з метою пізнання їх культури, побуту та традицій. В наш час доволі часто можна побачити християн, які здійснюють екскурсійні поїздки до тибетських монастирів або синтоїстських храмів. Даний факт можна пояснити специфікою масової культури в умовах глобального інформаційно-комунікативного простору, в рамках якого відбувається розмиття кордонів локальних культур. Сьогодні екскурсії на релігійну тематику проводяться в світі майже скрізь: в церквах, мечетях та храмах. Екскурсії в храми стали популярними для екскурсантів різного віросповідання, з метою виховання толерантності та поваги до інших культур та релігій. Екскурсії в релігійні центри, знайомство з різними релігійними об'єктами стають невід'ємною частиною як релігійних турів, так і комбінованих турів культурно-пізнавального спрямування.

Метою дослідження є визначення стану розвитку та перспектив релігійно-екскурсійного туризму в Україні.

Аналіз останніх публікацій. Серед вітчизняних авторів, роботи яких присвячені релігійному туризму, заслуговують на увагу статті С. А. Панченко, Л. М. Устименко, С. Г. Ярьоменко та інших. Дослідженнями даної тематики займаються викладачі кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: О.Д. Каплін, С.І. Лиман, А.Ю. Парфіненко тощо. Тим не менш, цілісне дослідження релігійного туризму екскурсійного спрямування вимагає подальшого вивчення, що й обумовило написання даної роботи.

Виклад основного матеріалу. Інтерес до українських культурних споруд обумовлений різноманітністю релігійних споруд різних конфесій, які належать різним релігійним організаціям України.

Загальна кількість культурних споруд в Україні становить 18453. Найбільшу кількість культурних

споруд становлять споруди Української православної церкви – 42%. Далі за чисельністю культурних споруд йде українська Православна церква України, яка налічує 20%. Українська греко-католицька церква налічує 17% культурних споруд. Римсько-католицька церква в Україні становить 4%. Великий відсоток – 17% становлять інші - споруди протестантських общин, куди відносять баптистів, євангельських християн, адвентистів, харизматів та інших. Культурні споруди ісламу та іудаїзму становлять менше 1%.

На рис. 1 відображено кількість культурних споруд найпоширеніших конфесій на території України.

Серед 18453 культурних споруд України, лише 1645 занесені до переліку пам'яток архітектури національного значення України та 11 сакральних споруд занесені до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. На рис. 2 відображено кількість сакральних об'єктів як пам'яток архітектури національного значення серед загальної кількості культурних споруд України.

Найбільше культурних споруд як пам'яток архітектури національного значення знаходиться в Львівській області (465), а найменше – в Запорізькій (1) [5]. На рисунку 3 відображено загальну кількість культурних споруд національного значення в кожній області.

Якщо говорити про сакральні споруди національного значення на території України, то можна сказати, що культурно-релігійний туризм найкраще розвивається на Заході України, а саме в Львівській, Волинській, Івано-Франківській та Закарпатській областях.

Найбільше забезпечена культурними спорудами національного значення Львівська область, де зосереджено 28% від всіх сакральних споруд України національного значення, далі йде Волинська область, де нараховується 10% від загальної кількості. На третьому місці знаходиться Івано-Франківська область, де розташовано 7,3% релігійних споруд національного значення.



Рис. 1. Кількість культурних споруд найпоширеніших конфесій на території України
Fig. 1. The number of religious buildings of the most common denominations on the territory of Ukraine



Рис. 2. Співвідношення сакральних об'єктів національного значення до загальної кількості культових споруд України

Fig. 2. The ratio of sacred objects of national importance to the total number of religious buildings of Ukraine.

Загалом на території Карпатського регіону, що об'єднує Львівську, Івано-Франківську, Чернівецьку та Закарпатську області знаходиться 47, 6% , що становить практично 1/2 всіх культових споруд національного значення України. Далі йде Волинський туристичний район, куди входять Волинська, Рівненська та Житомирська області, де знаходиться 16, 3% культових споруд національного значення. 13,7% сакральних споруд національного значення розташовані в Столичному туристичному районі, куди входять Київська, Черкаська та Чернігівська області. На території Подільського туристичного району, куди входять Тернопільська, Хмельницька та Вінницька області нараховується 13, 4% сакральних споруд національного значення. Далі йде Слобожанський туристичний район (Сумська, Полтавська та Харківська області), де розташовано 5,8% культових споруд національного значення. Лише 1,8 % та 0,7% на території Причорноморського (Одеська та Миколаївська області) та Приазов-

ського (Херсонська та Запорізька області) туристичних районів відповідно. Найменше сакральних споруд національного значення 0,5 % на території Донецького туристичного району (Донецька та Луганська області).

Серед культової архітектури, 9 сакральних споруд занесені до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО [24]. Статус об'єкта Світової спадщини ЮНЕСКО додає гарантії збереження цього об'єкта, привертає до нього увагу влади та громади, дає пріоритет у залученні коштів для реконструкції і сприяє розвитку туризму. В таблиці 1 відображено релігійні споруди України занесені до списку Світової спадщини ЮНЕСКО.

Говорячи про епохи будівництва сакральних споруд та притаманні стилі будівництва культової архітектури, потрібно зауважити, що спорудження культових об'єктів починається в Античний період (4-15 ст.), приклади такої архітектури це руїни храмової архітектури в Ольвії, Херсонесі, Пантикапеї.

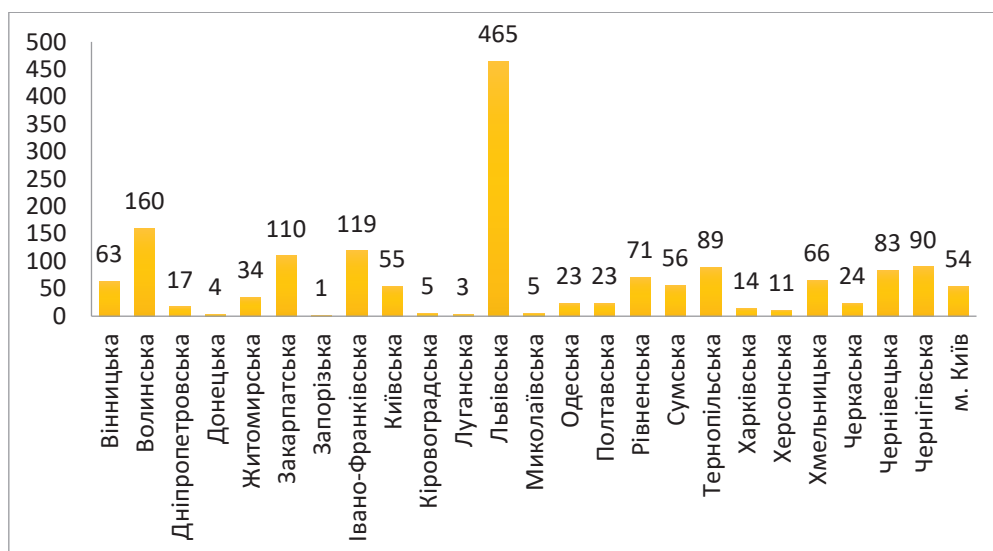


Рис. 3. Загальна кількість культових споруд національного значення по областях України

Fig. 3. The total number of religious buildings of national importance in the regions of Ukraine

Таблиця 1

Об'єкти сакральної архітектури України, занесені до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО

Table 1

Objects of sacred architecture of Ukraine included in the list of UNESCO World Heritage Sites

Об'єкт	Місце розташування	Створення	Стиль
Софійський собор	Київ	1037	Візантійський (первісний), бароко (сучасний)
Києво-Печерська лавра	Київ	1051	Українське бароко
Церква Спаса на Берестові	Київ	XII—XVII століття	Українське бароко
Церква Святого Духа	Львівська обл., с. Потелич	1502	Дерев'яна архітектура
Церква Собору Пресвятої Богородиці	Львівська обл. с. Матків	1838	Дерев'яна архітектура, бойківський стиль
Церква Святої Трійці	Львівська обл., м. Жовква	1720	дерев'яна архітектура, галицький стиль
Церква святого Юра	Львівська обл., м. Дрогобич	1502	дерев'яна архітектура
Церква Святого Духа	Івано-Франківська обл., м.Рогатин	1598	дерев'яна архітектура, галицький стиль
Церква Різдва Пресвятої Богородиці	Івано-Франківська обл., с. Нижній Вербіж	1808	дерев'яна архітектура, бароко
Вознесенська церква	Закарпатська обл., с. Ясіня	XVI століття	дерев'яна архітектура
Церква святого Михайла	Закарпатська обл., с. Ужок	1745	дерев'яна архітектура, бойківський стиль

Складено авторами за матеріалами [24]

Compiled by the authors based on materials [24]

За епохи Київської Русі переважають візантійський та романський стилі, прикладами цього можуть слугувати Кловський монастир (Київ), Спаський собор (Чернігів), Успенський собор, Борисоглібський собор, Іллінська церква (Чернігів) [6, с. 578].

За Литовсько-руської доби будуються дерев'яні церкви у візантійському стилі (Святодухівська церква у Потеличі, Благовіщенський собор у Ковелі), а також готичні сакральні споруди (каплиця Св. Мартина у Мукачевому, кафедральний костел Вознесіння Діви Марії у Львові). Особливе місце в багатій сакральній спадщині України займають муровані оборонні храми цієї епохи. Прикладом такої архітектури є Миколаївська церква (Чесники), хрещата Покровська церква (Сутківці) [6, с. 583].

В добу Речі Посполитої в сакральній архітектурі переважають візантійський стиль (Хрестовоздвиженська церква у Луцьку), ренесанс (Успенська церква, дзвіниця Корнякта у Львові), готика (Миколаївський домініканський костел у Києві), бароко (костел Стрітіння монастиря босих кармеліток у Львові) [6, с. 585].

За доби Гетьманщини виникає новий стиль – українське бароко або «козацьке» бароко. В цьому стилі збудовані Михайлівський Золотоверхий монастир та Києво-Печерська лавра у Києві, Тризубоподібний Покровський собор у Харкові [6, с. 589].

В 16 - на початку 20 ст. виникає епоха будівництва народної сакральної архітектури: будуються дерев'яні церкви. Прикладом може бути Покровська церква у Ромнах, Троїцький собор у Новомосковську [6, с. 593].

За Австрійської та Російської імперій в 19 столітті в будівництві культових споруд переважають класицизм (собор Спасо-Преображенського монастиря у Новгород-Сіверському, Воскресенська церква-усипальня К.Розумовського у Батурині), а також неовізантизм (Володимирський собор у Києві) [6, с. 596].

На початку 20 століття до 1930-тих років формується стиль українського необароко, прикладом якого слугують Георгіївська церква-мавзолей на Козацьких могилах під Берестечком та церква Успіння Богородиці у Бориславі [6, с. 598].

З кінця 1980-років розпочинається будівництво архітектури в візантійському, неоросійському, неокласичному стилях: церква Святого Бориса і Гліба у Борисполі, церква Святої Софії у Львові, церква Св. Миколая на воді в Києві [6, с. 600].

Особливий інтерес для культурно-релігійного туризму представляють найстаріші та найцінніші сакральні споруди з метою пізнання архітектурних стилів та історії краю, адже культова архітектура відображає в тому числі історію країни та нації. До найстаріших культових споруд України варто віднести Горянську ротонду в Ужгороді 10 століття, Софійський собор в Києві початку XI століття, Спасо-Преображенський собор в Чернігові XI століття, Кирилівську церкву в Києві XII століття та багато інших, вік яких нараховує сотні років.

Найбільший інтерес з боку культурно-релігійного туризму представляє дерев'яна архітектура України, яка має тривалу історію. Але на жаль, велика частина дерев'яних сакральних споруд втрачена через значну недовговічність матеріалу та відсутність фундаменту. Тому дуже часто такі споруди реконструюються в скансенах. В Україні збереглося

понад 2,5 тисячі дерев'яних церков, з яких близько 1000 відносяться до XV-XVIII ст. На прилеглих етнічних українських землях їх є ще близько 500. Однак на облік та під охорону держави взято тільки 18,3%. 8 дерев'яних українських церков занесено до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Більшість дерев'яних церков розташовані в західній частині України. Значна кількість дерев'яних церков належать Українській православної церкві та Українській греко-католицькій церкві [10, с. 77]. Частина дерев'яних сакральних споруд втрачена через значну недовговічність матеріалу та відсутність фундаменту. Тому дуже часто такі споруди реконструюються в скансенах. В Україні збереглося понад 2,5 тисячі дерев'яних церков, з яких близько 1000 відносяться до XV-XVIII ст. На прилеглих етнічних українських землях їх є ще близько 500. Однак на облік та під охорону держави взято тільки 18,3%. 8 дерев'яних українських церков занесено до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Більшість дерев'яних церков розташовані в західній частині України. Значна кількість дерев'яних церков належать Українській православної церкві та Українській греко-католицькій церкві [10, с. 77].

Статистичний аналіз кількості об'єктів сакральної архітектури по областях України свідчить про високий потенціал для розвитку сакрального туризму. До найкраще забезпечених сакральними спорудами областей належать Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, де переважну більшість становить дерев'яна культова архітектура; а також Чернігівська область, яка представляє сакральну архітектуру доби Гетьманщини переважно стилю козацького бароко.

Як наслідок, культова архітектура є важливим чинником формування бренду дестинацій для приваблення екскурсантів до областей України. Так наприклад, Києво-Печерська Лавра або Софія Київська асоціюються з Києвом, або дерев'яні церкви асоціюються з Закарпатським регіоном.

Сформована мережа сакральних об'єктів України відрізняється на сході і заході, на півночі та півдні, що обумовлено насамперед природними, суспільними та історичними чинниками. Природні чинники визначили тип культових споруд за матеріалом будівництва. Це яскраво виражається на території Карпатської України, де значні запаси лісових ресурсів, і як наслідок – велика кількість дерев'яних сакральних пам'яток; у регіонах багатих на родовища каміння звичайно переважають кам'яні сакральні споруди. Суспільні чинники визначили багатство та архітектурну велич сакральних об'єктів, зокрема об'єкти розташовані в столиці та великих містах відзначаються більшими розмірами та визначним функціональним значенням. Історичні чинники також вплинули, як на конфесійну приналежність об'єктів, так і архітектурний їх стиль.

Особливості архітектури визначає також кон-

фесійна приналежність. Найчисленнішою на території України є Українська православна церква, найбільше церков УПЦ знаходиться та Вінницькій (691) та Волинській (515) областях. ПЦУ – в Львівській (708) та Івано-Франківській (489) областях. Українська греко-католицька церква переважає в Львівській (1533) та Тернопільській (708) областях. Римсько-католицька церква - в Львівській (115) та Тернопільській (92) областях. Духовне управління мусульман нараховується найбільше в Херсонській області (5). Культові споруди об'єднань іудейських релігійних організацій України в Хмельницькій (3), Львівській (3) та Чернігівській (4) областях [1]. На рисунку 2.6. відображено географічне розташування сакральних об'єктів України за конфесіями.

Серед 18453 культових споруд України, лише 1645 занесені до переліку пам'яток архітектури національного значення України [5]. Найбільше культових пам'яток національного значення від загальної кількості сакральних споруд в регіоні знаходиться в Сумській області – 30%, Львівській 21%, Волинській та Київській – по 13%, оскільки культова архітектура цих областей представляє не тільки релігійне життя населення, а також розкриває розвиток регіону в історичному аспекті. Найменше культових об'єктів національного значення від загальної кількості сакральних споруд в області знаходиться в Донецькій, Запорізькій та Луганській областях – 1%, це пояснюється тим, що дані області завжди були промисловими центрами країни, тому розвиток культурно-релігійного туризму не є першочерговим завданням. На рисунку 2.7. відображено кількість культових об'єктів як пам'яток архітектури національного значення від загальної кількості культових споруд на території України за областями.

З 24-х областей України, 22-і в обов'язковому порядку включають релігійні споруди в оглядові екскурсії та тури містом та областю. Лише Запорізька та Луганська області не представляють релігійні споруди.

Найбільшою популярністю користуються Лаври, так, наприклад, Києво-Печерську лавру в минулому році відвідало 724185 туристів. Києво-Печерська лавра є брендом не тільки Києва, але і всієї країни. [7].

Не менш популярним брендом України є заповідник «Софія Київська», який в щорічно відвідують 300-400 тисяч туристів. [2, с.235].

Почаївська Лавра також користується популярністю як у паломників так і у звичайних туристів. Офіційну статистику щодо відвідуваності лаври знайти неможливо, проте в деяких джерелах зазначається що лавру відвідують щорічно близько 500 тисяч туристів. Марійський центр у Зарваниці, який входить у 20-ку найбільших у Європі, за неофіційними даними відвідує приблизно 500 тисяч туристів [8].

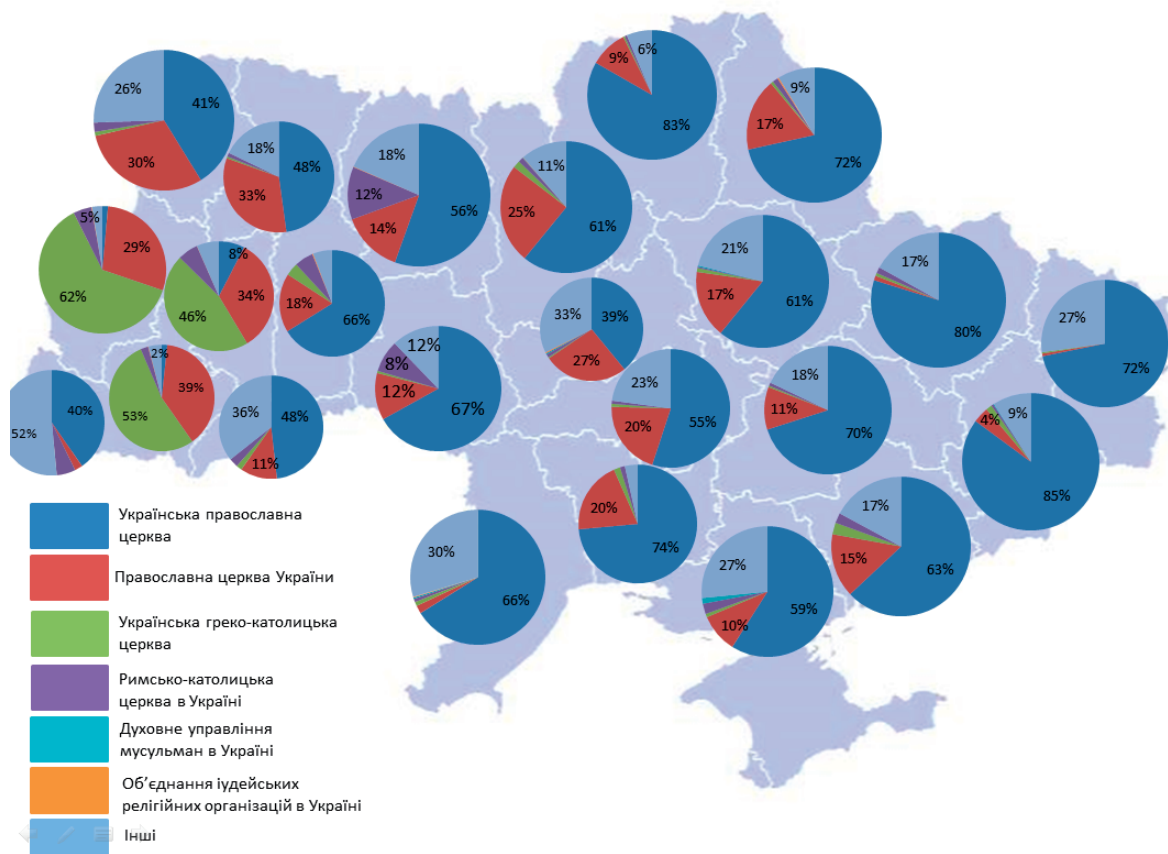


Рис. 4. Сакральні об'єкти України за конфесіями
 Fig. 4. Sacred objects of Ukraine by denominations

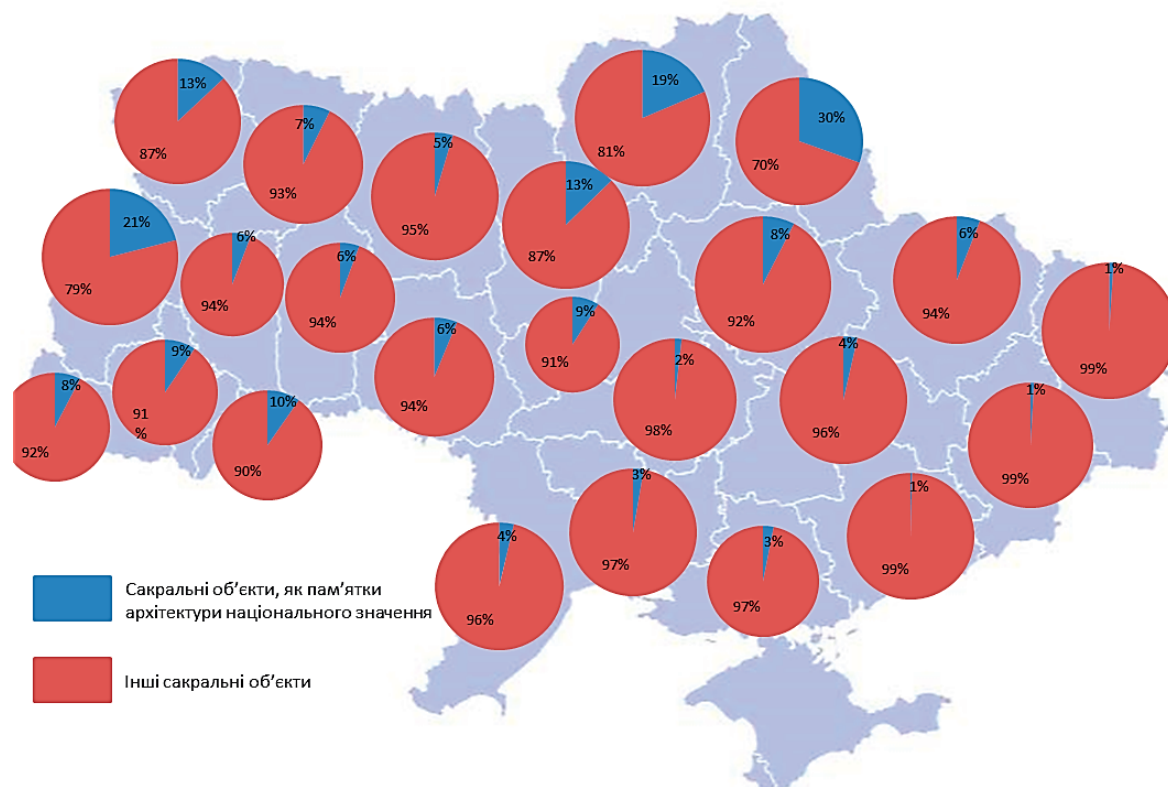


Рис. 5. Кількість культових об'єктів як пам'яток архітектури національного значення від загальної кількості культових споруд
 Fig. 5. The number of religious objects as architectural monuments of national importance from the total number of religious buildings

На даний момент в Україні нараховується більше 130 паломницьких відділів, фірм та агентств. В середньому один такий відділ організовує більше 50 поїздок за рік. Визначити кількість внутрішніх релігійних туристів неможливо. Кількість іноземних паломників в Україну складає в середньому 60–70 тисяч, туристів, які подорожують з культурно-релігійною метою приблизно стільки ж. З них дві третини складають ізраїльтяни, російських паломників не більше 15% (8–10 тисяч паломників). За даними місцевих спостережень у 2015 році кількість релігійних туристів у Львові склала близько 700 тис. осіб, у Києві – близько 600 тис. осіб, у Почаєві та Зарваниці – не більше 500 тисяч, у Святогірську – близько 100 тисяч [23, с.229].

В основному культурно-релігійні тури функціонують в найважливіших центрах скупчення релігійних об'єктів. Проте, наприклад, Закарпатська, Івано-Франківська та Львівська області, на території яких розташовані унікальні дерев'яні церкви, внесені до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, не мають тематичних культурно-релігійних екскурсій або турів з залученням саме цих церков.

Активно просувають на ринок релігійно-екскурсійні тури Полтавська, Черкаська та Чернігівська області. Перш за все, сакральні-туристичні ресурси цих областей пов'язані з відомими особистостями, які були охрещені або приймали участь в створенні цих церков, або, які залишили якийсь скарб на їх території. Як наслідок, у туристів з'являється інтерес і до релігійного об'єкту, і до визначної особистості, що в поєднанні дає можливість створити незвичайну екскурсію.

Варто зазначити, що культурно-релігійний туризм стосується не лише споглядання сакральної архітектури, а також відвідання музеїв пов'язаних з релігійною сферою. Кількість культурно-релігійних музеїв в Україні становить 8. Релігійні музеї відвідують скоріше звичайні туристи, ніж паломники. Однак, визначити точну кількість відвідувачів в цих

музеях неможливо, адже не існує детальної статистики. В таблиці 2 представлено музеї України релігійної тематики.

Українські музеї на релігійну тематику представлені переважно в західних областях та м. Київ та не входять до жодного культурно-релігійного туру або екскурсії. Незважаючи на те, що дані музеї дуже перспективні, мають безліч цікавих експонатів, вік яких налічує сотні років, а також будуть цікавими для всіх туристів, а не лише для паломників, музеї зовсім невідомі на теренах України та не користуються популярністю через відсутність реклами.

Інфраструктура культурно-релігійного туризму дещо відрізняється від звичайного туризму. В даному випадку закладами розміщення можуть стати монастирі, а закладами харчування – трапезні. Сувенірна продукція також буде відрізнятися від звичайної сувенірної продукції в культурно-пізнавальному туризмі. В культурно-релігійному туризмі сувенірами можуть виступати як і звичайні продукти (магніти, листівки, канцелярія з зображенням міста), так і суто релігійні речі (свічки, ладанки, ікони і т.д.) [3, с.134].

На території Харківської області 277 релігійних споруд [1]. В таблиці 3 відображено забезпеченість релігійних громад культовими спорудами.

Українська православна церква має в своєму підпорядкуванні найбільше релігійних споруд, що становить 80% від загальної кількості. Далі йдуть протестантські організації, куди відносять баптистів, адвентистів, харизматів та інших, і це становить 14%. Кількість релігійних споруд інших конфесій знаходиться в діапазоні від 0,4% до 1,5%.

Проте для культурно-релігійного туризму представляють інтерес лише ті культові споруди, які мають важливе значення в історії краю, найчастіше це пам'ятки національного або місцевого значення. На рисунку 6 відображено сакральні пам'ятки архітектури Харківської області за конфесіями.

Таблиця 2

Музеї України релігійної тематики

Table 2

Museums of Ukraine on religious subjects

Назва музею	Місце розташування
Львівський музей історії релігії	Келії колишнього Домініканського монастиря, м. Львів
Галерея сучасного сакрального мистецтва Iconart	м. Львів
Музей української домашньої ікони	Частина історико-культурного комплексу «Замок Радомисль», м.Радомисль, Житомирська область
Музей Волинської ікони	Відділ Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк
Музей сакрального мистецтва	м. Косів, Івано-Франківська область
Музей сакрального мистецтва ім. Антонія Петрушевича	м. Львів
Музей історії Десятинної церкви	м. Київ
Музей історії української православної церкви	Частина Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», Київська область

Складено авторами за матеріалами [11], [12], [13], [14]

Compiled by the authors based on materials [11], [12], [13], [14]

Таблиця 3

Забезпеченість релігійних громад культовими спорудами

Table 3

Provision of religious communities with religious buildings

Громада	Загальна к-сть	Пам'ятки архітектури
Українська православна церква	221	74
Православна церква України	3	2
Українська греко-католицька церква	2	-
Римсько-католицька церква в Україні	4	1
Протестантські релігійні організації	39	-
Іслам	2	-
Іудаїзм	2	1
Караїмізм	1	1
Буддизм	1	-
Інші	2	-
Всього	277	79

Складено авторами за матеріалами [1], [5], [15]

Compiled by the authors based on materials [1], [5], [15]



Рис. 6. Культіві пам'ятки архітектури Харківської області за конфесіями

Fig. 6. Cult monuments of architecture of the Kharkiv region by denomination

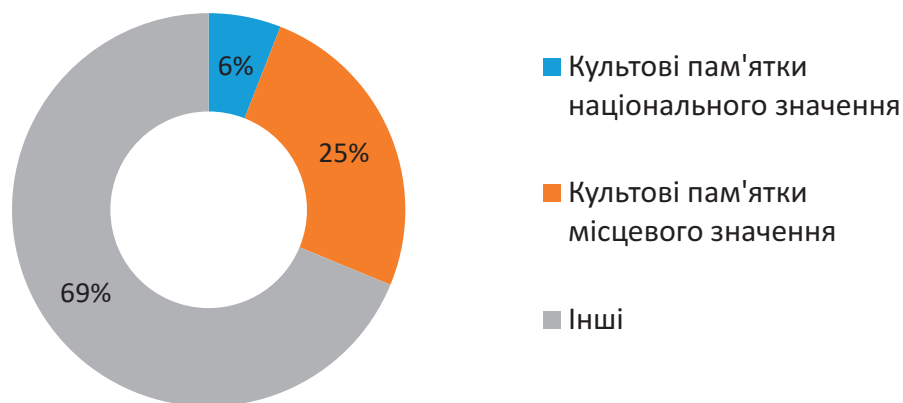


Рис. 7. Кількість культових споруд різного значення

Fig. 7. The number of religious buildings of various importance

Таблиця 4

Розташування культових пам'яток національного значення Харківської області

Table 4

Location of cult monuments of national importance in the Kharkiv region

Район	Споруда
м. Харків	Комплекс споруд Свято-Покровського монастиря, Покровський собор, Успенський собор, Дзвіниця Успенського собору.
Ізюмський	Спасо-Преображенський собор, Вознесенська церква з дзвіницею, Миколаївська церква, Церква Іоанна Предтечі
Краснокутський	Спаська церква, Покровська церква
Нововодолазький	Церква Св.Миколи
Харківський	Миколаївська церква
Чугувський	Покровський собор

Складено авторами за матеріалами [5]
Compiled by the authors based on materials [5]

На території Харківської області знаходиться 14 культових пам'яток архітектури національного значення [13] та 65 культових пам'яток архітектури місцевого значення [5].

Частка культових споруд національного значення Харківської області на території України становить лише 1,00%.

Культові пам'ятки національного значення становлять 22% від загальної кількості пам'яток наці-

онального значення в Харківській області. Всі культові пам'ятки національного значення Харківської області це православні сакральні споруди.

На території Харківської області 3 пам'ятки національного значення XVII ст., XVIII ст. – 2, XIX ст. – 8, та XX ст. – 1.

В таблиці 4 відображено розташування культових пам'яток національного значення на території Харківської області.



Рис. 8. Культові пам'ятки національного значення в Харківській області
Fig. 8. Cult monuments of national importance in the Kharkiv region



Рис. 9. Культурні пам'ятки архітектури місцевого значення Харківської області
Fig. 9. Cult architectural monuments of local importance in the Kharkiv region

З 27 районів Харківської області лише 5 та м. Харків мають в своєму складі культурні пам'ятки національного значення. На рисунку 8 відображено географічне розташування культурних пам'яток національного значення в Харківській області.

Загалом на території області 65 сакральних пам'яток місцевого значення [15], що складає 10% від загальної кількості пам'яток місцевого значення.

Найбільше пам'яток місцевого значення в місті Харкові, оскільки це обласний центр, тут нараховується 26% від загальної кількості культурних споруд місцевого значення на території області. Далі йде Харківський район з 12% від загальної кількості. В Куп'янському та Чугуївському районах по 7%, а в Золочівському та Дворічанському по 6% від загальної кількості культурних споруд місцевого значення. В інших районах менше 5%. На рисунку 9 відображено географічне розташування всіх культурних пам'яток архітектури місцевого значення Харківської області.

Харківська область має потужний історико-культурний потенціал для розвитку культурно-релігійного туризму.

В таблиці 5 відображено культурно-релігійні тури, які пролягають на території Харківської області.

Таблиця 5

Культурно-релігійні тури та екскурсії на території Харківської області

Table 5

Cultural and religious tours and excursions in the Kharkiv region

Тур	Тривалість	Об'єкти на маршруті
Купола Харкова. Перехрестя релігій	4 год.	Свято-Покровський монастир, Покровський храм, Благовіщенський собор, дзвіниця Успенського собору, храм Пантелеймона Цілителя, костел Успіння Діви Марії, Хоральна синагога, мечеть Аль-Барокат, вірменська Церква.
Православні перлини. Храми Харківщини	6-10 год.	Спасів Скит, Архангело-Михайлівська церква в Рокитному, храм Пресвятої Богородиці в с. Берестовенька, церква Озерянської ікони Божої Матері в Нижніх Озерянах та інші.
Дерев'яне зодчество. Храми Харківщини	8-10 год.	Храм Різдва Богородиці в Ков'ягах, храм Іоанна Богослова в Старовірівці, храм Покрова Пресвятої Богородиці в с. Берестовенька, Покровський храм в Тимченках і храм на честь праведних Богоотця Йоахіма і Анни в Яковлівці.
Під Фавором, над Дінцем	13-14 год.	м. Святогірськ: Лавра, скит Антонія та Феодосія, скит Всіх святих та інші. Відвідання сироварні "Святогірська коза" м. Чарівне: Музей народної архітектури. м. Ізюм: Свято-Вознесенська церква.
Світові релігії в Харкові	2,5 год.	Храм Жон Мироносиць, собор Успіння Діви Марії, Троїцький храм, хоральна синагога, кенаса, соборна мечеть
Екскурсія по святиням Слобожанщини	9-10 год.	Борисо-Глібський монастир в Водяному, Архангело-Михайлівський храм в Рокитному, Храм Христа Спасителя в Бірках, Вознесенський храм в Липовій році та інші.

Складено авторами за матеріалами [19], [20], [21]

Compiled by the authors based on materials [19], [20], [21]

Проведений аналіз сакральних об'єктів Харківської області засвідчив, що область має потенціал для організації культурно-релігійного туризму. На території наявні культові пам'ятки різних релігій та стильової приналежності, вік деяких церков нараховує сотні років. В комплексі все це створює унікальну основу для культурно-релігійного туризму.

Більшість релігійних об'єктів в Україні – це унікальні споруди в архітектурному та духовному сенсі. Однією з найголовніших проблем релігійних об'єктів є їх збереження. Частина релігійних споруд України є національною спадщиною країни, що посилює важливість їх збереження та відновлення.

До початку війни в Україні, станом на 2021 рік, в підпорядкуванні Мінкульту було близько 130 тисяч нерухомих об'єктів, з них: 80% культурно-історич-

них пам'яток (куди відносяться і релігійні споруди) потребували серйозної реставрації, 30% знаходилися в аварійному стані [9]. Проте через повномасштабне російське вторгнення до України в лютому 2022 року, наша країна втратила велику кількість релігійних пам'яток архітектури. Станом на 24 липня 2022 року найбільша кількість релігійних споруд, які зазнали руйнування, нараховувалася у Донецькій (45) та Луганській (40) областях, потім йде Київська (34) та Харківська (25) області. В загальній сумі за 5 місяців війни Україна втратила 183 релігійні споруди у 14 областях країни [16]. На рис. 10 відображено релігійні споруди, які зазнали руйнувань внаслідок повномасштабного вторгнення Росії. Серед втрачених або пошкоджених релігійних об'єктів, які є національною спадщиною України,

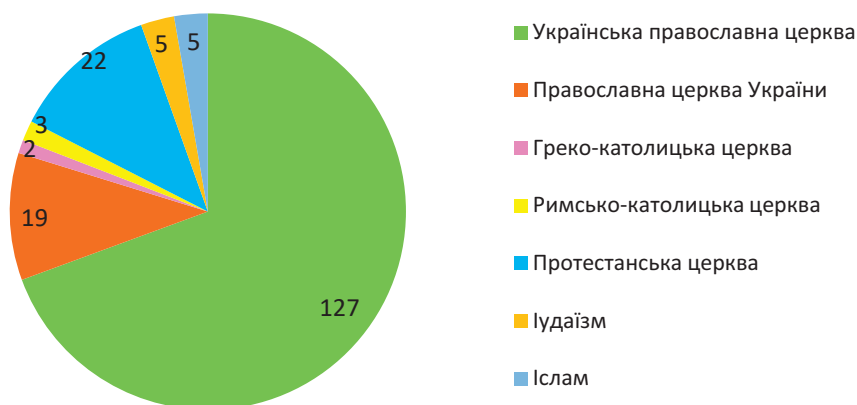


Рис. 10. Зруйновані релігійні споруди України за конфесіями

Fig. 10. Destroyed religious buildings of Ukraine by denomination

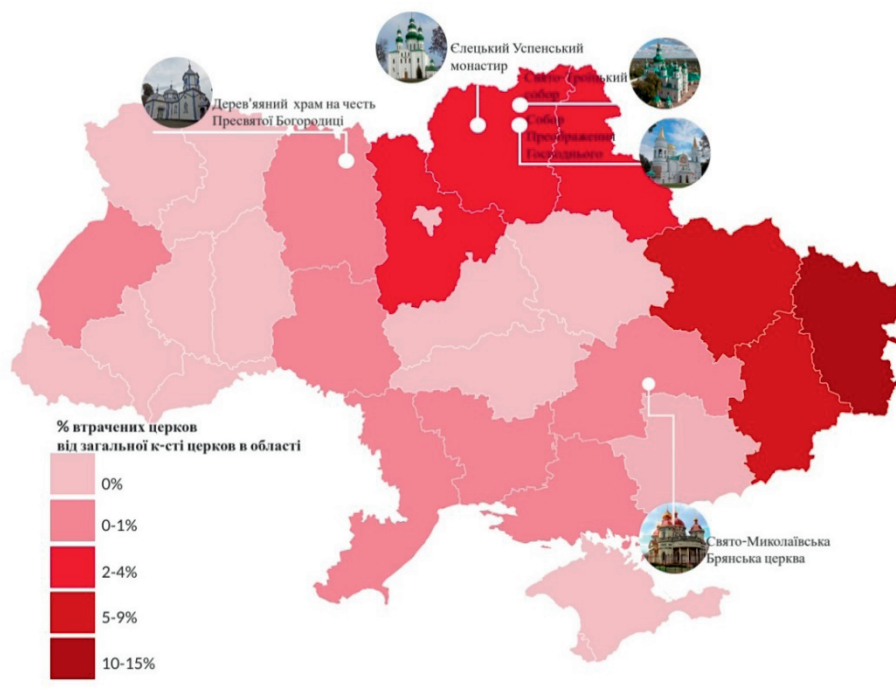


Рис. 11. Кількість церков, які зазнали руйнувань в результаті війни станом на 23 липня 2022 року
Fig. 11. The number of churches that were destroyed as a result of the war as of July 23, 2022

зазначимо: дерев'яний храм на честь Пресвятої Богородиці в Житомирській області, Єлецький Успенський монастир, Свято-Троїцький собор, Собор Преображення Господнього в Чернігівській області та Свято-Миколаївська Брянська церква в Дніпропетровській області.

Щоб вирішити проблему збереження культурно-історичних пам'яток, була започаткована програма «Великого будівництва», культурно-історичні пам'ятки також зазначені в рамках проекту «Велика реставрація». У 2021 міністерство культури вже обрало 109 об'єктів для участі в програмі, з них 40 робіт припадає на релігійні об'єкти. Загалом за три роки планують відновити близько 150 культурно-історичних об'єктів. Найбільше реставраційних робіт припадає на Києвсько-Печерську лавру та Софіївський собор – 13 та 9 відповідно.

Всього на реставрацію релігійних об'єктів було виділено 35,7% бюджету проекту. Це означає, що релігійні об'єкти дійсно потребують відновлення, а їх втрата фактично означає втрату духовної, архітектурної, історичної цінності [17]. Варто підкреслити, що до програми «Великої реставрації» можуть потрапити лише об'єкти державної, а не комунальної власності. Саме тому деякі об'єкти навіть не потрапили до списку реставрації. Однак, кожен рік простою без реставрації коштує храмам ще більшими руйнуваннями.

З іншого боку, держава не завжди хороший користувач, і це підтверджується безліччю прикладів втрати архітектурних пам'яток. Як альтернативне рішення, зараз в Україні впроваджується практика

продажу або передачі пам'яток архітектури приватним власникам. Однак варто зазначити, що ця практика є ще незвичною для України і подекуди засуджується. З одного боку, приватний власник може пошкодити архітектурну виразність пам'ятки, але з іншого – держава часто забуває про архітектурні пам'ятки, не виділяючи достатньо грошей на її відновлення, в результаті чого пам'ятка втрачається. Одним з прикладів передачі церкви в приватну власність є древній костел в Магерові. Костел був збудований в 1843 році, однак перетерпівши перепиті історії, об'єкт не мав статусу культурної спадщини і навіть не був внесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток. Релігійна громада римо-католиків також відмовилася брати костел у власність, тому останні 15 років древній костел стояв спустілий. Нове життя у споруди почалося нещодавно, після її передачі в приватну власність. Підприємець придбав костел за рекордно малі гроші, як для пам'ятки – 30 000 гривень. Під які потреби новий власник використовуватиме костел, ще невідомо, але вже підраховано, що протягом наступного року потрібно провести фасадні роботи, відновити дах та куполи, і лише на відновлювальні роботи витратити понад 200 000 грн.

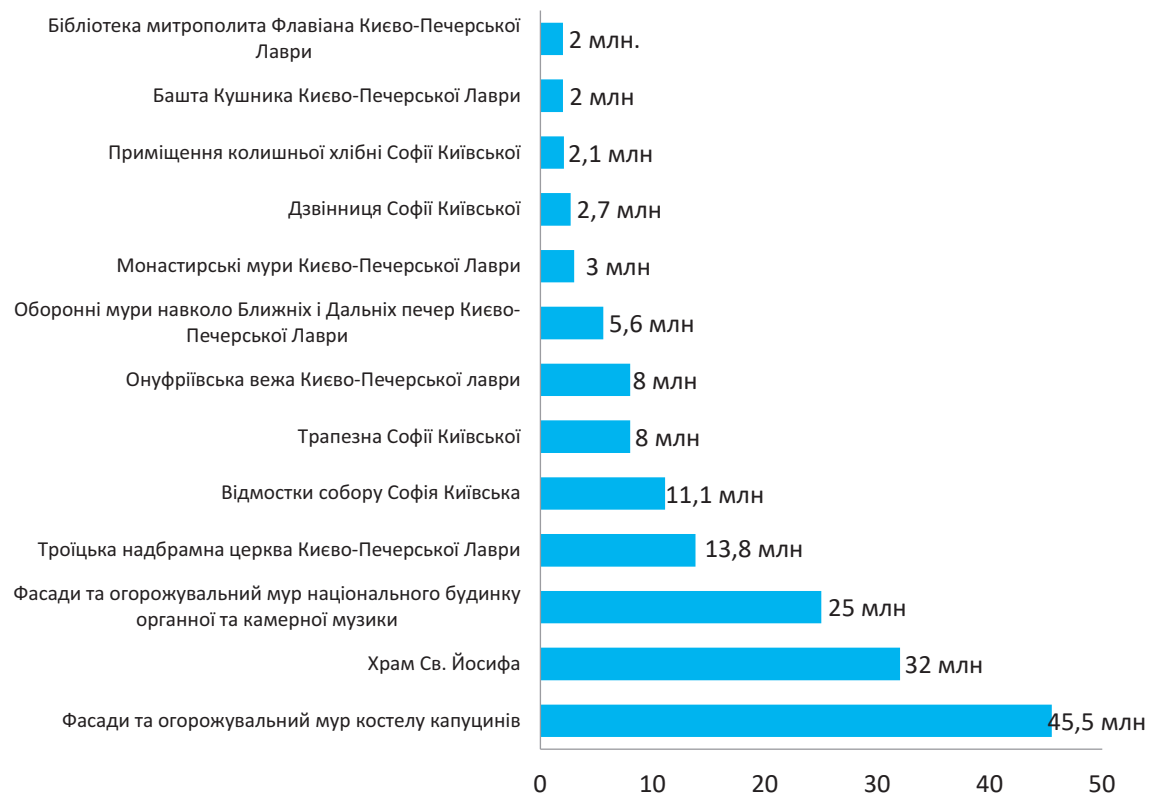


Рис. 12. Розподіл коштів виділених в рамках проекту «Велика реставрація» станом на 2021 рік

Fig. 12. Distribution of funds allocated within the framework of the "Great Restoration" project as of 2021

Варто зауважити, що якщо церква обирає для себе шлях релігійно-екскурсійного туризму, потрібно підлаштуватися під інтереси туристів в тому числі, звісно, з урахуванням особливостей віросповідання.

Як би дивно це не звучало, але релігійні об'єкти на рівні з музеями та арт-галереями також повинні бути залучені до технологічного прогресу. Однією з перспектив на майбутнє для церков України є використання інформаційних технологій. Деякі прогресивні храми вже починають втілювати такий досвід в життя. Наприклад, дерев'яна церква Архистратига Михаїла в Комарно, яка є пам'яткою архітектури національного значення, бореться за звання туристичного магніту громади. Зараз ця церква недіюча. В 2021 році храм презентував 3D-мапінг. Такий досвід інтерпретації історії дерев'яної святині був для України вперше. За допомогою світла та звуку у храмі «повернули» до життя втрачені елементи іконостасу та надали можливість глядачам побачити церкву, коли вона ще була діючою [18].

Схожий досвід реалізували і в Чернігівській області. Там завдяки 3D моделі показали храм, зведений у XVIII ст. та знищений більшовиками у XX ст. В 2021 році місцева влада дала можливість всім бажаючим знову побачити архітектурну пам'ятку – Вознесенську церкву. 3D-копію вдалося зробити за кресленнями та фотографіями Стефана Таранушенка [22].

У XX ст. на території України було знищено близько 80% унікальних церков, тож віртуальна реальність – це єдиний шанс побачити їх знову. До того ж, це може стати додатковим фактором залучення туристів до регіону. Ще одним підтвердженням на користь цього інструменту залучення туристів є те, що всі ці заходи можуть бути платними для відвідувачів. Прибуток від такої діяльності релігійна громада або будь-хто інший, в чий власності знаходиться церква, може витратити на відновлення та реставрацію релігійного об'єкту.

Ще одним прикладом співпраці церкви та інформаційного простору є дерев'яні церкви Закарпаття. Міністерство культури України та Google оцифрували 8 дерев'яних церков регіону і створили спеціальний сайт "Дерев'яні Церкви Карпатського Регіону". Також було створено віртуальний тур, де можна дізнатися більше про ці церкви. 3D-тури всіх цих церков є доступними і в режимі Street View на Картах Google [4]. Отже, на підставі наведених даних, є декілька варіантів його розвитку на території нашої країни:



Рис. 13. Варіанти розвитку релігійних об'єктів для потреб туризму
Fig. 13. Options for the development of religious objects for the needs of tourism

Розглянемо кожен варіант окремо. Одним з найлегших варіантів є 3D-тури. На сьогодні 3D-тури – це певна реклама, адже саме він дає змогу детально показати атракцію більш реалістично, ніж при перегляді звичайних фото або читанні опису. Зараз більшість об'єктів використовують 3D-тури на своїх веб-сайтах як спосіб залучення туристів. Останнім часом багато церков та храмів також почали активно використовувати 3D в своїй практиці.

Наступним варіантом приваблення туристів до церкви є віртуальна реальність. Технології віртуальної реальності в церковній архітектурі можна використовувати у двох випадках. В першому, це задля можливості побачити церкву, храм або собор в її початковому вигляді за допомогою окулярів доповненої реальності. Такий спосіб обрала для себе

вищезгадана Чернігівська Вознесенська церква. Інший спосіб реалізації віртуальної реальності – це можливість побачити та «погортати» унікальні старовинні експонати, експозиція яких є ризикованою. Такий варіант можна реалізувати, наприклад, зі старовинними іконами або Євангеліє, показати в віртуальному вигляді, а не в реальності, задля кращого їх збереження.

Ще одним варіантом розвитку релігійно-екскурсійного туризму є інтерактивні інсталяції в церквах. Наприклад, відвідувач наводить свій гаджет на 3D-модель церкви, а технологія доповненої реальності оживляє її, дозволяє побачити з різних боків, розглянути детально матеріал, з якого вона виготовлена.



Рис. 14. Перспективні храми для чемпінгу
Fig. 14. Promising temples for camping

Найпопулярнішим способом залученням церков до екскурсійного туризму все-таки залишається влаштування музеїв всередині них. Але не завжди наявність музею при церкві може гарантувати велику кількість відвідувачів. Тож, музею при церкві не заважало б звернутися до сучасних інформаційних технологій.

Усі наведені приклади реалізації віртуальних технологій в релігійних об'єктах можуть надати споруді нового значення та привабити туристів. Технології доповненої та віртуальної реальності можуть привернути увагу людей і довше утримувати їх увагу.

Ще одним перспективним варіантом розвитку релігійно-екскурсійного туризму є досвід Великобританії та реалізація так званого «чемпінгу» на території України. По-перше, в Україні є багато унікальних релігійних споруд, підтримувати які досить важко. Здача церковних приміщень для ночівель забезпечить надходження додаткових коштів на утримання храмів. По-друге, зараз дуже популярний «туризм емоцій», тому можливість того, що турист обере для себе відчуття атмосфери церкви та переночувати в ній набагато більша, ніж просте споглядання архітектури. На рис. 14. відображено покинуті храми України, які можна використовувати в цілях чемпінгу.

Деякі храми є в аварійному стані, тому для початку їх потрібно відремонтувати задля забезпеченості безпеки туристам. Потрібно також зазначити, що для проведення чемпінгу організатори забезпечують спальне місце та пригощають туристів. Оскільки чемпінг – це нова форма проведення дозвілля, яка наразі існує тільки в Великобританії, то важливо передбачити вартість зупинки в храмі. Однак, варто сказати, що всі виручені кошти від ночівлі в храмі підуть на підтримання храму в належному стані. В даному випадку саме чемпінг стане фактором збереження унікальності архітектурної споруди.

Висновки. За результатами дослідження можна зробити деякі висновки.

Для релігійно-екскурсійного туризму особливий інтерес представляють сакральні споруди, які мають особливу архітектуру та історію, і найчастіше є пам'ятками архітектури національного значення, або представляють спадщину ЮНЕСКО. На території України нараховується 1629 культових пам'яток архітектури національного значення, що становить 9,1% від загальної чисельності релігійних споруд України. Було проведено оцінку забезпеченості областей України культовими спорудами національного значення, серед яких найкраще забезпечена Львівська область, де зосереджено 28% від всіх сакральних споруд України національного значення. Також було проаналізовано існуючі тури та оглядові екскурсії від провідних внутрішніх ту-

роператорів України, від яких пропонується 21 релігійно-екскурсійний тур країною.

Наявні на території України музеї на релігійну тематику представлені переважно в західних областях та м. Києві, однак вони не входять до жодного релігійно-екскурсійного туру. Також було досліджено індустрію релігійно-екскурсійного туризму, яка трохи відрізняється за своєю структурою від культурно-пізнавального або релігійного. Так закладами розміщення можуть бути не тільки готелі, а також і монастирі, а закладами харчування – трапезні. В релігійно-екскурсійному туризмі сувенірна продукція також може відрізнятися, наприклад, сувенірами можуть виступати як і звичайні продукти (магніти, листівки, канцелярія з зображенням міста), так і суто релігійні речі (свічки, ладанки, ікони і т.д.). Релігійно-екскурсійний туризм є складним в своїй організації і вимагає дотримання певних норм поведінки. Тому туристичні фірми досить рідко займаються організацією релігійно-екскурсійних турів, що підтверджується досить низькою кількістю таких турів. Релігійні об'єкти на території Харківської області також можуть бути придатними для розвитку релігійно-екскурсійного туризму.

Проблемами організації даного виду туризму є значне руйнування церковної архітектури внаслідок війни в Україні, недостатній нагляд за архітектурою та нестача коштів на її відновлення, юридичні проблеми, мала обізнаність туристичних представників країни про можливості використання релігійних об'єктів на потреби туризму. Серед наявних перспектив маємо зазначити наступні: 3D-тури храмами та соборами, VR-реальність, де можна побачити, як храм виглядав сотні років тому, інтерактивна інсталяція, де можна оживити предмет за допомогою гаджету, 3D-мапінг, влаштування музеїв всередині церков, чемпінг-туризм тощо.

Отже, Україна має перспективи для розвитку релігійно-екскурсійного туризму і має масу цікавих сакральних об'єктів для приваблювання туристів. Сакральна архітектура стає передумовою для формування нових екскурсійних маршрутів, які можуть зацікавити як певну групу туристів (паломників), так і туристів різної віри, метою подорожі яких є релігійно-екскурсійний туризм.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України «Про річну статистичну звітність з питань державно-конфесійних відносин в Україні за 2019 рік (релігійні організації) від 14.04.2020 року № 1657.
2. Белікова М.В., Безхлібна А.П., Тарасенко А.В. Зміни в управлінні розвитком музеїв як складової туристичної інфраструктури. Економіка та управління підприємствами. 2017. Вип. 20. С. 234-239.
3. Божук Т.І. Формування релігійно-туристичної індустрії. Географія та туризм. 2011. Вип. 14. С. 132-136.
4. Віртуальна мандрівка дерев'яними церквами Карпат. Львів в городі: веб-сайт. URL: <https://lviv.vgorode.ua/news/sobytyia/326685-virtualna-mandrivka-v-merezhi-ziavyvsia-3d-tur-derevianymy-tserkvamy-karpat> (дата звернення: 11.10.2022).
5. Державний реєстр національного культурного надбання / Науково-дослідний інститут пам'ятко-охоронних досліджень. URL: <https://web.archive.org/web/20070304014821/http://www.heritage.com.ua/reestry/index.php?id=71> (дата звернення: 11.10.2022).
6. Енциклопедія історії України: Україна-Українці. Кн. 1. / Гол. ред. В. А. Смолій. Київ: Наукова думка, 2018. 608 с.
7. Києво-Печерський культурний заповідник. Primetour: веб-сайт. URL: <http://www.primetour.ua/ru/excursions/museum/Kievo-Pecherskiy-istoriko-kulturniy-zapovednik.html> (дата звернення: 11.10.2022).
8. Кременеччина туристична. Кременеччина: веб-сайт. URL: <http://www.oda.te.gov.ua/kremenetska/ru/news/print/49242.htm> (дата звернення: 11.10.2022).
9. Культурні пам'ятки України потребують негайної реставрації. Суспільне медіа: веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/56781-80-kulturnih-pamatok-ukraini-potrebuut-negajnoi-restavracii-tkacenko/> (дата звернення: 11.10.2022).
10. Маньковська Р. Сакральна дерев'яна архітектура України у світовій спадщині. Краєзнавство. 2010. № 4. С. 77-86.
11. Музей Волинської ікони. Музейний простір Волині: веб-сайт. URL: http://volyn-museum.com.ua/index/muzej_vo-linskoji_ikoni/0-11 (дата звернення: 11.10.2022).
12. Музей історії Десятинної церкви. Музей десятичної церкви: веб-сайт. URL: <http://mdch.kiev.ua/> (дата звернення: 11.10.2022).
13. Музей сакрального мистецтва ім. Антонія Петрушевича. Музей сакрального мистецтва: веб-сайт. URL: <https://map.ugcc.ua/view/337-muzey-sakralnogo-mystetstva-lvivskoy-arhyparhiy-im-ottsy-antona-petrushevycha-lviv> (дата звернення: 11.10.2022).
14. Музей української домашньої ікони. Радозамок: веб-сайт. URL: <https://www.radozamok.com/ru/muzey-ru/> (дата звернення: 11.10.2022).
15. Пам'ятки архітектури місцевого значення Харківської області. Департамент містобудування та архітектури: веб-сайт. URL: <https://www.dma.kh.gov.ua/monuments/list-of-architecture-monuments> (дата звернення: 11.10.2022).
16. Перелік споруд релігійних спільнот України, що зазнали руйнувань внаслідок повномасштабного вторгнення росії. Десговюа: веб-сайт. (дата звернення: 11.10.2022).
17. Реставрація об'єктів культурної спадщини. Слово і діло: веб-сайт. URL: <https://www.slovovidilo.ua/2021/09/15/infografika/kultura/yaki-obyekty-kulturnoyi-spadshhyny-minkult-planuye-restavruvaty-2021-rocz> (дата звернення: 11.10.2022).
18. 3D-мапінг дерев'яної церкви на Львівщині. Твоє місто: веб-сайт. URL: https://tvoemisto.tv/news/v_ukraini_vper-she_pokazhut_unikalnyy_3dmaping_istorii_derevyanoi_tserkvy_na_lvivshchyni_125239.html (дата звернення: 11.10.2022).
19. Туристичний оператор «Країна ЮА»: веб-сайт. URL: <https://kraina-ua.com/>
20. Туристичний оператор «Навігатор Україна»: веб-сайт. URL: <https://www.navigator-ukraina.com.ua/> (дата звернення: 11.10.2022).
21. Туристичний оператор «Отдых на все 100»: веб-сайт. URL: <https://otdihnavse100.com.ua/> (дата звернення: 11.10.2022).
22. У Чернігівській області у віртуальній реальності відтворили Вознесенську церкву, знищену більшовиками. ТСН: веб-сайт. URL: <https://tsn.ua/tsikavinki/u-chernigivskiy-oblasti-u-virtualniy-realnosti-vidtvorili-voznesen-sku-cerkvu-znischenu-bilshovikami-1749568.html> (дата звернення: 11.10.2022).
23. Чередниченко А.О. Розвиток релігійного туризму як шлях до відновлення туристичної галузі в умовах соціально-економічної кризи. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2017. № 58. С. 226-232.
24. UNESCO: website. URL: <http://whc.unesco.org/en/statesparties/ua> (дата звернення: 11.10.2022).

Стаття надійшла до редакції 20.05.2023

Стаття рекомендована до друку 15.06.2023

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF RELIGIOUS AND EXCURSION TOURISM IN UKRAINE

Iryna Volkova, Senior lecturer, Travel Business and Regional Studies Department, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody, 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: volkova@karazin.ua

Vlada Mukomel, Student, Travel Business and Regional Studies Department, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody, 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: vladamukomel.16@gmail.com

Ivan Posokhov, Ph.D (History), Associate Professor, Travel Business and Regional Studies Department, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody, 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: ivanposokhov@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8638-5148>

For religious and excursion tourism, sacral buildings that have a special architecture and history are of particular interest, and are often architectural monuments of national significance or represent UNESCO heritage. The subject of the study is the development of religious excursion tourism in Ukraine. The purpose of the article is to determine the state of development and prospects of religious excursion tourism in Ukraine. The goal: to carry out an analysis of the resource base of religious excursion tourism in Ukraine, to determine the state of development of religious excursion tourism in Ukraine; to analyze the foreign experience of the development of religious excursion tourism; to determine the problems and prospects of the development of religious excursion tourism in Ukraine. Research methods used during the writing of the work: statistical, graphic, cartographic, analytical, comparative methods, experimental method, method of scoring. The following results were obtained: the work determined the number of religious buildings of the most common denominations on the territory of Ukraine, architectural monuments of national significance of Ukraine and sacred buildings included in the list of UNESCO World Heritage Sites. The epochs of the construction of sacred buildings and the inherent styles of building religious architecture are given. The peculiarities of the architecture of religious affiliation in the regions of Ukraine are determined. Existing tours and sight-seeing excursions from the leading domestic tour operators of Ukraine were also analyzed. The current trends in the development of cultural and religious tourism in the Kharkiv region were investigated. Conclusions: the significant destruction of church architecture as a result of the war in Ukraine, insufficient supervision of architecture and lack of funds for its restoration, legal problems, low awareness of the country's tourist representatives about the possibilities of using religious objects for the needs of tourism are identified as problems of the organization of this type of tourism. Among the available prospects, the authors indicate: 3D tours of temples and cathedrals, VR reality, interactive installations, 3D mapping, setting up museums inside churches, camping tourism, etc. Therefore, the sacred architecture of Ukraine is an important factor in the formation of new excursion routes that can interest various groups of tourists whose purpose of travel is religious excursion tourism.

Keywords: *cult buildings, religious denominations, architecture styles, cult monuments.*

REFERENCES

1. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine (2020) Nakaz Ministerstva kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy «Pro richnu statystychnu zvitnist z pytan derzhavno-konfesiinykh vidnosyn v Ukraini za 2019 rik (relihiini orhanizatsii) [Order of the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine "On annual statistical reporting on state-confessional relations in Ukraine for 2019 (religious organizations)] № 1657. [In Ukrainian]
2. Bielikova M.V., Bezkhlibna A.P., Tarasenko A.V. (2017) Zminy v upravlinni rozvytkom muzeiv yak skladovoi turystychnoi infrastruktury [Changes in the management of the development of museums as a component of the tourist infrastructure]. Economics and enterprise management. vol. 20, pp. 234-239. [In Ukrainian]
3. Bozhuk T.I. (2011) Formuvannia relihiino-turystychnoi industrii [Formation of religious tourism industry]. Geography and tourism. vol. 14, pp. 132-136. [In Ukrainian]
4. Lviv (2022) Virtualna mandrivka derevianymy tserkvamy Karpat [A virtual journey through the wooden churches of the Carpathians]. Available at: <https://lviv.vgorode.ua/news/sobytyia/326685-virtualna-mandrivka-v-merezhi-ziavyvsia-3d-tur-derevianymy-tserkvamy-karpat> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
5. State Register of National Cultural Heritage (2022). Available at: <https://web.archive.org/web/20070304014821/http://www.heritage.com.ua/reestry/index.php?id=71> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
6. Smolii V.A. (ed.) (2018) Entsyklopediia istorii Ukrainy: Ukraina-Ukrainci [Encyclopedia of the history of Ukraine: Ukraine-Ukrainians]. vol. 1. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian]
7. Kyiv-Pechersk cultural reserve (2022). Primetour. Available at: <http://www.primetour.ua/ru/excursions/museum/Kievo-Pecherskiy-istoriko-kulturnyy-zapovednik.html> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
8. Kremenets Tourist (2022). Available at: <http://www.oda.te.gov.ua/kremenetska/ru/news/print/49242.htm> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
9. Cultural monuments of Ukraine need immediate restoration (2022). Available at: <https://suspilne.media/56781-80-kulturnih-pamatok-ukraini-potrebuut-negajnoi-restavracii-tkacenko/> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
10. Mankovska R. (2010) Sakralna dereviana arkhitektura Ukrainy u svitovii spadshchyni [Sacred wooden architecture of Ukraine in the world heritage]. Regional Studies. vol. 4, pp. 77-86. [In Ukrainian]

11. Museum of the Volyn icon (2022). Available at: http://volyn-museum.com.ua/index/muzej_volinskoji_ikoni/0-11 [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
12. Museum of the history of the Tithe Church (2022). Available at: <http://mdch.kiev.ua/> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
13. Museum of sacred art Antony Petrushevich (2022). Available at: <https://map.ugcc.ua/view/337-muzey-sakralnogo-mystetstva-lvivskoy-arhyparhiy-im-ottsy-antona-petrushevycha-lviv> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
14. Museum of the Ukrainian domestic icon (2022). Available at: <https://www.radozamok.com/ru/muzey-ru/> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
15. Department of urban planning and architecture (2022) Pamiatky arkhitektury mistsevoho znachennia Kharkivskoi oblasti [Architectural monuments of local importance in the Kharkiv region]. Available at: <https://www.dma.kh.gov.ua/monuments/list-of-architecture-monuments> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
16. Deshovua (2022) Perelik sporud relihiinykh spilnot Ukrainy, shcho zaznaly ruinuvan vnaslidok povnomasshtabnoho vtrhnennia rosii [List of buildings of religious communities of Ukraine that were destroyed as a result of the full-scale invasion of Russia]. Available at: <https://www.dma.kh.gov.ua/monuments/list-of-architecture-monuments> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
17. Slovo i dilo (2022) Restavratsiia ob'ektiv kulturnoi spadshchyny [Restoration of objects of cultural heritage]. Available at: <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/15/infografika/kultura/yaki-obyekty-kulturnoyi-spadshchyny-minkult-planuye-restavruvaty-2021-roczni> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
18. Tvoe misto (2022) 3D-mapinh derevianoj tserkvy na Lvivshchyni [3D mapping of a wooden church in the Lviv region]. Available at: https://tvoemisto.tv/news/v_ukraini_vpershe_pokazhut_unikalnyy_3dmaping_istorii_derevianoj_tserkvy_na_lvivshchyni_125239.html [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
19. Tourist operator Kraina UA (2022). Available at: <https://kraina-ua.com/> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
20. Tourist operator "Navigator Ukraine" (2022). Available at: <https://www.navigator-ukraina.com.ua/> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
21. Tourist operator "Otdykh na vse 100" (2022). Available at: <https://otdihnavse100.com.ua/> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
22. TSN (2022) U Chernihivskii oblasti u virtualnii realnosti vidtvoryly Voznesensku tserkvu, znyshchenu bilshovykamy [In the Chernihiv region, the Ascension Church, destroyed by the Bolsheviks, was recreated in virtual reality]. Available at: <https://tsn.ua/tsikavinki/u-chernigivskiy-oblasti-u-virtualnij-realnosti-vidtvorili-voznensensku-cerkvu-znischenu-bilshovykami-1749568.html> [In Ukrainian] (accessed 11.10.2022).
23. Cherednychenko A.O. (2017) Rozvytok relihiinoho turyzmu yak shliakh do vidnovlennia turystychnoi haluzi v umovakh sotsialno-ekonomichnoi kryzy [Development of religious tourism as a way to restoration of the tourism industry in the conditions of the socio-economic crisis]. Bulletin of the economy of transport and industry. vol. 58, pp. 226-232. [In Ukrainian]
24. UNESCO (2022). Available at: <http://whc.unesco.org/en/statesparties/ua> (accessed 11.10.2022).

The article was received by the editors 20.05.2023

The article is recommended for printing 15.06.2023

DOI: 10.26565/2310-9513-2023-17-11

УДК 338.486

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГАСТРОТУРИЗМУ УКРАЇНИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Гапоненко Ганна Ігорівна

канд. екон. наук,
доцент, доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Євтушенко Олена Віталіївна

канд. екон. наук,
доцент, доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: evetushenko@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9729-1435>

Шамара Ірина Миколаївна

канд. екон. наук,
доцент, доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
email: shamara@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2431-9185>

Болото Карина Ігорівна

студентка
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
email: bolotokarina@gmail.com

Гастрономічний туризм – це знайомство з традиційною кухнею тієї чи іншої місцевості, доступне для будь-якого туриста, а не лише доля обраних. В статті висвітлено основні особливості, тенденції, проблеми та перспективи розвитку гастрономічного туризму в Україні в сучасних умовах. Метою дослідження є розробка теоретичних та методичних положень з удосконалення ринку гастрономічного туризму України, враховуючи реалії повоєнного відновлення галузі. Предметом дослідження є перспективи розвитку гастротуризму в Україні в повоєнний період. Під час написання статті були використані офіційні статистичні дані про розвиток гастрономічного туризму в Україні, аналітичні дані про стан об'єктів туристичної галузі, чинні нормативно-правові документи. Проведене дослідження спиралося переважно на використання методів теоретичного аналізу, аналізу статистичних даних, експертних оцінок і порівняльного аналізу. Отримано наступні результати. В роботі проаналізовано стан та перспективи розвитку гастротуризму в Україні, досліджено ресурсний гастрономічний потенціал країни та запропоновано Стратегію розвитку гастрономічного туризму в Україні в повоєнний період, що наразі є дуже актуальним в контексті відновлення туризму в країні. Представлено напрямки стратегічного розвитку гастрономічного туризму, кожен з яких має свої стратегічні цілі та завдання, що потрібно виконати для досягнення поставленої цілі. Висновки. Спираючись на проведенне дослідження, для подальшого розвитку гастрономічного туризму в Україні в рамках реалізації програми розвитку внутрішнього та в'їзного туризму необхідно: розвивати нові маршрути гастрономічного туризму та оновити існуючі; розробити програму підтримки малих та середніх підприємств, які беруть участь у створенні та функціонуванні гастрономічних турів; покращити стан туристичної інфраструктури, насамперед в місцях проведення бойових дій; займатися розробкою гастрономічних брендів та їх промоцією на національному та міжнародному рівнях; забезпечити підготовку висококваліфікованих кадрів в сфері обслуговування; розвивати партнерство з міжнародними організаціями з питань підтримки туризму та культурної спадщини тощо. Завдяки запропонованим заходам з'явиться можливість забезпечити конкурентоспроможність туристичних напрямків та підприємств, підвищити кількість та якість робочих місць, якість життя місцевого населення, у тому числі за рахунок розширення можливостей місцевих спільнот та зацікавлених осіб у плануванні та прийнятті рішень щодо управління та розвитку туризму.

Ключові слова: *гастрономія, гастрономічний туризм, гастрономічний тур, гастрономічний фестиваль, винний туризм, кулінарний туризм, туристичний продукт, повоєнний розвиток.*

Як цитувати: Гапоненко Г.І., Євтушенко О.В., Шамара І.М., Болото К.І. Перспективи розвитку гастротуризму України в повоєнний період. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2023. № 17. С. 128-140. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-11>

In cites: Haponenko H., Yevtushenko O., Shamara I. & Boloto K. (2023). Prospects for the development of gastro tourism in Ukraine in the post-war period. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (17), 128-140. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-11> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. В останні роки гастрономія стала невід'ємною частиною знайомства з тією чи іншою територією, з її культурою та стилем життя. В даний час актуальним є пошук шляхів розвитку гастрономічного туризму на основі збалансування даного процесу з соціально-економічним стратегічним розвитком регіону та країни в цілому.

Більш інтенсивно розвивається гастрономічний туризм закордоном. У країнах Європи та США, гастротуризм займає одне з провідних місць в індустрії туризму. До країн, де гастрономічний туризм найбільш популярний, слід віднести: Італія, Японія, Франція, Іспанія, Мексика, Греція, Туреччина, В'єтнам та інші. Ці країни славляться своєю місцевою кухнею, традиціями та культурою, що залучає багато туристів, які хочуть насолодитися смаками та ароматами цих країн. Крім того, багато з цих країн є досить доступними для подорожі, що робить їх ще більш привабливими для людей, які хочуть відкрити для себе нові смаки та кулінарні традиції.

Відповідно до рейтингу TasteAtlas, що визначив топ-50 найкращих кухонь світу, станом на червень 2022 року, в першу десятку увійшли: Італія, Греція, Іспанія, Румунія, Франція, Японія, Мексика, Хорватія, Португалія, Індія (рис.1). Українська кухня посіла 38 місце [8].

У своєму звіті про гастрономічний туризм Всесвітня туристична організація (UNWTO) розмістила результати опитування серед членів своєї організації (а це 156 країн). За його результатами майже 90% респондентів вважають гастрономію основним стратегічним елементом визначення бренду та іміджу дестинації. Проте, всього 67,6% респондентів вважають, що їх країна має власний сформований унікальний гастрономічний бренд, а інші вірять, що країна має потенціал для розвитку в цьому напрямку [10].

Іжа та гастрономія можуть самі по собі вважатися креативними індустріями, які стимулюють інновації, залучаючи споживача до спільної творчості, зміцнюючи зв'язок між глобальними та локальними культурами та створюючи легенди про їжу. Ще у жовтні 2020 року Український центр культурних досліджень розпочав роботу над проектом «Гастроспадщина України». Він складається із трьох продуктів. Зокрема, веб-ресурсу, гастрономічної карти, що наведена на рис.2 та гастроенциклопедії, в яких представлено історичні гастрономічні маршрути, рецепти страв відомих особистостей України, локальні гастрофестивали, унікальні архітектурні об'єкти, історичні пам'ятники, інфраструктурні об'єкти та готельно-ресторанні комплекси [3].

1	Italy	4.72	26	Georgia	4.23	51	Egypt	3.94	76	New Zealand	3.89
2	Greece	4.68	27	Czech Republic	4.21	52	Singapore	3.94	77	Guatemala	3.89
3	Spain	4.59	28	Bulgaria	4.20	53	Afghanistan	3.94	78	El Salvador	3.88
4	Japan	4.59	29	England	4.18	54	Ecuador	3.93	79	Trinidad and Tobago	3.88
5	India	4.54	30	Thailand	4.16	55	Ethiopia	3.93	80	Wales	3.88
6	Mexico	4.53	31	Belgium	4.14	56	Belarus	3.93	81	Israel	3.85
7	Turkiye	4.52	32	Netherlands	4.10	57	Haiti	3.92	82	Azerbaijan	3.85
8	United States	4.51	33	Austria	4.09	58	Russia	3.92	83	Honduras	3.85
9	France	4.51	34	Algeria	4.07	59	North Macedonia	3.92	84	Costa Rica	3.85
10	Peru	4.51	35	Denmark	4.05	60	Cuba	3.92	85	Saudi Arabia	3.85
11	China	4.49	36	South Africa	4.03	61	Sri Lanka	3.92	86	Malta	3.84
12	Brazil	4.49	37	Syria	4.03	62	Sweden	3.91	87	Switzerland	3.82
13	Portugal	4.47	38	Bosnia & Herzegovina	3.99	63	Chile	3.91	88	Scotland	3.82
14	Poland	4.44	39	Malaysia	3.99	64	Jamaica	3.91	89	Australia	3.80
15	Germany	4.37	40	Lebanon	3.99	65	Slovenia	3.91	90	Armenia	3.80
16	Indonesia	4.37	41	Ukraine	3.98	66	Bolivia	3.91	91	Iceland	3.80
17	Croatia	4.33	42	Palestine	3.98	67	Venezuela	3.91	92	Canada	3.79
18	Argentina	4.33	43	Bangladesh	3.97	68	Albania	3.91	93	Latvia	3.79
19	South Korea	4.31	44	Lithuania	3.96	69	Northern Ireland	3.91	94	Morocco	3.69
20	Vietnam	4.31	45	Taiwan	3.96	70	Nigeria	3.91	95	Norway	3.58
21	Hungary	4.26	46	Paraguay	3.96	71	Colombia	3.90			
22	Romania	4.25	47	Pakistan	3.96	72	Finland	3.90			
23	Philippines	4.25	48	Tunisia	3.95	73	Ireland	3.90			
24	Iran	4.23	49	Uruguay	3.95	74	Cyprus	3.90			
25	Serbia	4.23	50	Slovakia	3.94	75	Estonia	3.90			

Рис.1. Рейтинг найпопулярніших кухонь світу [8]

Fig. 1. Rating of the world's most popular cuisines [8]





Рис.2. Гастрономічна карта України з регіональними стравами [3]
Fig. 2. Gastronomic map of Ukraine with regional dishes [3]

Українське вино – особлива складова серед туристичних продуктів країни і це не лише флагмани «Шабо», «Коблево» чи «Київський завод шампанських вин», це, перш за все, сімейні традиції, уні-

кальна рецептура та ставлення до своєї справи. На рис. 3 наведено розподіл виноробних підприємств за регіонами нашої країни.

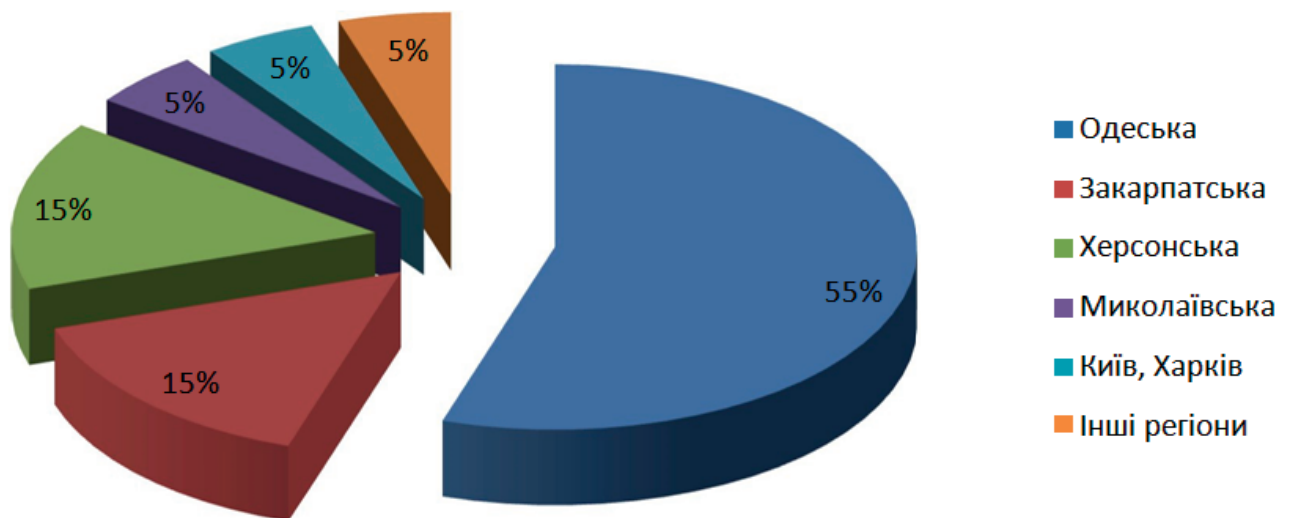


Рис.3. Розподіл виробників вина за регіонами України [1]
Fig. 3. Distribution of wine producers by region of Ukraine [1]

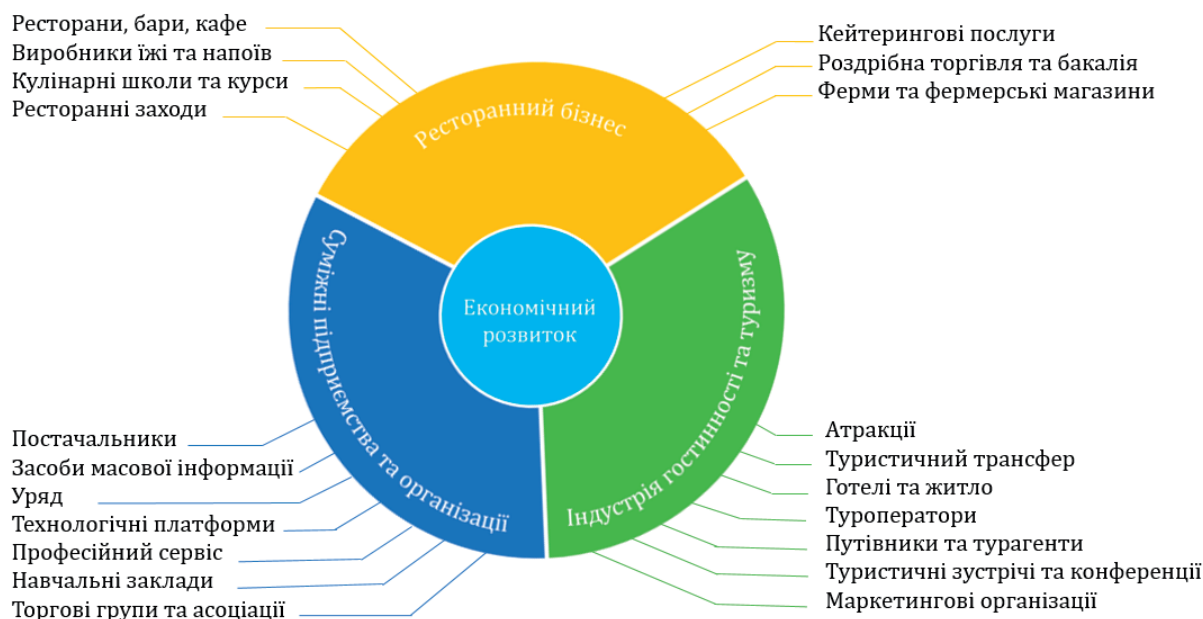


Рис.4. Учасники гастрономічного туризму та вплив гастрономічного туризму на економічний розвиток регіону. Складено авторами за джерелом: [6]

Fig. 4. Participants of gastronomic tourism and the influence of gastronomic tourism on the economic development of the region. Compiled by the authors based on the source: [6]

Україна різноманітна у всіх своїх проявах і кожен регіон має свої особливості та перспективи розвитку як гастрономічного, так і винного туризму. На нашу думку, зсув споживчого попиту у бік нематеріальної культури відкриває можливості появи нових туристичних напрямів і розвитку та брендингу тих, що вже існують. Їжа, будучи фізичною необхідністю, уособлює культурну самобутність та індивідуальність народу. Гастрономічний туризм, у свою чергу, дозволяє задовольнити туристичний попит в отриманні нових вражень, екзотики, незвичайності та глибшого розуміння місця.

Аналіз досліджень та публікацій. Питанням глибинного взаємозв'язку гастрономії та туризму займаються такі вітчизняні та закордонні дослідники: Басюк Д. І., Корнілова В. В., Кукліна Т.С., Любіцева О. О., Парфіненко А.Ю., Посохов І.С., Саламатіна С. Є., Шандора Е. Ф. та інші, називаючи гастрономію ключовим аспектом туристичної діяльності території. Авторами Джемсом Х. Гілмором та Б. Джозефом Пайном виділено учасників, які отримують низку вигод від розвитку гастрономічного туризму: саме дестинація, жителі регіону, туристичний та ресторанный бізнес тощо.

Метою дослідження є розробка теоретичних та методичних положень з удосконалення ринку гастрономічного туризму України, враховуючи реалії повоєнного відновлення галузі.

Виклад основного матеріалу. Важливим кроком для економічного розвитку та управління гастрономічним туризмом на території є виявлення, інвентаризація та аналіз потенціалу та зростання різних

елементів у ланцюжку вартості гастрономічного туризму: виробників у первинному та вторинному секторах, фірм у сфері послуг, громадського харчування, розміщення, роздрібною торгівлі, компаній, що надають гастрономічні заходи та послуги (кулінарні майстерні, школи дегустації тощо), центри знань, такі як кулінарні школи та школи гостинності, ринки, оптові ринки, аукціони тощо, місця для розповсюдження гастрономічної культури, ярмарки, фестивалі та заходи; природні та культурні ресурси (рис. 4) [6].

Об'єктами гастрономічного туризму є [6]:

- країни, кухня яких є найпопулярнішою на світовій арені. Сьогодні до цих країн належать Франція, Італія, Іспанія, Індія, Японія, Китай і Мексика. Останнім часом цей ряд поповнився іншими країнами – Данією, Норвегією, Швецією, Перу, Сінгапуром.
- регіони, відомі своєю продукцією. Наприклад, такі регіони Франції, як Бордо, Ельзас, Бургундія, Шампань, входять до класифікації Appellation d'Origine Controle (назва продуктів за місцем їх виробництва) завдяки своїм унікальним винам. Сюди можна віднести також голландські міста Гауда і Едам, де виробляють сири.
- так звані «міста-ресторани». Головним критерієм виділення таких міст є наявність закладів, що представляють різні кухні, стилі та формати. Наприклад, Нью-Йорк, Лондон, Париж, Токіо, Рим, Брюссель, Гонконг, Барселона, Сан-Франциско та Новий Орлеан. Критерії яким має відповідати місто для отримання статусу «ресторанного» зображені на рис. 5.

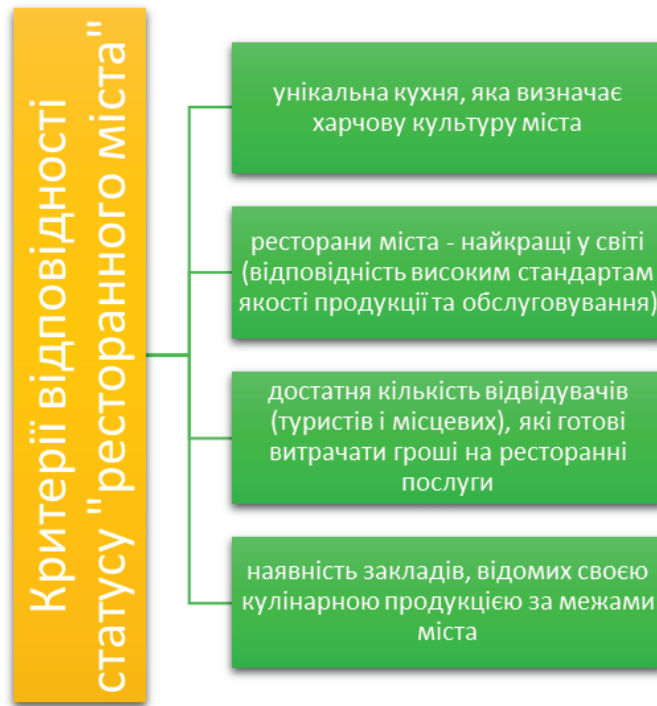


Рис. 5. Критерії відповідності статусу «ресторанне місто»
Складено авторами за джерелом: [5]

Fig. 5. Criteria for compliance with the "restaurant city" status
Compiled by the authors based on the source: [5]

Перейдемо до розгляду ситуації на туристичному ринку нашої країни. Державне агентство розвитку туризму наприкінці 2021 року, а саме в період 12.11.2021–10.12.2021, провело дослідження внутрішнього та виїзного туризму українців,

участь в якому взяло 23 480 респондентів (рис.6). Результати опитування показали, що 38% опитаних респондентів у віці від 15 до 70 років подорожують Україною, такі подорожі з туристичною метою часто трапляються один раз на рік [4].

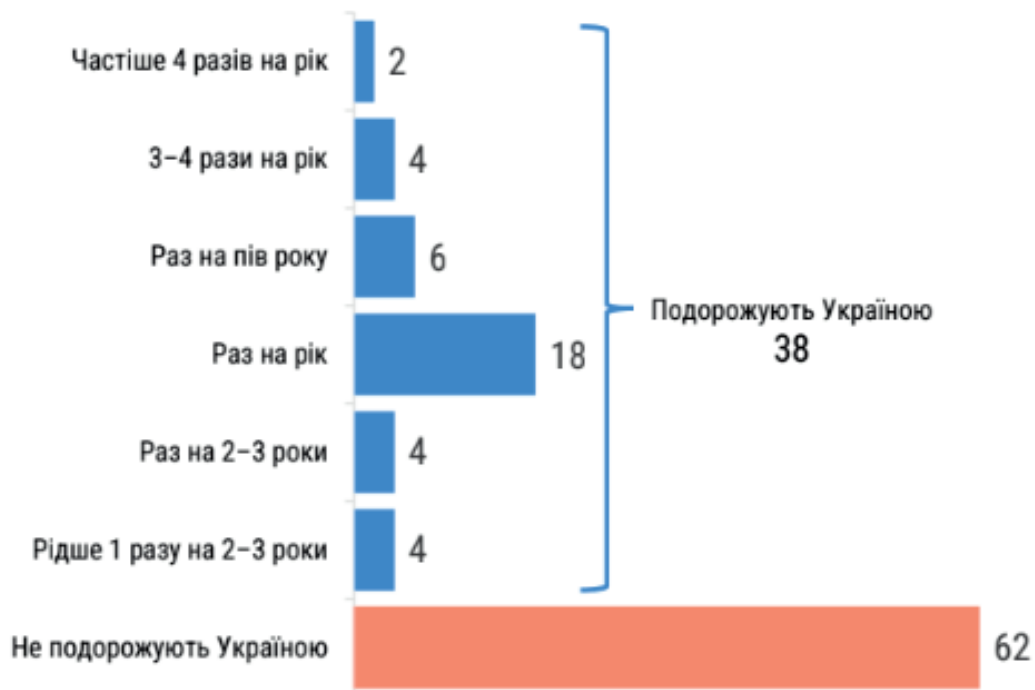


Рис.6. Залученість українців до внутрішнього туризму (%) [4]

Fig. 6. Involvement of Ukrainians in domestic tourism (%) [4]

Таблиця 1

**Залученість українців до внутрішнього туризму
в залежності від області проживання респондентів (%)***

Table 1

**Involvement of Ukrainians in domestic tourism
depending on the respondents' area of residence (%)***

Області України і місто Київ	Частка українців, що залучені до внутрішнього туризму				Не подорожують Україною
	Подорожують Україною	Зокрема подорожують			
		Раз на пів року або частіше	Раз на рік	Раз на 2-3 роки або рідше	
Київська (без Києва)	63	24	27	12	37
Чернівецька	60	22	29	9	40
Львівська	54	23	19	12	46
Полтавська	49	15	25	9	51
Дніпропетровська	47	12	25	10	53
Хмельницька	45	16	23	6	55
Харківська	43	11	21	11	57
Одеська	41	12	17	12	59
Рівненська	39	9	20	10	61
Донецька	38	9	20	9	62
м. Київ	38	16	16	6	62
Луганська	36	11	15	10	64
Херсонська	36	10	15	11	64
Вінницька	32	9	16	7	68
Волинська	32	8	14	10	68
Миколаївська	32	11	15	6	68
Івано-Франківська	31	13	11	7	69
Чернігівська	31	9	15	7	69
Закарпатська	27	12	11	4	73
Тернопільська	27	6	17	4	73
Запорізька	25	10	11	4	75
Кіровоградська	21	5	13	3	79
Черкаська	21	4	14	3	79
Сумська	19	5	9	5	81
Житомирська	17	4	9	4	83

*результати на основі опитаних 23 480 українців
Складено авторами за джерелом: [4]

*results based on 23,480 Ukrainians surveyed
Compiled by the authors according to the source: [4]

Слід зауважити, що дане опитування продемонструвало результати щодо залученості українців до вітчизняного туризму в залежності від області проживання респондентів (табл. 1). Найбільшу туристичну активність подорожуючих Україною демонструє Київщина – 63%, Чернівецька область – 60%, Львівщина – 54%. На Харківщині цей відсоток становить 43% опитаних [4].

За видами відпочинку в Україні респонденти надають перевагу пляжному туризму – 48% опитаних (рис.7). Друге місце посів екскурсійний туризм, на третій сходинці опинився відпочинок на гірськолижних курортах, перевагу якому віддало 17% респондентів. Щодо гастрономічного туризму, то про нього згадало лише 3% опитаних респондентів [4].

В залежності від вікової групи туристів, існують помітні різниці між відповідями молодих та старших представників на запитання про улюблені види відпочинку в Україні. Якщо вікова група 25-34 років обирає пляжний туризм, то для старших респондентів пріоритетними є екскурсійний та лікувально-оздоровчий. Гастротуризм найбільш цікавий молоді та опитуваним у зрілому віці.



Рис. 5. Критерії відповідності статусу «ресторанне місто»
Складено авторами за джерелом: [5]

Fig. 5. Criteria for compliance with the "restaurant city" status
Compiled by the authors based on the source: [5]

Яким видам відпочинку надають перевагу в Україні в залежності від віку респондентів (%)*
Table 2
What types of recreation are preferred in Ukraine depending on the age of the respondents (%)*

Види відпочинку	Частка респондентів за віком				
	15-24	25-34	35-44	45-54	55-70
Пляжний туризм	49	52	54	47	37
Екскурсійний туризм	33	35	36	39	38
Гірськолижні курорти	22	25	18	12	7
Лікувально-оздоровчий туризм	6	9	12	16	26
Тури вихідного дня	8	11	11	12	8
Розважальні тури (відвідування фестивалів, концертів)	14	12	8	7	4
Спортивний туризм (відвідування та участь у спортивних заходах)	12	8	8	6	4
Участь та відвідування культурних заходів	9	9	7	8	7
Шопінг-тури	9	7	5	3	2
Сільський зелений туризм	5	6	7	7	8
Спа-курорти	5	4	5	4	4
Екстремальний туризм	7	4	3	3	1
Гастротуризм	3	4	3	2	1
Паломництво	1	1	2	3	4
Інше	1	1	1	2	3

*Сума відповідей перевищує 100%, оскільки респонденти могли обрати кілька варіантів відпочинку
Складено авторами за джерелом: [4]

*The sum of responses exceeds 100%, as respondents could choose several options for recreation
Compiled by the authors according to the source: [4]

Таблиця 3

Як проводять час у подорожі Україною в залежності від регіону проживання респондентів (%)*

Table 3

How time is spent traveling in Ukraine depending on the region of residence of the respondents (%)*

Вид активності	Регіон України					
	Захід	Київ	Центр	Північ	Південь	Схід
Прогулянки, у т.ч. самостійне відвідування музеїв, пам'яток архітектури	44	45	33	36	37	36
Відпочинок на пляжі/узбережжі моря/річки/озера	33	38	38	42	38	48
Відвідування екскурсій (платних, спеціально організованих)	31	32	31	33	31	36
Активний відпочинок (катання на лижах, сноуборді, велосипеді тощо), заняття спортом	25	31	17	21	23	20
Відвідування виставок/музеїв	17	16	13	17	16	16
Оздоровлення	17	9	12	18	14	16
Відвідування атракціонів, аквапарків, розважальних центрів	17	9	10	14	13	17
Шопінг	10	5	9	8	7	12
Гастро-тури	7	10	6	8	8	9
Проведення часу в готелі	7	9	7	5	5	6
Спа-процедури	7	5	4	5	4	6
Відвідування нічних клубів, дискотек	3	4	3	4	4	5
Інше	1	1	0,4	1	1	1

*Сума відповідей перевищує 100%, оскільки респонденти могли обрати кілька варіантів відпочинку
Складено авторами за джерелом: [4]

*The sum of responses exceeds 100%, as respondents could choose several options for recreation
Compiled by the authors according to the source: [4]

Потрібно також відмітити, що в залежності від регіону проживання українських туристів, які взяли участь в опитуванні, відрізняється і їх спосіб проведення часу під час подорожі. Так, у західних областях та Києві люди частіше згадують про прогулянки, які включають відвідування музеїв та пам'яток архітектури, а також про активний відпочинок, наприклад, катання на лижах, сноуборді та велосипеді. Це відображається і в їх відповідях на питання щодо улюблених видів відпочинку. Жителі Сходу України частіше за інших насолоджуються пляжним відпочинком та екскурсіями під час подорожей. Найбільша частка людей, що відправляються у гастротури, належить Києву та Східним регіонам (табл.3) [4]. В контексті мети нашого дослідження та зазначеної географічної нерівномірності вибору напрямку подорожі, подивимось чи корелюють ці показники з кількістю підприємств, що надають послуги харчування. Згідно зі статистичними даними сайту PRO Платформа ефективного регулювання, на карті нашої країни наведено міста з найбільшою концентрацією підприємства ресторанного господарства станом на 2023 рік (рис.8).

Цей показник було розраховано за кількістю юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, що не перебувають у процесі припинення, за видами

економічної діяльності: 56.10 – Діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування; 55.30.1 – Діяльність ресторанів (КВЕД-2005); 55.30.2 – Діяльність кафе (КВЕД-2005). Не дивлячись на воєнний стан бачимо, що ресторанний бізнес продовжує активно розвиватись регіонами нашої країни. Найбільша кількість підприємств ресторанного господарства знаходиться в місті Київ – 8 122 заклади, а також в таких регіонах, як Одещина – 3 622 заклади, та Львівщина – 3 506 заклади. Харківська область займає 4 місце з 2 999 закладами [7].

Але разом з цим можна констатувати, що на шляху розвитку гастрономічного туризму є багато проблем. Найбільшими перешкодами розвитку гастрономічного туризму традиційно вважаються транспортна віддаленість місць відпочинку, погане сполучення (дороги в сільській місцевості знаходяться в надзвичайно занедбаному стані), рекреаційна невлаштованість (невідповідність запитам сучасного туриста), низький рівень надання послуг, нестача цілісних туристичних пропозицій методичне забезпечення та відсутність цілеспрямованої діяльності.

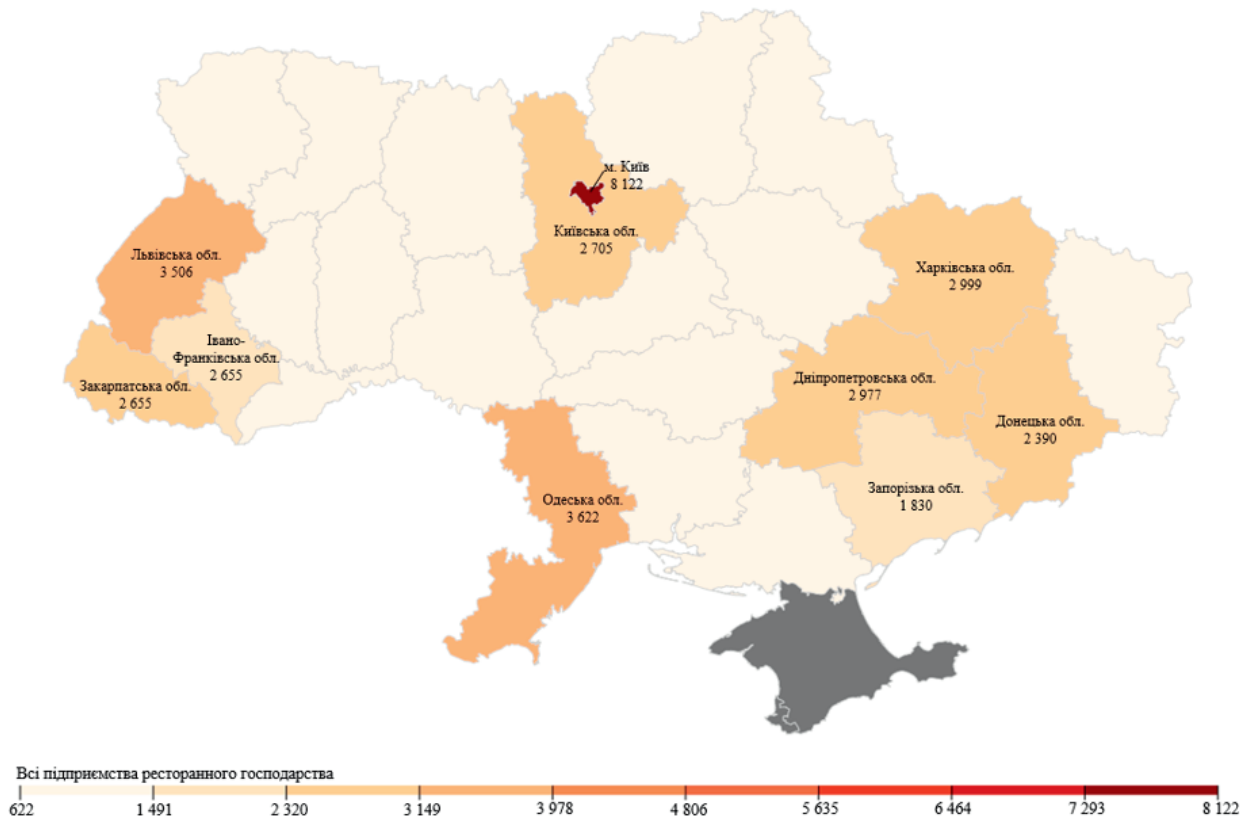


Рис.8. Кількість підприємств ресторанного господарства за регіонами України станом на 2023 рік [7]
Fig.8. The number of restaurant enterprises by region of Ukraine as of 2023 [7]



Рис. 9. Основні проблеми розвитку гастрономічного туризму України
Складено авторами
Fig. 9. The main problems of the development of gastronomic tourism in Ukraine
Compiled by the authors

Всі перераховані вище проблеми (див. рис. 9) перетинаються із загальними проблемами соціально-економічного розвитку країни. Безумовними чинниками успішного розвитку гастрономічного туризму, крім законодавчої бази, є реклама та інформаційні видання, які дозволять стати гастрономічному туризму найпотужнішим чинником відродження туристичної інфраструктури та поповнення бюджету загалом.

Серед пріоритетів розвитку гастрономічного туризму слід виділити такі:

- вдосконалення нормативно-правового забезпечення;
- створення сприятливих умов для розвитку гастрономічного туризму;
- підтримка пріоритетних напрямів діяльності у цій сфері шляхом спрощення та гармонізації податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів регулювання;
- збільшення бюджетних витрат на розробку та реалізацію програм розвитку гастрономічного туризму, популяризацію та рекламу;
- удосконалення статистичного обліку та звітності у сфері гастрономічного туризму.

На основі матеріалів дослідження вважаємо за доцільне запропонувати стратегічний план розвитку гастрономічного туризму України на найближчі 5-7 років (табл.4).

В плані нами виділено три основні стратегічні напрями:

- 1) формування регіонального турпродукту, маркетингової та інвестиційної стратегії;
- 2) підвищення якості обслуговування та людських ресурсів в регіонах;
- 3) прискорення та спрощення перевезень.

Зараз можна з впевненістю говорити, що поряд з постконфліктним «туризмом пам'яті» будуть розвиватися і змішуватися з ним гастрономічні подорожі країною, сільський зелений, культурний, етнографічний та інші види туризму. Гастроподорожі в свою чергу можуть принести істотну користь жителям нашої країни, проте необхідно приділяти більше уваги пошуку способів досягнення цих переваг. З цієї метою соціальні та освітні пільги мають стати частиною цілей та планів дій підприємств та дестинацій. До того ж необхідним є створення єдиного органу, який, поєднуючи всі залучені галузеві структури та забезпечуючи їхню взаємодію, сприяв

Таблиця 4

Стратегічний план розвитку гастрономічного туризму

Table 4

Strategic plan for the development of gastronomic tourism

Бачення	Внаслідок розвитку гастрономічного туризму створити міцну асоціацію країни з якісним автентичним продуктом, який в умовах спостереження за виробниками цих продуктів, невимушеної атмосфери та природних ландшафтів створює мотивацію для відвідування місцевості та продовження терміну перебування		
Місія	Створення унікального гастрономічного іміджу України та підвищення рівня задоволення туристів через доступ до регіональних продуктів та страв, просування культури та підтримку малого та середнього бізнесу.		
Стратегічний напрямок	Формування регіональних туристичних продуктів, маркетингової та інвестиційної стратегії	Підвищення якості обслуговування та людських ресурсів регіону	Прискорення та спрощення перевезень
	1) розробка та впровадження програми розвитку гастрономічного туризму	1) розробка стандартів для працівників ресторанного сервісу	1) формування доступних пакетних пропозицій для внутрішнього туризму
	2) розробка єдиної Концепції та бачення української кухні	2) оформлення процедури сертифікації працівників ресторанного сервісу	2) забезпечення дорожніми знаками сіл та селищ для полегшення орієнтації
	3) формування ексклюзивних туристичних гастрономаршрутів	3) забезпечення можливостей для професійного навчання та зростання, у тому числі грантова підтримка для участі у конкурсах	3) приведення до належного стану доріг в сільській місцевості, особливо в містах проходження туристичних маршрутів
	4) стимулювання живого конкурентного середовища	4) виявлення характерних продуктів та людей, які вмють їх готувати	4) Розширення кількості місць паркування легкових машин та туристичних автобусів.
	5) «наукова» робота для презентації української кухні на світовій арені		
	Забезпечення взаємодії та об'єднання основних та суміжних галузей за допомогою єдиного органу (агентства, інформаційного центру тощо) для розвитку регіональних брендів		

Складено авторами

Compiled by the authors



Рис. 10. Стратегічні напрямки та цілі Стратегії розвитку гастрономічного туризму в повоєнній Україні.
Складено авторами

Fig. 10. Strategic directions and goals of the Strategy for the development of gastronomic tourism in post-war Ukraine.
Compiled by the authors

би просуванню та розробці нових продуктів гастрономічного туризму. Членство у такій організації може бути індикатором надання якісного продукту споживачам.

Ми пропонуємо встановити такі напрямки стратегічного розвитку гастрономічного туризму в повоєнній Україні (рис.10). Кожен зі стратегічних напрямків має свої стратегічні цілі та завдання, які потрібно виконати для досягнення поставленої цілі.

Зазначені стратегічні цілі можна виконати завдяки наступним завданням:

1. Створення туристичного продукту для гастрономічного туризму:

- Розробка маршрутів гастрономічного туризму та оновлення існуючих, проведення кулінарних майстер-класів, дегустації, екскурсії до місцевих фермерських господарств та ресторанів, які пропонують страви місцевої кухні;
- Започаткування нових гастрономічних фестивалів та ярмарків.

2. Покращення інфраструктури готельно-ресторанного господарства:

- Залучення інвестицій для відкриття нових ресторанів, кафе, продуктових ринків;
- Розробка та втілення програми підтримки малих та середніх підприємств, які беруть участь у створенні та функціонуванні гастрономічних турів;

- Забезпечення доступності місцевих продуктів та інгредієнтів для ресторанів та готелів з метою просування локаворської кухні та розвитку малого та середнього бізнесу;
- Розвиток співпраці з місцевими громадськими організаціями, фермерськими господарствами та ресторанами для забезпечення підтримки та розвитку місцевої кухні й сприяння збереженню місцевих традицій.

3. Відновлення та покращення транспортних мереж:

- Відновлення дорожнього покриття, насамперед в місцях проведення бойових дій;
- Забезпечення дорожніми знаками сіл та селищ для полегшення орієнтації;
- Приведення до належного стану доріг сільською місцевістю, особливо в місцях проходження туристичних маршрутів;
- Розширення кількості місць паркування легкових машин та туристичних автобусів.

4. Створення гастрономічних брендів та їх промоція:

- Промоція вітчизняних регіональних продуктів та кулінарних традицій на національному та міжнародному рівнях;
- Розробка та реалізація програм зі збереження та розвитку традиційної гастрономії;
- Розробка гастрономічних брендів регіонів нашої країни як гастрономічних пунктів призначення.

5. Підготовка висококваліфікованих кадрів в сфері обслуговування:

- Проведення курсів підвищення кваліфікації та семінарів;
- Розвиток системи сертифікації в гастрономічному туризмі;
- Створення науково-дослідних центрів з гастрономічного туризму;
- Забезпечення партнерства з університетами та іншими вищими навчальними закладами, які можуть надавати спеціалізовану освіту в галузі гастрономічного туризму та проводити наукові дослідження в цій галузі.

6. Міжрегіональне та міжнародне співробітництво:

- Розробка спільних проєктів з розвитку гастрономічного туризму з країнами Європи;
- Участь у міжнародних гастрономічних виставках та конференціях;
- Розвиток партнерства з міжнародними організаціями з питань підтримки туризму та культурної спадщини.

Висновки. Отже проведене дослідження дає підстави констатувати, що гастрономічний туризм справді може стати драйвером економічного та соціального розвитку України. При цьому з'явиться можливість забезпечити живу конкурентоспроможність туристичних напрямків та підприємств, підвищити кількість та якість робочих місць, якість життя місцевого населення, у тому числі за рахунок розширення можливостей місцевих спільнот та зацікавлених осіб у плануванні та прийнятті рішень щодо управління та розвитку туризму.

Більше того, поінформованість населення про наявність та можливості використання локальних ресурсів дозволить примножувати культурно-історичну спадщину та традиції, а також посилити імідж нашої країни.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Винний та гастрономічний туризм: глобальні тренди та локальні практики: монографія / за ред. Д.І. Басюк. Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2017. 316 с.
2. Гапоненко Г. І., Євтушенко О. В., Шамара І. М. Холодок В.Д. Основні тенденції розвитку ресторанного господарства України в сучасних умовах. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2021. № 14. С. 132-141. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2021-14-13>
3. Гастроспадщина України: Проєкт Українського центру культурних досліджень. URL: <https://gastroheritage.com.ua/ua>
4. Звіт за результатами опитування «Проведення дослідження внутрішнього та виїзного туризму українців». Державне агентство розвитку туризму : веб-сайт. URL: <https://www.tourism.gov.ua/statistic>.
5. Стрішенець О. М. Маркетингове дослідження фінансово-економічних результатів та стратегічних позицій виробників кавової продукції в Україні. Український журнал прикладної економіки. 2018. №3. Том 3. С. 219-227.
6. Balabanyts A, Kondratenko I., Matsuka V., Nesterchuk I., Pivnova L., Skarha O. Tools and Development Drivers for the Gastronomic Tourism. Economic Affairs. 2022. Vol. 67, №4. P. 579-587. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/34684/1/EAv67n4x.pdf>
7. Start Business Challenge. URL: <https://sbc.regulation.gov.ua/statistics/restaurant-map>
8. Tasteatlas Awards 2022. World's Best Cuisines. URL: <https://www.tasteatlas.com/best/cuisines>
9. World Food Travel Association (WFTA). URL: <https://www.worldfoodtravel.org/cpages/home>.
10. World Tourism organization. Global Report on Food tourism, UNWTO, Madrid. 2012. URL: https://www.academia.edu/22622217/Global_Report_on_Food_Tourism_WTO

Стаття надійшла до редакції 08.02.2023

Стаття рекомендована до друку 10.03.2023

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF GASTRO TOURISM IN UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD

Hanna Haponenko, Ph.D (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Olena Yevtushenko, Ph.D (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: evetushenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9729-1435>

Irina Shamara, Ph.D (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkov, Ukraine, 61022, email: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2431-9185>

Karina Boloto, Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: bolotokarina@gmail.com

Gastronomic tourism is an introduction to the traditional cuisine of a particular area, available to any tourist, not just the fate of the chosen ones. The article highlights the main features, trends, problems and prospects of the development of gastronomic tourism in Ukraine in modern conditions. The purpose of the study is to develop theoretical and methodological provisions for the improvement of the gastronomic tourism market of Ukraine, taking into account the realities of the post-war recovery of the industry. The subject of the study is the prospects for the development of gastrotourism in Ukraine in the post-war period. During the writing of the article, official statistical data on the development of gastronomic tourism in Ukraine, analytical data on the state of tourist industry facilities, and current legal documents were used. The conducted research was based mainly on the use of methods of theoretical analysis, analysis of statistical data, expert assessments and comparative analysis. The following results were obtained. The paper analyzes the state and prospects of the development of gastrotourism in Ukraine, examines the resource gastronomic potential of the country, and proposes a strategy for the development of gastronomic tourism in Ukraine in the post-war period, which is currently very relevant in the context of the restoration of tourism in the country. The areas of strategic development of gastronomic tourism are presented, each of which has its own strategic goals and tasks that must be completed to achieve the set goal. Conclusions. Based on the conducted research, for the further development of gastronomic tourism in Ukraine as part of the implementation of the domestic and inbound tourism development program, it is necessary to: develop new gastronomic tourism routes and update the existing ones; develop a program to support small and medium-sized enterprises that participate in the creation and operation of gastronomic tours; to improve the state of the tourist infrastructure, primarily in the places of hostilities; engage in the development of gastronomic brands and their promotion at the national and international levels; ensure the training of highly qualified personnel in the field of service; to develop partnerships with international organizations on matters of tourism and cultural heritage support, etc. Thanks to the proposed measures, it will be possible to ensure the competitiveness of tourist destinations and enterprises, increase the number and quality of jobs, the quality of life of the local population, including by expanding the capabilities of local communities and interested parties in planning and decision-making regarding the management and development of tourism.

Key words: *gastronomy, gastronomic tourism, gastronomic tour, gastronomic festival, wine tourism, culinary tourism, tourist product, post-war development.*

REFERENCES

1. Basiuk D.I. (ed.) (2017) Vynnyi ta hastronomichniy turizm: hlobalni trendy ta lokalni praktyky: monohrafiia [Wine and gastronomic tourism: global trends and local practices: monograph]. Vinnytsia: PP «TD «Edelweis i K». (in Ukrainian)
2. Hanna Haponenko, Olena Yevtushenko, Irina Shamara, & Valentyna Kholodok. (2021). Osnovni tendentsii rozvytku restoranoho hospodarstva Ukrainy v suchasnykh umovakh [Main trends of development of the restaurant industry of Ukraine in modern conditions]. The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism, (14), 132-141. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2021-14-13> (in Ukrainian)
3. The gastronomic heritage of Ukraine: Project of the Ukrainian Center for Cultural Studies : website. Available at: <https://gastroheritage.com.ua/ua> (in Ukrainian)
4. Zvit za rezultatamy opytuvannia «Provedennia doslidzhennia vnutrishnoho ta vyiznoho turizmu ukraintsiv» [Report on the results of the survey «Conducting a study of domestic and outbound tourism of Ukrainians»]. State Tourism Development Agency: website. Available at: <https://www.tourism.gov.ua/statistic>. (in Ukrainian)
5. Strishenets O. M. (2018) Marketynhove doslidzhennia finansovo-ekonomichnykh rezultativ ta stratehichnykh pozytsii vyrobnykiv kavovoi produktsii v Ukraini [Marketing research of financial and economic results and strategic positions of coffee producers in Ukraine]. Ukrainian Journal of Applied Economics. (3). Vol. 3, 219-227. (in Ukrainian)
6. Balabanyts A, Kondratenko I, Matsuka V, Nesterchuk I, Pivnova L., & Skarha O. (2022) Tools and Development Drivers for the Gastronomic Tourism. Economic Affairs. (4). Vol. 67, 579-587. Available at: <http://eprints.zu.edu.ua/34684/1/EAv67n4x.pdf>
7. Start Business Challenge. Available at: <https://sbc.regulation.gov.ua/statistics/restaurant-map>
8. TasteAtlas Awards 2022. World's Best Cuisines. Available at: <https://www.tasteatlas.com/best/cuisines>
9. World Food Travel Association (WFTA). Available at: <https://www.worldfoodtravel.org/cpages/home>.
10. World Tourism organization. Global Report on Food tourism, UNWTO, Madrid. 2012. Available at: https://www.academia.edu/22622217/Global_Report_on_Food_Tourism_WTO

The article was received by the editors 08.02.2023

The article is recommended for printing 10.03.2023

DOI: 10.26565/2310-9513-2023-17-12
УДК 338.48

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Гапоненко Ганна Ігорівна

канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Гончаренко Марія Андріївна

студентка
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: mgonch02@gmail.com

Євтушенко Олена Віталіївна

канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: evetushenko@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9729-1435>

Шамара Ірина Миколаївна

канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
email: shamara@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2431-9185>

На сучасному етапі регіонального розвитку Сумська область за інтегрованою оцінкою ефективності економіки, рівнем життя, екологічної безпеки поки що значно поступається Західним та Центральним регіонам України. Окрім цього, зовнішні фактори, серед яких пандемічні обмеження та військове вторгнення, негативно вплинули на економічне становище регіону. Метою статті є аналіз передумов розвитку та сучасного стану туристичної діяльності Сумської області, а також розробка пропозицій щодо покращення її стану в повоєнний час. Предметом дослідження є перспективи розвитку туристичної діяльності в Сумській області в повоєнний період. Дослідження проведено на основі аналізу офіційних статистичних даних про розвиток туризму та туристичної інфраструктури України та зокрема Сумської області. Для виявлення рівня розвитку туризму були використані економіко-статистичні методи, проведено горизонтальний та структурний аналіз статистичних даних розвитку туризму, що дозволило виявити особливості регіонального розвитку туристичної інфраструктури. Отримано наступні результати. Визначено стратегічні напрями розвитку туристичної діяльності Сумської області у повоєнний період: відбудова та відновлення пошкодженої та зруйнованої туристичної інфраструктури; ліквідація наслідків бойових дій, повне розмінування територій; підвищення якості надання туристичних послуг; підготовка кваліфікованих кадрів; створення регіональних турів та туристичних маршрутів по Сумській області; розробка туристичного бренду Сумської області; підвищення туристичного потенціалу Сум як обласного центру; розвиток нових перспективних видів туризму; залучення місцевого населення до розвитку туризму; збереження та відновлення природних та культурних пам'яток. Висновки. Регіональна політика у післявоєнний період повинна бути спрямована на пріоритизацію туристичної галузі та створення ефективної стратегії розвитку туризму в регіоні та підвищенні туристичної конкурентоспроможності Сумщини серед інших адміністративно-територіальних одиниць України.

Ключові слова: туристична діяльність, стратегічні пріоритети, повоєнний період, Сумська область.

Як цитувати: Гапоненко Г.І., Гончаренко М.А., Євтушенко О.В., Шамара І.М. Стратегічні пріоритети розвитку туристичної діяльності в Сумській області в повоєнний період. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2023. № 17. С. 141-151. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-12>

In cites: Haponenko H., Honcharenko M., Yevtushenko O., & Shamara I. (2023). Strategic priorities of the development of tourist activities in the Sumy region in the post-war period. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (17), 141-151. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-12> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Україна має всі передумови для належного розвитку туристичної діяльності, яка могла б впевнено конкурувати з найвідомішими та зростаючими туристичними центрами світу. До таких передумов можна віднести вигідне географічне розташування, багатий природно-рекреаційний потенціал та культурний спадок. Проте, останні роки для туристичної галузі України та економіки в цілому є роками боротьби з непередбачуваними зовнішніми обставинами. 2019 рік був останнім роком, коли розвиток туристичної галузі відбувався за запланованим країною сценарієм і нарощувалися туристичні потоки.

Війна в нашій країні стала неосяжною трагедією для всього українського народу, що критично вплинула на світову економіку та міжнародний туризм. Туристична галузь України зазнала великих матеріальних збитків та на деякий час повністю зупинила своє функціонування. З рисунку 1 можна побачити, що за перший квартал поточного року до державного бюджету нашої країни від галузі туризму надійшло 383 млн грн., що на 29% менше ніж в аналогічному періоді 2022 року і на 39% менше ніж в 2021 році. Загальна кількість платників податків, які займаються туристичною діяльністю, також стала меншою – юридичних осіб на 35% і фізичних – на 34% [3].

Якщо розглядати структуру надходжень до бюджету за видами діяльності, то їх найбільша частка отримана від готелів і складає 233 млн 693 тис. грн (61% від загального об'єму). Але цей показник також менший аналогічного на 22% в 2022 і на 41% в 2021 році. Отже туристична галузь України продовжує поповнювати бюджет за рахунок податків,

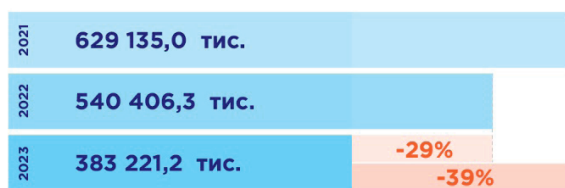
не зважаючи на воєнні дії. Найбільше надходжень держава отримує від туристичних агентів та інших засобів колективного розміщення.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженням питань розвитку та оптимізації туристичної діяльності в регіонах України займалися такі вчені, як: М.В. Вачевський, В.С. Боголюбов, Г.І. Гапоненко, П.В. Гудза, М.І. Долішній, Л.П. Дядечко, О.В. Євтушенко, М.А. Жукова, В.Ф. Кифяк, Ф.Ф. Мазур, М.П. Мальська, П.О. Масляк, А.Ю. Парфінченко, О.В. Пендерецький, А.А. Самойленко, Т.Г. Сокол, В.І. Стафійчук, М.Й. Рутинський, І.М. Шамара, Л.Т. Шевчук та інші. Але не дивлячись на значний ступінь розробленості проблем аналізу та розвитку діяльності туристичної галузі країни, питання впливу галузі туризму на економічний розвиток окремих регіонів залишається малодослідженим.

Метою статті є аналіз передумов розвитку та сучасного стану туристичної діяльності Сумської області, а також розробка пропозицій щодо покращення її стану в повоєнний час.

Виклад основного матеріалу. Сумська область має значний потенціал для розвитку туризму, оскільки багата на історичні, культурні та природні пам'ятки. Проте, як і в усіх інших галузях, у туризмі також існують свої труднощі та виклики, які необхідно вирішувати. В Сумській області є один національний природний парк, відділення природного заповідника, 64 заказники, 65 пам'яток природи, 21 парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення, 2 регіональні ландшафтні парки, 29 заповідних урочищ та ботанічний сад місцевого значення (рис. 2).

ПОДАТКИ ЗА I КВАРТАЛ 2023



ВІДСТОКОВА ЧАСТКА КОЖНОГО ВИДУ ДІЯЛЬНОСТІ



КІЛЬКІСТЬ ПЛАТНИКІВ



* тис. грн

Рис. 1. Податки від туризму за перший квартал 2023 року [3]

Fig. 1. Tourism taxes for the first quarter of 2023 [3]

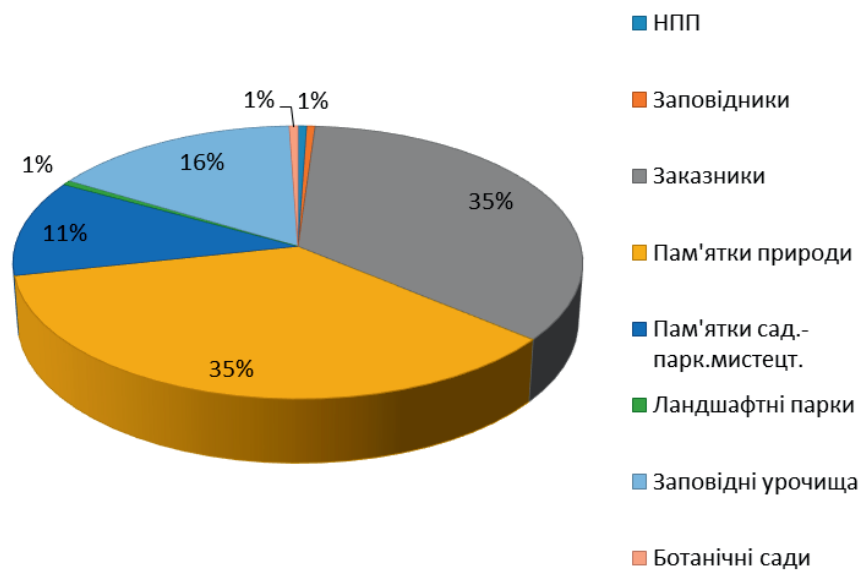


Рис. 2. Складові природно-заповідного фонду Сумщини
Складено авторами за джерелом: [5]

Fig. 2. Components of the nature reserve fund of Sumy Oblast
Compiled by the authors according to the source: [5]

Коротка характеристика основних природно-заповідних територій Сумської області наведена у таблиці 1.

Таблиця 1

Основні природно-заповідні території Сумської області

Table 1

The main nature reserve territories of the Sumy region

№ з/п	Назва об'єкту	Площа (га)	Тип	Місцезнаходження
Заповідники				
1	Михайлівська цілина	202,48	відділення Українського степового природного заповідника	Лебединський
Національні природні парки				
2	Деснянсько-Старогутський	16215,1	національний природний парк	Середино-Будський
Заказники загальнодержавного значення				
3	Великий бір	1231,0	лісовий	Шосткинський
4	Шалигинський	2868,1	ландшафтний	Глухівський
5	Середньосеймський	2020,8	ландшафтний	Путівльський
6	Банний яр	2020,8	ботанічний	Сумський
7	Журавлиний	258,0	орнітологічний	Сумський
8	Андріяшівсько-Гудимівський	1509,6	гідрологічний	Роменський
9	Біловодський	1515,7	гідрологічний	Роменський
10	Климентівський	1007,5	гідрологічний	Охтирський
11	Бакирівський	2606,0	гідрологічний	Охтирський
12	Хухрянський	4591,6	гідрологічний	Охтирський
Пам'ятки природи загальнодержавного значення				
13	Яблуня-колонія	0,06	ботанічний	Кролевецький
14	Урочище Боромля	55,0	зоологічний	Конотопський
15	Озеро Шелехівське	7,0	гідрологічний	Лебединський

Складено авторами за джерелом: [5]

Compiled by the authors according to the source: [5]

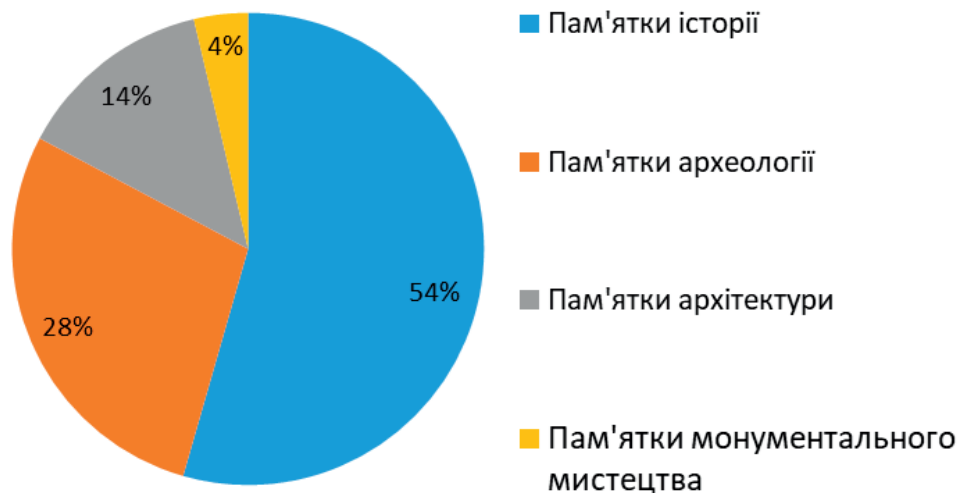


Рис. 3. Історико-культурні ресурси Сумської області
Складено авторами за джерелом: [9]

Fig. 3. Historical and cultural resources of the Sumy region
Compiled by the authors according to the source: [9]

Дані, наведені у таблиці 1, підтверджують наявність на Сумщині природних ландшафтів та територій, які є унікальними і майже не зустрічаються в інших країнах Європи.

Щодо культурних ресурсів, Сумська область має унікальну історико-культурну спадщину – майже 1,5 тисячі пам'яток історії, 780 пам'яток археології, 102 пам'ятники монументального мистецтва та 373 пам'ятки архітектури (рис. 3).

Це – визначні пам'ятки, будівлі, пов'язані з життям і діяльністю видатних земляків, братські і одиночні поховання, пам'ятки виробництва, зведені на постаментах, пам'ятні дошки землякам. В області збереглися місця пам'яті, що пов'язані з подіями Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, Конотопської битви, події Української революції 1917-1921 рр., Першої і Другої сві-

тових війн зберігаються в сотнях поховань учасників цих подій, воїнів, мирних громадян і партизанів.

Варто зазначити, що сучасний стан розвитку туристичної діяльності в регіоні не є задовільним. Згідно з офіційними даними Головного управління статистики Сумської області, регіональний туристичний потік має наступний вигляд, представлений в табл. 2.

Проаналізувавши вищенаведені показники, можемо зробити висновок, що динаміка регіональних туристичних потоків є невтішною, пандемія Covid-19 негативно вплинула на кількість обслуговуваних туристів у 2020 році. Також чисельність виїзних туристів, обслуговуваних туроператорами та турагентами у 3,2 рази перевищує кількість внутрішніх.

Одним з найважливіших факторів розвитку

Таблиця 2

Структура туристичних потоків у Сумській області

Table 2

The structure of tourist flows in the Sumy region

Роки	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами	У тому числі		
		В'їзні (іноземні) туристи	Виїзні туристи	Внутрішні туристи
2018	16 178	к	13 050	к
2019	25 919	-	19 474	6 445
2020	12 004	-	9 161	2 843

к – Дані не оприлюднювались з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності статистичної інформації.

Складено авторами за джерелом: [2]

k – The data were not made public in order to ensure compliance with the requirements of the Law of Ukraine "On State Statistics" regarding the confidentiality of statistical information.

Compiled by the authors according to the source: [2]

Таблиця 3

Характеристика колективних засобів розміщення у Сумській області

Table 3

Characteristics of collective means of accommodation in the Sumy region

Роки	Кількість колективних засобів розміщення, од	Кількість місць у колективних засобах розміщення, од	Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщення
2011	72	4103	71136
2012	69	4039	65878
2013	68	3602	65012
2014	60	3591	66718
2015	55	3456	53207
2016	57	3264	62701
2017	52	2911	58098
2018	21	1532	43471
2019	21	1424	44657
2020	17	1300	27160

Складено авторами за джерелом: [2]

Compiled by the authors according to the source: [2]

туристичної діяльності є наявність у регіоні туристичної інфраструктури, тобто транспортного сполучення, колективних засобів розміщення, інформаційних центрів, підприємств, що надають розважальні та екскурсійні послуги тощо. Розглянемо детальніше сучасний стан туристичної інфраструктури Сумської області (табл. 3).

Згідно з даними таблиці, кількість колективних засобів розміщення у Сумській області протягом 2011-2020 рр. зменшилась в 4 рази. Аналогічну ситуацію можемо спостерігати з чисельністю місць та кількістю осіб, які перебували в колективних засобах розміщення (зменшилась в 3 і в 2,5 рази відповідно).

Серед основних проблем розвитку туристичної діяльності в регіоні, які спостерігались і до початку війни, можна виділити наступні:

1. Незадовільний стан туристичної інфраструктури. В області не створюються сприятливі умови для її розвитку, не відбувається залучення інвестицій для відновлення існуючих колективних закладів розміщення, закупівлі сучасного транспорту, ремонту автошляхів тощо.
2. Невелика пропозиція регіональних турів. Більшість туристичних фірм займаються відправленням туристів за межі області або за кордон. Хоча внутрішній туризм почали розвивати тільки в останні кілька років, прийом туристів на Сумщині досі є здебільшого неоптимальним та не вигідним для туристичних підприємств. Процес розвитку туристичної діяльності в регіоні неможливий без підтримки місцевих туристичних підприємств, які можуть займатись розробкою та реалізацією регіональних турів, просуваючи особистий бренд області на ринку.

3. Недостатній рівень підготовки кваліфікованих кадрів у сфері туризму. У Сумській області наразі навчання за спеціальністю 242 «Туризм» проводиться лише в одному вищому навчальному закладі – Сумському державному університеті. Дана спеціальність була відкрита в Сумах лише у 2020 році, де за нею можна отримати лише бакалаврський освітній ступінь.

В рамках естонсько-українського наукового проєкту «Розвиток українських прифронтових громад і туристичного бізнесу в умовах війни та стратегії на майбутнє» у лютому 2023 року було проведено соціологічне дослідження за підтримки Естонського дослідницького агентства. Участь у дослідженні взяли 144 респонденти з п'яти регіонів України, включаючи 29 (20,1%) осіб з Сумської області, серед яких були власники туристичних підприємств, робітники закладів готельного та ресторанного господарства, громадські діячі та представники місцевої влади [6]. Деякі результати соціологічного дослідження наведені нижче.

Питання: Які зміни відбулися в туристичній галузі Сумської області від початку війни?

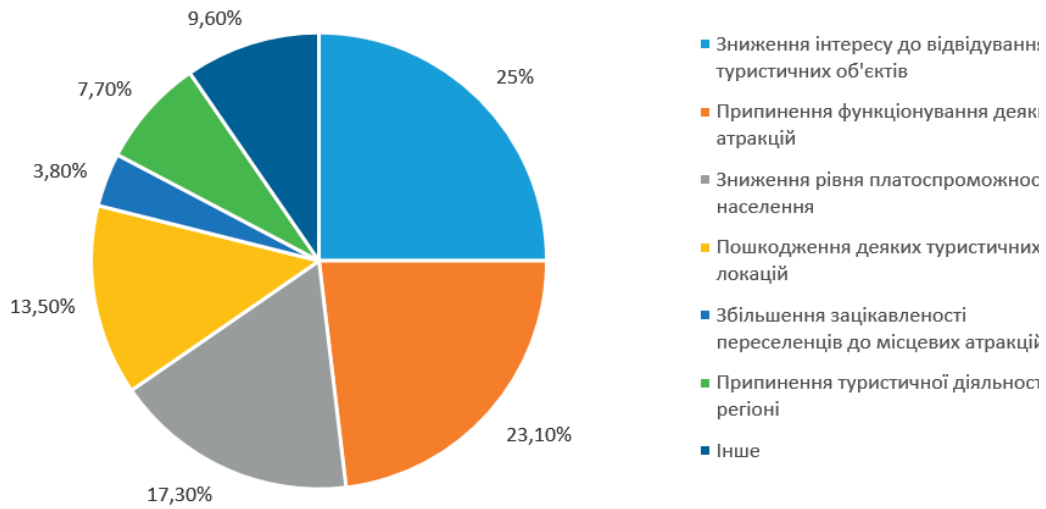


Рис. 4. Зміни в туристичній галузі Сумської області після початку війни
Складено авторами за джерелом: [6]

Fig. 4. Changes in the tourism industry of the Sumy region after the beginning of the war
Compiled by the authors according to the source: [6]

Згідно з даними рис. 4, четверта частина респондентів вважає, що найбільшими змінами з початку війни у Сумській області є зниження рівня інтересу місцевих жителів до відвідування туристичних об'єктів. Натомість, 3,8% опитуваних відмічають високу зацікавленість цими об'єктами серед внутрішньо переміщених осіб (станом на 28.02.2023 у Сумській області зареєстровано 77 229 внутрішньо переміщених осіб). Майже 37% акцентують увагу

на пошкодженні та припиненні функціонування деяких атракцій. 9,6% респондентів вказали свою відповідь (інше), серед яких: участь представників туристичної сфери у волонтерській діяльності, вступ до лав ЗСУ тощо. Ще 7,7% вважають, що у регіоні повністю зупинилась туристична діяльність, що не відповідає дійсності. Туристичні потоки у Сумській області суттєво зменшились, але не припинились.

Питання: З якими проблемами довелося зіткнутися підприємствам туристичної сфери Сумської області від початку війни?

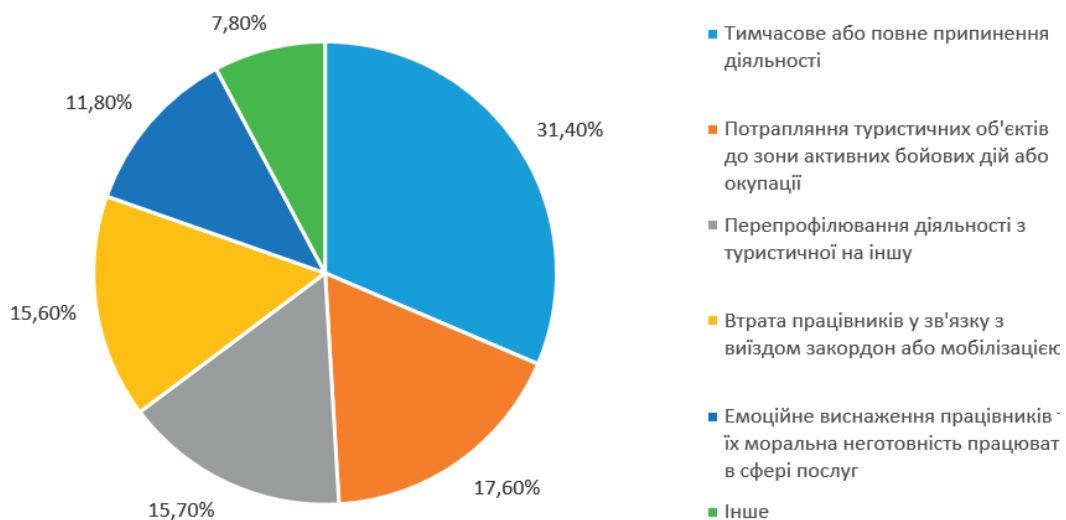


Рис. 5. Проблеми діяльності підприємств туристичної сфери в Сумській області після початку війни
Складено авторами за джерелом: [6]

Fig. 5. Problems of tourism enterprises in the Sumy region after the start of the war
Compiled by the authors according to the source: [6]

Питання: Які є перспективи розвитку туристичної діяльності у Сумській області?

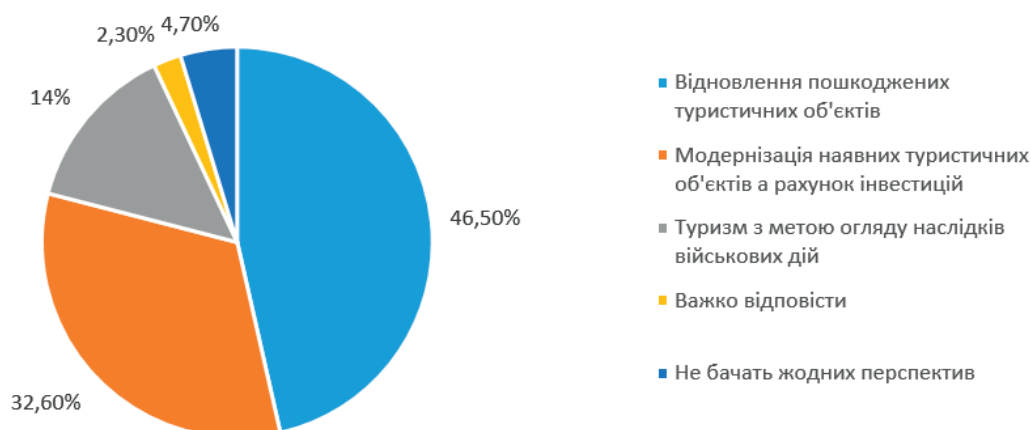


Рис. 6. Перспективи розвитку туристичної діяльності в Сумській області
Складено авторами за джерелом: [6]

Fig. 6. Prospects for the development of tourism in the Sumy region
Compiled by the authors according to the source: [6]

Відповідно даних, наведених на рис. 5, третина туристичних підприємств Сумської області тимчасово або повністю припинила свою діяльність від початку війни. Ще 17,6% потрапили до зони бойових дій або окупації. Майже 16% підприємств перепрофілювали свою діяльність з туристичної на іншу, зокрема волонтерську. Багато туристичних підприємств області продовжили працювати навіть під час бойових дій. Наприклад, готелі надавали свої приміщення для розміщення біженців, готували їжу для українських військовослужбовців, надавали місця для складування гуманітарної допомоги тощо. Понад 15% туристичних підприємств зіштовхнулись з дефіцитом працівників, так як велика частина людей виїхала з області під час евакуації і досі не повернулася через нестабільну безпеку ситуацію. Також частина працівників вступила до лав Збройних Сил. Окрім цього, 11,8% роботодавців відзначають проблемою емоційне виснаження та моральну неготовність робітників продовжувати працювати у сфері послуг. Ще 7,8% опитаних назвали інші причини, такі як відсутність попиту на туристичні послуги, неготовність населення до подорожей. Що стосується перспектив розвитку туристичної діяльності в Сумській області після війни (рис. 6), респонденти вважають відновлення туристичних місць (46,5%) і можливість модернізувати туристичні об'єкти за рахунок грантів (32,6%). Також 14% опитуваних відзначають, що туристи можуть бути зацікавлені у воєнному туризмі – відвідуванні місць бойових дій. Опитувані відзначили найбільш перспективними видами туризму для Сумської області культурно-пізнавальний, подієвий, гастрономічний, сільський зелений та

спортивний. До найменш перспективних віднесли – темний, промисловий та діловий.

Незважаючи на складну ситуацію, на наш погляд, є всі передумови для відродження та ще більшого розквіту туристичної діяльності в Україні після війни. До прикладу, Хорватія змогла заново відродити туризм завдяки успішній маркетинговій кампанії раніше невідомих дестинацій. Ізраїль зберіг свій туристичний статус завдяки адаптації галузі до постійної війни з Палестиною. А Грузія завдяки пріоритизації туристичної галузі та правильно сформованій стратегії розвинула туризм та вивела його на світовий рівень після війни. Безумовно, неможливо провести аналогій між війною в Україні та будь-якою іншою країною, що пережила війну і відродила туризм, оскільки інші країни не зазнавали таких масштабних руйнувань. Проте, не можна виключати можливості для розвитку туристичної галузі країни у післявоєнний період.

Водночас, необхідно враховувати, що успішне відродження туризму в Україні вимагатиме значних зусиль і інвестицій з боку держави та приватного сектору. Необхідно створити умови для привабливого відпочинку та туризму, включаючи забезпечення безпеки, підвищення якості послуг, збереження природних ресурсів та культурної спадщини, розвиток транспортної інфраструктури тощо.

Зараз в Україні недостатньо наукових досліджень про особливості формування державної політики у сфері туризму в умовах збройних конфліктів. Це ускладнює процес прийняття управлінських рішень та оцінку економічного впливу вдосконалення вітчизняної туристичної індустрії. Для відновлення туристичного та інвестиційного інтересу до

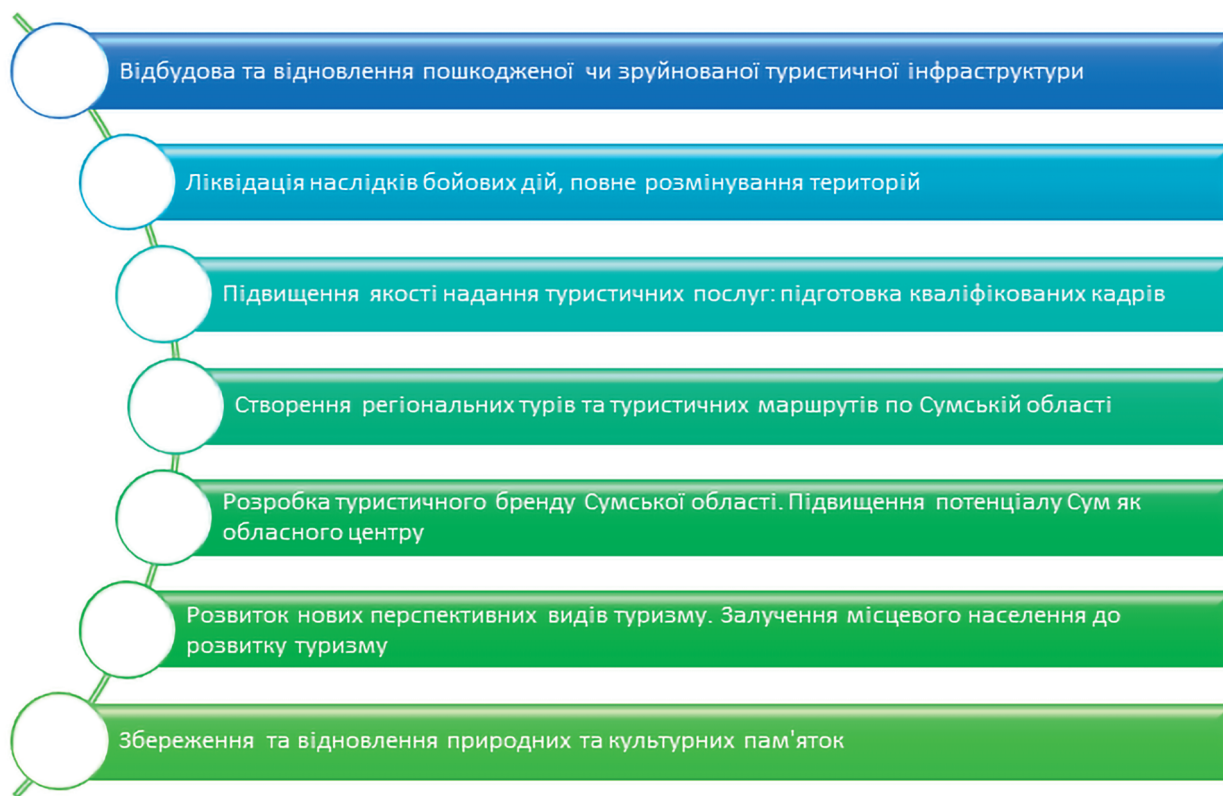


Рис. 7. Стратегічні пріоритети розвитку туристичної діяльності в Сумській області в повоєнний період
Fig. 7. Strategic priorities for the development of tourism in the Sumy region in the post-war period

країни потрібно в першу чергу розробити ефективні інструменти управління туристичною галуззю в умовах збройних конфліктів та розставити правильні стратегічні пріоритети розвитку туристичної діяльності у майбутньому.

Висновки. Зважаючи на досвід зарубіжних країн та результати соціологічного опитування представників туристичної галузі Сумської області, було визначено стратегічні напрями розвитку туристичної діяльності Сумської області у повоєнний період, наведені на рис. 7.

1. Відбудова та відновлення пошкодженої чи зруйнованої туристичної інфраструктури. Сумська область була окупована російськими військами з 24 лютого по 6 квітня 2022 року. Найбільших руйнувань зазнали міста Тростянець та Охтирка, де протягом місяця велись бойові дії. Постраждала критична та цивільна інфраструктура, зокрема зруйновані залізничні вокзали, залізничне покриття та автомобільні мости. Також пошкоджено багато історико-культурних пам'яток, серед яких пам'ятка архітектури національного значення – будинок управителя маєтками Кеніга, «Круглий двір» та Охтирський міський краєзнавчий музей. Тому одним з перших стратегічних пріоритетів розвитку туристичної діяльності після війни є відбудова пошкодженої туристичної інфраструктури.

2. Ліквідація наслідків бойових дій, повне розмінування територій. За офіційними даними Мініс-

терства внутрішніх справ, Сумська область є найбільш замінованою з усіх деокупованих областей України, площа замінованої території становить понад 47%. Для безпечного пересування туристів регіоном потрібно якомога швидше і якісніше ліквідувати наслідки бойових дій.

3. Підвищення якості надання туристичних послуг: підготовка кваліфікованих кадрів (відкриття магістратури за спеціальністю 242 «Туризм» у Сумському державному університеті, організація курсів підвищення кваліфікації, мовних курсів), надання інформаційної підтримки, використання сучасних технологій, заохочення готельних підприємств до сертифікації надання туристичних послуг та отримання категорії з боку державних органів влади, добровільна категоризація сільських зелених садиб.

4. Створення регіональних турів та туристичних маршрутів по Сумській області та/або включаючи прилеглі райони сусідніх областей. Наприклад, маршрут Глухів – Путивль – Конотоп – Батурин, що об'єднує міста козацької та гетьманської слави Сумської та Чернігівської областей. Також актуально буде створити маршрут воєнного туризму Суми – Тростянець – Охтирка, що буде спрямований на ознайомлення туристів з наслідками воєнних дій на території області та оборони Сумщини.

5. Розробка туристичного бренду Сумської області та просування регіонального туристичного

продукту на національному і міжнародному рівнях. В окремих населених пунктах регіону вже давно використовують власний брендинг, наприклад в Сумах та в Тростянецькій ОТГ, але брендування усієї області досі не розроблялось. Проте, як показує практика, одного лише брендування недостатньо, для успішної і дієвої промоції регіонального продукту потрібно просувати продукт за допомогою маркетингової стратегії.

Тут потрібно окремо відмітити певні напрацювання, які з'явилися протягом останнього часу. Так, майстер-планом New Balance Trostianets, підготовленим для Тростянецької міської ради компанією CES clean energy solutions GesmbH (Австрія), «iC consulentes Україна», tbw research (Австрія) та Modul5 (Австрія) за підтримки незалежних експертів: Петера Блала Ханнеса, Мадіса, пропонується запровадження бренду «найсолідшого міста України» [4].

Його розробка йшла з червня 2022 по лютий 2023 рр. Зокрема, із цим брендингом пропонують ув'язати існуючі та майбутні ключові особливості активності Тростянця (туризм, фестивалі, музика, культура тощо), стимулювати бізнес (від хенд-мейд майстерні та кондитерських до великих виробництв), створити освітню програму для учнів і кондитерів, відкрити філію відомої європейської кондитерської (див. рис. 8).

6. Підвищення туристичного потенціалу Сум як обласного центру, що залучатиме інвестиції та інновації для розвитку усієї області. Створення ефективної мережі міжнародних партнерств для залучення інвестицій та інновацій. Підвищення готовності міських інституцій до використання технологічних інновацій.

7. Створення умов для безпечного та комфортного пересування у населених пунктах та поза ними у контексті сталого мобільності. Останнім часом все більше людей починають звертати увагу на екологічний аспект свого способу пересування. Замість традиційного автомобіля, який викидає значну кількість вуглецю в атмосферу, дедалі більше людей обирають екологічний транспорт. Цей тренд викликаний не лише бажанням зберегти довкілля, але й прагненням дотримуватись здорового способу життя та активно проводити час на свіжому повітрі. Тому доцільним буде встановлення зарядних пристроїв для електротранспорту, створення велопарковок та будівництво велосипедних доріжок.

8. Розвиток нових перспективних видів туризму: сільський зелений, подієвий, спортивний. Створення необхідної інфраструктури для проведення спортивних та культурних заходів та подій, зокрема, концертних залів та майданчиків, стадіонів, спортивних зал тощо. Підтримка та розвиток існуючих спортивних клубів та організацій, що допоможе привернути увагу до міста чи регіону. Співпраця з місцевими громадськими організаціями, фермерами та іншими стейкхолдерами, щоб забезпечити ефективне використання природних ресурсів і залучити максимальну кількість людей до участі в розвитку сільського зеленого туризму.

9. Залучення місцевого населення до розвитку туризму: організація культурно-просвітницьких заходів на туристичну та підприємницьку тематику, надання фінансової підтримки у формі грантів для реалізації бізнес-проектів у туристичній сфері, надання пільг для створення нових малих бізнесів у туристичній сфері.

СПОРТИВНО-РОЗВАЖАЛЬНИЙ ОСЕРЕДОК МІСТА ТРОСТЯНЕЦЬ

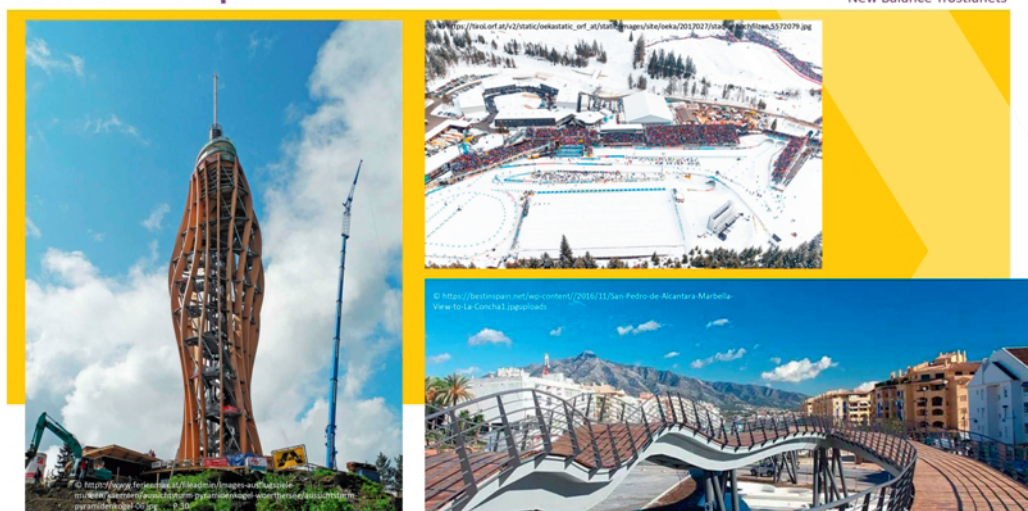


Рис. 8. Приклад спортивно-розважального осередку міста Тростянець згідно з майстер-планом New Balance Trostianets [4]
Fig. 8. An example of a sports and entertainment center in the city of Trostianets according to the master plan of New Balance Trostianets [4]

10. Збереження та відновлення природних та культурних пам'яток: охорона та реконструкція історико-культурної спадщини, створення парків та заповідників, сприяння сталому розвитку туризму.

Отже регіональна політика у післявоєнний період повинна бути спрямована на пріоритизацію

туристичної галузі та створення ефективної стратегії розвитку туризму в регіоні та підвищенні туристичної конкурентоспроможності Сумщини серед інших адміністративно-територіальних одиниць України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гапоненко Г. І., Євтушенко О. В., Шамара І. М., Василенко В. Ю. Цифровізація як нова парадигма управління розвитком туризму України в післявоєнний період. Бізнес Інформ. 2022. № 10. С. 114-125. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-10-114-125>.
2. Головне управління статистики у Сумській області. URL: <http://sumy.ukrstat.gov.ua/>.
3. Державне агентство розвитку туризму. URL: <https://www.tourism.gov.ua/>.
4. Екологія, енергоефективність та туристичний бренд «солодкого міста» – головні напрямки для інвестицій та відновлення Тростянця – майстер-план. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/908297.html>.
5. Природно-заповідний фонд Сумської області: Атлас-довідник. Київ: ТОВ «Українська Картографічна Група». 2016. 94 с.
6. Рейманн М., Корнус О.Г., Паланг Х., Корнус А.О. Особливості розвитку туристичної діяльності у Сумській області в умовах війни та перспективи на майбутнє. Наукові записки СумДПУ імені А.С. Макаренка. Географічні науки. 2023. Т. 2. Вип. 4. С. 45-52. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/13461/1/Reimann%20M.%2c%20Kornus%20O.%2c%20Palang%20H.%2c%20Kornus%20A.%20Peculiarities%20of%20Tourism%20Development.pdf>.
7. Стратегія відновлення та розвитку економіки Сумської області на 2022-2024 роки. URL: http://sm.gov.ua/images/docs/2022/strategia_2022-2024.pdf.
8. Стратегія регіонального розвитку Сумської області на 2021-2027 роки. URL: https://sm.gov.ua/images/docs/dostup/522_20.pdf (дата звернення: 10.05.2023).
9. Сумська обласна державна адміністрація. URL: <https://sm.gov.ua/uk/oda>.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2023

Стаття рекомендована до друку 14.04.2023

STRATEGIC PRIORITIES OF THE DEVELOPMENT OF TOURIST ACTIVITIES IN THE SUMY REGION IN THE POST-WAR PERIOD

Hanna Haponenko, Ph.D (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Maria Honcharenko, Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: mgonch02@gmail.com

Olena Yevtushenko, Ph.D (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: evyvtushenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9729-1435>

Irina Shamara, Ph.D (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, email: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2431-9185>

At the current stage of regional development, Sumy Oblast is still significantly inferior to the Western and Central regions of Ukraine in terms of an integrated assessment of economic efficiency, standard of living, and environmental safety. In addition, external factors, including pandemic restrictions and military invasion, have negatively affected the region's economic situation. The purpose of the article is to analyze the prerequisites for development and the current state of tourism in the Sumy region, as well as to develop proposals for improving its state in the post-war period. The subject of the study is the prospects for the development of tourism in the Sumy region in the post-war period. The research was carried out on the basis of the analysis of official statistical data on the development of tourism and tourist infrastructure in Ukraine, and in particular in the Sumy region. To identify the level of tourism development, economic and statistical methods were used, horizontal and structural analysis of statistical data on tourism development was carried out, which made it possible to identify the peculiarities of the regional development of tourism infrastructure. The following results were obtained. The strategic directions of the development of tourism in the Sumy region in the post-war period have been determined: reconstruction and restoration of the damaged and destroyed tourist infrastructure; liquidation of the consequences of hostilities, complete demining of territories; improving the quality of providing tourist services: training qualified personnel; creation of regional tours and tourist routes in the Sumy region; development of the tourism brand of the Sumy region; increasing the tourist potential of Sumy as a regional center; development of new promising types of tourism; involvement of the local population in the development of tourism; preservation and restoration of natural and cultural monuments. Conclusions. Regional policy in the post-war period should be aimed at prioritizing the tourism industry and creating an effective strategy for the development of tourism in the region and increasing the tourism competitiveness of Sumy Oblast among other administrative and territorial units of Ukraine.

Keywords: *tourist activity, strategic priorities, post-war period, Sumy region.*

REFERENCES

1. Haponenko H. I., Yevtushenko O. V., Shamara I. M. & Vasylenko V. Yu. (2022) Tsyfrovizatsiia yak nova paradyhma upravlinnia rozvytkom turyzmu Ukrainy v pisliavoiennyi period [Digitization as a new paradigm for managing the development of tourism in Ukraine in the post-war period]. *Business Inform.* (10), 114-125. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-10-114-125>. (in Ukrainian)
2. Holovne upravlinnia statystyky u Sumskii oblasti [Main Department of Statistics in Sumy Region]. Available at: <http://sumy.ukrstat.gov.ua/>. (in Ukrainian)
3. Derzhavne ahentstvo rozvytku turyzmu [State Tourism Development Agency]. Available at: <https://www.tourism.gov.ua/>. (in Ukrainian)
4. Ekolohiia, enerhoefektyvnist ta turystychnyi brend «solodkoho mista» – holovni napriamky dlia investytsii ta vidnovlennia Trostiansia – maister-plan [Ecology, energy efficiency and the tourism brand of the «sweet city» – the main directions for investment and restoration of Trostianets – master plan]. Available at: <https://interfax.com.ua/news/economic/908297.html>. (in Ukrainian)
5. Pryrodno-zapovidnyi fond Sumskoi oblasti: Atlas-dovidnyk [Nature reserve fund of the Sumy region: Atlas-guidebook]. Kyiv: TOV «Ukrainska Kartohrafichna Hrupa». 2016. 94. (in Ukrainian)
6. Reimann M., Kornus O.H., Palanh Kh. & Kornus A.O. (2023) Osoblyvosti rozvytku turystychnoi diialnosti u Sumskii oblasti v umovakh viiny ta perspektyvy na maibutnie [Peculiarities of the development of tourism in the Sumy region during the war and prospects for the future]. *Scientific notes of A.S. State University of Sumatra. Makarenko Geographical sciences. T. 2. Vol. 4.* 45-52. Available at: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/13461/1/Reimann%20M.%2c%20Kornus%20O.%2c%20Palang%20H.%2c%20Kornus%20A.%20Peculiarities%20of%20Tourism%20Development.pdf>. (in Ukrainian)
7. Stratehiia vidnovlennia ta rozvytku ekonomiky Sumskoi oblasti na 2022-2024 roky [Strategy for recovery and development of the economy of Sumy region for 2022-2024]. Available at: http://sm.gov.ua/images/docs/2022/strategia_2022-2024.pdf. (in Ukrainian)
8. Stratehiia rehionalnogo rozvytku Sumskoi oblasti na 2021-2027 roky [Regional development strategy of the Sumy region for 2021-2027]. Available at: https://sm.gov.ua/images/docs/dostup/522_20.pdf. (in Ukrainian)
9. Sumska oblasna derzhavna administratsiia [Sumy Regional State Administration]. Available at: <https://sm.gov.ua/uk/oda>. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 12.03.2023

The article is recommended for printing 14.04.2023

DOI: 10.26565/2310-9513-2023-17-13
UDC 658.811 : 658.817 : 640.432

RESTAURANT REVENUE MANAGEMENT AND ANALYTICAL ASSESSMENT OF ITS EFFECTIVENESS

Tetyana Kalaitan

Ph.D (Economics), Associate Professor
Department of History of Ukraine, Economic Theory and Tourism
Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary
Medicine and Biotechnologies Lviv
50 Pekarska st., Lviv, Ukraine, 79010
e-mail: kalaitantv@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4774-4990>
Scopus Author ID: 57215435297

Oleh Hrymak

Ph.D (Economics), Associate Professor
Department of History of Ukraine, Economic Theory and Tourism
Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary
Medicine and Biotechnologies Lviv
50 Pekarska st., Lviv, Ukraine, 79010
e-mail: grumo@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9730-120X>
Scopus Author ID: 57225008008

Lesya Kushnir

Ph.D (Economics), Associate Professor
Department of History of Ukraine, Economic Theory and Tourism
Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary
Medicine and Biotechnologies Lviv
50 Pekarska st., Lviv, Ukraine, 79010
e-mail: kushnirlesia@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8456-4935>
Scopus Author ID: 57225010521

Ruslana Shurpenkova

Ph.D (Economics), Associate Professor
Department of Accounting Technologies and Taxation,
Ivan Franko National University of Lviv
18 Svoboda Avenue, Lviv, 79000
e-mail: ruslana.shurpenkova@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8825-2389>

Oksana Sarahman

Ph.D (Economics), Associate Professor
Department of Accounting Technologies and Taxation
Ivan Franko National University of Lviv
18 Svoboda Avenue, Lviv, 79000
e-mail: sarahman88@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8793-592X>

The effectiveness of a revenue management system is important for every business, as revenue is a factor that directly affects profit. This issue is especially important for the restaurant business, where the level of costs is much higher than the average in the economy. The subject of the study is modern restaurant revenue management systems used in foreign practice. The goal of the article is to study the theoretical aspects of revenue management and evaluate its effectiveness in the restaurant business. Objectives: (1) to clarify the conceptual apparatus of restaurant revenue management, (2) to study the indicators for assessing the effectiveness of revenue management and their use in the restaurant business, (3) to determine the possibilities of using factor analysis of contribution margin in restaurant revenue management. The study was conducted using the method of a systematic review of scientific literature on this topic. The results of the study showed an ambiguous interpretation of the conceptual apparatus of revenue management and the need to adapt the indicators for assessing the effectiveness of revenue management to the conditions of the restaurant business. Conclusions: yield management, unlike

revenue management, is applied to specific conditions and the restaurant business has the corresponding characteristics. Taking into account the specifics of the restaurant business, it is important to analyze the menu in terms of the contribution of each assortment item to profit. For an overall assessment of the restaurant menu, it is advisable to use a multi-criteria ABC-analysis. To quantify the effectiveness of the applied revenue management strategy in the operational order, the indicators CMPASH (Contribution Margin per Available Seat Hour) and CMPASM (Contribution Margin per Available Square Meter) should be used. To study the change in contribution margin as a result of management decisions made based on the results of ABC-analysis, it is advisable to conduct a factor analysis.

Keywords: *restaurant revenue management, yield management, contribution margin, margin analysis, ABC-analysis.*

Як цитувати: Kalaitan T., Hrymak O., Kushnir L., Shurpenkova R., Sarakhman O. Restaurant revenue management and analytical assessment of its effectiveness. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2023. № 17. С. 152-162. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-13>

In cites: Kalaitan T., Hrymak O., Kushnir L., Shurpenkova R., & Sarakhman O. (2023). Restaurant revenue management and analytical assessment of its effectiveness. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (17), 152-162. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-13>

Introduction. The effectiveness of the revenue management system is important for every business, as revenue is a factor that directly affects profit. This issue is especially important for the restaurant business, where the level of costs is much higher than the average in the economy. This is primarily due to the significant labor intensity of this sector of the tourism industry and, accordingly, high labor costs. In addition, catering activities are mainly carried out by small businesses, which are characterized by higher costs. According to the State Statistics Service of Ukraine in 2010-2021 99.5% to 99.8% of business entities in the restaurants and mobile food service activities sector operated in the small business sector. The volume of services sold in 2021 amounted to UAH 72.1 billion. In 2021, 94.9% of business entities in the restaurants and mobile food service activities sector employed up to 9 people, 4.9% employed 10 to 49 people, and only 0.2% employed 50 to 249 people. That is, 99.8% of Ukrainian restaurant business entities employed less than 50 people, while in the United States this percentage was 90%. The volume of restaurant business services sold in relation to the GDP of Ukraine in 2021 amounted to 1.32% [34, 35], in the United States, the same figure for 2021 was 3.34% [25, 28]. Thus, the issues of improving the efficiency of revenue management for this sector of the Ukrainian economy are extremely important and relevant.

In the process of restaurant revenue management, managers need to make informed decisions both strategically and operationally, evaluate the effectiveness of new strategies, tactics and technologies. Modern theory and practice have developed effective approaches to building a revenue management system, including for business entities in the service sector. At the same time, the current literature pays insufficient attention to the analytical assessment of the consequences of the applied solutions. Therefore, in this article, we would like to (1) clarify the conceptual framework of restaurant revenue management; (2) consider the main performance evaluation criteria used in revenue management in terms of their application in the restaurant business, considering the specifics of accounting and pricing; (3) the possibility of using factor

analysis for analytical evaluation of factor influences on the total contribution margin of a restaurant.

The purpose of the article. The purpose of the article is to study the theoretical aspects of revenue management and evaluate its effectiveness in the restaurant business.

Literature Review. Various aspects of revenue management of service companies are the subject of research by many scholars around the world. A study of the scientific literature on this topic has shown that researchers use two terms: “revenue management” and “yield management” [38]. Most scholars do not distinguish between these two concepts. Some researchers emphasize the differences between “yield management” and “revenue management”, including L. R. Weatherford and S. E. Bodily [30], S. Netessine and R. Shumsky [23], S. Shoemaker and T. Gorin [26] and others.

The theoretical foundations of modern revenue management systems are laid down in the work of K. Littlewood [21], where the goal was set to maximize airline revenues by segmenting consumers and manipulating tariffs. The term “yield management” was first introduced by the former chairman and CEO of American Airlines R. Crandall in 1978 [5]. This term was further developed in the works of L. Weatherford and S. Bodily [30], R. Cross [5] and other scholars. The improvement of the theoretical basis of yield management was accompanied by the expansion of modern management practices to other service industries: hotels, golf, car rental.

The successful use of yield management in various sectors of the service sector has led to the interest of researchers in the implementation of this practice in the restaurant business. One of the first issues of applying modern approaches to revenue management in the restaurant business was considered in the works of S. Kimes et al. According to these scientists, at that time, many restaurants used various methods of revenue management, but their application was tactical [19]. In their work, they developed a theoretical framework for strategic revenue management in the restaurant business.

Despite the fact that various aspects of revenue management are the subject of close attention of many scholars, the issue of measuring and evaluating their effectiveness in the restaurant business has not been sufficiently studied.

Materials and methods. To conduct the study, we used the method of a systematic review of scientific literature on the topic, as well as the materials of international scientific conferences. The search for scientific publications in the Scopus and Web of Science databases was carried out using the keywords “revenue management”, “yield management”, “restaurant revenue management”. The review was conducted to investigate: (1) theoretical aspects of restaurant revenue management, (2) the main criteria for evaluating the effectiveness of management decisions in the process of restaurant revenue management, (3) the possibilities of using factor analysis in the restaurant revenue management system.

Results and discussion.

1. Yield management and revenue management

Historically, the term “yield management” was developed earlier than the term “revenue management”. The term “yield management” was first coined by the former Chairman and CEO of American Airlines R. Crandall in 1978. This is reported by the author of the bestseller and guru of modern revenue management R. Cross [5]. The modern interpretation of these terms is associated with a number of fundamental events that have occurred in the field of air transportation of passengers. Prior to the Airline Deregulation Act (1978), the main task of US airlines was to increase the level of occupancy of seats in the aircraft. However, after the adoption of this Act and due to the fierce competition that emerged, the goal of maximizing airline revenues by segmenting consumers and manipulating tariffs was first set, as thoroughly described in K. Littlewood [21].

High competition in the US airline industry has led to price reductions. People-Express offered tickets at unrealistically low prices. It was the time of the “Flying That Costs Less Than Driving” advertising slogan [5]. According to I. Yeoman and U. McMahon-Beattie [33] report that between 1976 and 1990, average fares for domestic passengers in the United States decreased by 30%. American Airlines and other airlines used the approach of K. Littlewood's approach. The use of this tactic brought American Airlines \$500 million in profit per year, Delta Air Lines more than \$300 million in additional revenue [5]. Eventually, People-Express was absorbed by its former competitor Continental, which confirmed the effectiveness of new approaches to revenue management. As a result, American Airlines defined the goal of yield management as follows: “to maximize passenger revenue by selling the right seats to the right customers at the right time” [30]. Subsequently, I. S. Yeoman and U. McMahon-Beattie noted these events as the first turning point in the history of revenue management [33].

Yield management has become the subject of dissertations [1, 31] and numerous scientific articles. Since the formation of yield management is associated with air transportation, and later with hotels, the early literature on yield management focused mainly on the issues of overbooking or capacity allocation between customer segments: in hotels (room inventory management) and in airlines (Seat Inventory Control) [2]. This is quite logical - the return on effective seat inventory management in these service sectors can be significant. According to Delta Airlines, one seat for each flight sold at full fare could provide additional revenue of more than \$50 million in one year [2].

A further development of yield management was the Expected Marginal Seat Revenue (EMSRa) model proposed by P. Belobaba [1]. This model is the basis for making decisions to maximize flight revenue. It is applied to the dynamic process of revising the reservation limit for future flights, taking into account the probability of fare class upgrades and overbooking. Thus, we can say that the K. Littlewood's rule and P. Belobaba's EMSR approach have become a revolutionary breakthrough in yield management [38].

An illustration of the EMSRa model is shown in Fig. 1-3. In Fig. 1 shows a graph where the y-axis shows the product of the price and the probability of selling a seat at the price PH, and the x-axis shows the number of seats. The probability of selling one seat is 1 (the point closest to PH on the graph). With the sale of each seat, the probability of selling the next seat decreases and eventually will be zero (intersection of the curve with the x-axis).

Figure 2 shows the same, but with the condition that seats are sold at a lower price PL ($PH > PL$).

The graph in Figure 1 shows that it is not possible to sell all 100 seats at a high price. Therefore, the number of seats that cannot be sold at a high price must be sold at a lower price. To do this, it is necessary to determine the maximum number of seats Q, after which the price should be changed. Figure 3 shows how this looks graphically (two graphs are superimposed). Mathematically, the marginal number of seats is determined on the basis of statistical observations for past periods. Thus, (100 - Q) seats can be sold at a lower price, and the rest at a higher price.

The definition of the term “yield management” in the early period of this system's existence is reflected in the studies of E. Orkin [24], S. E. Bodily and L. R. Weatherford [3], S. Kimes [12] and other scholars. In particular, S. Kimes describes yield management as the process of allocating the right type of capacity to the right type of customer at the right price to maximize the revenue or yield of the firm [12]. Thus, in her view, the goal of yield management is to determine what the trade-offs between price and number of customers should be.

G. Withiam defines yield management as a set of strategies that allow service industries with limited production capacity to obtain optimal revenues from

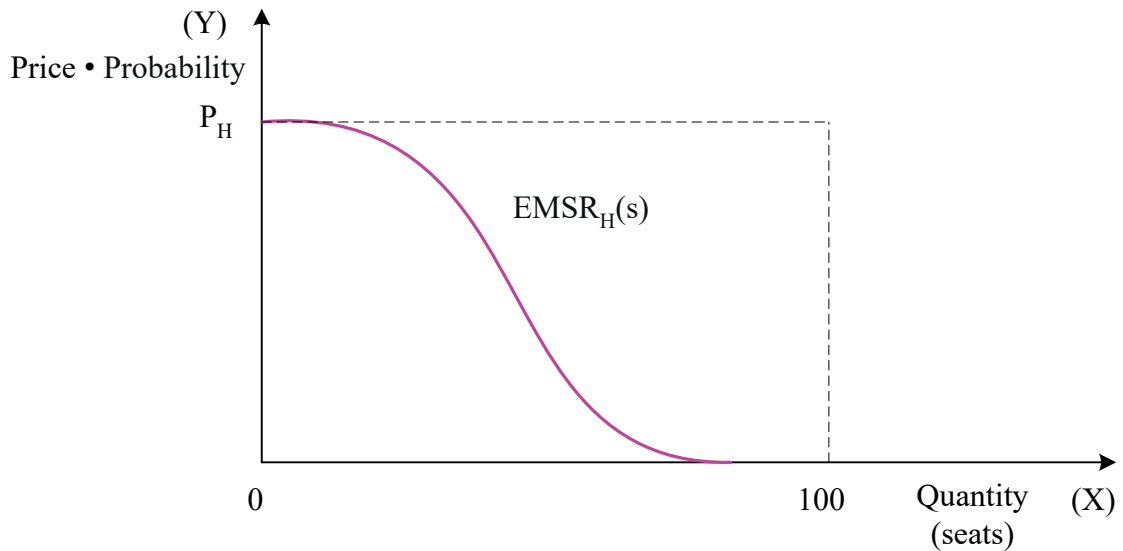


Fig. 1. Graph of the dependence of the product of price and probability of sale on the number of seats sold (assuming sale at price P_H)
 *Source: based on [1]

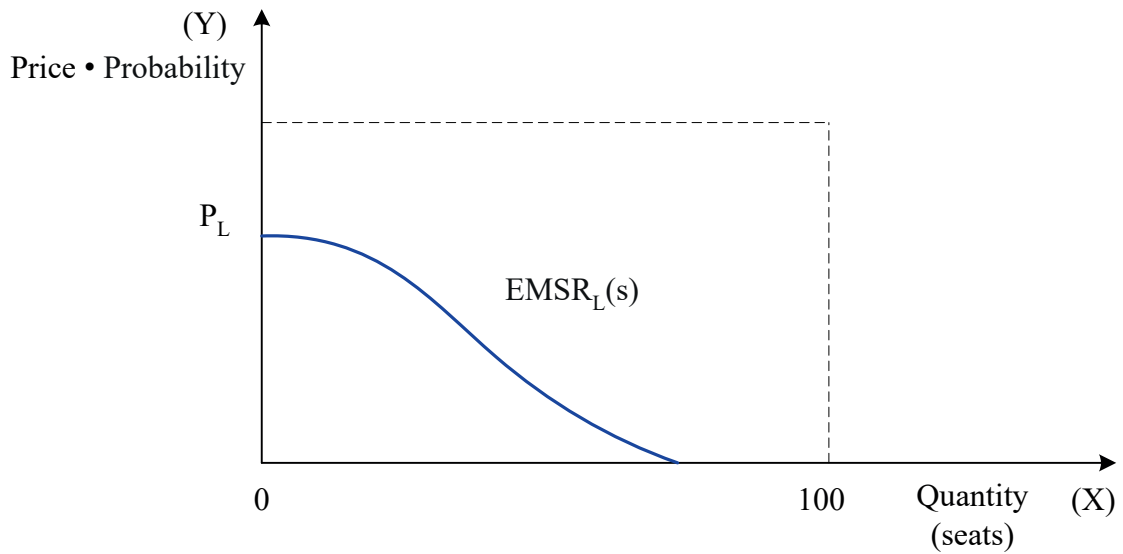


Fig. 2. Graph of the dependence of the product of price and probability of sale on the number of seats sold (assuming sale at price P_L)
 *Source: based on [1]

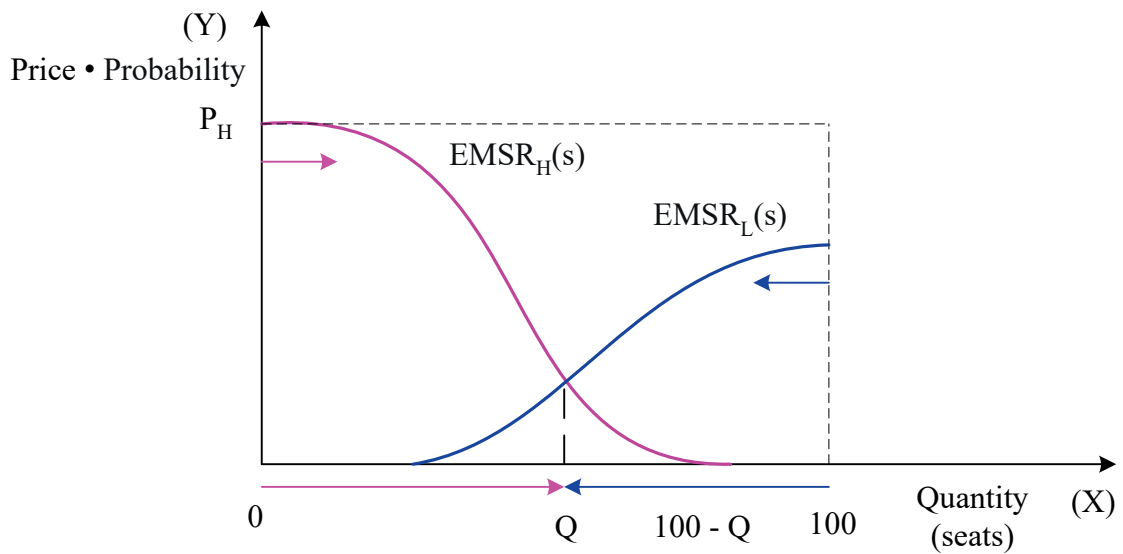


Fig. 3. Combining graphs to determine the critical number of seats (Q)
 Source: based on [1]

operations [32]. The main concept of yield management, according to this researcher, is to provide the right services to the right customer at the right time at a reasonable price. Strategic levers of yield management G. Withiam defines as the four "C": namely, calendar, clock, capacity, and cost. They are linked by a fifth "C": customer. Thus, the strategic levers of yield management are focused on matching the timing of service provision and prices with the willingness of customers to pay for the service depending on its timing. Based on demand levels and customer characteristics, management can shift the demand of those customers who are relatively price-sensitive but time-insensitive during off-peak periods. Changing this demand frees up prime time for customers who are relatively time-sensitive but not price-sensitive [32].

Early researchers of yield management identify the following characteristic elements:

- fixed capacity, which is very expensive to increase.
- over time, the service loses its value.
- changing demand.
- possibility of dynamic pricing.
- fixed costs dominate the cost structure.

Later, the Yield Management system was implemented in other businesses, such as the hotel business, car rental, and advertising. Thus, A. E. Leask and I. Yeoman [20] considered the possibilities of applying yield management in the field of Heritage Visitor Attraction. They proposed the principles of yield management that are suitable for cultural heritage sites. S. E. Kimes and L. W. Schruben [15] studied the features of revenue management of golf courses. S. E. Kimes and S. Singh [16] proposed a framework for implementing a revenue management strategy for spas. Nair S. K. and Bapna R. [22] considered the application of the yield management methodology for Internet providers in order to better utilize network bandwidth. The possibility of applying the Yield Management strategy to generate additional revenue from reserve capacities in telecommunications networks was investigated in the thesis of S. Humair [8]. F. Jallat and F. Ancarani [9] considered the application of dynamic pricing in telecommunications. S. Netessine and R. Shumsky [23] studied the characteristics of yield management for three industries: airlines, hotels, and car rental companies. According to R. Cross, the implementation of this tactic in the Marriott hotel chain brought an additional \$100 million per year. The National Car Rental company turned from a state on the verge of bankruptcy into a profitable company that grew at a rate of 20% per year within 18 months of applying yield management. The Canadian Broadcasting Corporation, adopted these tactics and realized a 2 million dollar gain in the first two weeks [5].

Over time, approaches to defining the purpose of revenue management have changed. X. Wang et al. studying the main changes in revenue management in various sectors of the service sector for the period

2004-2014, note a managerial shift from revenue maximization to profit optimization [29]. Thus, since the 70s of the 20th century, the goal of revenue management has changed from maximizing the number of seats sold to maximizing revenue and then profit.

2. Difference between yield management and revenue management

There is no consensus among scholars on the difference between the concepts of yield management and revenue management. In addition, not many works are devoted to discussing this issue. Let us consider the arguments used by researchers who separate these concepts.

S. Netessine and R. Shumsky consider yield management to be one of the aspects of revenue management [23]. In their view, the decision to manage yield is only one aspect of a more general business question: how should a firm sell and distribute products to multiple customer segments? To answer this question, a firm must use tools for pricing and forecasting, as well as for inventory management. All of these tools are often grouped under the term "revenue management", although the boundaries between yield management and revenue management are often ambiguous. According to S. Netessine and R. Shumsky, yield management is applicable in a business environment that has the following characteristics: 1. It is expensive or impossible to store excess resources. 2. Commitments need to be made when future demand is uncertain. 3. The firm can differentiate among customer segments, and each segment has a different demand curve. 4. The same unit of capacity can be used to deliver many different products or services. 5. Producers are profit-oriented and have broad freedom of action [23, p.35].

L. R. Weatherford and S. E. Bodily rightly believe that the terms "yield management" and "revenue management" are not equivalent, since the term "yield management" has certain limitations when describing a wide class of approaches to revenue management and propose to use the term "perishable-asset revenue management" (PARM) [30]. The main tool of PARM, according to these researchers, is price segmentation.

S. Shoemaker and T. Gorin also note that revenue management is often confused with yield management [26]. These scientists put forward a different argument in favor of the differences between these concepts. In their opinion, yield management is only one of the components of revenue management. Yiled (in relation to hotels) is the ratio between actual and potential room revenue, while the total revenue of a hotel is not only generated from room sales.

Despite the identification of yield management and revenue management by many scholars, due to the specific conditions in which it is applied, yield management continues to develop and improve as a separate segment of revenue management. This is confirmed by modern publications on yield

management. Undoubtedly, yield management is a narrower term than revenue management, as it is used in those sectors of the economy that have specific characteristics mentioned above. Accordingly, specific techniques are used to manage such “stocks”.

3. The genesis and development of restaurant revenue management

The successful application of modern approaches to revenue management in some sectors of the service industry, such as hospitality, golf, spa, advertising, and car rental, has prompted researchers to consider yield management in restaurants. According to G. Thompson [27], the first study that substantiated the possibility of using yield management tools in the restaurant business and created an appropriate theoretical framework is the work of S. E. Kimes et al. [19]. Indeed, the main necessary conditions for the application of yield management technology, such as relatively fixed capacity, predictable demand, perishable inventory, appropriate cost structure and pricing, as well as demand that is variable and uncertain [19]. These scientists have studied the peculiarities of applying some strategic and tactical tools of revenue management in the restaurant business.

A successful revenue management strategy is based on effective control of customer demand. S. E. Kimes et al. focus on two strategic levers that restaurant managers have to manage demand and, consequently, revenue [19]. These are length of stay management and demand-based pricing. Restaurateurs are usually faced with unpredictable lengths of customer stays, which limits their ability to manage revenue. The practice that is perceived to be the most unfair is controlling the length of customer stay [6]. Two practices that are considered fair are the difference in price between lunch/dinner and cancellation in case of late arrival. The perception of fairness of these practices affects customer intentions. In addition, price fluctuations depending on the time of lunch/dinner, day of the week/weekend, and time of day will affect the desire to visit the restaurant. The reservation policy also affects customer intentions [6].

An important element of restaurant revenue management is the regulation of the duration of customer service (ordering, cooking, check processing). This is especially important during the peak hours of the restaurant. Modern technologies can improve the efficiency of meal time management, increase revenue, and improve customer satisfaction. Reducing the duration of lunch during periods of high demand by only 5 minutes per customer can significantly increase restaurant revenues [14]. According to M. Cavusoglu's research [4], technologies that reduce customer service time are the most popular among restaurant managers.

4. Approaches to assessing the effectiveness of restaurant revenue management

The final stage of implementing a revenue management system, applying new tools or technologies to increase restaurant revenues is to evaluate the

effectiveness of the measures taken [17]. Traditionally, the revenue indicator is used as a criterion for assessing the effectiveness of revenue management in the service sector, since the main goal of revenue management is to maximize revenue from the services provided. This is quite justified for those service sectors where the variable costs per unit of service provided (e.g., airplane or train seats, advertising time, hotel rooms in the same tariff class) are basically the same for the company (for example, if you are traveling by air, the airline's variable costs for the next seat are exactly the same as for yours). In the restaurant business, the situation is the opposite. The food cost for different menu items, as well as the time spent on their preparation, can vary significantly. As a result, the contribution of each dish to the restaurant's profit is different. Therefore, to evaluate the effectiveness of restaurant revenue management, you should use contribution margin or profit.

Thus, Kim K., Kim M.-J. and Jun J.-K. [11] evaluate the effectiveness of the application of pricing strategies, table mix strategy, seat occupancy strategy in the practice of revenue management of small restaurants in South Korea in terms of queues in terms of their contribution to profit. The expediency of forming indicators for evaluating the effectiveness of restaurant revenue management strategies based on profit is reported by C. Heo [7]. She proposes to use the indicators ProPASH (Profit per Available Seat Hour) and ProPASM (Profit per Available Square Meter) in addition to RevPASH (Revenue per Available Seat Hour), arguing that the purpose of restaurant revenue management is to maximize its profit. This approach, in our opinion, is appropriate when assessing indicators for time periods lasting at least one month, since the profit indicator is fully formed only at the end of the month (restaurant revenues are received daily, and some expenses are determined only at the end of the month). To make such an assessment for a shorter period of time (less than 1 month), the contribution margin indicator can be used. Contribution margin can be calculated for a shorter period of time, unlike profit. Therefore, we believe that in the process of operational assessment of the effectiveness of restaurant revenue management, the CMPASH (Contribution Margin per Available Seat Hour) and CMPASM (Contribution Margin per Available Square Meter) indicators should be used. At the same time, you should monitor such indicators as the average check and seat occupancy [36]. In addition, increasing restaurant revenues should be carried out in the direction of improving the menu based on the use of multicriteria ABC analysis [10]. As criteria, it is advisable to use 1) the number of dishes sold; 2) contribution margin from a unit. Given that in Ukraine, accounting of financial results and pricing at catering enterprises is carried out mainly on a trading basis [37], instead of the contribution margin from a unit of the assortment item of the menu, you can use the trade margin per unit of the assortment item [10].

5. Substantiation, scope and conditions of application of the contribution margin factor analysis for assessing the effectiveness of restaurant revenue management

The actions of revenue managers are aimed at increasing revenue and maximizing profits. These actions can affect the performance indicators in different ways and in different directions. Therefore, managers must have clear information about the impact of factors on the change in the amount of contribution margin and, ultimately, profit. In addition to being aware of the factor formation of retrospective results, this can help the manager determine which aspect of restaurant revenue management needs to be paid more attention to in order to improve performance.

Factor analysis of the restaurant contribution margin can be carried out separately for the kitchen and bar, as well as separately by different methods of sale - through the table (individual or group service), takeaway and delivery (Fig. 4). It is also possible to analyze the impact of factors on contribution margin within the following groups of assortment items: drinks, alcoholic beverages, first and second courses, desserts, salads.

The use of factor analysis tools can allow a manager to determine how changes in factors, such as the amount of contribution margin per unit of sales (or trade margin), the number of dishes sold and their structure, have affected the total contribution margin of a restaurant. When choosing time periods for such an analysis, it is necessary to take into account the fact that the restaurant business has a clearly expressed seasonal nature. The issue is to identify and neutralize seasonal surges in demand for certain types of own-produced

and purchased goods of the restaurant. It is possible to identify assortment items that have a seasonal nature of consumption using various statistical methods, the simplest of which is the index method.

Conclusions. The analysis of scientific publications of foreign scholars on the issues of revenue management has revealed the use of two terms: "revenue management" and "yield management". Yield management is a narrower term than revenue management, as it refers only to a certain range of "inventory" whose main characteristic is the ability to lose value quickly. In addition, the use of yield management technologies presupposes the presence of the following characteristic elements: fixed capacity, which is expensive to increase; variable demand; and the possibility of dynamic pricing. Accordingly, specific techniques are used to manage such "inventory".

The development of yield management was accompanied by the expansion of the use of special techniques in various service sectors, as well as a change in the goal from maximizing the number of tickets sold to maximizing profits. A feature that should be taken into account when applying yield management in the restaurant business is that, unlike air transportation, a customer can order dishes of different prices at his or her seat in a restaurant. Therefore, in order to monitor the revenue from the sale of dishes, it is important to analyze the assortment on an ongoing basis in terms of the contribution of different assortment items to the overall financial result.

For an overall assessment of the restaurant menu, it is advisable to apply a multi-criteria ABC-analysis of the menu according to the following criteria: 1)

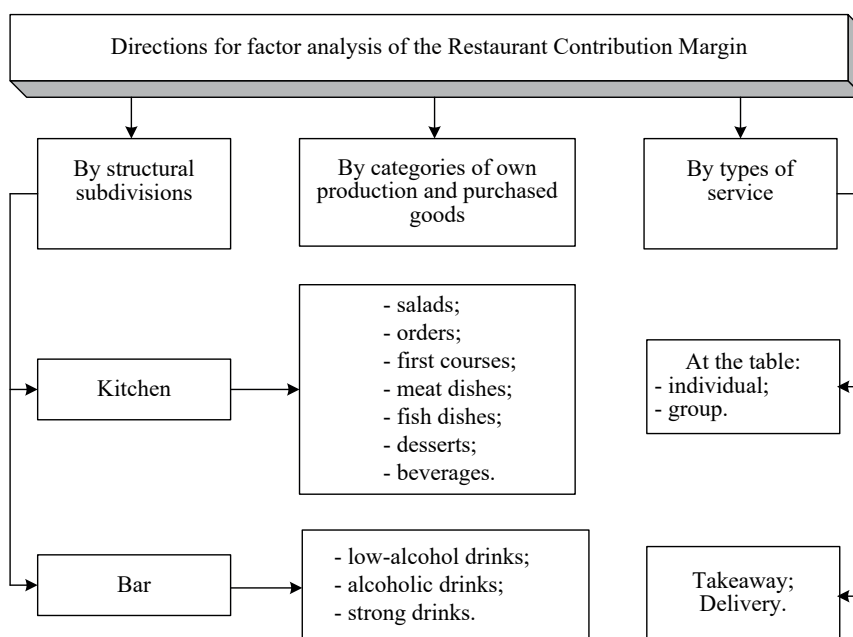


Fig. 4. Areas of factor analysis of the restaurant contribution margin

Source: improved by the authors based on [10]

number of sales; 2) contribution margin per unit of assortment item of the menu (or trade margin); 3) cost of products for the production of the dish. To quantify the effectiveness of the applied revenue management strategy in the operational order, the indicators CMPASH (Contribution Margin per Available Seat Hour) and CMPASM (Contribution Margin per Available Square Meter) should be used. This is due to the fact that it is difficult to obtain a profit indicator for a time period of up to 1 month, given the length of the full accounting

cycle. Given that in Ukraine, accounting for financial results and pricing at restaurant business enterprises is carried out mainly on a trade basis, the amount of trade margins from the sold dishes can be used instead of marginal income from the sale of dishes. In order to study in more depth the changes in contribution margin as a result of management decisions, it is advisable to conduct a factor analysis of contribution margin. Such an analysis will allow to quantify the impact of factors on the restaurant contribution margin.

REFERENCES

1. Belobaba, P. P. Air Travel Demand and Airline Seat Inventory Management. Flight Transportation Laboratory. Cambridge, MIT. PhD, 1987. <http://dspace.mit.edu/handle/1721.1/68077>
2. Belobaba, P. P. (1987). Survey Paper—Airline Yield Management An Overview of Seat Inventory Control. *Transportation Science*, 21(2), 63-73. <https://doi.org/10.1287/trsc.21.2.63>
3. Bodily, S. E. & Weatherford, L. R. (1989). Yield Management: Achieving Full Profit Potential from Your Market. Darden School Working Paper, No. 89-30.
4. Cavusoglu, M. (2018). An analysis of technology applications in the restaurant industry. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 10(1), 45-72. <https://doi.org/10.1108/JHTT-12-2017-0141>
5. Cross R. Revenue Management, Hard-Core Tactics for Market Domination, Broadway Books, 1987, New York, NY, USA.
6. Etemad-Sajadi, R. (2018). Are customers ready to accept revenue management practices in the restaurant industry? *International Journal of Quality & Reliability Management*, 35(4), 846-856. <https://doi.org/10.1108/IJQRM-01-2017-0007>
7. Heo, C. Y. (2017). New performance indicators for restaurant revenue management: ProPASH and ProPASM. *International Journal of Hospitality Management*, 61, 1-3. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2016.10.00>
8. Humair, S. (2001). Yield management for telecommunication networks : defining a new landscape. Ph.D. Thesis - Massachusetts Institute of Technology, Sloan School of Management, Operations Research Center, <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/8787>
9. Jallat, F. & Ancarani, F. (2008). Yield management, dynamic pricing and CRM in telecommunications. *Journal of Services Marketing*, 22(6), 465-478. <https://doi.org/10.1108/08876040810901882>
10. Kalaitan, T. V., Cherkasova, S. V., Druhov, O. O. & Yaroshevych, N. B. (2019). Features and scope of application of the ABC analysis in the controlling system of restaurant industry. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 4(31), 196-207. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i31.190856>
11. Kim, K., Kim, M.-J. & Jun, J.-K. (2020). Small Queuing Restaurant Sustainable Revenue Management. *Sustainability*, 12(8), 3477. <https://doi.org/10.3390/su12083477>
12. Kimes, S. E. (1989). The basics of yield management, *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 30(3), 14-19.
13. Kimes, S. E. (1999). Implementing restaurant revenue management: A five-step approach. *Cornell Hospitality Quarterly*, 40(3), 16-21 <https://hdl.handle.net/1813/71951>
14. Kimes, S. E. (2008). The role of technology in restaurant revenue management. *Cornell Hospitality Quarterly*, 49(3), 297-309. <http://scholarship.sha.cornell.edu/articles/417/>
15. Kimes, S. E. & Schruben, L. W. (2002). Golf course revenue management: A study of tee time? *Journal of Revenue and Pricing Management*, 1, 111-120. <https://doi.org/10.1057/palgrave.rpm.5170014>
16. Kimes, S. E. & Singh, S. (2009). Spa revenue management. *Cornell Hospitality Quarterly*, 50(1), 82-95. <http://scholarship.sha.cornell.edu/articles/259/>
17. Kimes, S. E. & Ho, J. (2019). Implementing revenue management in your restaurants: A case study with Fairmont Raffles Hotels International. *Cornell Hospitality Report*, 19(5), 1-13.
18. Kimes, S. E., Barrash D. I. & Alexander, J. E. (1999). Developing a restaurant revenue-management strategy. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 40(5), 18-29. <https://doi.org/10.1177/001088049904000505>
19. Kimes, S. E., Chase, R. B., Choi, S., Lee, P. Y. & Ngongi, E. N. (1998). Restaurant revenue management: Applying yield management to the restaurant industry. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 39(3), 32-39.
20. Leask, A. E. & Yeoman, I. (1999). The development of core concepts of yield management. *International Journal of Heritage Studies*, 5(2), 96-110, DOI: 10.1080/13527259908722254
21. Littlewood, K. (2005). Forecasting and Control of Passenger Bookings. Proc. 12th AGIFORS Symposium. *Journal of Revenue and Pricing Management*, 4, 111-123.
22. Nair, S. K. & Bapna, R. (2001). An application of yield management for Internet Service Providers. *Naval Research Logistics*, 48(5), 348-362 <https://doi.org/10.1002/nav.1023>
23. Netessine, S. & Shumsky, R. (2002). Introduction to the Theory and Practice of Yield Management. *INFORMS Transactions on Education*, 3(1), 34-44.
24. Orkin, E. (1989). How Does Yield Management Maximize Profits For the Hotel Industry? Presented at Yield Management Multi-Industry Conference (Charlotte, NC, February).

25. National Restaurant Association (2022). Restaurant Industry Facts at a Glance. Availabel at: <https://restaurant.org/research-and-media/research/industry-statistics/national-statistics/> (acassed 16 January 2023).
26. Shoemaker, S. & Gorin, T. (2008). Handbook of hospitality operations and IT, Butterwort-Heinemann. Amsterdam, Netherlands.
27. Thompson, G. M. (2010). Restaurant profitability management: the evolution of restaurant revenue management. Cornell Hospitality Quarterly, 51(3), 308-322. doi:10.1177/1938965510368653
28. [Countryeconomy.com](https://countryeconomy.com/gdp/usa) (2022). United States (USA) GDP - Gross Domestic Product. Availabel at: <https://countryeconomy.com/gdp/usa> (acassed 10 January 2023).
29. Wang, X. L., Heo, C. Y., Schwartz Z., Legohérel, P. & Specklin, F. (2015). Revenue Management: Progress, Challenges, and Research Prospects, Journal of Travel & Tourism Marketing, 32(7), 797-811, DOI: 10.1080/10548408.2015.1063798
30. Weatherford, L. R. & Bodily, S. E. (1992). A Taxonomy and Research Overview of Perishable-Asset Revenue Management: Yield Management, Overbooking, and Pricing, Operations Research, 40(5), 831-844. <https://doi.org/10.1287/opre.40.5.831>
31. Williamson, E. L. (1992). Airline Network Seat Inventory Control: Methodologies and Revenue Impacts, Ph.D. thesis. URL : <http://hdl.handle.net/1721.1/68123>
32. Withiam, G. (2001). A "4-C" strategy for yield management Cornell Hospitality Report, 1, 4-17.
33. Yeoman, I. S. & McMahon-Beattie, U. (2017). The turning points of revenue management: a brief history of future evolution. Journal of Tourism Futures, 3(1), 66-72 <https://doi.org/10.1108/JTF-11-2016-0040>
34. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2023). Pokaznyky diialnosti sub'iektiv hospodariuvannia [Performance indicators of economic entities] Availabel at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm (acassed 10 January 2023) (in Ukrainian).
35. Minfin (2023). Valovyy vnutrenniy produkt Ukrainy v 2021 godu [Gross domestic product of Ukraine in 2021] Availabel at: <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/2021/> (acassed 16 January 2023) (in Russian)
36. Kalaitan T. V. (2018). Instrumenty kontrolinhu pidpriemstv restorannoho hospodarstva [Controlling tools of restaurant enterprises] Entrepreneurship and trade: a collection of scientific papers, vol. 23, pp. 82-86. <http://lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/DOI/2522-1256-2018-23-14.pdf> (in Ukrainian).
37. Kalaitan T. V. (2004). Oblik i analiz finansovykh rezultativ v upravlinni diialnistiu pidpriemstv hromadskoho kharchuvannia [Accounting and analysis of the financial results in the catering management] (PhD Thesis), Lviv : Lvivska komertsiiina akademiia. (in Ukrainian).
38. Kalaitan T. V. (2020). Faktornyi analiz v upravlinni dokhodnistiu pidpriemstv hotelnoho biznesu [Factor analysis in yield management of hotel business enterprises] Entrepreneurship and trade: a collection of scientific papers, vol. 26, pp. 37-44. Availabel at: <https://doi.org/10.36477/2522-1256-2020-26-06> (in Ukrainian).

The article was received by the editors 01.03.2023

The article is recommended for printing 03.04.2023

УПРАВЛІННЯ ДОХОДАМИ РЕСТОРАНУ ТА АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ

Калайтан Тетяна Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького, вул. Пекарська, 50, м. Львів, Україна, 79010, e-mail: kalaitantv@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4774-4990>, Scopus Author ID: 57215435297

Гримак Олег Ярославович, кандидат економічних наук, доцент, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького, вул. Пекарська, 50, м. Львів, Україна, 79010, e-mail: grumo@i.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9730-120X>, Scopus Author ID: 57225008008

Кушнір Леся Павлівна, кандидат економічних наук, доцент, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького, вул. Пекарська, 50, м. Львів, Україна, 79010, e-mail: kushnirlesia@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8456-4935>, Scopus Author ID: 57225010521

Шурпенкова Руслана Казимирівна, кандидат економічних наук, доцент, кафедра облікових технологій і оподаткування, Львівський національний університет імені Івана Франка, проспект Свободи, 18, Львів, Львівська область, 79000, e-mail: ruslana.shurpenkova@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8825-2389>

Сарахман Оксана Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, кафедра облікових технологій і оподаткування, Львівський національний університет імені Івана Франка, проспект Свободи, 18, Львів, Львівська область, 79000, e-mail: sarahman88@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8793-592X>

Ефективність системи управління доходами має важливе значення для кожного підприємства, оскільки доходи є фактором прямого впливу на прибуток. Особливо важливим це питання є для ресторанного бізнесу, де рівень витрат значно вищий, ніж у середньому в економіці. Предметом дослідження є сучасні системи управління доходами ресторану, що використовуються у зарубіжній практиці. Мета статті полягає у дослідженні теоретичних аспектів управління доходами та оцінки його ефективності в ресторанному бізнесі. Завдання: (1) уточнення понятійного апарату управління доходами ресторанів, (2) вивчення показників оцінки ефективності управління доходами та їх використання в ресторанному бізнесі, (3) визначення можливостей застосування факторного аналізу маржинального доходу в управлінні доходами ресторанів. Дослідження проводилось з використанням методу систематизованого огляду наукової літератури по даній темі. Результати дослідження показали неоднозначне трактування понятійного апарату управління доходами та необхідність адаптації показників оцінки ефективності управління доходами до умов ресторанного бізнесу. Висновки: управління доходністю на відміну від управління доходами застосовується до специфічних умов і ресторанний бізнес має відповідні характеристики. Враховуючи специфіку ресторанного бізнесу важливо здійснювати аналіз меню з точки зору вкладу кожної асортиментної позиції у прибуток. Для загальної оцінки меню ресторану доцільно використовувати багатокритеріальний АВС-аналіз. Для кількісної оцінки ефективності застосовуваної стратегії управління доходами в оперативному порядку слід використовувати такі показники: (1) маржинальний дохід на доступне місце за годину та (2) маржинальний дохід на квадратний метр. Для дослідження зміни маржинального доходу внаслідок управлінських рішень, прийнятих за результатами АВС-аналізу, доцільно проведення факторного аналізу.

Ключові слова: управління доходами ресторану, управління доходністю, маржинальний дохід, маржинальний аналіз, АВС-аналіз.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Belobaba, P. P. Air Travel Demand and Airline Seat Inventory Management. Ph.D. Thesis. Flight Transportation Laboratory. Cambridge, MIT, 1987. URL : <http://dspace.mit.edu/handle/1721.1/68077>
2. Belobaba P. P. Survey Paper—Airline Yield Management An Overview of Seat Inventory Control. Transportation Science. 1987. Vol. 21. № 2. P. 63-73. <https://doi.org/10.1287/trsc.21.2.63>
3. Bodily S. E., Weatherford L. R. Yield Management: Achieving Full Profit Potential from Your Market. Darden School Working Paper. 1989. No. 89-30.
4. Cavusoglu M. An analysis of technology applications in the restaurant industry. Journal of Hospitality and Tourism Technology. 2018. 10(1). P. 45-72. <https://doi.org/10.1108/JHTT-12-2017-0141>
5. Cross R. Revenue Management, Hard-Core Tactics for Market Domination. New York : Broadway Books, 1997.
6. Etemad-Sajadi R. Are customers ready to accept revenue management practices in the restaurant industry? International Journal of Quality & Reliability Management. 2018. Vol. 35 No. 4. P. 846-856. <https://doi.org/10.1108/IJQRM-01-2017-0007>
7. Heo C. Y. New performance indicators for restaurant revenue management: ProPASH and ProPASM. International Journal of Hospitality Management. 2017. Vol. 61. P. 1-3. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2016.10.00>
8. Humair S. Yield management for telecommunication networks : defining a new landscape : Thesis Ph.D. Massachusetts Institute of Technology, Sloan School of Management, Operations Research Center, 2001. URL : <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/8787>
9. Jallat F., Ancarani F. Yield management, dynamic pricing and CRM in telecommunications. Journal of Services Marketing. 2008. Vol. 22. № 6. P. 465-478. <https://doi.org/10.1108/08876040810901882>

10. Kalaitan T. V., Cherkasova S. V., Druhov O. O., Yaroshevych N. B. Features and scope of application of the ABC analysis in the controlling system of restaurant industry. Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2019. Vol.4. №31. P. 196-207. <https://doi.org/10.18371/fcaptop.v4i31.190856>
11. Kim K., Kim M.-J., Jun J.-K. Small Queuing Restaurant Sustainable Revenue Management. Sustainability. 2020. 12(8). 3477. <https://doi.org/10.3390/su12083477>
12. Kimes S. E. The basics of yield management. Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly. 1989. Vol.30. №3. P. 14-19.
13. Kimes S. E. Implementing restaurant revenue management: A five-step approach. Cornell Hospitality Quarterly. 1999. Vol. 40. Is. 3. P. 16-21. <http://scholarship.sha.cornell.edu/articles/461/>
14. Kimes S. E. The role of technology in restaurant revenue management. Cornell Hospitality Quarterly. 2008. Vol. 49. Is. 3. P. 297-309. <https://doi.org/10.1177/19389655083227>
15. Kimes S. E., Schruben, L. W. Golf course revenue management: A study of tee time. Journal of Revenue and Pricing Management. 2002. Vol. 1. P. 111-120. <https://doi.org/10.1057/palgrave.rpm.5170014>
16. Kimes S. E., Singh S. Spa revenue management, Cornell Hospitality Quarterly. 2009. 50(1). P. 82-95. <http://scholarship.sha.cornell.edu/articles/259/>
17. Kimes S. E., Ho J. Implementing revenue management in your restaurants: A case study with Fairmont Raffles Hotels International. Cornell Hospitality Report. 2019. Vol. 19. № 5. P. 1-13.
18. Kimes S. E., Barrash D. I., Alexander J. E. Developing a restaurant revenue-management strategy, Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly. 1999. Vol. 40. Is. 5. P. 18-29. <https://doi.org/10.1177/001088049904000505>
19. Kimes S. E., Chase R. B., Choi S., Lee P. Y., Ngonzi E. N. Restaurant revenue management: Applying yield management to the restaurant industry. Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly. 1998. Vol. 39. Is. 3. P. 32-39.
20. Leask A. E. and Yeoman I. The development of core concepts of yield management, International Journal of Heritage Studies. 1999. Vol. 5. Is. 2. P. 96-110. DOI: 10.1080/13527259908722254
21. Littlewood K. Forecasting and Control of Passenger Bookings. Proc. 12th AGIFORS Symposium. Journal of Revenue and Pricing Management. 2005. Vol. 4. P. 111-123.
22. Nair S. K., Bapna R. An application of yield management for Internet Service Providers Naval Research Logistics. 2001. Vol. 48, Is. 5 P. 348-362 <https://doi.org/10.1002/nav.1023>
23. Netessine S. and Shumsky R. Introduction to the Theory and Practice of Yield Management. INFORMS Transactions on Education. 2002. Vol. 3. Is.1. P. 34-44.
24. Orkin E. How Does Yield Management Maximize Profits For the Hotel Industry? Presented at Yield Management Multi-Industry Conference. Charlotte, NC. 1989.
25. Restaurant Industry Facts at a Glance. National Restaurant Association : [site]. URL: <https://restaurant.org/research-and-media/research/industry-statistics/national-statistics/> (acassed 5 January 2023).
26. Shoemaker S., Gorin T. Handbook of hospitality operations and IT, Amsterdam : Butterwort-Heinemann. 2008.
27. Thompson G. M. Restaurant profitability management: the evolution of restaurant revenue management. Cornell Hospitality Quarterly. 2010. Vol. 51. Is. 3. P. 308-322. doi:10.1177/1938965510368653
28. United States (USA) GDP - Gross Domestic Product. Country economy.com : [site]. URL: <https://countryeconomy.com/gdp/usa>
29. Wang X. L., Heo C. Y., Schwartz Z., Legohérel, P., Specklin F. Revenue Management: Progress, Challenges, and Research Prospects, Journal of Travel & Tourism Marketing. 2015. Vol. 32. Is. 7. P. 797-811. DOI: 10.1080/10548408.2015.1063798
30. Weatherford L. R., Bodily S. E. A Taxonomy and Research Overview of Perishable-Asset Revenue Management: Yield Management, Overbooking, and Pricing, Operations Research. 1992. Vol. 40. № 5. P. 831-844. <https://doi.org/10.1287/opre.40.5.831>
31. Williamson E. L. Airline Network Seat Inventory Control: Methodologies and Revenue Impacts. Ph.D. Thesis. 1992. URL : <http://hdl.handle.net/1721.1/68123>
32. Withiam G. A "4-C" strategy for yield management Cornell Hospitality Report. 2011. 1. P. 4-17.
33. Yeoman I. S., McMahon-Beattie U. The turning points of revenue management: a brief history of future evolution, Journal of Tourism Futures. 2017. Vol. 3. Is. 1. P. 66-72. <https://doi.org/10.1108/JTF-11-2016-0040>
34. Показники діяльності суб'єктів господарювання. Державна служба статистики України : [сайт]. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze_20.htm (acassed 5 January 2023).
35. Валовый внутренний продукт Украины в 2021 году. Минфин : [сайт]. URL : <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/2021/> (acassed 2 January 2023).
36. Калайтан Т. В. Інструменти контролінгу підприємств ресторанного господарства. Підприємництво і торгівля : збірник наукових праць. Львів, 2018. Вип. 23. С. 82-86. URL: <http://lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/DOI/2522-1256-2018-23-14.pdf>
37. Калайтан Т. В. Облік і аналіз фінансових результатів в управлінні діяльністю підприємств громадського харчування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук спец. 08.06.04 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит". Львів, 2004. 16 с.
38. Калайтан Т. В. Факторний аналіз в управлінні доходністю підприємств готельного бізнесу. Підприємництво і торгівля : збірник наукових праць. Львів, 2020. Вип. 26. С.3 7-44. <https://doi.org/10.36477/2522-1256-2020-26-06>

Стаття надійшла до редакції 01.03.2023

Стаття рекомендована до друку 03.04.2023

DOI: 10.26565/2310-9513-2023-17-14
УДК 338.48: 005.2

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНОГО ПІДХОДУ ДО АНАЛІЗУ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЮ БАЗОЮ ГОТЕЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Ніколайчук Ольга Анатоліївна

канд. екон. наук, доцент
кафедра технологій в ресторанному господарстві,
готельно-ресторанної справи та підприємництва
Донецький національний університет економіки та
торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
50005, м. Кривий Ріг, вул. Трамвайна, 16
e-mail: nikolaichuk@donnuet.edu.ua
ORSID: <https://orcid.org/0000-0002-7197-4713>

Федан Катерина Сергіївна

здобувач ВО
кафедра технологій в ресторанному господарстві,
готельно-ресторанної справи та підприємництва
Донецький національний університет економіки та
торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
50005, м. Кривий Ріг, вул. Трамвайна, 16
e-mail: fedan_ks@donnuet.edu.ua

Раціональне управління та постійне оновлення матеріально-технічної бази є важливими завданнями для будь-якого суб'єкта господарювання у готельній сфері. Предметом дослідження в статті є управління матеріально-технічною базою закладів готельного господарства. Метою статті є узагальнення теоретико-методичних підходів до сутності, складу та аналізу ефективності управління матеріально-технічною базою готельного закладу та обґрунтування на цій основі удосконаленого методичного підходу щодо оцінки ефективності управління нею. Методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, порівняння, індукція, дедукція, абстрактно-логічний метод, графічні й табличні методи (для наочного зображення аналізованого матеріалу). Отримано такі результати: проаналізовано основні підходи до сутності понять «матеріально-технічна база закладу готельного господарства» та встановлено їх відмінність. Розглянуто наукові підходи до структуризації матеріально-технічної бази готельного закладу. Проаналізовано вимоги до матеріально-технічної бази для різних категорій закладів готельного господарства за ДСТУ 4269:2003. Визначено відмінності у вимогах до матеріально-технічної бази для різних категорій закладів готельного господарства за Стандартом «EEIG ЄС для готелів. Узагальнено основні проблеми сучасного стану матеріально-технічної бази готельного господарства України. Проведено аналіз наукової літератури щодо наявних методичних підходів до аналізу ефективності управління матеріально-технічною базою готельного закладу. Він показав відсутність усталеної методики дослідження ефективності формування та використання у ефективності управління готельного закладу, зосередженні уваги науковців на діагностиці окремих аспектів управління матеріально-технічною базою: аналізі стратегічних аспектів управління, аналізі показників використання основних засобів або оборотних активів, оцінці експлуатаційної програми готелю тощо. Висновки: проведене дослідження дозволило обґрунтувати авторську методику управління матеріально-технічною базою готельного закладу, яка включає в себе дев'ять етапів, та дозволяє комплексно проаналізувати ефективність управління матеріально-технічною базою закладу готельного господарства з позицій відповідності вимогам нормативної бази, раціональності організації управління, оцінки показників ефективності формування та використання, аналізу втрат закладу через простой, оцінки задоволеності гостей матеріально-технічною базою, що дозволить виявити наявні недоліки, ув'язати стратегічні та поточні управлінські завдання, розробити відповідні управлінські рішення для усунення виявлених проблем та провести їх економічну оцінку.

Ключові слова: матеріально-технічна база, заклад готельного господарства, управління, ефективність.

Як цитувати: Ніколайчук О.А., Федан К.С. Удосконалення методичного підходу до аналізу ефективності управління матеріально-технічною базою готельного закладу. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2023. № 17. С. 163-173. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-14>

In cites: Nikolaichuk O., Fedan K. (2023). Improvement of the methodical approach to the analysis of the efficiency of management of the material and technical base of the hotel establishment. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (17), 163-173. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-14> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Матеріально-технічна база впливає на ефективність і конкурентоспроможність закладу готельного господарства. Якщо вона є сучасною, технічно-оснащеною, надійною і ефективною, вона дозволяє закладу готельного господарства забезпечувати високу якість продукції або послуг, знижувати витрати, підвищувати продуктивність праці та прискорювати виробничі процеси. Натомість, застаріла матеріально-технічна база може ставити заклад у не вигідне положення, обмежувати можливості розвитку, призводити до збоїв і простоїв виробництва, збільшувати витрати на обслуговування та ремонт, знижувати якість продукції та послуг, загрожувати конкурентоспроможності готельного закладу. Тому раціональне управління та постійне оновлення матеріально-технічної бази є важливими завданнями для будь-якого суб'єкта господарювання у готельній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття матеріально-технічної бази закладу готельного господарства, проблематику його використання, стратегічного управління досліджувало багато вчених, зокрема, Афанасьєв М., Гончаров А., Бондар Н., Манів З., Осипов В., Чаюн І., Шваб Л., Бондаренко О., Гарасемчук М., Литвіненка А., Мазаракі А., Омельченко Л., Протопова В., Покропівного С., Хохлова М., Шваб Л., Шаповал В., Швець І. та інші. Проте, відсутність узгодженості наукових підходів до визначення сутності та складу матеріально-технічної бази

закладу готельного господарства, методики оцінки ефективності управління нею обумовили актуальність та практичну значущість даного дослідження.

Мета статті. Метою дослідження є узагальнення теоретико-методичних підходів до сутності, складу та аналізу ефективності управління матеріально-технічною базою готельного закладу та обґрунтування на цій основі удосконаленого методичного підходу щодо оцінки ефективності управління нею.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до словника економіста та підприємця, під матеріально-технічною базою розглядається комплекс матеріальних, речових елементів, засобів виробництва, які використовуються і можуть бути використані в економічних процесах [1].

Литвіненко А.О. визначає матеріально-технічну базу як «реальні оборотні та необоротні активи підприємства, які забезпечують виконання виділених бізнес-процесів» [2]. Інші вчені (М.О. Сичова, Н.О. Шевченко, А. Великодна, Г.В. Черевко) під нею розуміють усі матеріальні умови для виробничого процесу в поєднанні з його технологією в галузях і підрозділах цього підприємства [3].

Поняття матеріально-технічної бази підприємства та матеріально-технічної бази готельного закладу має відмінності. Наукові підходи до розуміння сутності матеріально-технічної бази закладів готельного господарства представлено на рис.1.

Руденко В.П.	Рябєв А.А.	Писаревський І. М., Рябєв А. А.	Круль Г., Заячук О.	Чепурда Л. М., Таньков К.М., Куракін О. Б.
<ul style="list-style-type: none"> • Сукупність усіх засобів і предметів праці, що використовуються в процесі створення та надання готельних послуг, є матеріально-технічною базою готельного господарства [4]. 	<ul style="list-style-type: none"> • Матеріально-технічна база (МТБ) готельного і ресторанного підприємств – всі матеріально-речові елементи продуктивних сил підприємства, які використовуються для отримання прибутку [5]. 	<ul style="list-style-type: none"> • Матеріально-технічна база (МТБ) готельного і ресторанного підприємств - всі матеріально - речові елементи продуктивних сил підприємства, які використовуються для отримання прибутку [6] 	<ul style="list-style-type: none"> • Сукупність усіх засобів і предметів праці, що використовуються в процесі створення та надання готельних послуг, є матеріально-технічною базою готельного господарства [7]. 	<ul style="list-style-type: none"> • Матеріально-технічна база (будівлі, споруди, устаткування, інвентар) виступає основою виробництва та реалізації пропонованих послуг [8].

Рис. 1. Наукові підходи до розуміння сутності матеріально-технічної бази закладів готельного господарства
Джерело: складено авторами на основі [4-8]

Fig. 1. Scientific approaches to understanding the essence of the material and technical base of hotel establishments
Source: compiled by the authors based on [4-8]

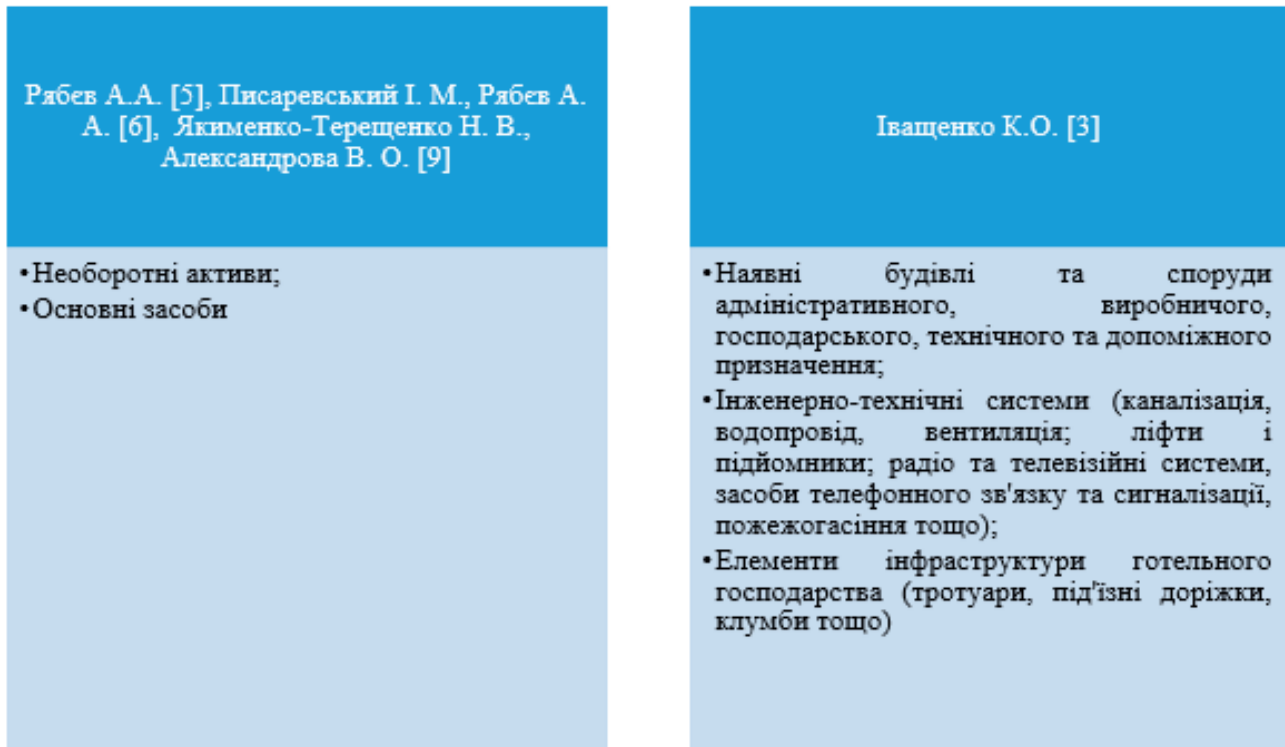


Рисунок 2. Підходи науковців до структуризації матеріально-технічної бази закладів готельного господарства
Джерело: складено авторами на основі [3, 5, 6, 9]

Figure 2. Approaches of scientists to the structuring of the material and technical base of hotel establishments
Source: compiled by the authors based on [3, 5, 6, 9]

Відповідно до рисунку 1 поняття матеріально-технічної бази у роботах Рябева А.А, Писаревського І.М [5, 6] є ідентичними та постають як елементи продуктивних сил, що використовуються готельними закладами для отримання прибутку.

У праці Чепурди Л.М., Танькова К.М. та Куракіна О.Б. [8] матеріально-технічна база розглядається як основа виробництва та реалізації послуг.

У наукових роботах Круль Г., Заячук О. [7] та Руденка В.П. [4] поняття матеріально-технічної бази є тотожним та розглядається як комплекс ресурсів. Ресурсами, що входять до матеріально-технічної бази, виступають будівлі, споруди, технічне та технологічне устаткування, меблі та інше. Поняття устаткування ширше розкривається відносно технічних характеристик, пристосованості виробничих приміщень, віку інструментів та обладнання [5].

На нашу думку, матеріально-технічна база закладу готельного господарства - це всі засоби та предмети праці, що можуть бути використані у процесі створення або реалізації готельних послуг.

У розрізі готельної сфери, матеріально-технічна база є основою надання послуг, що тягне за собою відповідальність у якісному та комфортному обслуговуванні гостей.

Здійснення повноцінної діяльності закладу готельного господарства можливе за умов наявності необхідних засобів праці та матеріальних умов. Поєднання засобів праці та робочої сили здійснює процес виробництва.

Нами було проаналізовано наукові підходи до структуризації матеріально-технічної бази закладів готельного господарства, що представлено на рис. 2.

Отже, Писаревський І.М. та Рябев А.А. [5, 6] дотримуються однакової класифікації засобів підприємства на основні та оборотні. У посібнику Якименко-Терещенко Н. В., Александрової В. О. [9] подається класифікація на необоротні активи та основні засоби. Іващенко К.О. подає відмінну класифікацію, вона має три складові [3]. Аналізуючи отримані дані можна дійти висновку, що складові є незмінними, але виражені у різних варіаціях.

На основі наукових праць нами узагальнено на рис. 3 підходи щодо класифікації матеріально-технічної бази закладу готельного господарства.

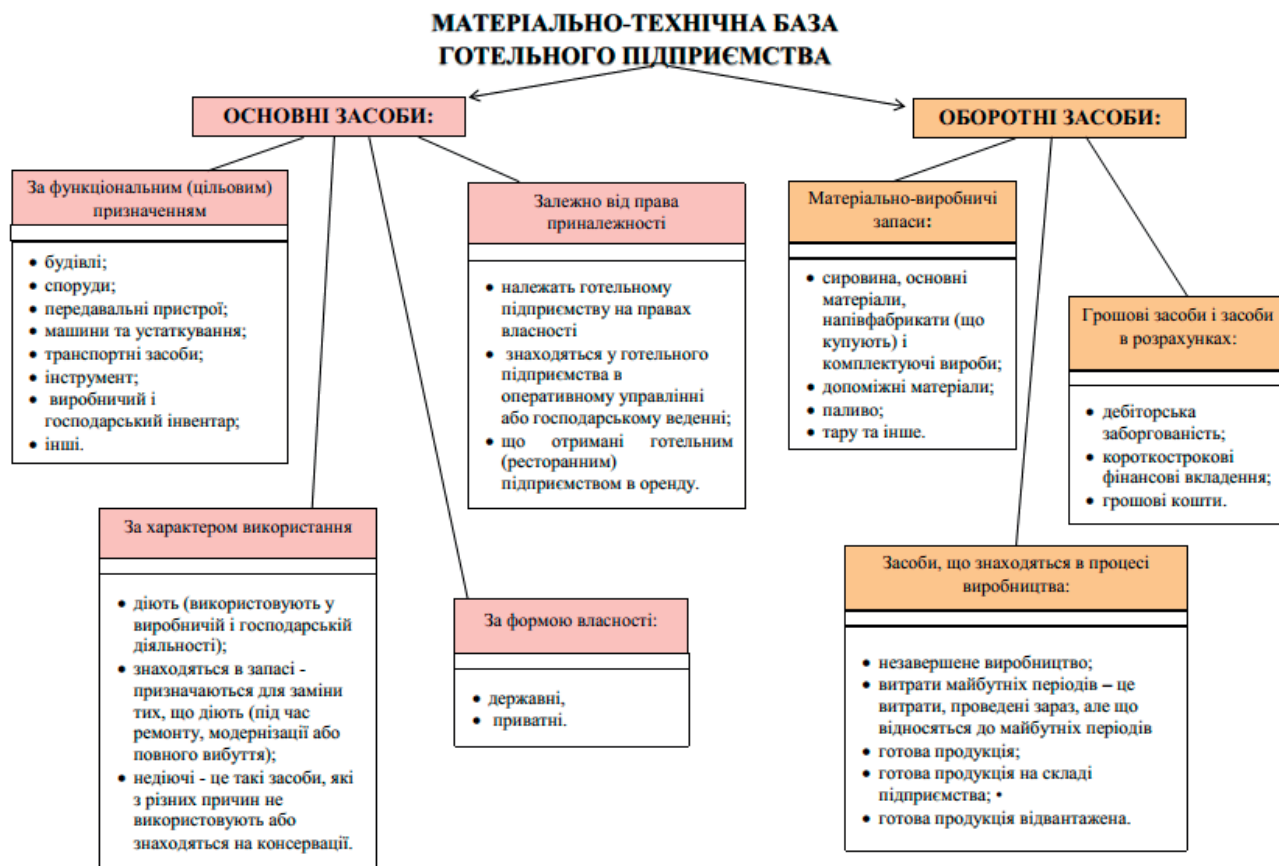


Рис. 3. Класифікація матеріально-технічної бази закладу готельного господарства
Джерело: складено авторами на основі [3, 5, 6, 9]

Fig. 3. Classification of the material and technical base of the hotel industry
Source: compiled by the authors based on [3, 5, 6, 9]

Згідно ДСТУ 4269:2003 «Національний стандарт України. Класифікація готелів» [10] до готелю вищої категорії висуваються більші вимоги. Присвоєння категорійності готельному закладу та подальші його перевірки проходять за умов відповідності кожному пункту стандарту. Незважаючи на категорію, якій відповідає заклад, існує перелік вимог, що є першочерговими для виконання. Загальні вимоги, що мають виконуватись незалежно від категорії готелю стосуються наступного:

- обов’язкова наявність зручних під’їзних шляхів з необхідними дорожніми знаками, упорядкована і освітлена прилегла територія;
- розміщення будівлі готелю в екологічних умовах;
- умови мають зберігати безпеку та здоров’я гостей, зберігати їх майно та захищати навколишню середу;
- забезпечення необхідних потреб: особиста гігієна, харчування та відпочинок;
- задоволення потреб персоналу, захист їх здоров’я та безпеки [10].

У ДСТУ 4269:2003 також прописані виключні вимоги, яким мають відповідати готелі певної зірковості. У більшості випадків вимоги збігаються для

двох сусідніх категорій, але є певні пункти, виконання яких є принципово відмінним від інших.

Нами систематизовано вимоги до матеріально-технічної бази для різних категорій закладів готельного господарства за ДСТУ 4269:2003. За результатами встановлено, для готелів однієї та двох зірок норми, що їх виокремлює. Варто зазначити, що у 9 розділі «Приміщення для надавання послуг харчування» ДСТУ 4269:2003 регламентовано необхідність мати ресторан, бар, кафе, їдальня, закусочна — щонайменше один об’єкт із вищеперерахованих, для готелів двох зірок. Незважаючи на те, що готелі 4 та 5 зірок мають схожі загальні вимоги, найбільша кількість виключних правил прописана для готелів з найвищою категорією.

Важливим елементом матеріально-технічної бази у процесі виробництва та продажу готельної послуги є номерний фонд закладу готельного господарства. Гість завжди звертає увагу на якість меблів, устаткування та техніки в номері, де він проживає. Наповнення номеру продумане до дрібниць та включає в себе: письмовий стіл зі стільцем, підставку для багажу, дзеркало, інформаційні матеріали, щітка для взуття, набір посуду, швацький набір та інше. Інформаційні документи включають

в себе прейскурант цін (дубльовані іноземною мовою), рекламні буклети, довідник. Санітарний вузол, як невід'ємна складова матеріально-технічної бази, має відповідати запровадженим стандартам.

Кожна європейська країна має власні готельні стандарти, але водночас з тим підпорядковується стандарту загальноєвропейського зразку. За діяльності Європейської економічної палати торгівлі, комерції та промисловості було створено Стандарт «EEIG ЄС для готелів» [11]. Цей документ спрямований на зміцнення спільної етичної та професійної основи для всіх готелів, забезпечення дотримання всіх національних законодавчих вимог щодо створення та діяльності закладів харчування, приготування та подачі їжі громадськості були враховані та дотримані. Жоден готель не може бути сертифікований за стандартом ЄС для готелів, якщо він не отримав сертифікат HACCP або ISO 9001 та/або ISO22000, або FSSC 22000 системи безпеки харчових продуктів і не відповідає національним законам і правилам, що стосуються гігієни у своїх закладах.

Загальні вимоги європейського стандарту щодо

оснащення готельного закладу (в тому числі і матеріально-технічного), що подані у табл. 1, співпадають з вимогами ДСТУ 4269:2003 «Національний стандарт України. Класифікація готелів», але все ж існують деякі категоричні відмінності.

Численніша кількість вимог стосується саме категорії 5 зірок, серед яких: наявність в номері подарунку та свіжих квітів, забезпечення найвищого ступеню звукопоглинання, наявність паркінгу з власною паркувальною службою. Виконання меншої кількості вимог можливе для готельного закладу 4 зірок.

Аналіз стану готельного господарства України показує, що багато готелів в країні не відповідають сучасним стандартам комфорту і сервісу, що характерні для світового рівня. Ця проблема відображається у таких аспектах:

- якість і стан готельних приміщень (нестача інвестицій у реконструкцію та модернізацію готелів призводить до зношеності меблів, устаткування та інфраструктури);
- рівень обслуговування (недотримання високих

Таблиця 1

**Вимоги до матеріально-технічної бази
для різних категорій закладів готельного господарства за Стандартом «EEIG ЄС для готелів»**

Table 1

**Requirements for the material and technical base
for various categories of hotel establishments according to the "EEIG EU for Hotels" Standard**

3 зірки	4 зірки	5 зірок
Відмінні вимоги згідно «EEIG ЄС для готелів»		
У ванній кімнаті є вказівник (заснований на принципах захисту навколишнього середовища), що дає гостю пораду покласти рушники на підлогу, якщо гість бажає, щоб рушники повинні бути змінені).	Якщо готель пропонує люкси та напівлюкси цієї категорії, то критерії меблювання та обладнання повинні відповідати загальній якості номерів.	Готель має власну автостоянку та паркінги, які обслуговуються паркувальною службою (водій готелю)
Для гостей готелю є добре обладнана їдальня та кімната відпочинку гостей; мінімальна кількість стільців становить 50% від від кількості ліжок	Вказівки щодо енергозбереження, напр.: "Будь ласка вимикайте світло, радіо та телевизор, коли виходите з номера", "Не дозволяйте водопровідному крану працювати без потреби", "Використовуйте можливість економії води в туалеті", "Будь ласка, закривайте водопровідний кран", "Будь ласка, закривайте туалеті", "Будь ласка, вимикайте опалення, коли відкриваєте вікна" тощо)	До послуг гостей приміщення для зберігання спортивного інвентарю з окремим входом, кондиціонером та опаленням. спорядження тощо) з окремим входом, що провітрюється та опалюється
		Вітальний подарунок, у вітальні є свіжі живі квіти
		Всі номери мають спеціальне звукопоглинання
		У люксі є щонайменше два телефони (з'єднані паралельно)

Джерело: складено авторами на основі [11]

Source: compiled by the authors based on [11]

стандартів обслуговування, недостатня кваліфікація персоналу, невідповідність міжнародним стандартам обслуговування);

- технологічні засоби та інновації (відсутність сучасних технологій та цифрові рішення, такі як онлайн-бронювання, електронні ключі, інтерактивні системи управління номерами тощо);
- розвиток інфраструктури: (нестача сучасних готельних об'єктів, які відповідають потребам туристів у популярних курорти та історичних містах).

У зв'язку з швидкими темпами розвитку інновацій та технологій проблема сучасного розвитку матеріально-технічної бази повністю залежить від створення та впровадження потужних стратегічних дій. Сьогодні стан оснащення готелів в Україні можна характеризувати як незадовільний, оскільки більшість з них не відповідає новим, сучасним стандартам та мають високий рівень зносу обладнання. Переважна більшість готельних підприємств потребують ремонту, реконструкції номерного фонду, його переоснащення, автоматизації. Причинами затримки росту закладів готельного господарства та їх матеріально-технічної бази є недоліки в законодавстві у сфері інвестування та підприємництва; бухгалтерській та податковій система, велике мито, політична нестабільність, війна, інфляція.

Україна має низькі темпи росту готельної сфери та відповідно покращення матеріально-технічної бази згідно проблем законодавчого характеру. Недоліки в законодавчих документах України, прогалини в бухгалтерській та податковій системах, велике мито значно сповільнюють розвиток. З 2014 року Україна вважається політично нестабільною країною через агресію російської федерації, що негативно впливає на всі сфери життя країни. З лютого 2022 року, з початку повномасштабного вторгнення росії на територію України розвиток готельних підприємств та їх матеріально-технічної бази не стоїть в переліку головних проблем країни.

Однією з головних умов підвищення якості функціонування підприємства готельного господарства є ефективне формування та використання матеріально-технічної бази. Аналіз ефективного використання матеріально-технічних ресурсів має на меті отримати найбільшу кількість інформації щодо ключових моментів, які формують повноцінну картину наявності ресурсів на підприємстві. Така аналітика допомагає оцінити ефективність управлінських рішень, виявити наявність резервів, що будуть впливати на підвищення якості послуги/продукту. Оцінювання її продуктивності проводиться за різними сучасними підходами [12].

Аналізуючи працю Литвиненко А.О. [2] щодо організації управління розвитком матеріально-технічного забезпечення підприємства, автор подає власну методику на засадах провадження інноваційних змін. Литвиненко А.О. розглядає управління

розвитком матеріально-технічної бази, як і будь-який управлінський процес, як цілеспрямований вплив на параметри використаних засобів й предметів праці. Автор пропонує власну методику, яка складається з трьох етапів.

Першим етапом є виділення функцій управління матеріально-технічної бази. Литвиненко А.О. розглядає функції управління, як інструмент впливу на різні характеристики (якісні, кількісні та структурні) засобів виробництва та активів підприємства. Функції розподіляються на 3 види: планування, організації, контролю і регулювання.

Другим етапом є розгляд змісту функцій за складовими контексту. Зміст функцій складається з задач та механізмів розвитку матеріально-технічної бази. Їх групують згідно аспектів технологічного, ресурсного, інноваційного, інфраструктурного та інших.

Задачі й інструменти механізму управління розвитком матеріально-технічної бази підприємства саме технічного аспекту складаються з впровадження принципово нових технологічних процесів, дослідження параметрів "старіння" технології та інші.

Ресурсний аспект сформовано з планування запасів ресурсів, забезпечення відповідності ресурсів виробничій програмі й технологіям та ін.

Активізація інноваційного потенціалу персоналу, фінансування досліджень наукових установ, факторний аналіз впливу технологій формують інноваційний аспект.

Соціальний аспект характеризується комплексним інформаційно-технічним забезпеченням потреб користувачів, впровадженням мотиваційного механізму.

Інфраструктурний аспект включає в себе такі задачі та інструменти, як мінімізація вікового складу устаткування, оптимізацію зв'язків між засобами й предметами праці та введення нових виробничих площ й потужностей

Третім етапом організації управління розвитку матеріально-технічного забезпечення підприємства автор визначає вибір інструментів, який повинен підкріплюватися системою цілей розвитку матеріально-технічної бази.

Литвиненко А.О. пропонує у процесі організації управління розвитку МТБ використовувати метод проектного менеджменту, планування ERP та MES систем, організаційно-структурне моделювання, метод управління проектами, систему масового обслуговування, організаційно-розпорядчі методи та інші [2].

У науковій праці Мідляр А.К. та Батишевої В.І. [13] формування стратегії розвитку матеріально-технічної бази складається з планування матеріально-технічного складової виробництва. Процес формування ефективного управління матеріально-технічною базою складається з комплексу кро-

ків. Першим етапом є визначення загальної потреби у нарощенні основних виробничих фондів. Наступний крок складається з розробки плану розвитку матеріально-технічної бази. Третій етап характеризується вибором форми задоволення потреби та її приросту.

Стратегія управління матеріально-технічної бази розробляється на рівні підприємства з метою встановлення напрямів для постійного зростання та раціонального розподілу ресурсів. Загальна ефективність управління матеріально-технічною базою, на думку Мідляр А.К. та Батишевої В.І., визначається за наступним алгоритмом:

- визначення загальної потреби у нарощенні основних виробничих засобів;
- складення плану розвитку матеріально-технічної бази;
- збільшення термінів використання основних виробничих засобів
- складення обґрунтування політики ремонту техніки та ін.[13].

Обов'язковим елементом при формуванні стратегії розвитку є врахування функцій управління. Їх перелік відповідає переліку, наведеному у науковій роботі Литвиненко А.О. [2].

Ряд дослідників з організації готельного господарства (Головка О., Кампов Н., Махлинець С., Симочко Г., Левицька І., Корж Н., Онищук Н. та ін.) пропонують аналізувати експлуатаційну діяльність закладу готельного господарства, що виражається використанням номерного фонду. Експлуатаційна програма готельного підприємства складається на основі аналізу різних показників, які допомагають оцінити експлуатаційну потужність підприємства і визначити кількість місць для розміщення гостей протягом планового періоду. До цих показників дослідники відносять одноразову місткість, показники потенційної, планової та фактичної пропускної спроможності, середню місткість, коефіцієнти завантаження номерного фонду тощо.

Інші дослідники [15-16] пропонують проводити аналіз матеріально-технічної бази через дослідження ефективності використання основних засобів готелю за допомогою показників фондівіддачі, фондомісткості, фондоозброєності, рентабельності основних засобів тощо. Оцінка ефективності використання оборотних коштів складається з показників оборотності оборотних активів, коефіцієнтів завантаження оборотних коштів, рентабельності оборотних активів.

Таким чином, проведений аналіз наукової літератури показав відсутність усталеної методики дослідження ефективності формування та використання матеріально-технічної бази закладу готельного господарства. Пропоновані науковцями методики не є комплексними, зосереджують увагу на окремих аспектах формування та використання матеріально-технічної бази закладу готельного госпо-

дарства: аналізі стратегічних аспектів управління, аналізі показників використання основних засобів та оборотних активів, оцінці експлуатаційної програми готелю тощо.

Для вирішення вищезначених проблем запропоновано методику (рис. 2), яка дозволяє комплексно дослідити ефективність управління матеріально-технічною базою закладу готельного господарства та виявити основні проблеми.

Таким чином, запропонована методика включає такі етапи:

Етап 1. Аналіз відповідності матеріально-технічної бази закладу готельного господарства вимогам Стандарту Класифікація готелів: ДСТУ 4269:2003:

1.1. Аналіз відповідності облаштування території, зовнішніх елементів благоустрою.

1.2. Аналіз відповідності групи громадських приміщень, приміщення та додаткових приміщень

1.3. Аналіз відповідності загального технічного устаткування.

Етап 2. Аналіз та характеристика номерного фонду:

2.1. Загальна характеристика номерного фонду.

2.2. Аналіз відповідності наповнення номерного фонду.

Етап 3. Аналіз функцій структурних підрозділів закладу щодо управління матеріально-технічною базою закладу готельного господарства.

Етап 4. Оцінка показників ефективності формування та використання матеріально-технічної бази за активами.

Етап 5. Діагностика показників використання номерного фонду.

Етап 6. Аналіз втрат готелю через прості номерного фонду.

Етап 7. Аналіз відгуків гостей щодо задоволеності матеріально-технічною базою закладу, що залишені на сайті [Booking.com](https://www.booking.com).

Етап 8. Розробка заходів щодо удосконалення управління матеріально-технічною базою закладу готельного господарства

Етап 9. Розрахунок економічного ефекту від впровадження заходів щодо удосконалення управління матеріально-технічною базою закладу готельного господарства.

На відміну від існуючих, методика дозволяє комплексно проаналізувати ефективність управління матеріально-технічною базою закладу готельного господарства з позицій відповідності вимогам нормативної бази, раціональності організації управління, оцінки показників ефективності формування та використання, аналізу втрат закладу через прості, оцінки задоволеності гостей матеріально-технічною базою, що дозволить виявити наявні недоліки, ув'язати стратегічні та поточні управлінські завдання, розробити відповідні управлінські рішення для усунення виявлених проблем та провести їх економічну оцінку.

Методика аналізу ефективності формування та використання матеріально-технічної бази закладу готельного господарства



Рисунок 4. Методика аналізу ефективності формування та використання матеріально-технічної бази закладу готельного господарства

Джерело: складено авторами

Figure 4. Methodology for analyzing the effectiveness of the formation and use of the material and technical base of the hotel industry

Source: compiled by the authors

Висновки. На підставі проведеного критичного аналізу наукової літератури було узагальнено розуміння щодо сутності та складу матеріально-технічної бази закладу готельного господарства». Проаналізовано вимоги до матеріально-технічної бази для різних категорій закладів готельного господарства за національними та європейськими стандартами та визначено відмінності у вимогах до матеріально-технічної бази для різних категорій закладів готельного господарства. Узагальнено основні проблеми сучасного стану матеріально-технічної бази готельного господарства України.

Контент-аналіз наукової літератури щодо діагностики ефективності управління матеріально-технічною базою готельних закладів дозволив встановити, що пропонувані науковцями методики не є комплексними, зосереджують увагу на діагностиці окремих аспектів управління матеріально-технічною базою: аналізі стратегічних аспектів управ-

ління, аналізі показників використання основних засобів або оборотних активів, оцінці експлуатаційної програми готелю тощо. Обґрунтовано авторську методику управління матеріально-технічною базою готельного закладу, яка дозволяє комплексно проаналізувати ефективність управління матеріально-технічною базою закладу готельного господарства з позицій відповідності вимогам нормативної бази, раціональності організації управління, оцінки показників ефективності формування та використання, аналізу втрат закладу через простой, оцінки задоволеності гостей матеріально-технічною базою, що дозволить виявити наявні недоліки, ув'язати стратегічні та поточні управлінські завдання, розробити відповідні управлінські рішення для усунення виявлених проблем та провести їх економічну оцінку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Словник економіста та підприємця/ А.М. Туренко, І.А. Дмитрієв, О.С. Іванілов, І.Ю. Шевченко. Х.: ХНАДУ, 2018. 340 с. URL: https://fmab.khadi.kharkov.ua/fileadmin/F-FUB/Економіки_і_підприємництва/ek_predpriyatij/posobiya_pdf/Словник_2018.pdf
2. Литвиненко А. О. Теоретичні аспекти організації управління розвитком матеріально-технічної бази підприємства. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2009. № 26. С. 97-101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2009_26_22
3. Іващенко К.О. Особливості формування матеріально-технічної бази підприємства. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/631/1/202.pdf>
4. Руденко В.П. Основи готельної справи. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 368 с. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/92871-61-materalno-tehnchna-baza-ta-osnovn-fondi-gotelnogo-gospodarstva.html>
5. Матеріально-технічна база готелів і туркомплексів / А. А. Рябев; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. 192 с. URL: <http://eprints.kname.edu.ua/40602/1/2013%20%D0%B-F%D0%B5%D1%87.%20128%D0%9B%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%9C%D0%A2%D0%91%D0%93%D0%B8%D0%A2%D0%9A%20%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf>
6. Писаревський І. М., Рябев А. А. Матеріально-технічна база готелів : підручник / І. М. Писаревський, А. А. Рябев; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х.: ХНАМГ, 2010. 286 с URL: https://eprints.kname.edu.ua/17641/1/2010_%D0%B-F%D0%B5%D1%87_%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0_%D0%BF%D0%BE_%D0%9C%D0%A2%D0%91%D0%93_%D1%83%D0%BA%D1%80_%D0%BE%D1%82_26.09.2010_%D0%B3%D0%BD.pdf
7. Круль Г., Заячук О. Організація і технологія надання послуг гостинності: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 488 с. URL: https://archer.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4750/1/Н-088_Організація%20та%20технологія%20надання%20послуг%20гостинності_Круль%20Г_Заячук_О_на%20сайт.pdf
8. Чепурда Л. М. Організація готельного господарства. Теорія і практика : Навчальний посібник / Л. М. Чепурда, К. М. Таньков, О. Б. Куракін. М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси : ЧДТУ, 2015. 427 с. URL: <https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/3208/3/2015-%D0%9E%D0%93%D0%93-%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
9. Готельно-ресторанна справа: бакалаврський курс: навч. посібн. для студентів спеціальності 241 «Готельно-ресторанна справа» першого (бакалаврського) рівня освіти усіх форм навчання / колектив авторів ; за ред. проф. Н. В. Якименко-Терещенко ; Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Частина 1. Харків, 2022. 549 с. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/4db825dc-0158-4d13-941a-80add00f9236/content>
10. Національний стандарт України. Класифікація готелів: ДСТУ 4269:2003. Держспоживстандарт України, 2003. URL: <https://uhra.com.ua/wp-content/uploads/2021/02/ДСТУ-4269.pdf>
11. EEIG EU STANDARD FOR HOTELS. URL: <http://www.european-economic-chamber-eeig.eu/documents/Standards/HOTELS.pdf>
12. Биба В.В, Махичева П.В. Ефективність використання матеріально-технічної бази підприємства. Економіка і суспільство. 2016. Випуск № 3. С. 130-133. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/3_ukr/23.pdf
13. Мідляр А.К., Батишева В.І. Стратегічні напрями вдосконалення управління матеріально-технічною базою підприємства. Молодий вчений. 2014. № 12(2). С. 22-25. URL: [file:///E:/Универ/диплом/molv_2014_12\(2\)_7.pdf](file:///E:/Универ/диплом/molv_2014_12(2)_7.pdf)
14. Захарчук О. В., Михайлов М. Г. Оцінка економічної ефективності використання матеріально-технічної бази підприємств. Економіка АПК. 2017. № 2. С. 25-32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2017_2_5

15. Круль Г.Я. Основи готельної справи. Навч. посібник (з грифом МОНУ). К.: Центр учбової літератури, 2011. 368 с. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/handle/123456789/945>

16. Кузнецова Н. М. Основи економіки готельного та ресторанного господарства. Навч. посібник, Київ, 1997. 302 с. URL: <https://buklib.net/books/26902/>

Стаття надійшла до редакції 26.05.2023

Стаття рекомендована до друку 25.06.2023

IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGICAL APPROACH TO THE ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF MANAGEMENT OF THE MATERIAL AND TECHNICAL BASE OF THE HOTEL ESTABLISHMENT

Olha Nikolaichuk, Ph.D. (Economics), Associate Professor, Mykhailo Tuhan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and trade, Department of Technology in Restaurant Industry, Hotel and Restaurant Business and Entrepreneurship, Tramvaina str, 16, Kryvyi Rih, Ukraine, 50005, e-mail: nikolaichuk@donnuet.edu.ua, ORSID: <https://orcid.org/0000-0002-7197-4713>

Katerina Fedan, Student, Mykhailo Tuhan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and trade, Department of Technology in Restaurant Industry, Hotel and Restaurant Business and Entrepreneurship, Tramvaina str, 16, Kryvyi Rih, Ukraine, 50005, e-mail: fedan_ks@donnuet.edu.ua

Rational management and constant updating of the material and technical base are important tasks for any business entity in the hotel sector. The subject of research in the article is the management of the material and technical base of the hotel industry. The purpose of the article is to generalize the theoretical and methodological approaches to the essence, composition and analysis of the effectiveness of management of the material and technical base of a hotel and to substantiate on this basis an improved methodological approach to the assessment of the effectiveness of its management. Research methods: analysis, synthesis, generalization, systematization, comparison, induction, deduction, abstract-logical method, graphical and tabular methods (for a visual representation of the analyzed material). The following results were obtained: the main approaches to the essence of the concepts "material and technical base of the hotel industry" were analyzed and their differences were established. Scientific approaches to the structuring of the material and technical base of the hotel are considered. The requirements for the material and technical base for various categories of hotel establishments according to DSTU 4269:2003 were analyzed. Differences in the requirements for the material and technical base for various categories of hotel establishments according to the Standard "EEIG EU for hotels" have been determined. The main problems of the modern state of the material and technical base of the hotel industry in Ukraine were summarized. An analysis of the scientific literature on the available methodical approaches to the analysis of the effectiveness of the management of the material and technical base of the hotel was carried out. It showed the lack of an established methodology for researching the effectiveness of formation and use in the effectiveness of hotel management, the focus of scientists on the diagnosis of certain aspects of the management of the material and technical base: the analysis of strategic aspects of management, the analysis of indicators of the use of fixed assets or current assets, the evaluation of the hotel's operational program, etc. Conclusions: the conducted research made it possible to substantiate the author's method of managing the material and technical base of the hotel establishment, which includes nine stages, and allows for a comprehensive analysis of the effectiveness of the management of the material and technical base of the hotel establishment from the standpoint of compliance with the requirements of the regulatory framework, the rationality of the management organization, evaluation indicators of the effectiveness of formation and use, analysis of losses of the establishment due to downtime, assessment of guest satisfaction with the material and technical base, which will allow identifying existing shortcomings, link strategic and current management tasks, develop appropriate management solutions to eliminate the identified problems and carry out their economic evaluation.

Keywords: *material and technical base, hotel industry, management, efficiency.*

REFERENCES

1. Turenko A.M., Dmytriiev I.A., Ivanilov O.S., Shevchenko I.Iu. (2018). Slovnyk ekonomista ta pidprijemstva. Kharkiv: KhNADU. Available at: https://fmab.khadi.kharkov.ua/fileadmin/F-FUB/Економіка_і_підприємництва/ek_predpriyatij/posobiya_pdf/Словник_2018.pdf [In Ukrainian] (Accessed 20 June 2023)
2. Lytvynenko A. O. Teoretychni aspekty orhanizatsii upravlinnia rozvytkom materialno-tekhnichnoi bazy pidprijemstva [Theoretical aspects of the management organization of the development of the material and technical base of the enterprise]. Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti [Herald of the economy of transport and industry]. 2009. 26, 97-101. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2009_26_22 [In Ukrainian] (Accessed 20 June 2023)
3. Ivashchenko K.O. Osoblyvosti formuvannya materialno-tekhnichnoi bazy pidprijemstva [Features of the formation of the material and technical base of the enterprise]. Available at: <http://eztuir.ztu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/631/1/202.pdf> [In Ukrainian] (Accessed 20 June 2023)
4. Rudenko V.P. (2011). Osnovy hotelnoi spravy [Basics of the hotel business]. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury. Available at: <https://westudents.com.ua/glavy/92871-61-materalno-tehnchna-baza-ta-osnovn-fondi-gotelnogo-gospodarstva.html> [In Ukrainian]
5. Riabiev A. A. (2015). Materialno-tekhnichna baza hoteliv i turkompleksiv [Material and technical base of hotels and tourist complexes] Kharkiv. nats. un-t misk. hosp-va im. O. M. Beketova. Kharkiv: KhNUMH im. O. M. Beketova. Available at: <http://eprints.kname.edu.ua/40602/1/2013%20%D0%BF%D0%B5%D1%87.%20128%D0%9B%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%9C%D0%A2%D0%91%D0%93%D0%B8%D0%A2%D0%9A%20%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf> [In Ukrainian] (Accessed 20 June 2023)
6. Pysarevskiy I. M., Riabiev A. A. (2010). Materialno-tekhnichna baza hoteliv [Material and technical base of hotels]. Kharkivska natsionalna akademiia miskoho gospodarstva. Kh.: KhNAMH. Available at: https://eprints.kname.edu.ua/17641/1/2010_%D0%BF%D0%B5%D1%87._%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0_%D0%BF%D0%BE_%D0%9C%D0%A2%D0%91%D0%93_%D1%83%D0%BA%D1%80_%D0%BE%D1%82_26.09.2010_%D0%B3%D0%BD.pdf [In Ukrainian] (Accessed 20 June 2023)
7. Krul H., Zaiachuk O. (2022). Orhanizatsiia i tekhnohiiia nadання posluh hostynnosti [Organization and technology of providing hospitality services]. 2-he vyd., pererob. i dop. Chernivtsi : Chernivetskyi natsionalnyi universytet im. Yu. Fedkovycha. Available at: https://archer.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4750/1/H-088_Організація%20та%20технологія%20надання%20послуг%20гостинності_Круль%20Г_Заячук_О_на%20сайт.pdf [In Ukrainian] (Accessed 20 June 2023)
8. Chepurda L. M., Tankov K. M., Kurakin O. B. (2015). Orhanizatsiia hotelnoho gospodarstva. Teoriia i praktyka [Organization of the hotel industry. Theory and practice]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Cherkaskyi derzhavnyi tekhnohichnyi universytet. Cherkasy : ChDTU. Available at: <https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/3208/3/2015-%D0%9E%D0%93%D0%93-%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87.-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf> [In Ukrainian] (Accessed 20 June 2023)
9. Hotelno-restoranna sprava : bakalavrskiy kurs: navch. posibn. dlia studentiv spetsialnosti 241 «Hotelno-restoranna sprava» pershoho (bakalavrskoho) rivnia osvity usikh form navchannia. ed. by prof. N. V. Yakymenko-Tereshchenko (2022) [Hotel and restaurant business: bachelor's course: education. manual for students of specialty 241 "Hotel and restaurant business" of the first (bachelor's) level of education of all forms of education / team of authors]. Available at: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/4db825dc-0158-4d13-941a-80add00f9236/content> [In Ukrainian] (Accessed 20 June 2023)
10. Natsionalnyi standart Ukrainy (2003). Klasyfikatsiia hoteliv: DSTU 4269:2003 [National standard of Ukraine. Classification of hotels: DSTU 4269:2003]. Derzhspozhyvstandart Ukrainy. Available at: <https://uhra.com.ua/wp-content/uploads/2021/02/ДСТУ-4269.pdf> [In Ukrainian] (Accessed 20 June 2023)
11. EEIG EU STANDARD FOR HOTELS. <http://www.european-economic-chamber-eeig.eu/documents/Standards/HOTELS.pdf> (Accessed 20 June 2023)
12. Byba V.V, Makhicheva P.V. (2016). Efektyvnist vykorystannia materialno-tekhnichnoi bazy pidprijemstva [The efficiency of using the material and technical base of the enterprise]. Ekonomika i suspilstvo [Economy and society]. Is. 3, 130-133. Available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/3_ukr/23.pdf [In Ukrainian] (Accessed 20 June 2023)
13. Midliar A.K., Batysheva V.I. (2014). Stratehichni napriamy vdoskonalennia upravlinnia materialno-tekhnichnoiu bazoiu pidprijemstva [Strategic directions for improving the management of the company's material and technical base. A young scientist]. Molodyi vchenyi [A young scientist]. 12(2), 22-25. [In Ukrainian]
14. Zakharchuk O. V., Mykhailov M. H. (2017). Otsinka ekonomichnoi efektyvnosti vykorystannia materialno-tekhnichnoi bazy pidprijemstv [Evaluation of the economic efficiency of the use of the material and technical base of enterprises]. Ekonomika APK [Economy of agro-industrial complex]. 2, 25-32. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2017_2_5 [In Ukrainian] (Accessed 20 June 2023)
15. Krul H.Ia. (2011). Osnovy hotelnoi spravy. Navch. posibnyk (z hryfom MONU) [Basics of the hotel business. Education manual (with MONU stamp)]. K.: Tsentр uchbovoi literatury. Available at: <https://archer.chnu.edu.ua/handle/123456789/945> [In Ukrainian] (Accessed 20 June 2023)
16. Kuznetsova N. M. (1997). Osnovy ekonomiky hotelnoho ta restorannoho gospodarstva [Fundamentals of hotel and restaurant economics. Education manual]. Kyiv. Available at: <https://buklib.net/books/26902/> [In Ukrainian] (Accessed 20 June 2023)

The article was received by the editors 26.05.2023

The article is recommended for printing 25.06.2023

DOI: 10.26565/2310-9513-2023-17-15

УДК 372.8:347.77/.78

ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТИЧНОЇ РОБОТИ

Рубан Наталія Павлівна

кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри краєзнавчо-туристичної роботи
соціальних і гуманітарних наук
Українська інженерно-педагогічна академія,
вул. Університетська, 16, м. Харків, Україна, 61003
e-mail: ruban@uipa.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8337-2739>

Черненко Юлія Юріївна

кандидат економічних наук,
доцент кафедри краєзнавчо-туристичної роботи
соціальних і гуманітарних наук
Українська інженерно-педагогічна академія,
вул. Університетська, 16, м. Харків, Україна, 61003
e-mail: chernenko@uipa.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8403-1853>

У статті наголошено на необхідності формування компетентності з інтелектуальної власності майбутніх фахівців краєзнавчо-туристичної галузі. Інноваційне мислення, знання об'єктів інтелектуальної власності, законодавства з інтелектуальної власності, ефективне використання прав інтелектуальної власності без порушення прав інших авторів, управління і комерціалізація інноваційних ідей мають велике значення в туристичному бізнесі. У статті також розглядається роль інтелектуальної власності як каталізатора інноваційного розвитку країни та зростання конкуренції, особливо в перспективі зацікавленості іноземних туристів відвідини України у післявоєнні часи. Висвітлено причини, через які інтелектуальна власність впливає на розвиток туристичної роботи. Наведено приклади застосування об'єктів інтелектуальної власності у краєзнавчо-туристичному секторі та підкреслено можливості використання їх для створення нових туристичних продуктів і покращення якості послуг в цій галузі, що будуть використані для отримання додаткового грошового доходу від туристичної діяльності, перетворюючи її на стимул економічного розвитку, соціального та культурного процвітання регіонів України. Автори також роблять акцент на дослідженнях освітніх інституцій, роботодавців і державних органів із запитами на необхідність формування компетентності з інтелектуальної власності у майбутніх фахівців краєзнавчо-туристичної роботи та наголошують на переліку викликів та перспектив, пов'язаних з освітнім процесом при їх підготовці, які потребують вирішення. Уваги потребує і необхідність поглиблення знань у сфері інтелектуальної власності у викладачів закладів вищої освіти задля навчання студентів різних спеціальностей, в тому числі майбутніх фахівців краєзнавчо-туристичної роботи.

Ключові слова: краєзнавчо-туристична робота, компетентність, інтелектуальна власність, майбутні фахівці, сфера туризму, комерціалізація, конкурентоспроможність.

Як цитувати: Рубан Н.П., Черненко Ю.Ю. Щодо необхідності формування компетентності з інтелектуальної власності майбутніх фахівців краєзнавчо-туристичної роботи. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2023. № 17. С. 174-180. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-15>

In cites: Ruban N., Chernenko Yu. (2023) Concerning the need for formation of intellectual property competence of future specialists in local science and tourism work. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (17), 174-180. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-15> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Краєзнавчо-туристична робота є однією з найдинамічніших секторів світового господарства та важливий фактор довгострокового соціально-економічного прогресу та розвитку будь якої країни. Вона забезпечує експортні доходи, зростання зайнятості, соціальну інтеграцію, розширення прав і можливостей громад та сприяє розвитку нових туристичних напрямів.

У швидко змінюваному і дуже конкурентному світі краєзнавчо-туристичного спрямування все більш важливим стає вміння запропонувати споживачам продукти та послуги, відмінні від вже наявних на ринку. Рішення споживачів сильно залежить від того, якою мірою вони сприймають такі продукти та послуги як нові та унікальні. Інноваційний продукт часто відрізняють від вже існуючих

чих через його властивості, що підвищують його привабливість: культурні цінності, з якими він асоціюється, справжність, оригінальність, естетичні рішення, дизайн, імідж, бренд або новизну технологій. Творцю або власнику таких об'єктів інтелектуальної власності (далі ОІВ) слід забезпечити собі виключне право вибирати форми оптимального використання таких нематеріальних активів. Саме тут система інтелектуальної власності стає чинником, що забезпечує динамічний розвиток туризму. Вона може використовуватись у роботі з постачальниками продуктів та послуг галузевого комплексу краєзнавчо-туристичного спрямування (підприємствами транспорту, розміщення, туроператорами) або з туристичними напрямками. Тож виникає необхідність отримання знань з основ інтелектуальної власності у майбутніх фахівців краєзнавчо-туристичної роботи під час навчання в закладах вищої освіти (далі ЗВО), що має важливе значення для господарської діяльності таких підприємств та їх конкурентоспроможності. Особливо необхідними ці знання будуть у період післявоєнного розвитку України, враховуючи зростаючий інтерес іноземців до нашої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зародження туристсько-краєзнавчих подорожей і досліджень почалося з моменту пізнання давнього середовища проживання людини. Проте краєзнавство як науку почали розглядати на початку XVIII ст., що сприяло становленню краєзнавчого руху в Україні.

В останні роки про туристичне краєзнавство було опубліковано низку праць наукового та навчального характеру. Дорогогокази розвитку галузі окреслили багато авторів: Поколюдна М. М. та Божко Л. Д. «Туристське краєзнавство» [1], Пангелова Б. П. «Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей» [2], Попович С. І. «Краєзнавча робота в туристичних організаціях» [3]. Про необхідність трансформації стандартів базової середньої освіти щодо краєзнавства йдеться у дослідженні Мальчикова Д. С. і Мезенцева К. В. [4].

Необхідність знань у сфері інтелектуальної власності для сталого розвитку держави детально розглянута у засадничих і практично зацентрованих працях науковців вищої школи Орлюк О. П., Лазарева М. І., Луначека В. Е., Тіманюк В. М., Бровдій А. М. [5-8]. Проте, COVID-19 та воєнні дії, що проходять на території України, нажалі, внесли свої зміни у розвиток системи освіти України де вже спостерігається диспропорція між потребами інноваційної економіки у висококваліфікованих фахівцях для всіх галузей, здатних поєднати знання в галузі ІВ з інтелектуальними та технологічними ресурсами. Нажалі викладачі ЗВО також не завжди обізнані в цій сфері через нерозвиненість механізмів підвищення кваліфікації у відповідних установах, що підтверджено дослідженнями.

Актуальність та затребуваність компетентності у сфері ІВ для молодого покоління було доведено колективом авторів Драпушко Р. Г., Горінов П. В., Філик Н. В. [9]. У дослідженні підтверджено, що критично важливими для розбудови післявоєнної України будуть знання з охорони та захисту прав на комп'ютерні технології, авторське право, об'єкти ІВ у сфері медицини, сільського господарства та результати селекції, біології, питання забезпечення об'єктів винахідництва в сфері національної безпеки та оборони країни тощо.

На необхідності розвитку вітчизняного лікувально-оздоровчого туризму наголошують в своїй роботі колектив науковців Шаблій О., Заставецька Л., Дударчук та ін. [10], через те що Україна має всі передумови для повоєнного відновлення та розбудови цієї сфери.

Проте у всіх цих роботах не пропонуються конкретні рішення поставленого завдання в умовах переходу на інноваційний шлях розвитку туристичної галузі України, підвищеної уваги іноземних інвесторів у післявоєнний період до України, особливо до регіонів де відбувалися широкомасштабні бойові дії та конкуренції між надавачами таких послуг.

Також, нажалі, обізнаність педагогічних працівників у сфері ІВ в Україні теж недостатньо розповсюджена. До теперішнього часу не приділяється належної уваги навчання процесів використання ІВ в інноваційній моделі економіки: у цифровій економіці, штучному інтелекті, наукомістких та капіталомістких технологіях.

Метою пропонованої статті є визначення ключовими компетентності з інтелектуальної власності та наголошення на необхідності їх формування у майбутніх фахівців краєзнавчо-туристичної діяльності. Цей процес включає визначення об'єктів, що охороняють різні категорії інтелектуальної власності туристичної галузі, форм використання прав ІВ у рамках галузевого комплексу краєзнавчо-туристичної роботи, а також розгляд викликів та перспектив, пов'язаних зі змінами в сфері інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. Законодавство про ІВ покликане охороняти інтереси авторів та розробників продуктів інтелектуальної праці, надаючи їм певні права контролю за використанням таких нематеріальних продуктів. Існує ряд серйозних доказів на користь охорони та поширення прав ІВ, а також низка причин, через які ІВ може сприяти розвитку краєзнавчо-туристичної роботи:

- прогрес та благополуччя людства залежать від нашої здатності створювати нові технічні рішення, а також інструменти, що дозволяють регулювати конкуренцію та заохочувати інтелектуальну творчість;
- правовий захист продуктів інтелектуальної праці та інновацій сприяє виділенню додаткових ресурсів на подальші інновації та дослідження;

– розвиток та охорона ІВ стимулюють конкурентоспроможність та економічне зростання, створюють нові робочі місця та галузі, а також підвищують якість життя та благополуччя людини, регіону та країни в цілому.

В 2022 року Україна посідала 57 місце серед 132 економік, представлених у звіті «Глобальний індекс інновацій» (Global Innovation Index, GII), що оцінює світові економіки за рівнем їх можливостей та інноваційності. Збалансована та дієва система ІВ може допомогти країні у реалізації її можливостей у сфері ІВ, перетворюючи її на каталізатор економічного розвитку та соціального та культурного процвітання [11].

Права ІВ можуть надходити в комерційний обіг та бути предметом купівлі-продажу у тій чи іншій формі. Це означає, що вони можуть бути використані для отримання додаткового грошового доходу. Крім виняткових прав, якими наділяються їхні власники, більшість прав ІВ допускає комерціалізацію, що робить їх особливо цінними у розвитку туристичного сектора.

Галузевий комплекс краєзнавчо-туристичної роботи охоплює багато видів діяльності та відповідні підприємства, включаючи як основні, так і допоміжні види діяльності, що забезпечують ефективну роботу галузі. Формула успіху в краєзнавчо-туристичній роботі включає багато елементів (продукт, місце, ціну, рекламну діяльність) і може бути різною залежно від виду діяльності чи підприємства, але права ІВ можуть становити частину стратегії просування чи маркетингу будь-яких товарів, послуг, видів діяльності, продуктів або напрямів, особливо через вплив глобалізації на туризм, що трансформується в глобальний фактор розвитку суспільства, його соціальної, духовної та економічної складових. Тим більше, що за прогнозами науковців [12] подальший розвиток світового туризму буде визначатися більшою мірою не економічним, а соціокультурним значенням для створення нової моделі гуманістичної глобалізації, що для післявоєнної України відкриває можливість використання туризму як інструменту політичного впливу.

Краєзнавчо-туристична робота – це багатогалузевий сектор, що активно взаємодіє з різними секторами економіки, включаючи інфраструктурний сектор, зв'язок, будівництво, інформаційно-комунікаційні технології, транспорт, готельний сектор, сферу культури, виробництво продуктів харчування та напоїв, ремесла, виробництво ювелірних виробів, текстилю та косметики, сектор відпочинку і дозвілля та інші галузі. Зазвичай, краєзнавчо-туристична робота сприяє розвитку країн, яким вдається створити широкий спектр таких видів діяльності, що побічні зі сферою туризму. Для підтримки найважливіших основних та допоміжних видів краєзнавчо-туристичної діяльності можуть використовуватися кілька видів прав та стратегій розвитку

ІВ. Кожен вид прав дає їх власникам свої особливі переваги, але деякі переваги забезпечуються всіма видами прав. Загалом можна сказати, що застосування прав ІВ у краєзнавчо-туристичному секторі допомагає вирішувати такі завдання:

- підвищувати ефективність управління компаніями та туристичними напрямками;
- підвищувати якість обслуговування туристів та/або підтверджувати дотримання відповідних стандартів та протоколів, що підвищує довіру туристів до продукту та дозволяє удосконалювати існуючі процедури;
- підвищувати вартість та/або зміцнювати бренд та репутацію окремих компаній, учасників об'єднань компаній або туристичних напрямків;
- зміцнювати стратегічні альянси та ринкові позиції учасників галузі;
- підкреслювати відмінність краєзнавчо-туристичних напрямків та їх продуктів та послуг від напрямків, продуктів та послуг конкурентів, надаючи їм додаткові конкурентні переваги;
- популяризувати цінності та довгострокові концепції розвитку компаній та краєзнавчо-туристичних напрямків;
- залучати інвестиції та фінансові кошти, особливо на розвиток малого та середнього бізнесу;
- створювати нові спеціалізовані ринки та ефективніше просувати продукт на ринку. Приклади ОІВ в галузі туризму наведені у таблиці 1.

Вказані у таблиці об'єкти ІВ повинні бути предметом постійної уваги туристичних підприємств, що пов'язано головним чином з їхньою інноваційністю, складністю та їх великим значенням для успішності туристичного бізнесу окремих громад, а також країни в цілому. Успішна комерціалізація ОІВ туристичної галузі дозволить гостям отримувати більш автентичні враження, а виробникам – наголошувати на унікальності та конкурентоспроможності їх продуктів та послуг.

Кожна туристична подорож стає можливою завдяки взаємодії безлічі постачальників товарів та послуг, що входять до галузевого комплексу краєзнавчо-туристичної роботи: готелів та ресторанів, турагентств, туроператорів, гідів тощо. Особливість туристичного бізнесу полягає в тому, що він здатен забезпечувати комплексне зростання як місцевих підприємств, так і жителів регіону, що приймає. Відповідно, доходи від краєзнавчо-туристичної роботи можуть спрямовуватись на розширення виробництва місцевих продуктів та послуг, сприятиме розвитку аграрних областей та поселень, створенню робочих місць, зростанню малих та середніх підприємств або розширенню можливостей використання місцевих мистецтв, ремесел та продуктів харчування всередині галузевого комплексу.

Необхідність формування компетентності з інтелектуальної власності майбутніх фахівців краєзнавчо-туристичної роботи, а також вимоги

Таблиця 1

Приклади об'єктів інтелектуальної власності в краєзнавчо-туристичній діяльності за категоріями

Table 1

Examples of intellectual property objects in local history and tourism activities by category

Об'єкти інтелектуальної власності (ОІВ)	Приклади ОІВ в краєзнавчо-туристичній діяльності	Важливість у краєзнавчо-туристичній діяльності
Авторське право та суміжні права		
<p><i>Авторські права</i> на літературні твори, музичні твори, картини, скульптури тощо.</p> <p><i>Суміжні права</i> охороняють законні інтереси певних осіб чи організацій, які допомагають зробити твори доступними для широкого загалу.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Рекламні матеріали, путівники, листівки та логотипи (наприклад, рекламна брошура «Чарівні Карпати»); – Веб-сайти, блоги, онлайн-ресурси, де розміщується краєзнавча та туристична інформація, (наприклад, сайт <i>туроператора</i>); – Системи бронювання, онлайн-платформи для збору та обробки відгуків відвідувачів та інші онлайніві туристичні платформи та системи надання послуг у сфері туризму; – Зображення або аудіовізуальні відтворення туристичних напрямків, туристичних продуктів та культурної спадщини. 	<p>Забезпечує охорону творів місцевих авторів, виконавців та продюсерів, дозволяючи їм отримувати грошовий дохід та спонукаючи їх завдяки цьому до подальшої творчості.</p>
Промислова власність		
<p><i>Винаходи / Корисні моделі</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> – Мобільні додатки для туристів (<i>Електронні системи квитків та бронювання</i>) – Електронні гіді та аудіопрогулянки – Дрони для знімання туристичних місць – Системи навігації та GPS, безпеки та охорони (трекери для відстеження місцезнаходження туристів тощо). – Еко-технології – Сенсорні екрани, віртуальні тури, доповнена реальність, голографічні візуалізації тощо. 	<p>Стимулюють діяльність винахідників, оскільки вони є висловленням визнання результатів їхньої діяльності і дозволяють їм отримувати дохід від винаходів, що мають комерційний потенціал. Стимулювання інновацій, своєю чергою, підвищує якість життя.</p>
<p><i>Промислові зразки</i> – художнє оформлення чи естетичні компоненти виробу, що підлягають відтворенню промисловими способом</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Дизайн інтер'єру та меблів, ремісничих та текстильних виробів і навіть оформлення упаковки; – Вироби ремесел, тканини та предмети моди (включаючи одяг, сумки, ювелірні вироби та аксесуари) можуть мати оригінальні зовнішні риси. Зазвичай, товари, які мають попит у туристів; – Дизайн спеціальних засобів пересування, таких як туристичні автобуси, човни, велосипеди тощо. 	<p>Асоціюються з конкретною місцевістю, якщо вони відповідають встановленим критеріям охорони, можуть використовуватися для її популяризації як туристичного спрямування.</p>
<p><i>Торгівельні знаки</i> – знаки, які дозволяють відрізнити продукти та послуги однієї компанії від продуктів та послуг іншої компанії, тим самим допомагаючи розвинути репутацію чи бренд.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Логотипи, слогани упаковки тощо туристичних агентств; – Торгівельні марки готелів та курортів (<i>карпатський горнолижний курорт «Буковель»</i>); – Торгівельні марки туристичних заходів і фестивалів, ярмарків та туристичних маршрутів. 	<p>Підкреслювати відмінність свого напрямку від інших, формуючи попит на продукт, який відрізняється своєрідністю.</p>
<p>Географічні зазначення – знаки, які пов'язують певні продукти та послуги з певною географічною місцевістю (країною або регіоном), що має високу репутацію в галузі виробництва таких товарів чи послуг</p>	<ul style="list-style-type: none"> – «Гуцульська овеча бриндзя»; – «Херсонський кавун»; – Туристичні маршрути: «Дороги вина та смаку Української Бессарабії» 	<p>Сприяють зростанню краєзнавчого агротуризму, стимулюючи вплив туристів до аграрних (не міських) областей. Вони можуть бути частиною узагальнюючого бренду, який представляє цілий регіон, або незалежними брендами конкретних туристичних напрямків.</p>
Нетрадиційні об'єкти ІВ		
<p>Комерційні таємниці та конфіденційна інформація</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Знання про унікальні маршрути та локації, ексклюзивні контакти та партнерства; – Знання для забезпечення безпеки туристів, управління непередбачуваними ситуаціями та мінімізації ризиків під час подорожей; – Знання про оптимізацію маршрутів, управління групами туристів; – Маршрути та локації: унікальні знання про місцевість, історію, культуру, археологію або природу. 	<p>Може включати спеціалізовану експертизу гідів, які володіють глибокими знаннями і можуть розповісти цікаві та унікальні факти про відвідувані місця, особливо про дії, що відбувалися під час військової агресії росії проти України.</p>

Складено авторами
Compiled by the authors

роботодавців до найманих працівників за умов інноваційної економіки показують результати опитування бізнесу щодо інноваційної діяльності та актуальних потреб українських досліджень та розробок, що відбулося протягом січня-лютого 2020 року Міністерством освіти і науки України спільно з Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України та Міністерством цифрової економіки [13]. Серед запитів щодо необхідності додаткової освіти для персоналу було обрано охорону інтелектуальної власності, трансфер технологій. Відповідно ці компетентності мають бути включені в освітні програми підготовки майбутніх фахівців краєзнавчо-туристичної роботи та під час проходження підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Аналогічне опитування було проведено науковцями Української інженерно-педагогічної академії в рамках соціологічного дослідження «Інтелектуальна власність очима освіти» НДР № 19-01 ДБ «Теоретико-методичні засади підвищення кваліфікації працівників системи освіти в сфері інтелектуальної власності» [14]. Результати опитування підтвердили необхідність поглиблення знань у сфері ІВ для викладачів ЗВО задля навчання студентів різних спеціальностей, у тому числі майбутніх фахівців краєзнавчо-туристичної роботи.

Глобалізація, стрімкий розвиток винахідницьких, творчих та наукових досягнень, реалізація інноваційних проєктів покладають на ЗВО та наукові установи завдання сприяти урегулюванню взаємовідносин між учасниками інноваційного процесу щодо визначення належності майнових прав ІВ, порядку їх виявлення, набуття, оцінки, охорони та подальшої комерціалізації, а також розподілу доходу від здійснення такої діяльності. Через це, директорка українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій Олена Орлюк наголошує, що головною метою типової політики інтелектуальної власності для закладів вищої освіти та наукових установ є надання знань про:

- визначення належності майнових прав інтелектуальної власності;
- порядок їх розробки, набуття, оцінки, охорони, подальшої комерціалізації;
- розподіл доходу від реалізації між учасниками інноваційного процесу [15].

Зауважимо, що існує ряд викликів та перспектив, пов'язаних з освітнім процесом при підготовці майбутніх фахівців краєзнавчо-туристичної галузі, які потребують уваги та вирішення.

По-перше, важливо розуміти які саме компетентності з інтелектуальної власності необхідно формувати у майбутніх фахівців краєзнавчо-туристичної галузі. Це можуть бути знання про об'єкти та права на інтелектуальну власність, навички управління та захисту інтелектуальних прав, розуміння процесу комерціалізації інтелектуальної власності

та інше.

По-друге, необхідно вирішити питання щодо методів та засобів формування компетентності. Це можуть бути спеціалізовані навчальні курси, тренінги, практичні вправи, взаємодія з практикуючими фахівцями та інші освітні підходи, що сприяють засвоєнню знань та розвитку відповідних навичок.

По-третє, важливо звернути увагу на виклики, пов'язані зі змінами в сфері інтелектуальної власності, такими як швидкий розвиток технологій, зміни законодавства та зростання конкуренції.

Майбутні фахівці краєзнавчо-туристичної галузі повинні бути готові до цих викликів та мати необхідні знання та навички для ефективного управління інтелектуальною власністю в швидкоплинному середовищі та післявоєнній зацікавленості Україною великою кількістю іноземних відвідувачів.

Висновки. Сьогодення та зростаючий розвиток інноваційних технологій вимагає від майбутніх фахівців краєзнавчо-туристичної сфери формування компетентності в сфері інтелектуальної власності задля динамічного розвитку вітчизняного туристичного бізнесу.

Здатність до інноваційного мислення, вміння визначати, управляти та комерціалізувати ідеї і продукти краєзнавства, тобто, об'єкти інтелектуальної власності, що сприятимуть розвитку місцевих економік, дозволять гостям отримувати більш автентичні враження, а виробникам – наголошувати на своєрідності їхніх продуктів і послуг та запобігати їх імітації конкурентами. Об'єкти інтелектуальної власності повинні бути предметом постійної уваги туристичних підприємств, бо вони мають велике значення як для успішності краєзнавчо-туристичної роботи, так і для місцевої економіки регіонів і країни в цілому.

Тож у підсумку варто зазначити, що післявоєнний потенціал розвитку краєзнавчо-туристичної галузі України залежить від активної участі у цьому процесі освітніх інституцій, тому, на часі є формування компетентності з інтелектуальної власності при підготовці майбутніх фахівців краєзнавчо-туристичної роботи, а також необхідність поглиблення знань у сфері інтелектуальної власності у викладачів закладів вищої освіти задля навчання студентів різних спеціальностей.

Подальші напрями досліджень будуть включати аналіз існуючих освітніх програм підготовки фахівців краєзнавчо-туристичної роботи та виявлення ступеня формування компетентності з інтелектуальної власності, а також розробки методик передачі знань через трансфер технологій в закладах освіти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Покоłodна М. М., Божко Л. Д. Туристське краєзнавство: навч. посібник. Х.: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. 310 с.
2. Пангелов Б. П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посібник. К.: Академвидав, 2010. 248 с.
3. Попович С. І. Краєзнавча робота в туристичних організаціях. Основи краєзнавства : підручник; за ред. О. П. Реєнта. Харків: ХНУ, 2015. С. 253-281.
4. Мальчикова Д. С., Мезенцев К. В. Публічний імідж географії в контексті трансформації стандартів базової середньої освіти: досвід України і світу. Укр. геогр. журн. 2022. № 1. С. 53-63. <https://doi.org/10.15407/ugz2022.01.053>. (дата звернення: 11.05.2023).
5. Луначек В. Е., Рубан Н. П., Тіманюк В. М., Фесенко Н. С., Черненко Ю. Ю. Освіта в сфері інтелектуальної власності як умова сталого розвитку держави. ScienceRise: Pedagogical Education. 2017 (11 (19), 4-9. URL: http://journals.uran.ua/sr_edu/article/view/116197/111028.
6. Лазарев М. І., Луначек В. Е., Рубан Н. П., Тіманюк В. М., Фесенко Н. С., Черненко Ю. Ю. Управління підготовкою фахівців у сфері інтелектуальної власності: трансформації на сучасному етапі. Актуальні проблеми державного управління. 2017. № 1. С. 113-120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2017_1_19.
7. Компетентнісний вимір професійного розвитку працівників освіти в сфері інтелектуальної власності: монографія / за заг. ред. Луначека Х.: ТОВ «Оберіг», 2020. С. 250-347.
8. Орлюк О. П. Освіта з інтелектуальної власності у системі вищої освіти України: проблеми та завдання. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2019. № 6. С. 148-159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpiv_2019_6_15. (дата звернення: 08.05.2023).
9. Драпушко, Р. Г., Горінов, П. В., Філик, Н. В. Освіта в сфері інтелектуальної власності як напрямок формування правової культури молоді. Kyiv Law Journal. 2022. № 2. С. 36-41. <https://doi.org/10.32782/klj/2022.2.6>
10. O. I. Shablii, L. B. Zastavetska, K. D. Dudarchuk, Smochko N.M. [et al.] The main problems of healthcare and wellness tourism in Ukraine. Journal of Geology, Geography and Geoecology. 2018. Issue 22. Volume 27(2). P. 337-409. <https://doi.org/10.15421/111858>
11. WIPO. Global Innovation Index 2022. Ukraine. URL: https://www.wipo.int/members/en/details.jsp?country_code=UA (дата звернення: 14.05.2023).
12. Markhonos S., Stezhko N., Oliinyk Y., Polishchuk L., Tyshchuk I., Parfinenko A. International Tourism in the System of Modern Globalization Processes. International Journal of Management (IJM). 2020. № 11 (3). pp. 97-106.
13. Результати опитування бізнесу щодо інноваційної діяльності та потреб в українських R&D. |Міністерство освіти і науки України - Головна (2020, 28 серпня). URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/na-sajti-mon-rozmisheno-rezultati-opituvannya-biznesu-shodo-innovacijnoyi-diyalnosti-ta-potreb-v-ukrayinskih-rd> (дата звернення: 16.05.2023)
14. Теоретико-методичні засади підвищення кваліфікації працівників системи освіти в сфері інтелектуальної власності НРАТ/ NRAT - National Repository of Academic Texts, Ukraine. (б. д.). Національний репозитарій академічних текстів. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0221U102209/> (дата звернення: 17.05.2023)
15. Анатійчук В. Типова політика інтелектуальної власності для закладів вищої освіти та наукових установ. URL: <https://law.chnu.edu.ua/typova-polityka-intelektualnoi-vlasnosti-dlia-zvo/> (дата звернення: 19.05.2023).

Стаття надійшла до редакції 25.05.2023

Стаття рекомендована до друку 15.06.2023

CONCERNING THE NEED FOR FORMATION OF INTELLECTUAL PROPERTY COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS IN LOCAL SCIENCE AND TOURISM WORK

Nataliia Ruban, Ph.D (Pedagogy), Associate Professor, Department of local lore and tourism, social sciences and humanities Ukrainian Engineering Pedagogics Academy, 16 Universitetskaya st. Kharkiv, Ukraine, 61003 e-mail: ruban@uipa.edu.ua.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8337-2739>

Yuliia Chernenko, Ph.D (Economics), Associate Professor, Department of local lore and tourism, social sciences and humanities, Ukrainian Engineering Pedagogics Academy, 16 Universitetskaya st. Kharkiv, Ukraine, 61003. e-mail: chernenko@uipa.edu.ua. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8403-1853>

The article emphasizes the need for the formation of intellectual property competence of future specialists in the field of local history and tourism. Innovative thinking, knowledge of intellectual property objects, intellectual property legislation, effective use of intellectual property rights without infringing the rights of other authors, management and commercialization

of innovative ideas are of great importance in the tourism business. The article also examines the role of intellectual property as a catalyst for the innovative development of the country and the growth of competition, especially in the perspective of foreign tourists' interest in visiting Ukraine in post-war times. The reasons due to which intellectual property affects the development of tourist work are highlighted. Examples of the use of intellectual property objects in the local history and tourism sector are given and the possibilities of using them to create new tourist products and improve the quality of services in this field, which will be used to obtain additional monetary income from tourist activity, turning it into a stimulus for economic development, are highlighted. social and cultural prosperity of the regions of Ukraine. The authors also emphasize the research of educational institutions, employers and state bodies with requests for the need to develop competence in intellectual property among future specialists in local history and tourism work and emphasize the list of challenges and perspectives related to the educational process in their preparation, which need to be solved. The need to deepen knowledge in the field of intellectual property among teachers of higher education institutions in order to teach students of various specialties, including future specialists in local history and tourism work, needs attention.

Keywords: *local history and tourism work, competence, intellectual property, future specialists, the field of tourism, commercialization, competitiveness.*

REFERENCES

1. Pokolodna M. M., Bozhko L. D. (2013) Turystske kraieznavstvo: navch. posibnyk. Kh.: KhNUMH im. O. M. Beketova. [In Ukrainian]
2. Panhelov B. P. (2010) Orhanizatsiia i provedennia turystsko-kraieznavchychk podorozhei: navch. Posibnyk. K.: Akademydav. [In Ukrainian]
3. Popovych S. I. (2015) Kraieznavcha robota v turystychnykh orhanizatsiiah. Osnovy kraieznavstva : pidruchnyk; za red. O. P. Reienta. Kharkiv: KhNU, 253–281. [in Ukrainian].
4. Malchukova, D. S., & Mezentssev, K. V. (2022). Public image of geography in the context of basic secondary education standards transformation: Ukrainian and World experience. *Ukrainian Geographical Journal*, (1), 53–63. Available at: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.01.053> [In Ukrainian] (accessed date:11.05.2023).
5. Lunyachek, V., Ruban, N., Timanjuk, V., Fesenko, N., & Chernenko, Y. (2017). Education in the area of intellectual property as a condition of the stable state development. *ScienceRise: Pedagogical Education*, (11 (19)), 4–9. URL: <https://doi.org/10.15587/2519-4984.2017.116197>. [In Ukrainian]
6. Lazariev M.I., Luniachek V.E., Ruban N.P., Timaniuk V.M., Fesenko N.S., & Chernenko Yu. Yu. (2017). Upravlinnia pidhotovkoiu fakhivtsiv u sferi intelektualnoi vlasnosti: transformatsii na suchasnomu etapi. Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnia, (1(51)). Available at: <https://periodicals.karazin.ua/apdu/article/view/20128> [In Ukrainian]
7. Luniachek V.E (2020). Kompetentnisnyi vymir profesiinoho rozvytku pratsivnykiv osvity v sferi intelektualnoi vlasnosti: monohrafiia. Kh.: TOV «Oberih», 250-347. [In Ukrainian]
8. Orliuk, O. (2019). Osvita z intelektualnoi vlasnosti u systemi vyshchoi osvity Ukrainy: problemy ta zavdannia. Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti, (6). Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpiv_2019_6_15. [In Ukrainian] (accessed date:08.05.2023).
9. Drapushko, R. H., Horinov, P. V., & Filyk, N. V. (2022). Osvita v sferi intelektualnoi vlasnosti yak napriamok formuvannia pravovoi kultury molodi. *Kyiv Law Journal*, (2), 36–41. Available at: <https://doi.org/10.32782/klj/2022.2.6> [In Ukrainian]
10. Shablii, O., Zastavetska, L., Dudarchuk, K., Illiash, I., & Smochko, N. (2018). The main problems of healthcare and wellness tourism in Ukraine. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 27(2), 337-345. <https://doi.org/10.15421/111858>.
11. WIPO. Global Innovation Index 2022. Ukraine. Available at:https://www.wipo.int/members/en/details.jsp?country_code=UA.
12. Stezhko N., Oliinyk Yaroslav, Polishchuk L., Tyshchuk I., Parfinenko A., Markhonos S., (2020) International Tourism in the System of Modern Globalization Processes. *International Journal of Management (IJM)*, 11 (3), pp. 97–106.
13. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy - Na saiti MON rozmishcheno rezultaty opytuvannia biznesu shchodo innovatsiinoi diialnosti ta potreb v ukrainskykh R&D. (2020, 28 serpnia). Holovna | Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/na-sajti-mon-rozmishcheno-rezultati-opituvannya-biznesu-shodo-innovacijnoyi-diyalnosti-ta-potreb-v-ukrayinskih-rd> [In Ukrainian]
14. Teoretyko-metodychni zasady pidvyshchennia kvalifikatsii pratsivnykiv systemy osvity v sferi intelektualnoi vlasnosti NRAT/NRAT - National Repository of Academic Texts, Ukraine. (b. d.). Natsionalnyi repozytarii akademichnykh tekstiv. Available at: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0221U102209/> [In Ukrainian]
15. Anatiichuk, V. (2023, 20 kvitnia). Typova polityka intelektualnoi vlasnosti dlia zakladiv vyshchoi osvity ta naukovykh ustanov. Available at: <https://law.chnu.edu.ua/typova-polityka-intelektualnoi-vlasnosti-dlia-zvo/> [In Ukrainian]

The article was received by the editors 25.05.2023

The article is recommended for printing 15.06.2023

DOI: 10.26565/2310-9513-2023-17-16
УДК 338:48

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ТУРИСТИЧНИХ СИСТЕМ

Четирбук Ольга Романівна

викладач кафедри туризму
Львівський державний університет фізичної культури імені
Івана Боберського
вул. Костюшка, 11, м. Львів, Україна, 79007
e-mail: oliamikitchak@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4240-3978>

Голод Андрій Петрович

доктор економічних наук, професор
завідувач кафедри туризму
Львівський державний університет фізичної культури
імені Івана Боберського
вул. Костюшка, 11, м. Львів, Україна, 79007
e-mail: aholod2012@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9022-3475>

Стаття присвячена аналізу та узагальненню теоретичних засад інноваційного розвитку територіальних туристичних систем. Зазначено, що інновації є основним чинником змін в туристичній сфері, що дозволяє підвищувати рівень залучення туристів, збільшувати прибутки, розширювати асортимент туристичних послуг та просувати туристичний продукт на міжнародному ринку. Проаналізовано підходи у науковій літературі до визначення понять «інновація» та «інновація в туризмі». Зроблено висновок про те, що різнобічні термінологічні підходи забезпечують можливість більш глибокого розуміння сутності відповідних понять. Загальною у більшості визначень поняття «інновація в туризмі» є ідея про запровадження нових рішень та технологій, які сприяють розвитку туризму. Сформульовано авторське визначення інновацій в туризмі як нововведень, що мають інноваційний характер та призначені для покращення якості туристичних послуг і забезпечення сталого розвитку туристичної галузі в цілому. Такі інновації можуть бути різного типу – від нових технологій та продуктів до нових методів та підходів до управління туристичною галуззю. Впровадження інноваційних рішень допомагає залучати нових клієнтів, збільшувати дохід туристичної галузі та забезпечувати її сталий розвиток. Оскільки інноваційна діяльність в туризмі є системним процесом, її необхідно аналізувати в контексті територіальних, зокрема регіональних туристичних систем. За результатами аналізу наукової літератури та практичного досвіду інноваційної діяльності в туристичній сфері виокремлено та охарактеризовано інноваційні аспекти розвитку територіальних туристичних систем. Інноваційний розвиток територіальних туристичних систем є процесом, який потребує постійного вдосконалення та використання нових ідей і технологій. Застосування інноваційних підходів може допомогти забезпечити стабільний розвиток територіальних туристичних систем та їх адаптацію до змінних умов туристичного ринку. Зроблено висновок про те, що інновації є ключовим фактором розвитку територіальних туристичних систем і можуть бути використані для покращення якості туристичних послуг, створення нових туристичних продуктів та забезпечення більш ефективного управління територіями рекреаційно-туристичного призначення.

Ключові слова: інновації, інноваційний розвиток, територіальні туристичні системи, теоретичні засади.

Як цитувати: Четирбук О.Р., Голод А.П. Теоретичні засади інноваційного розвитку територіальних туристичних систем. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2023. № 17. С. 181-186. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-16>

In cites: Chetyrbuk O., Holod A. (2023). The theoretical principles of an innovative development of the territorial tourist systems. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*, (17), 181-186. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2023-17-16> (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Туризм є однією з найважливіших сфер світової економіки, що забезпечує розвиток країн та регіонів через залучення інвестицій та підвищення рівня зайнятості. У сучасних умовах інновації є ключовим фактором, що забезпечує конкурентоспроможність територіальних туристичних систем.

Інноваційні технології та рішення допомагають покращувати якість послуг, збільшувати ефективність використання ресурсів, залучати нових туристів та розширювати географію подорожей. Однак, інноваційний розвиток територіальних туристичних систем потребує наявності теоретичної

бази та засад, які визначають стратегію та пріоритети розвитку, а також сприяють ефективному впровадженню інноваційних проєктів.

Аналіз досліджень та публікацій. Багато науковців займаються дослідженням інноваційного розвитку соціально-економічних систем, зокрема туристичних. Серед дослідників, які звертали увагу на роль інновацій в туризмі, є багато зарубіжних науковців, таких як Г. Шумпетер [14], П. Друкер [17], Ф. Ніксон [22], а також українських вчених, зокрема О. Підвальна [12], Н. Ніронович [10], О. Собко [13], І. Єпіфанова [4] та інші.

Міжнародні стандарти також включають сучасну методологію системного опису інновацій. Згідно міжнародних стандартів, які були розроблені у Осло в 1992 році ("Керівництво Осло") "інновація" визначається як новий або покращений продукт або технологічний процес, застосований у реалізації практичних завдань або в інноваційному підході до надання соціальних послуг. Важливими ознаками інновації є науково-технічна новизна та використання її у виробництві [23].

Водночас інноваційні засади розвитку туристичних систем на різних рівнях – від підприємства і дестинації до туристичної індустрії держави до туристичного макрорегіону – залишаються недостатньо обґрунтованими, зокрема і на теоретичному рівні.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати та узагальнити теоретичні основи інноваційного розвитку територіальних туристичних систем.

Виклад основного матеріалу. Сучасний розвиток територіальних туристичних систем здійснюється на основі впровадження інноваційних технологій, що забезпечує покращення якості туристичних послуг та збільшення конкурентоспроможності дестинацій. Інновації є основним чинником змін в туристичній сфері, що дозволяє підвищувати рівень залучення туристів, збільшувати прибутки, розширювати асортимент туристичних послуг та просувати туристичний продукт на міжнародному ринку.

Вивчаючи наукову літературу, ми можемо встановити, що поняття «інновація» не має однозначного визначення. Використовуючи різні підходи до його тлумачення, науковці розглядають інновації як результат, процес або зміну. Давайте розглянемо кілька визначень інновації, сформульованих видатними вченими.

Австро-американський економіст, автор багатьох праць з управління та економіки П. Друкер зазначає, що інновація є нововведенням, яке забезпечує успішний розвиток бізнесу та економіки [17].

К. Фрідман – американський професор менеджменту та підприємництва, який працює у галузі інновацій та стратегічного управління [18] пояснює – інновація є процесом розвитку нових ідей, технологій та методів, які приводять до зміни практичних робочих процесів.

Аналізуючи економічну енциклопедію і трактування інновації трактується, розуміємо, що тут вона пояснюється як новий підхід до створення, виробництва та продажу товарів, що дає інноватору та його компанії переваги перед конкурентами [3].

Згідно сучасних економічних словників, інновація може бути тлумачена як:

- застосування нових технік, технологій, організаційних методів виробництва та проодажу товарів з метою отримання конкурентних переваг;
- застосування нових форм управління та організації праці, що стосуються не тільки окремих підприємств, але і галузей вцілому;
- використання нового підходу до створення, виробництва та продажу товарів, який дозволяє отримати конкурентні переваги;
- інвестиції в економіку, спрямовані на зміну технологій та техніки [7].

Вважається, що в туризмі інновації виникли у зв'язку зі зміною вимог туристів та конкурентним середовищем туристичної індустрії. У 1970-х роках виникли перші туристичні агенції, що пропонували готові туристичні пакети, що дозволяли швидко та зручно забронювати подорож. У 1990-х роках із зростанням використання інтернету виникли онлайн-туристичні агенції та онлайн-бронювання.

Останнім часом дедалі більше компаній в туристичній індустрії впроваджують нові технології, такі як віртуальна реальність, доповнена реальність, інтерактивні екранні дисплеї та інші. Ці технології дозволяють покращити взаємодію з клієнтами, покращити якість обслуговування та підвищити ефективність бізнесу.

Розробка нових продуктів та послуг може стати ключовим фактором для збільшення конкурентоспроможності компаній в туристичній галузі. Наприклад, компанії можуть розробляти нові туристичні маршрути, розвивати екотуризм, спортивний туризм, медичний туризм та інші.

Удосконалення процесів управління може допомогти компаніям ефективніше використовувати свої ресурси та зменшити витрати. Наприклад, впровадження систем автоматизації бронювання та управління клієнтськими базами даних може допомогти компаніям знизити витрати на обслуговування клієнтів та підвищити якість обслуговування [15].

Сучасна фахова література пропонує багато визначень терміну «інновація в туризмі» (табл. 1). Різні та багатогранні трактування цього терміну різними науковцями забезпечують можливість більш глибокого розуміння сутності відповідного поняття.

Отже, кожен науковець трактує поняття інновації зі свого погляду, але загальною є ідея про запровадження нових рішень та технологій, які сприяють розвитку туризму.

Загалом до інновацій в туристичній галузі варто

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «інновація в туризмі»

Table 1

Approaches to defining the concept of "innovation in tourism"

Автор (країна та рік)	Формулювання
Янет Хендрікс (Janet Hendricks) США, 1990	процес впровадження нових або вдосконалення наявних продуктів та послуг, які можуть впливати на зміну поведінки туристів та туристичних організацій [19].
Йоганнес Сенн (Johannes Senn) Австрія, 1990	нововведення та покращення туристичних продуктів та послуг, які відповідають змінам у попиті на туризм та ринковій конкуренції [15].
О. Лапко, Україна, 1999	багатокomпонентний процес, який включає створення, розробку, комерціалізацію та поширення технічного або іншого рішення, що задовольняє потребу [9].
Йозеф Мазанец (Joseph Mazanec) Німеччина, 2000	нововведення, що забезпечують розвиток нових існуючих продуктів та послуг у туризмі [21].
Алеjandro Луна-Родрігес (Alejandro Luna-Rodriguez) Мексика, 2010	зміни в туристичних продуктах та послугах, які призводять до покращення ефективності та якості їх надання [20].
Мігель Моранді (Miguel Moarandi) Іспанія, 2010	процес створення нових туристичних продуктів та послуг, які є новими для ринку або для конкретного регіону [16].
О. Андрієнко, І. Кондратюк, Україна, 2010	впровадження нових ідей, технологій, послуг, методів та продуктів з метою покращення якості туристичних послуг та забезпечення сталого розвитку туристичної галузі [1].
І. Лавренюк, Україна, 2012	Інновація в туризмі може бути розглянута як результат введення до практичної діяльності нових або модернізованих продуктів, методів, підходів або принципів спрямованих на вирішення певних завдань [8].
З. Пересунько, Україна, 2013	Введений у практичну діяльність результат інноваційного процесу, втілений у новому чи модернізованому продукті, методі, підході, принципі, що створюється для вирішення певного завдання [11].

Складено автором за результатами аналізу літературних джерел

Compiled by the author based on the results of the analysis of literary sources

віднести наступні нововведення:

- нововведення, які супроводжуються розвитком та відновленням фізичних і духовних сил туристів;
- зростанням функціонування та розвитку туристичної галузі в країні;
- підвищенням результативності процесів формування, позиціонування та споживання туристичних послуг;
- помітно прогресивними змінами факторів, які впливають на виробництво, пов'язаними з туризмом;
- підвищення іміджу підприємств [5].

У туризмі, специфіка інноваційної діяльності полягає у необхідності здійснення спільних зусиль підприємств та підтримки їх для розробки нових видів інновацій. Наприклад, організація масштабних туристичних подій, які забезпечують приплив туристів у певне місце, потребує співпраці всіх зацікавлених сторін, включаючи туристичні підприємства та владні структури.

Отже, інновації в туризмі – це нововведення, що мають інноваційний характер та призначені для покращення якості туристичних послуг і забезпечення сталого розвитку туристичної галузі в цілому. Інновації можуть бути різного типу – від нових технологій та продуктів до нових методів та підходів до управління туристичною галуззю. Впроваджен-

ня інноваційних рішень допомагає залучати нових клієнтів, збільшувати дохід туристичної галузі та забезпечувати її сталий розвиток. Для досягнення цих цілей важливо вивчати тенденції туристичного ринку, розробляти нові концепції та технології, вдосконалювати існуючі продукти та послуги та впроваджувати інноваційні підходи до управління туристичною галуззю.

Системний підхід є важливою складовою у аналізі інноваційного розвитку туристичної галузі. Перевагою системного підходу є його спрямування на слабоструктуровані проблеми і пошук варіантів їх вирішення [6].

Туристична діяльність має виражений географічний аспект, оскільки заснована на територіальній концентрації туристичних ресурсів та об'єктів, інфраструктури та мереж. З точки зору публічного управління та адміністрування, регіон є найбільш оптимальним територіальним рівнем для організації будь-яких видів господарської діяльності. Оскільки інноваційна діяльність в туризмі є системним процесом, на наш погляд, її необхідно аналізувати в контексті територіальних, зокрема регіональних туристичних систем [2].

Беручи до уваги, що регіональна туристична система є частковим прикладом територіальних туристичних систем на рівні регіону, аналізуючи особливості розвитку територіальних туристичних

систем загалом, можна виокремити такі його інноваційні аспекти:

1. Створення інноваційних продуктів та пропозицій у територіальних туристичних системах може сприяти розвитку туризму та підвищенню їх конкурентоспроможності на ринку.
2. Інноваційні технології та підходи можуть значно покращити ефективність територіальних туристичних систем, забезпечуючи більш якісний та зручний сервіс для відвідувачів.
3. Розвиток інноваційних територіальних туристичних систем може сприяти збереженню культурної спадщини та природних ресурсів, забезпечуючи екологічно сталий розвиток.
4. Інтеграція інноваційних технологій та розробка цифрових продуктів можуть зробити туристичний процес більш інтерактивним та привабливим для відвідувачів.
5. Розвиток інноваційних територіальних туристичних систем може сприяти створенню нових робочих місць та підтримці економічного розвитку регіонів.

Висновки. Інновації є ключовим фактором розвитку територіальних туристичних систем і можуть бути використані для покращення якості туристичних послуг, створення нових туристичних продуктів та забезпечення більш ефективного управління територією. Використання інноваційних технологій може забезпечити більш точну та інформативну інформацію про туристичні об'єкти, покращення стандартів обслуговування може збільшити задоволеність туристів та покращити їхні враження від подорожі.

Партнерство та співпраця між різними галузями, організаціями та органами влади можуть бути корисні для спільного вирішення проблем та покращення якості туристичних послуг.

Інноваційний розвиток територіальних туристичних систем є процесом, який потребує постійного вдосконалення та використання нових ідей і технологій. Застосування інноваційних підходів може допомогти забезпечити стабільний розвиток територіальних туристичних систем та їх адаптацію до змінних умов туристичного ринку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрієнко О.В., Кондратюк І.В. Розвиток інноваційних технологій в туристичній галузі. Збірник наукових праць "Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Економіка», том 15, 2010. С.118-121.
2. Голод А. П. Безпека регіональних туристичних систем: теорія, методологія та проблеми гарантування: монографія. Львів: Львівський державний університет фізичної культури, 2017. С. 340
3. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Том 1. Київ: Академія, 2000. С. 864
4. Єпіфанова І. Ю. Інноваційна діяльність підприємств як фактор економічного розвитку. Вісник Хмельницького нац. у/ту. Економічні науки. 2011. № 6, Т. 1. С. 191-194.
5. Зайцева В. М., Гурова Д. Д., Корнієнко О. М., Журавльова С. М. Використання інноваційних технологій в галузі туризму: монографія. Запоріжжя, 2015. С. 144
6. Коркуна О., Никига О., Підвальна О. Інноваційний розвиток як напрям функціонування регіональних туристичних систем. Економічна політика регіонального розвитку і місцеве самоврядування. Науково-виробничий журнал: Інноваційна економіка. № 3-4, 2020. С. 98-104
7. Крикуненко Д. О. Проблеми впровадження інновацій на підприємстві. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2011. № 4. С. 45-49
8. Лавренюк І.А. Інноваційні процеси в галузі туризму. Наукові записки Тернопільського нац. пед. у-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка, випуск 1. 2012. С. 71-75.
9. Лапко О. Інноваційна діяльність в системі державного регулювання : монографія. Київ : Інститут економіки прогнозування НАН України, 1999. С. 28
10. Ніронович Н. І. Теоретичні аспекти інновацій. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2001. № 437. С. 385-390.
11. Пересунько З. М. Теоретичні аспекти розвитку інноваційної теорії. Ефективна економіка. 2013. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_7_39. (дата звернення: 14.04.2023).
12. Підвальна О. Г. Формування механізму управління інноваційною діяльністю компаній індустрії туризму в регіоні. Підприємництво та інновації. 2019. № 10. С. 107-113.
13. Харів П. С., Собко О. М. Активізація інноваційної діяльності промислових підприємств регіону: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2003. С. 184
14. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку : Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / пер. з англ. В. Старка. К. : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2011. С. 242
15. Buhalis D. Strategic use of information technologies in the tourism industry. Tourism Management. 19 (5). 1998. P. 409-421.
16. Cardona J. R., Sanchez-Fernandez M. D. Innovation and Strategic Management for the Development of Tourist Destinations: Development of Nightlife and Residents Attitudes in Punta del Este (Uruguay). 2022. P. 147-157.
17. Drucker P. F. Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles. New York: Harper and Row Publishers, 1985. P. 57-62
18. Friedman K. Entrepreneurship and Innovation: Practice and Principles". Tongji University. Shanghai, China, 2013.
19. Gretzel, U. Intelligent tourism promotion. Journal of Travel Research, 50(5). 2011. P. 457-469.

20. Luna-Rodriguez, A., Bigne-Alcaniz, E. Marketing innovation in the tourism industry: A case study of the Spanish travel agency sector. *Tourism management*, 31(2). 2010. P. 29-41.
21. Mazanec, J. A. Tourism and innovation. *Tourism management*, 21(1). 2000. P. 91-99.
22. Nixon F. Managing to achieve quality and reliability. 1971. P.290
23. Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data : Oslo Manual. Paris: OECD, Eurostat, 199.
24. Sigala M. Tourism and social media: The transformative power of tourism social systems. *Tourism and Hospitality Research*, 14 (1-2). 2014. P. 46-62

Стаття надійшла до редакції 30.05.2023

Стаття рекомендована до друку 25.06.2023

THE THEORETICAL PRINCIPLES OF AN INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE TERRITORIAL TOURIST SYSTEMS

Olga Chetyrbuk, Lecturer of Tourism Department, Lviv Ivan Bobersky State University of Physical Culture, 11, Kostyushka Str., Lviv, Ukraine, 79007, e-mail: oliamikitchak@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4240-3978>

Andrii Holod, Dr. Sc. (Economics), Professor, Head of Tourism Department, Lviv Ivan Bobersky State University of Physical Culture, 11, Kostyushka Str., Lviv, Ukraine, 79007, e-mail: aholod2012@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9022-3475>

An article is devoted to an analysis and generalization of the theoretical foundations of the innovative development of territorial tourism systems. It has been noted that innovations are the key factor of changes in the tourism sphere, which allows them to increase the level of tourist's attraction, increase profits, expand the range of tourist services and promote the tourist product on the international market. The approaches of defining tourism innovation concepts in the scientific literature analyzed have been. It has been concluded that versatile terminological approaches provide the possibility of a deeper understanding of the relevant concepts essence. Common in most definitions of the «innovation in tourism» concept is an idea of introducing new solutions and technologies that contribute to the tourism development. The author's definition of innovations in tourism define it as ones that have an innovative nature and are intended to improve the quality of tourist services and ensure the tourism industry sustainable development as a whole. Such innovations can be of different types – from new technologies and products to new methods and approaches of managing the tourism industry. The implementation of innovative solutions helps to attract new customers, increase the tourism income industry and ensure its sustainable development. Since innovative activity in tourism is a systemic process, therefore it should be analyzed in the context of territorial, in particular, regional tourism systems. According to the results of practical experience of innovative activity in the tourism sphere, innovative aspects of the development of territorial tourism systems have been identified and characterized. Innovative development of territorial tourism systems is a process that requires constant improvement and the usage of new ideas and technologies. The use of innovative approaches can help to ensure the stable development of territorial tourism systems and their adaptation to the changing conditions of the tourist market. It has been concluded that innovation is a key factor in the development of territorial, create new tourist products and ensure more effective management of recreational and tourist territories.

Key words: *innovations, innovative development, territorial tourism systems, theoretical foundations.*

REFERENCES

1. Andrijenko O.V., Kondratjuk I.V. (2010). Rozvytok innovacijnykh tekhnologij v turystychnij ghaluzi [Development of innovative technologies in the tourism industry]. Zbirnyk naukovykh pracj "Naukovi zapysky Nacionaljnogho universytetu «Ostrozjka akademija»: Serija «Ekonomika», tom 15, 118-121. [In Ukrainian]
2. Gholod A. P. (2017) Bezpeka rehionalnykh turystychnykh system: teorija, metodologija ta problemy gharantuvannja: monohrafija [Security of regional tourism systems: theory, methodology and assurance issues: monograph]. Ljviv: Ljvivs'kyj derzhavnyj universytet fizychnoji kultury. [In Ukrainian]
3. Ekonomichna encyklopedija: u trjokh tomakh [Economic encyclopedia: in three volumes]. Tom 1. Kyjiv: Akademiya, 2000. [In Ukrainian]
4. Jepifanova I. Ju. (2011) Innovacijna dijalnistj pidpryjemstv jak faktor ekonomichnogho rozvytku [Innovative activity of enterprises as a factor of economic development]. Visnyk Khmeljnyc'kogho nac. u/tu. Ekonomichni nauky. 6, T. 1, 191-194. [In Ukrainian]
5. Zajceva V. M., Ghurova D. D., Kornijenko O. M., Zhuravl'jova S. M. (2015) Vykorystannja innovacijnykh tekhnologij v ghaluzi turyzmu: monohrafija [Use of innovative technologies in the field of tourism: monograph]. Zaporizhzhja, 144 [In Ukrainian]
6. Korkuna O., Nykygha O., Pidvaljna O. (2020) Innovacijnyj rozvytok jak naprjam funkcionuvannja rehionalnykh turystychnykh system. Ekonomichna polityka rehionaljnogho rozvytku i misceve samovrjaduvannja [Innovative development as a direction of functioning of regional tourism systems. Economic policy of regional development and local self-government]. Naukovo-vyrobnychij zhurnal: Innovacijna ekonomika. 3-4, 98-104 [In Ukrainian]
7. Krykunenko D. O. (2011) Problemy vprovadzennja innovacij na pidpryjemstvi [Problems of introducing innovations at the enterprise]. Marketyngh i menedzhment innovacij. 4, 45-49. [In Ukrainian]
8. Lavrenjuk I.A. (2012) Innovacijni procesy v ghaluzi turyzmu [Innovative processes in the field of tourism]. Naukovi zapysky Ternopil's'kogho nac. ped. u-tu im. V. Ghnatjuka. Serija: Pedagoghika, 1, 71-75. [In Ukrainian]
9. Lapko O. (1999) Innovacijna dijalnistj v systemi derzhavnogho rehuljuvannja : monohrafija [Innovative activity in the system of state regulation: monograph]. Kyjiv : Instytut ekonomiky proghnozuvannja NAN Ukrainy. [In Ukrainian]
10. Nironovych N. I. (2001) Teoretychni aspekty innovacij [Theoretical aspects of innovation]. Visnyk Nacionaljnogho universytetu «Ljvivs'jka politekhnika». Menedzhment ta pidpryjemnyctvo v Ukraini: etapy stanovlennja i problemy rozvytku, 437, 385-390. [In Ukrainian]
11. Peresunjko Z. M. (2013) Teoretychni aspekty rozvytku innovacijnoji teoriji [Theoretical aspects of the development of innovative theory]. Efektyvna ekonomika, 7. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_7_39. [In Ukrainian]
12. Pidvaljna O. Gh. (2019) Formuvannja mekhanizmu upravlinnja innovacijnoju dijalnistju kompanij industriji turyzmu v rehionii [Formation of a mechanism for managing innovative activities of companies in the tourism industry in the region]. Pidpryjemnyctvo ta innovacij, 10, 107-113. [In Ukrainian]
13. Khariv P. S., Sobko O. M. (2003) Aktyvizacija innovacijnoji dijalnosti promyslovykh pidpryjemstv rehionu: monohrafija [Activation of innovative activity of industrial enterprises of the region: monograph]. Ternopilj: Ekonomichna dumka. [In Ukrainian]
14. Shumpeter J. A. (2011) Teorija ekonomichnogho rozvytku : Doslidzhennja prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnogho cyklu [Theory of Economic Development: A Study of Profits, Capital, Credit, Interest, and the Economic Cycle] / per. z anghl. V. Starka. K. : Vyd. dim «Kyjevo-Moghyl. akad.». [In Ukrainian]
15. Buhalis D. (1998) Strategic use of information technologies in the tourism industry. Tourism Management, 19 (5), 409-421.
16. Cardona J. R., Sánchez-Fernández M. D. (2022) Innovation and Strategic Management for the Development of Tourist Destinations: Development of Nightlife and Residents' Attitudes in Punta del Este (Uruguay).
17. Drucker P. F. (1985) Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles. New York: Harper and Row Publishers.
18. Friedman K. (2013) Entrepreneurship and Innovation: Practice and Principles". Tongji University. Shanghai, China.
19. Gretzel, U. (2011) Intelligent tourism promotion. Journal of Travel Research, 50(5), 457-469.
20. Luna-Rodriguez, A., Bigne-Alcaniz, E. (2010) Marketing innovation in the tourism industry: A case study of the Spanish travel agency sector. Tourism management, 31(2), 29-41.
21. Mazanec, J. A. (2000) Tourism and innovation. Tourism management, 21(1), 91-99.
22. Nixon F. (1971) Managing to achieve quality and reliability.
23. Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data : Oslo Manual. Paris: OECD, Eurostat.
24. Sigala M. (2014) Tourism and social media: The transformative power of tourism social systems. Tourism and Hospitality Research, 14 (1-2), 46-62.

The article was received by the editors 26.05.2023

The article is recommended for printing 25.06.2023

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

**Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм»**

Випуск 17, 2023

Збірник наукових праць

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 18.07.2023. Формат 60x84/8. Папір офсетний. Друк цифровий.
Обл.-вид. арк. 23,01. Ум. друк. арк. 18,64. Наклад 100 пр.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна
Тел. +38 (057) 705-24-32